

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

AKTIESELSKABET C. A. QVADE & CO.

AKTIESELSKABET

C. A. QVADE & CO.

1843 * 1. MAJ * 1943

M A R I E B O 1 9 4 3

F O R O R D

I Anledning af Firmaets 100 Aars Bestaaen den 1. Maj 1943 har Bestyrelsesraadet for Aktieselskabet C. A. Qvade & Co. besluttet at udsende dette Jubilæumsskrift.

Man har ved Udarbejdelsen lagt Vægt paa, at Skriftet skulde forme sig først og fremmest som en Anerkendelse af den betydelige Indsats, der er øvet af de Mænd inden for Slægten, der har gjort det grundlæggende Arbejde i Firmaets Tjeneste, nemlig Firmaets Grundlægger, kongelig Agent Carl Anton Qvade, Sønnen Carl Qvade og Agentens Svigersøn, Carl Martin Thousig.

Jubilæumsskriftet falder i tre Afsnit:

SLÆGTENS HISTORIE

FIRMAETS HISTORIE

HANDELENS HISTORIE

Under sidste Afsnit findes en historisk Oversigt over de Hovedartikler, Firmaet handler med, Korn, Foderstoffer, Kunstgødning, Brændsel og Kolonial.

Bestyrelsesraadet takker Forfatterne for Medarbejderskabet, først og fremmest Herr Lærer I. P. Christoffersen, Mariebo, for Afsnittet om Slægtens og Firmaets Historie samt den første Del af Handelens Historie op til ca. 1900. Herr Christoffersen har med det personlige Kendskab, han har til Slægten, og som den lokale Patriot han er, haft de bedste Forudsætninger for at løse Opgaven, og Bestyrelsesraadet er meget taknemlig for det gode Resultat.

Forfattere af de enkelte Afsnit under Handelens Historie har været:

Perioden 1914-43 . CAND. POLIT. M. SIMONSEN, København,
Korn . . . . . FORSTANDER P. N. GAARDMAND, Næsgaard,
Foderstoffer . . . . . LANDBRUGSLÆRER H. RASMUSSEN, Næsgaard,
Kunstgødning . . . . . KONSULENT LAUR. LARSEN, København,
Brændsel . . . . . AFDELINGSING., CAND. POLYT. OTTO JUEL JØRGENSEN, København,
Kolonial . . . . . LEKTOR, CAND. MERC. EILER ALKJÆR, København,

og Bestyrelsesraadet takker ligeledes disse Medarbejdere for deres interessante og faglige Bidrag til Skriftet.

Det er Bestyrelsesraadets Haab, at den Kreds, Jubilæumsskriftet udsendes til, vil være interesseret i at læse Bogen, som er udstyret med et stort Antal Billeder baade af Personer, Bygninger og Pakhuse samt Billeder i Tilknytning til de rent faglige Afsnit under Handelens Historie.

Vi benytter Lejligheden til at takke Kundekredsen, hvoraf en Del har været Firmaets faste Kunder i over 50 Aar, for Trofasthed gennem Aarene og udtrykker Haabet om fortsat godt Samarbejde til fælles Gavn ogsaa i Fremtiden.

Til Slut udtaler vi Ønsket om, at nærværende Jubilæumsskrift til sene Tider maa staa som et varigt Minde om de tre Mænd, der med saa stor Ære indskrev deres Navne i Firmaets Historie: Grundlæggeren, kongelig Agent Carl Anton Qvade, Sønnen Carl Johannes Qvade og Svigersønnen Carl Martin Thousig.

Bestyrelsesraadet for Aktieselskabet C. A. Qvade & Co.

J. Rasmussen
Formand

H. Qvade

E. W. Geir

M. Thousig

I N D H O L D S F O R T E G N E L S E

	SIDE
QVADE SLÆGTEN	9
CARL ANTON QVADE, FIRMAETS GRUNDLÆGGER	21
CARL JOHANNES QVADE	43
HENRIK ANTON QVADE	52
CARL MARTIN THOUSIG OG CAROLINE LOUISE DORTHEA THOUSIG, FØDT QVADE	59
EN KARAKTERISTIK	65
DE QVADESKE LEGATER	71
 FIRMAETS HISTORIE (C. A. QVADES KØBMANDSGAARD)	 77
C. A. QVADE OVERTAGER KØBMANDSGAARDEN	91
FIRMAET C. A. QVADE OVERGAAR TIL AKTIESELSKAB	94
BESTYRELSESRAADETS MEDLEMMER FRA AKTIESELSKABETS START TIL 1943	96-97
FRITZ FABER	106
A/S C. A. QVADE & Co.'S AFDELINGER:	
BANDHOLM	115
KØBMAND FRITZ WILHELM FABER	145
SAXKJØBING AFDELINGEN	149
KØBMAND FRITZ RASMUSSEN	161
HOLEBY	169
RYDE - ASKHØJ	171
LINDET	173
SØLLESTED	174
FEJØ - ASKØ	176
HJELM	177
 HANDELENS HISTORIE	 179
TIDEN EFTER 1914. KORN- OG FODERSTOFHANDELEN I KRIGS- OG EFTERKRIGSPERIODEN 1914-1921	202
OMSÆTNINGEN AF KUL OG KOKS M. V. FRA 1914-1920	218

	SIDE
KORN- OG FODERSTOFHANDELEN UNDER VALUTA- OG KRISEPOLITIKEN I 1930'ERNE	220
1939 KRIGSTILSTAND PAANY	239
OMSÆTNINGEN AF UDENLANDSKE BRÆNDELSTOFFER FØR OG EFTER 1939	259
KORN. KORNETS OPRINDELSE OG ÆLDSTE DYRKNING	263
KORNETS ANVENDELSE	280
KORNETS ANVENDELSE I INDUSTRIELT ØJEMED	287
VERDENSHANDELEN MED KORN (EKSPORT OG IMPORT)	288
FODERSTOFFER. EN OMTALE AF HANDELEN MED OG HISTORIEN OM FODERSTOFFER	291
KUNSTGØDNING. NOGLE TRÆK AF KUNSTGØDNINGENS HISTORIE	312
BRÆNDEL. OPVARMNING AF BOLIGER I FORTID OG NUTID, FRA ARNESTED TIL FJERNVARMEANLÆG	338
EVENTYRET OM KUL	354
KOLONIAL. GLIMT AF KOLONIALHANDELEN FØR OG NU	375
AFSLUTNING	404
KILDEANGIVELSE	407

REDAKTIONEN SLUTTET I JANUAR 1943

HVOR INTET ANDET ER BEMÆRKET, ER FOTOGRAFERINGEN AF BYGNINGER
FORETAGET 1942

Qvade-Slægten

D

EN danske Qvade-Slæggt*) stammer fra Tyskland. Ifølge „Siebmachers Wappenbuch“, der findes paa det kongelige Bibliotek, skal Slægtens Stamfader have heddet PETER QUADE og have været hjemmehørende i Hertugdømmet *Berg* i den westfalske Kreds af det gamle tysk-romerske Rige. Han blev slaet til Ridder ca. 1350. I Aarenes Løb ændredes Navnet hos de forskellige Grene af Slægten, saa vi ser Navnet stavet: QUADE, QUADE og QVADE. Det formenes, at Navnet Quade er den oprindelige Form og fra først af er blevet anvendt som et Tilnavn, men senere er gaaet over til at blive et Familienavn. Dets Betydning er ikke helt klar. En Antagelse vil gøre Navnets Betydning identisk med det latinske Ord *malus* (ond). Da der i 1265 i Hertugdømmet *Kleve* i den westfalske Kreds af det tysk-romerske Rige levede en Ridder HENRICUS MALUS, er der en Mulighed for, at Peter Quade i *Berg* nedstammer fra denne Ridder.

Fra Westfalen bredte Quaderne sig over store Dele af Tyskland. I Vestpreussen finder vi Landsbyen Quadendorf og i Rhinprovinsen en Gaard Quadenhof. To Brødre af Slægten drog først i det attende Aarhundrede fra Hannover, hvorfra Slægten oprindeligt stammede, nordpaa til Slesvig, hvor de bosatte sig. CARL ALBRECHT QUADE (født i Hannover c. 1700, død i Gelting i Angel 1783) fik sin Bopæl i Schwansen, medens CLAUS HINRICH QUADE (født i Hannover i Be-

*) De personalhistoriske Oplysninger er i alt væsentligt efter „Den danske Quade-Quaade-Qvadeslæggt“ ved CARL ANTON FREDERIK QVADE 1928.

gyndelsen af 1700-Tallet, død i Gelting Sogn den 5. Oktober 1770) kom til Egnen omkring Eckernförde. Begge førte de i deres Segl et Vaaben. Førstnævnte en Løve, Broderen Claus Hinrich Quade en femtakket Krone (Adelskronen).

CLAUS HINRICH QUADE blev Stamfader til næsten alle danske af Slægten. Han var Agent Carl Anton Qvades Oldefader. Claus Hinrich Quade og Broderen Carl Albrecht Quade benyttede Stavemaaden „Quade“, og denne Stavemaade har vistnok været den mest benyttede i Tyskland i ældre Tid. Claus Hinrich Quade havde 6 Børn. De benyttede imidlertid alle Stavemaaden „Quaade“. Denne Stavemaade bibeholdt alle Efterkommere af Mandslinien efter Claus Hinrich Qvades yngste Søn (August Didrich Quaade 1748-1811), hvorimod en Del af Efterkommerne af Claus Hinrich Qvades ældste Søn Carl Albrecht har brugt og bruger Stavemaaden „Qvade“. Naar sidstnævnte Carl Albrecht i en i Slægtsbogen gengivet Facsimile underskriver sig „Quaade“, men ellers i Slægtstavlen opføres som Qvade, skyldes det efter Forfatteren af Slægtsbogen Carl Anton Frederik Qvades Oplysning, at Carl Albrecht Qvade i sit Hjemland brugte Stavemaaden „Quaade“, men da han kom til Jylland simplificerede Stavemaaden til „Qvade“ for at undgaa Forvekslinger af Stavemaade og Udtale. Ved hans Død ses det da ogsaa, at hans Enke i Dødsavtisetementet i „Berlingske Tidende“ bruger Stavemaaden „Qvade“, ligesom alle tre Sønner ved Skiftesamlingen kort efter underskrev sig „Qvade“.

Claus Hinrich Quade havde 6 Børn, tre Sønner og tre Døtre. Den ældste Søn CARL ALBRECHT QUADE blev født i *Sandbech* i Kappel Sogn i Angel d. 20. November 1741. Han har formentlig lært Mejerivæsen og Landvæsen hos Faderen paa Bockholt og i Sandbech og senere uddannet sig hos Clas Vollertzen paa Dütteböl i Gelting Sogn. Da Vollertzen døde 1762, overtog han Mejeriforpagtningen paa Dütte-

bøl og giftede sig Aaret efter med Vollertzens Enke. I 1767 rejste han og Familie til Jylland, hvor han blev Mejeriforpagter paa „Skerrildgaard“ i Nebsager Sogn, der ejedes af Kaptajn, senere Konferensraad og Kammerherre Hans Helmuth v. Lüttichau, efter Faderens Død Stamhusbesidder til Tjele. Det fremgaar af Akterne, at der mellem Stamhusbesidderen og hans Mejeriforpagter bestod et nært Venskabsforhold. Fra c. 1774 til 1777 var Qvade Mejeriforpagter paa Vellinggaard i Smidstrup Sogn og fra 1777 til 1779 Bestyrer af en Del Jordegods i Viuf Sogn, tilhørende Svogeren, Mejeriforpagter Peter Petersen. Her paa „Viufgaard“ fødtes d. 18. Oktober (28.?)*) 1778 Carl Ludvig Qvade. Da Qvades Svoger, nævnte Mejeriforpagter, selv overtog Driften af „Viufgaard“, gled Qvade ind i hans Plads som Mejeriforpagter paa „Stovgaard“ og var her i otte Aar til 1787. Fra 1794 indtog han samme Stilling paa „Stensballegaard“ ved Horsens og var her til sin Død d. 4. August 1801. Han ligger begravet paa *Vær Kirkegaard*. Hans Hustru, Elsabe Catharina Hedewig, f. Kühl, fortsatte ved Sønnens, Carl Ludvig Qvades, Hjælp Mejeriforpagtningen paa „Stensballegaard“ i tre Aar efter Mandens Død, men fulgte da sammen med en Datter Sønnen til Juellinge paa Lolland. Hun døde paa „Kirstinefeldt“ i Græshave Sogn d. 6. Juli 1826 og blev begravet paa Græshave Kirkegaard.

Carl Albrecht Qvade havde ti Børn, fem Sønner og fem Døtre. Den næst yngste af Børnene var førnævnte Carl Ludvig Qvade.

CARL LUDVIG QVADE fødtes i Viuf Sogn i Jylland d. 28. (18.?)*) Oktober 1778 og blev konfirmeret i Vrigsted Kirke i Paasken 1794. Som allerede nævnt ledede han for Moderen Mejeriforpagtningen paa „Stensballegaard“ fra Faderens Død i 1801 indtil 1804, da han overtog Mejeriforpagtningen paa „Juellinge“ paa Lolland. Hvorledes han fandt

*) Slægtsbogen har begge Datoer.

Vej her ned til Lolland, vides ikke med Bestemthed. Meget taler for, at det skyldes Slægtskabet mellem Ejeren af „Stensballegaard“, Baron Jens Carl Kragh Juel Wind Arenfeldt og Lensbaron (den senere Lensgreve til Frijsenborg) Frederik Carl Kragh Juel Wind Frijs til Juellinge. De var Brødre. Efter i tre Aar at have siddet som ugift Mejeriforpagter paa Juellinge, blev Carl Ludvig Qvade d. 4. September 1807 viet til den 24-aarige Præstedatter Dorthea Wiinholt. Hendes Fader, Christian Ditlev Wiinholt, var Sognepræst i Vesterborg, Moderen en Købmandsdatter fra Rødby. Kun fire Aar gammel mistede Dorthea Wiinholt sin Fader, og Biskop P. O. Boisen i Vesterborg tog da den lille Pige til sig som sin egen. 1813 købte Qvade „*Baadesgaard*“ i Græshave Sogn af Brygger Jørgen Hansen i Kjøbenhavn. Skødet blev udstedt d. 18. Juni 1814 og tinglæst 8. September s. A. Købesummen androg 34.777 Rigsdaler Sølv 4 Mk. 10 Sk., og Ejendommen blev overtaget 1. Maj 1814. Som Enekautionist for hele Købesummen underskrev Godsejer Lauritz Jørgensen til „Søllestedgaard“. Jørgensens Hustru, født Kölle, var Kusine til Qvades Hustru.

En opmærksom Læser vil ikke kunne undgaa allerede af det foregaaende at være bleven slaaet af det rige Initiativ, den enestaaende Virkelyst, ja, vi kan sige det Vovemod, parret med Flid og Arbejdsvilje, der lige fra Fædrenes Tid prægede Slægten Qvade. Da Brødrene Carl Albrecht Quade og Claus Hinrich Quade i deres Hjemstavn i Hannover fandt Forholdene for trange og Mulighederne ringe for dèr at skabe Livsvilkaarene for dem og deres Familier saa gode, som de tragtede efter, tog de ikke i Betænkning at rykke Teltpælene op og drage Nord paa for dèr at bryde nye Baner. Hvad det betød i hine Tider, hvor bl. a. Kommunikationsmidlerne var faa og tarvelige, Forholdene ofte præget af Uro og Adgangen til at skaffe likvide Midler langt vanskeligere end i vore Dage, vil enhver kunne indse. Det var

som for stedse at bryde Broen af. Et saadant Skridt krævede foruden de nævnte Egenskaber tillige en staalsat Karakter. I Medgangstider, ad banede Veje, naar Arbejdets rige Frugter bliver Arbejdets Løn, naar Beregningerne holder Stik, og nye Midler indvindes til at konsolidere planlagte Udvidelser, saa gaar det som en Leg. Anderledes naar Modgangstiderne kommer. Saa først skal disse Egenskaber for Alvor staa deres Prøve. Ogsaa Carl Ludvig Qvade oplevede saadanne Modgangstider. Tunge Byrder blev lagt paa hans Skuldre, skuffede Forventninger blev hans Lod, men hans Mod blev ikke knækket, og hans Energi, hans Arbejdslyst og hans Tro paa Fremtiden svigtede ikke. Han bestod Prøven. Med Statsbankerotten i 1813 fulgte som for saa mange andre Erhvervsgrene onde Tider ogsaa for Landbruget. Skulde dette Erhverv naa at ride Stormen af, maatte Landejendomsbesidderne være kapitalstærke. Det var Qvade ikke. Uden nogen nævneværdig Kapital havde han købt „Baadesgaard“, og han kom straks til at sidde meget haardt i det. Han kunde ikke klare sine Forpligtelser. Godsejer Jørgensen, „Søllestedgaard“, der som nævnt var Enekautionist for Qvade, var - som hans Eftermæle viser - en baade brav og god Mand. Han haabede, ligesom selvfølgelig Qvade, at Tiderne snart maatte bedres, saa Qvade kunde svare sine Forpligtelser. Men Aarene gik, Priserne paa Landbrugsprodukter faldt ustandseligt, og i 1820 maatte Jørgensen saa overtage „Baadesgaard“. I syv Aar beholdt Jørgensen Gaarden, saa maatte ogsaa han skille sig af med den. Den blev stillet til Tvangsauktion paa Grund af ufyldte Rente- og Skattekrav paa tilsammen 2330 Rdl. og solgt for den ringe Købesum af 8330 Rdl. til Forpagter Jørgen Vied paa Øllingsø. Efter at „Baadesgaard“ flere Gange havde skiftet Ejer, erhvervedes den 1846 af David Peter Friderichsen til „Kjærstrup“, der igen i 1873 solgte den til Broderen, Johan Ditlev Friderichsen.

Det har sikkert været med et tungt Sind, at Carl Ludvig Qvade maatte opgive den Bedrift, som han havde sat saa store Forhaabninger til, og hvor de tre yngste af deres seks Børn havde set Dagens Lys. I den Tale, som en af Biskop Boisens Sønner holdt ved hans Baare, omtales Qvades store Trofasthed mod Familien. Omsorgen for denne gav ham Mod til paany at tage fat, og det lykkedes ham uden selv at være i Besiddelse af Pengemidler at erhverve „Kirstinefeldt“, der var Nabogaard til „Baadesgaard“. Denne ret store Gaard købte han 1820 (Skøde udstedt 9. Januar 1821) af Selvejer Gregers Sørensen i Hoby for 6776 Rigsbankdaler, 1 Mk. 2 Sk., en forholdsvis beskedne Pris, naar man hører, at den havde et Jordtilliggende paa ca. 216 Tdr. Land og var skyldsat for 27 Tdr. Hartkorn. I Handelen medfulgte der ganske vist af Kreaturer kun 16 Køer og 1 Tyr, men der var dog 11 Heste, og med Hensyn til Redskaber synes Gaarden ogsaa at have været ret godt besat. Qvades Tankegang har sikkert været den, at man nu med Hensyn til Ejendomspriserne havde naaet Bunden, og at det maatte være en god Spekulation at købe til saa lav en Pris. Men der skulde gaa en rum Tid endnu, før Tiderne bedredes. Det blev Aar fulde af Kamp for Tilværelsen, saa haarde, at Qvade og Hustru maatte lade tre af deres Børn forlade Hjemmet inden Konfirmationen. Børnene kom ganske vist hos Fru Qvades Familie, men strengt har det sikkert været for Forældrene. Hertil kom ogsaa den store Sorg, at de her paa „Kirstinefeldt“ mistede den yngste af Døtrene, Louise Dorthea Qvade, som døde d. 23. Juli 1823, syv Aar gammel.

I 10 lange og trange Aar kæmpede Familien Qvade en bitter og stadig mere haabløs Kamp for at beholde Gaarden, men maatte til sidst give op. Julen 1830 blev den tungeste i deres Liv. Lillejuleaftensdag dette Aar blev „Kirstinefeldt“ efter Begæring af Selvejer Gregers Sørensen sat til Auktion og blev tilslaaet Gaardejer Peter Lund i

Vesterborg for 4000 Rdl. Det oplystes, at Budet var afgivet for Gaardejer Georg Sørensen, en Søn af Gregers Sørensen.

Carl Ludvig Qvade var nu en Mand paa 52 Aar og stod uden Hjem og uden Levevej. De mange Aars Kampe havde svækket hans Helbred, og han var ude af Stand til at erhverve sig ny Ejendom. Men nogle gode og fredfyldte Aar var der dog endnu forundt Qvade og hans Hustru. Deres ældste Datter, Anne Elisabeth (Lise) Marie Qvade, havde tre Aar i Forvejen ægtet Eggert Andreas Holm (Søn af Sognepræst Holm i Hunseby og Søstersøn af Godsejer Jørgensen, Søllestedgaard). Holm, der havde været Forvalter paa „Baadesgaard“, først hos sin Svigerfader og fra 1820 hos sin Morbroder, Godsejer Jørgensen, ejede og drev paa den Tid Gaarden „Søgaard“ i Branderslev Sogn. Han solgte den i 1831 og købte samme Aar „Gabrielsminde“, Nabogaard til „Baadesgaard“. Hos denne Datter og Svigersøn fik Qvade og Hustru nu Ophold. Holm døde imidlertid faa Maaneder efter Købet af „Gabrielsminde“, og hans Enke giftede sig det følgende Aar i Oktober Maaned med Frederik Bernt Suhr. Da Suhr i 1834 tillige blev Godsforvalter paa „Christiansdal“, kom Qvade og Hustru til at bo alene paa „Gabrielsminde“. Fra den Tid og indtil sin Død maa det antages, at Qvade har haft Tilsyn med Bedriften paa „Gabrielsminde“. Som nævnt var hans Helbred i disse sidste Aar meget vaklende, og efter en Lungebetændelse i Vinteren 1833-34 blev han aldrig rigtig rask mere. Med sjælden kærlig Omhu blev han plejet af Datteren, og mellem hende og Forældrene bestod det smukkeste Forhold. Qvade viste sin Taknemmelighed ved, saavidt hans Kræfter tillod det, at føre Tilsyn med Bedriften, og Datteren fortæller i sine Breve om, hvordan hendes Fader hver Morgen var tidlig oppe og rundt i Staldene.

Den 22. Februar 1836 hensov Carl Ludvig Qvade og blev begravet

paa Græshave Kirkegaard den 1. Marts s. A. Paa Mindestenen over ham staar: „Her hviler den retskafne Carl Ludvig Qvade“.

Carl Ludvig Qvades Hustru overlevede sin Mand i 19 Aar. Hun skildres af Børnebørnene som en høj, ret kraftig Kvinde med mørkt Haar. Hun var sin Mand en god Hustru og stod trofast ved hans Side i gode som i onde Tider. Men Sorgen og Modgangen gik hende ikke sporløst forbi. I hendes ældre Dage var Legemet fuldstændig foroverbøjet. Hendes Tankegang prægedes af dyb Alvor og Religiøsitet. Hendes gode Skoleuddannelse hos Stedfaderen, Biskop Boisen, kom ogsaa hendes Mand til gode. Han tyede ofte til hende, naar han skulde sætte et lidt vanskeligt Brev sammen. Hun opholdt sig lige til sin Død hos Datteren og Svigersønnen paa „Gabrielsminde“. Den 25. Juni 1855 døde hun og blev begravet paa Græshave Kirkegaard d. 2. Juli s. A. Tidligere Sognepræst i Græshave, GUDMUNDSSEN, og den samtidige Sognepræst sammesteds, NIELSEN, hvis Taler endnu opbevares, udtalte smukke Mindeord om den afdøde.

Carl Ludvig Qvade og Hustru efterlod sig fem Børn. Anne Elisabeth (Lise) Marie Qvade, Christian Albrecht Qvade, Caroline Irene Qvade, Peter Outzen Qvade og Carl Anton Qvade.

CHRISTIAN ALBRECHT QVADE var Fader til Carl August Heinrich Rudolf Qvade og Eggert Axel Valdemar Qvade.

CARL AUGUST HEINRICH RUDOLF QVADE blev født i Maltrup Skovridergaard d. 26. September 1842. Efter sin Konfirmation kom han i Lære hos Farbroderen, Købmand C. A. Qvade i Mariebo. Her var han først som Lærling og senere som Handelsbetjent i 10 Aar. Da C. A. Qvade fik Magasin og Kontor i Bandholm, blev Rudolf Qvade forflyttet hertil som Forvalter. Lige til sin Død - i omtrent 40 Aar - bestred han denne Stilling med en sjælden Pligttroskab og Samvittighedsfuldhed. Af Forretningens Kunder var han meget afholdt, og han

vandt sig en stor Vennekreds. Ved hans 25 Aars Jubilæum i 1892 hædrede C. A. Qvade ham ved et Festmaal paa Bandholm Hotel. Han døde paa „Østoftegaard“ d. 31. Juli 1895 og blev begravet paa Bandholm Kirkegaard. Grevskabet Knuthenborgs Forpagtere bar ham til hans sidste Hvilested.

Carl Ludvig Qvades næstældste Søn, PETER OUTZEN QVADE, f. d. 25. Juni 1814, død d. 26. Marts 1896 i Mariebo, drev fra 1840 til sin Død en anset Guldsmedeforretning i Vestergade i Mariebo. Den yngste Søn, CARL ANTON QVADE, f. 1. December 1818 paa „Baadesgaard“, d. 24. Juli 1900, grundlagde Firmaet C. A. Qvade i Mariebo.

Carl Ludvig Qvades tre yngste Børn blev født paa „Baadesgaard“. Nogle Oplysninger om denne gamle Herregaard kan maaske i denne Forbindelse have nogen Interesse.

Baadesgaard ligger i Græshave Sogn og har nu et Jordtilliggende af ca. 350 Tdr. Ld. Under Svenskekrigen 1658-60 afbrændtes de tre Bondebyer: Baadesby, Langholm og Stroge eller Struge, og af Byernes Jorder oprettedes „Baadesgaard“. Den første Ejer var Borgmester Thomas Mikkelsen Holdentze i Nakskov. Ved Bygningernes Genopførelse blev han saa forarmet, at han ikke saa sig i Stand til at betale sine Skatter og maatte sælge Gaarden til Kong Frederik III, der lagde flere Jordejendomme til. Christian V solgte 1698 Gaarden til Arvingerne efter Kældermester paa Gottorp Hans Daniel Frintz, og disse Arvinger skødede den Aar 1700 til Kaj Ahlefeldt, der var Amtsforvalter over Frederiksborg Amt. Om en senere Ejer, Kancelliraad Hans Daniel Ahlefeldt, der var gift med den rige Generalfiskal Jørgen Landorphs Enke, fortælles der, at da Svenskerne engang truede med at gøre Landgang i Nærheden af Rødby, reddede han ved sin Snildhed Landet. Alle vore Soldater var ude af Landet. Han samlede derfor alle Bønder og Bønderkoner fra Omegnen, forsynede dem med tjærede

Plejler og Køller og lod desuden al Kvæget drive sammen omkring ved Rødby, saa at Hæren syntes forfærdelig stor. Da Svenskernes Anfører saa den store Styrke, sagde han: „Vorherre er død, jeg tror, at Djævelen har sk... Folk paa dette Land“, og opgav Landgangsforsøget.

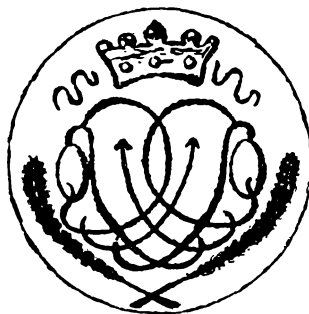
Hans Stedsøn, Amtmand over Falster, Etatsraad Hans Landorph, gift med Magdalene Lützow, en Datter af Gehejmeraad Lützow til Søholt, blev senere Ejer af Gaarden, men forstod ikke at omgaas Penge. Lokket af de lave Priser købte han efterhaanden en Del Gods, og da hans økonomiske Forhold forværredes mere og mere, benyttede han sin Stilling som Amtmand til at skjule dette, indtil hans hidtidige Velynder og Hovedcreditor, Christian VI's Søster, Prinsesse Charlotte Amalie, i 1737 lod sig Godset, ialt 1135 Tdr. Hartkorn, udlægge ved Auktion for 48.000 Rdl. Paa sine gamle Dage søgte Landorph at opretholde Livet ved at gaa fra Dør til Dør i Nykøbing og tiltigge sig Føden. Han fik dog - efter Sigende takket være hans Kones Medvirken - Lov til at beholde sin Titel som Etatsraad.

Prinsesse Charlotte Amalie var meget godgørende, og Bønderne elskede hende. I Aaret 1782 blev Gaarden ved hendes Død kongeligt Domæne. Fæstebøndernes Kaar var efter hendes Død ikke gode, og Bondevennen, Grev Chr. Ditl. Fr. Reventlow til Christianssæde fik da udvirket, at den dygtige Inspektør, Kmr. Torkil Baden, som havde forestaaet Landboreformerne for den ældre Grev Bernstorff, kom til Baadesgaard og forestod Landboreformerne der. I 1789 var Udskiftningen færdig. Gaardene blev overdraget Fæsterne til Arvefæste, og Hoveriet ophævedes.

Baadesgaards Jorder strakte sig helt ind imod Nakskov, og 89 Bøndergaarde og 110 Husmandssteder hørte ind under den. Den var nu skyldsæt for 850 Tdr. Hartkorn, og Kirkerne i Vestenskov, Kappel, Dannemarre, Arninge og Gloslunde hørte ind under den. 1791 blev

Jorden delt i 5 Parceller, og Bønderne blev - ligesom Besidderne af Hovedgaardsparcerne - Arvefæstere. Det er værd at lægge Mærke til, hvorledes Udskiftningen her paa Lolland kom forholdsvis sent. Da BEGTRUP udarbejdede sin Beskrivelse, var i Sønderherred Baadesgaard Gods det eneste, som var udskiftet. De betydelige Skovstrækninger under Baadesgaard vedblev dog at være i Kronens Besiddelse, men da de kun gav en ganske ringe Indtægt - et enkelt Aar kun 97 Rdl. - blev de i Tiden omkring 1840 solgt til de omliggende Herregaarde: Rudbjerggaard, Øllingsø, Gammelgaard og Søllestedgaard. Baadesgaard Arvefæsteafgift afløstes 1873 med 52.394 Kr. 20 Øre. Gaarden havde i 1932 et Areal af 184,2 ha, deraf 154 ha Ager.

Blandt de skiftende Ejere efter 1791 var Carl Ludvig Qvade, der som nævnt købte den 1813.

CLAUS HINRICH QVADES SEGL

CLAUS HINRICH QVADE (6 Børn)

f. i Hannover i Begyndelsen af 1700 Tallet, d. i Gelting Sogn 5. Oktober 1770
(g. 1741 med Anna Jessen, f. 19. Februar 1712, d. 31. Juli 1764).

CARL ALBRECHT QVADE (10 Børn)

f. i Sandbech i Angel 20. November 1741, d. paa Stensballegaard 4. August 1801
(g. 26. Juni 1763 med Elsabe Catharina Hedewig Kuhl, f. c. 1740, d. i Græshave Sogn 6. Juli 1826).

CARL LUDVIG QVADE (6 Børn)

f. i Viuf Sogn i Jylland 28. (18.?) Oktober 1778, d. paa „Gabrielsminde“ i Græshave Sogn 22. Februar 1836
(g. 4. September 1807 med Dorthea Wiinholt, f. 18. Oktober 1782 i Vesterborg, d. 25. Juni 1855 paa „Gabrielsminde“.

ANNE ELISABETH (LISE) MARIE QVADE
f. 14. Juli 1808, d. 28. Januar 1888.

CHRISTIAN ALBRECHT QVADE
f. 9. April 1810, d. 6. September 1881.

CAROLINE IRENE QVADE
f. 12. Juli 1812, d. 7. August 1891.

PETER OUTZEN QVADE
f. 25. Juni 1814, d. 26. Marts 1896.

LOUISE DORTHEA QVADE
f. 10. Juli 1816, d. 23. Juli 1823.

CARL ANTON QVADE
f. paa Baadesgaard i Græshave Sogn
1. December 1818, d. 24. Juli 1900
g. 16. November 1844 med Susanne
(Sanne) Elisabeth Lange, f. 3. August
1817 i Faaborg, d. 20. September 1893
i Mariebo).

CAROLINE LOUISE DORTHEA QVADE

f. 26. Oktober 1846 i Mariebo, d. 23. December 1922
g. 21. Juli 1900 med Carl Martin Thousig, f. i Thisted 5. Februar 1850).

CARL JOHANNES QVADE

f. 6. December 1850 i Mariebo, d. 2. Oktober 1920 i Mariebo.

HENRIK ANTON QVADE

f. 6. Oktober 1855 i Mariebo, d. paa „Holtegaard“ 29. Oktober 1901
(g. 29. April 1881 med Othilia Franziska Olsen, f. 28. Marts 1856 i Lyngby).

CARL ANTON FREDERIK QVADE

f. 4. Februar 1882 i Mariebo, d. 14. Oktober 1929
(g. 28. April 1916 med Laura Kirstine Jørgensen, f. 22. September 1887 i
Kirke-Helsing, d. 15. April 1936).

HANSINE SUSANNE ELISABETH QVADE

f. 12. December 1883 i Mariebo
(g. 28. Maj 1909 med Erik Wilhelm Kjær, f. 27. Maj 1881 i Mariebo).

THYRA QVADE

f. 26. April 1886 i Mariebo
(g. 22. Oktober 1909 med Thorvald Julius Emil Rasmusen, Korsør,
f. 7. September 1884).

ANNIE JENSINE PETRA ANTONIA LOUISE QVADE
f. 2. Januar 1927 i København.

Proprietær HANS QVADE RASMUSEN, Værsløvsgaard
f. 16. August 1910.

Civilingeniør SVEN WILHJELM KJÆR, København
f. 6. April 1910
(g. med Harriet Fischer, Korsør, f. 18. Juli 1914).

EVA SUSANNE KJÆR
f. 12. December 1911
(g. med Godsejer Ejler Carl Frands Eigil Marcher, „Søholt“,
f. 22. Oktober 1904).

GRETE ELISABETH KJÆR
f. 16. Januar 1914
(g. med Forpagter Jørgen Tvede, Prøvegaarden, Farrendløse,
f. 5. Oktober 1899).

CARL ANTON QVADE

FIRMAET C. A. QVADES GRUNDLÆGGER

CARL ANTON QVADE var den yngste af Carl Ludvig Qvades 6 Børn. Han fødtes paa „Baadesgaard“ den 1. December 1818. Hvor stor en Glæde denne Søns Fødsel selvfølgelig end har været for Forældrene, har Glæden sikkert været blandet med Ængstelse og Utryghed for Familiens Fremtid. Faderen havde allerede paa den Tid set, at hvis Forholdene ikke snart ændredes til det bedre, var hans Forbliven ved „Baadesgaard“ kun et Tidsspørgsmaal. Og som vi allerede har set, var Ængstelsen ikke ugrundet. Knap to Aar efter Sønnens Fødsel maatte Carl Ludvig Qvade som tidligere nævnt opgive Besiddelsen af „Baadesgaard“ og købte „Kirstinefeldt“, hvor han forblev i ca. 10 Aar, indtil han ogsaa her maatte give op.

Carl Anton Qvade fik sin Undervisning dels i Hjemmet, hvor Børnene til Huslærer havde en ung Mand ved Navn Bech, der havde faaet sin Uddannelse paa Biskop Boisens Seminarium i Vesterborg, og dels paa „Baadesgaard“ sammen med Proprietær Wieds Børn. - Wied havde i 1827 købt „Baadesgaard“ af Godsejer Jørgensen, Søllestedgaard. - Disse Aar, der for Forældrene var een haabløs økonomisk Kamp, har sikkert sat deres Præg paa Børnene. Den Flid, Udholdenhed og Sparsommelighed, som vi finder hos dem som Voksne, var uden Tvivl en Arv fra Forældrene til baade Børn og Børnebørn, en Arv, der - har man Lov til at tro - fik en langt større Betydning for dem end jordisk Mammon. De maatte hver efter sin Evne tage Del i Gaardens Arbejde, og de lærte at kende baade Arbejdets og Pengenes Værd. Vemodigt

FRU SUSANNE ELISABETH QVADE, FØDT LANGE

har det sikkert været for Børnene at tænke paa, at den gamle, slid-somme og opofrende Fader fik en saa tidlig Død, at han ikke naede at opleve den Glæde at se Børnene forvalte deres Fædrearv saa vel, at de alle kom i gode og ansete Stillinger.

Efter i 1833 at være blevet konfirmeret i Græshave Kirke kom Carl Anton Qvade i Handelslære hos Købmand Jens Lange i Mariebo. Han havde Forretning i den Ejendom, Nabo til den gamle Bispegaard,

KONGELIG AGENT C. A. QVADE

hvor senere bl. a. Isenkræmmer Wael boede, og hvor Købmand Thorvald Petersen havde sin første Butik (nuv. „Den lollandske Møbelhal“).

Af Brevene ser man, at den unge Qvade ikke var stærk af Helbred. Moderen formaner ham saaledes til at være forsigtig og søge Lægehjælp. Efter Læretiden blev Qvade endnu i nogle Aar hos Jens Lange som Handelsbetjent og kom derfra til en Halvfætter, Købmand Ditlev Leonard Kølle i Vestergade, der senere opførte den Forretningsejen-

dom, som Købmand Hans Nielsen, nu Sønnen, senere overtog. Som nævnt var Qvades Liv allerede fra de unge Dage præget af Flid og Sparsommelighed, og allerede før han endnu var fyldt 25 Aar, havde han lagt saa meget til Side, at han selv kunde begynde Forretning. Den 1. Maj 1843 aabnede han under meget beskedne Former en Forretning i Mariebo Vestergade. Ejendommen, hvori C. A. Qvade havde Butik, ejedes dengang af Købmand og Kæmner Johan Arent Christensen.

Forsaavidt som Købstædernes Trivsel altid har været afhængig af Oplandets Købedygtighed, var det under forholdsvis gunstige Forhold, at C. A. Qvade begyndte sin Virksomhed. Lykkeligere Tider var indtraadt for baade de store og de smaa Jordbrugere. Udskiftningen af Jordene var bleven fuldført, Hoveriet var for den allerstørste Del afløst til lige stort Held for Herregaardene som for Bønderne, og Fæstegaardenes Overgang til Selvejendom blev mere og mere almindeligt. Paa samme Tid var der en hel Række af dygtige Mænd omkring paa Øerne, der sluttede sig sammen for at fremme Landbrugets Udvikling. Paa Pederstrup Gods havde Reventlowerne og paa Guldborgland Rosenørn-Lehn allerede fra Aarhundredets Begyndelse udført et socialt Arbejde, der bar Frugt langt frem i Tiden, og i Begyndelsen af Fyrrerne var Maribo Amts økonomiske Selskab saaledes organiseret, at det dannede Midtpunktet for de fremadskridende Bevægelser paa Landbrugets Omraade over hele Maribo Amt. Her arbejdede Mænd som Reventlowerne, Rosenørn-Lehn, Knuth, Tesdorff, L. Jørgensen, Søllestedgaard, Meincke o. m. fl. i deres Ungdoms bedste Kraft for at fremme Mergling, et ordnet Sædskifte, en rationel Kreaturopdrætning, Indførelsen af forbedrede Agerbrugsredskaber, kort sagt, Grundvolden blev lagt til den frodige Udvikling, som Landbruget her paa Øerne har gennemgaaet i sidste Halvdel af forrige Aarhundrede.

Men efterhaanden som dette Arbejde for Landbrugets Fremgang

bar Frugt i opadgaaende Tider, blev der Brug for en dygtig Købmandsstand i Byerne. Handelen er en Gerning, der udføres mere i det stille, derfor er den dog ikke mindre betydningsfuld. Men det kan vistnok siges, at samtidig med Fremskridtet paa Landbrugets Omraade fremstod der i Købstæderne paa Lolland og Falster mange dygtige og virksomme Købmænd, der i høj Grad bidrog til at fremme Omsætningen af Landbrugets stadig voksende Produktion, en saare vigtig Faktor for Sikringen af en Egns Velstand.

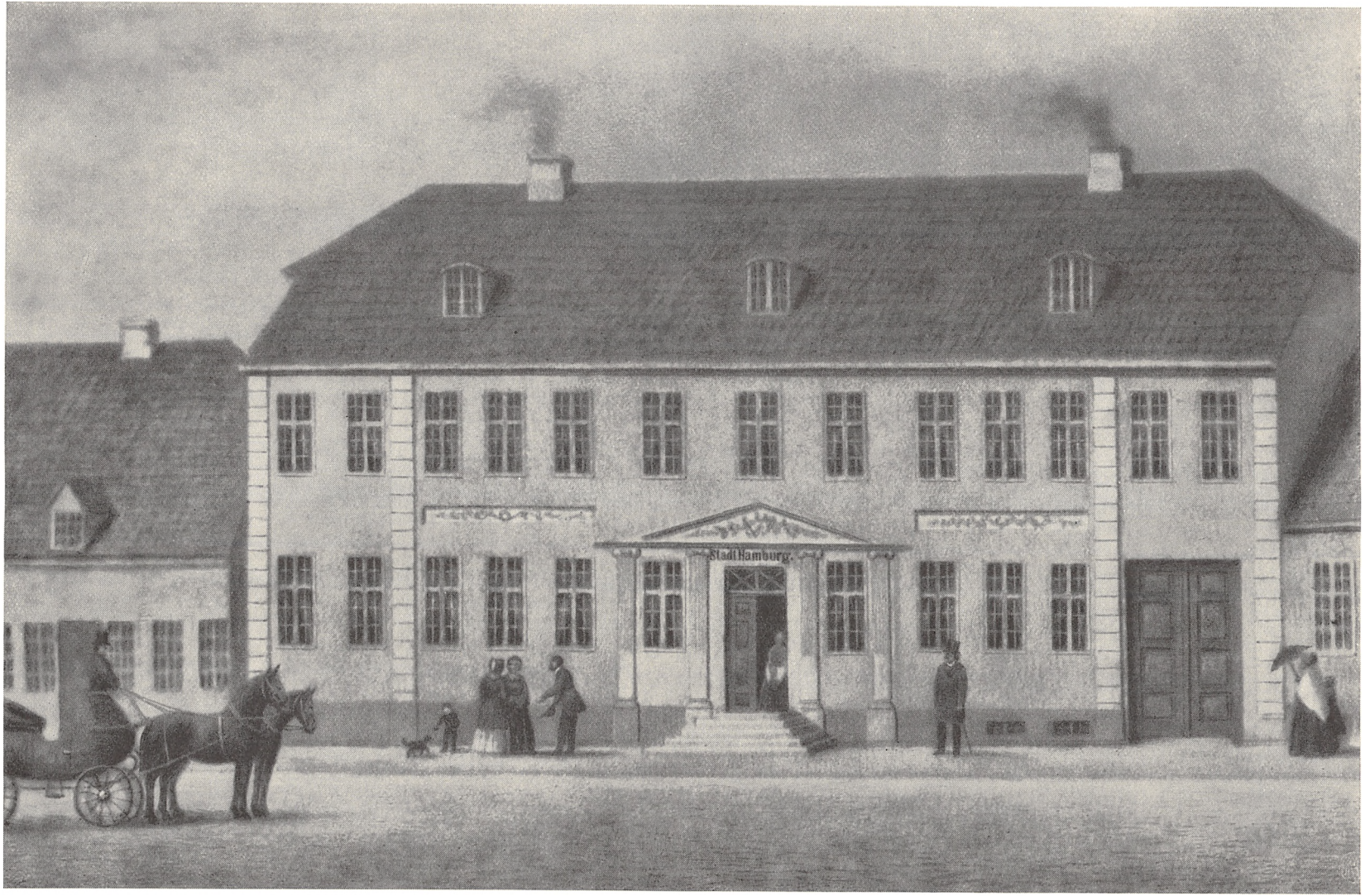
C. A. Qvade var endnu en Begynder, da det i Midten af Aarhundredet lysnede over vore Øer efter en lang, mørk og trang Periode. Men han samlede Kræfter samtidig med sine Omgivelser, og som ung Købmand fik han snart stor Anseelse og Tillid blandt Gaardmandsklassen paa Midtjylland.

Som alle Forretninger i den Tid var ogsaa Qvades en „blandet“ Forretning med saavel Kolonial- som Manufakturvarer. Hans første Medhjælper var Lærningen Theodor Kølle, en Søn af Fuldmægtig Kølle ved Baadesgaards Gods. De første halvandet Aar før Qvade giftede sig, styrede hans ugifte Søster, Caroline Irene Qvade, Huset for ham. Men allerede den 16. November 1844 blev han i Mariebo Kirke viet til SUSANNE (SANNE) ELISABETH LANGE, Datter af Hattemager og Købmand i Faaborg Hans Hinrich Lange. Denne unge Pige var allerede i 1833 kommet i Huset hos sin Farbror, Købmand Jens Lange i Mariebo. Gennem et trofast Slid og Slæb naaede Qvade og hans Hustru, som Aarene gik, at se Forretningen vokse. Begge tog de fat med Liv og Lyst. Der gaar Frasagn om, hvorledes Fru Qvade tog virksom Del i den daglige Butiksforretning. Paa sine smaa fynske Træske vimsede hun omme bag Disken, let og sirlig, altid med Smil paa Kind, og hjalp til, naar hendes daglige Husgerning tillod det. Et smukt Eksempel paa gensidig Hjælpsomhed.

I Slutningen af Fyrrerne var Forretningen blevet saa stor, at Qvade havde baade Handelsbetjent, Lærling og Karl. Sine borgerlige Pligter gik Qvade heller ikke udenom. Det ses saaledes, at han var Medlem af Mariebos Borgervæbning.

Et vel nok voveligt, men heldigt og for alle Tider afgørende Skridt tog Qvade saa i 1850. Han opsagde sin Lejekontrakt hos Købmand Christensen i Vestergade og købte af Købmand Brabrands Konkursbo den store og meget anselige Købmandsgaard paa Mariebo Torv, hvor Forretningen den Dag i Dag har sit Domicil. Foruden Købmandsvirksomhed var der her ogsaa tidligere i Købmand Brabrandts Tid drevet Hotelvirksomhed, og paa Facaden prangede foruden Købmandsnavnet med store Bogstaver ogsaa Ordene „Hotel Stadt Hamburg“. Til Ejendommen hørte foruden Gaard og Have 16 Tdr. Ld. Agerjord, beliggende i Mariebo Nørremark. Denne statelige og vel nok den Dag i Dag Mariebo Bys smukkeste Ejendom, opført i den Harsdorffske Palæstil, har sikkert, da C. A. Qvade købte den, gjort et særligt imponerende Indtryk, omgivet som den paa alle Sider var af smaa lave Huse. Det var forøvrigt den første toetages Ejendom i Mariebo. Øst for den laa I. I. Lunddahl's store Købmandsgaard og Brændevinsbrænderi, mod Vest Hjørneejendommen, som Møller L. T. Saunte tilgiftede sig i sit Ægteskab med Møller Wollesens Enke, og lige overfor, midt paa Torvets nordlige Halvdel, laa Byens gamle, faldefærdige Raadhus. Dette var dengang i ganske anderledes Forstand end nu „Borgernes Hus“, hvor Raadstueforsamlingerne blev afholdt, hvor Kongemodtagelser fandt Sted, hvor de første Borgerrepræsentantvalg foregik, og hvor Byens Borgere svang sig i Dansen, naar man afholdt de i Vinterens Løb talrige Assemble'er, som dengang stod saa højt i Kurs.

Som yderligere Bevis paa C. A. Qvades Foretagsomhed kan an-

FORRETNINGSEJENDOMMEN I MARIEBO, REPRODUCERET EFTER LITOGRAFI FRA CA. 1840

føres, at han samme Aar, da han købte Købmandsgaarden paa Torvet, sammen med sin Hustrus Fætter, Hattemager Jens Johan Lange i Mariebo, og Svogeren Lars Rasmus Lange, stiftede det senere meget ansete Firma L. Lange & Co. i Svendborg.

C. A. Qvade havde set rigtigt, da han købte denne gamle Ejendom. Den laa og ligger den Dag i Dag paa Byens bedste Strøg, og som Aarene gik, voksede Omsætningen. Endnu i en Aarrække blev Forretningen drevet baade som Manufaktur og Hørkramhandel. Senere ser vi dog, at Forretningen udvides til at omfatte noget saa specielt som Landbrugsredskaber, Isenkramvarer, ja selv Tærskværker. At dømme efter Avertissementerne i den lokale Avis var Manufakturhandelen dog i de første Aar langt den betydeligste, og den unge, fremadstræbende Købmand nøjes ikke med at købe efter Prøver af tilrejsende Repræsentanter fra udenlandske Firmaer. Han ønsker ved Selvsyn at erfare, hvad de fremmede Markeder byder og foretager i den Anledning aarlige Rejser til Tyskland, bl. a. til Leipziger-Messen, for der at foretage sine Indkøb. Ganske interessant er det at se, hvor ringe Brug Handelsstanden dengang gjorde af Annonceringen. Byens eneste lokale Avis „Lollands-Posten“, der var stiftet syv Aar før, C. A. Qvade aabnede sin Forretning, var i ganske overvejende Grad et Nyheds- og Efterretningsblad. Kun langsomt fandt de Handlende Vej til Bladets Annoncespalter. Dette skyldtes sikkert ikke alene et Sparsommelighedshensyn fra de Handlendes Side, langt snarere Troen paa, at en god Vare i Forbindelse med Forstaaelsen af Kundernes Tarv og en flink Betjening var det Grundlag, hvorpaa en Forretning skulde bygges og videreføres. For C. A. Qvades Vedkommende ser vi saaledes, at ikke alene findes i Bladet intet om Forretningens Aabning den 1. Maj 1843, men der gaar Aar og Dag, før det første Avertissement indrykkes. Det er egentlig først, da

Kjøbmandshandel.

At min Handel i Hr. Kjøbmand Christensens Gaard ophører med Markedsdagen, den 29de October d. A., og fortsættes den paafølgende Dag i min egen Gaard paa Torvet (forhen tilhørende Hr. Kjøbmand Drabrand), undlader jeg ikke at bekendtgjøre saavel for mine ærede Kunder, som for dem, der fremtidig ville bære mig med Handel, samt at al Handel for min Regning ophører forstnævnte Sted, efter bemeldte 29de Octbr.

Den gode Veligheden midt for Byens Torv, i Forening med en særdeles god og rummelig Gaardsplads samt stort Staldrum, anbefaler jeg til Publikums Opmærksomhed.

NB. At jeg, saasnart Flytningen er skeet, i Forening med min øvrige Handel har Udsalg af godt 8 Graders Kornbrændevin, saavel i større som mindre Dele, til gangbare Priser, tillader jeg mig endvidere at bekendtgjøre.

Maribo, den 25de October 1850.

C. A. Qvade.

Udne Undertrøjer og Benklæder,

tej, samt meget Bøst og en Slags Se og Savre.

AVERTISSEMENT I LOLLANDSPOSTEN FRA EFTERAARET 1850

Forretningen flyttes op paa Torvet, at Publikums Opmærksomhed ad denne Vej paakaldes. Til Gengæld sker det nu gennem ovenstaaende store 2-spaltede Annonce.

Det er ikke uden Interesse at lægge Mærke til, hvorledes C. A. Qvade fremhæver, at al Handel for hans Regning ophører førstnævnte Sted efter bemeldte 29. Oktober. Han har sikkert været vel vidende om, at hans gamle Butik allerede var udlejet til en anden. Vi ser da ogsaa dette bekræftet i „Lollands Posten“ for 24. Oktober s. A., hvor Købmand C. A. WESTH averterer, at han Søndag den 1. December aabner en velassorteret Købmandshandel i Hr. I. A. Christensens Gaard. Købmand C. A. Westh drev her sin Forretning i en Aarrække. Senere flyttede han ind i sin nyopførte Ejendom paa Hjørnet af Vestergade og Nyklostergade (nu Maribo Diskonto- og Laanebank).

Det er, som om C. A. Qvade vil imødegaa denne nye Konkurrence. Han, der som tidligere nævnt, var til det yderste sparsommelig med Udgifter til Avertering, indrykker i samme Nr. den her viste Annonce.

Men ogsaa Modgangens Tider skulde C. A. Qvade lære at kende. I den for al Købmandsvirksomhed saa vanskelige Tid sidst i Halvtredserne undgik C. A. Qvade ikke at lide følelige Tab. Saa mangan solid og grundfæstet

Forretning maatte give op, men Qvade holdt sig med sejt Energi oven Vand. Han tabte ganske vist Størsteparten af, hvad han havde tjent i tidligere Aar, og det kneb meget haardt med at skaffe likvide Midler til den daglige Forretning - ja en af Qvades Venner raadede ham endogsaa til at lukke. Men Qvade gav ikke op. Ved uhyre Anstrengelser lykkedes det ham at skaffe de fornødne Penge og derved ride Stormen af. Man forstaar bedst, hvor store Vanskeligheder, der var at kæmpe med, naar man hører, at Qvade i Renter maatte betale fra 12 til 16 pCt.

At Næringslivet i Mariebo ogsaa rantes af denne økonomiske Krise, ser man bl. a. af, at den 23. December 1857 var en Del af Byens Næringsdrivende samlede til Møde paa Byens Raadhus. Det vedtoges her at rette en Henvendelse til Kommunalbestyrelsen med Begæring om, at denne hurtigst muligt vilde foranstalte en Raadstueforsamling

Alt jeg, som Følge af min Bopælsforandring, har udvidet min **Manufacturhandel** saaledes, at jeg nu er forsynet med et større Udvalg af de nyeste **Kaabe- og Kjølestoffer**, hals- og halvuldne, hvoriblandt forefindes smukke franske **Chibets**, sorte **Silkestoffer**, passende til Kaaber og Kjoler, saafom: **Salin chine, Ostrine og Marceline, Shawler, Daand, Sirtser, Menbelsirtser** m. m. **Danske Dyffeler** i flere Farver af **Modewegs** Fabrik, hvis Godhed er bekjendt, samt **danst Klæde** i de almindelige Farver, saa og alle andre **fiære Klædeforter** fra bekjendte gode Fabrikker i Udlandet; **Buckskins**, smalle og brede, hvoraf jeg især af forstnævnte har et smukt Udvalg fra circa 10 til 20 Mk. pr. Al. **Bestestoffer** i **Silke, Halvsilke** og **uldne** samt **Silkefjorter**, og i **Dvrigt** Alt til **Herre-
equipering** henhørende.

Ligesom jeg med alle andre Vareforter er godt asforteret, er jeg herved saa fri at bekjendtgjøre.

Mariebo, den 23de Novbr. 1850.

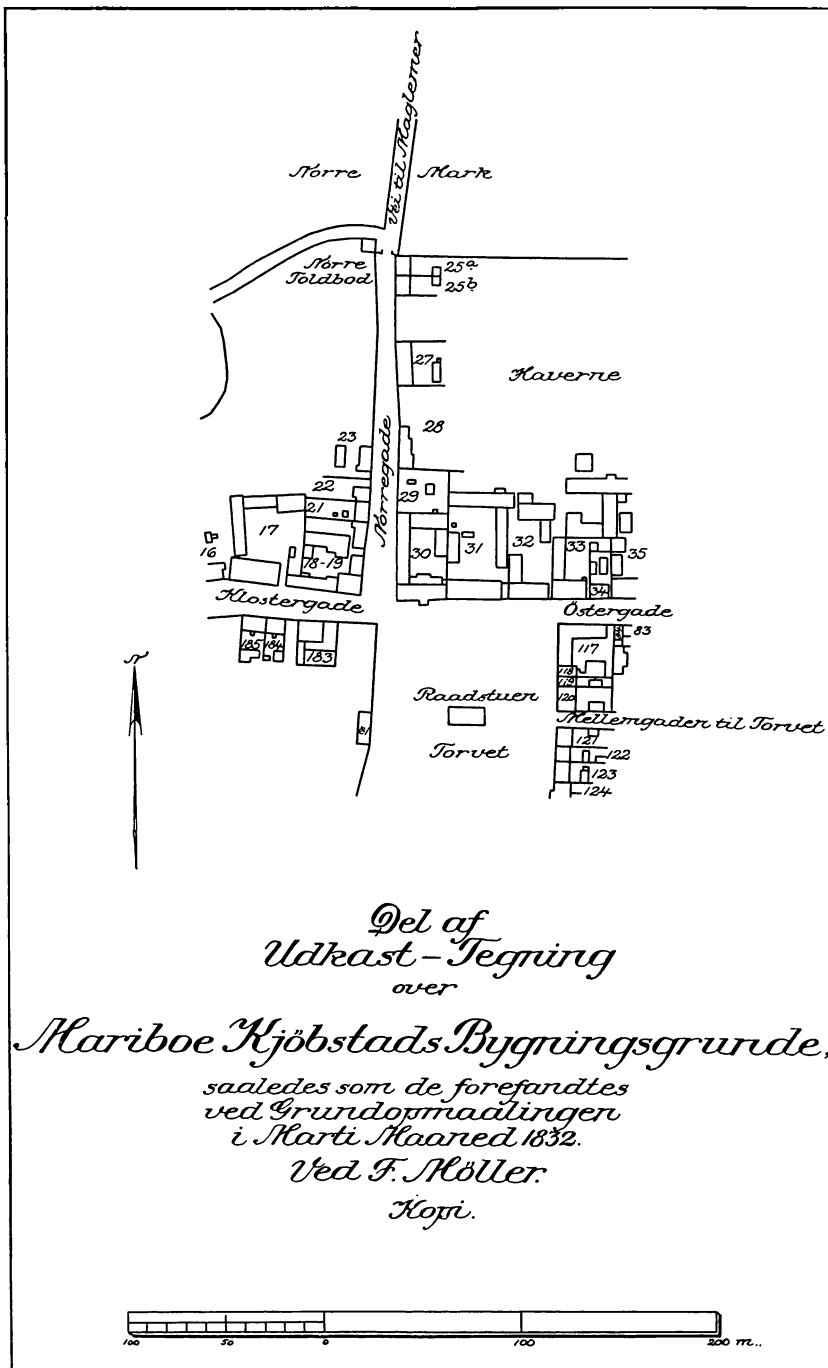
C. A. Qvade.

AVERTISSEMENT I LOLLANDSPOSTEN
FRA EFTERAARET 1850

afholdt for at faa Borgernes Sanktion til med Kommunens Garanti at optage et Laan af Statens Midler, saa at Byens Næringsdrivende, mod sikker Pant i faste Ejendomme, Obligationer eller andre Pengeeffekter samt Varer, kunde faa Laan paa kortere eller længere Tid, idet man ønskede Laanet ydet i „løbende Conto Courant“, saaledes at der ikke skulde forrentes større Beløb, end der virkelig blev forbrugt. Efter at Kommunalbestyrelsen havde modtaget denne Henvendelse, indkaldtes samtlige Byens Skatteydere til et Møde den 28. s. M. for at Kommunalbestyrelsen kunde erfare, om der var Stemning for, at der med Kommunens Garanti tilvejebragtes et saadant Laan til Afhjælpning af den økonomiske Krise. En Afstemning blandt de mødte gav til Resultat, at 47 stemte for og 67 imod, hvorefter Kommunalbestyrelsen erklærede, at der intet videre vilde blive foretaget i Sagen.

Men de gode Tider kom igen. Anlæggelsen af Bandholm Havn, som Frederik Marcus Knuth havde fuldført allerede i 1842, fik nu den største Betydning for en gros Handelen paa Midtjylland. Hvor vidtskuende Qvade var i Forretningsanliggender ses Gang paa Gang. Ved Siden af den blandede Forretning begyndte han nu at eksportere Korn og Smør og lagde sig ligeledes efter Import af Kul. Som allerede nævnt var Handelen med Manufaktur en vigtig Gren inden for Forretningen. Detailomsætningen her udgjorde i 1861 ikke mindre end 30,000 Rd. Men Kolonialforretningen og Eksportforretningen havde dog C. A. Qvades største Interesse, og i 1861 afstod han Manufakturforretningen til to af sine Medhjælpere, Thune og Thorvald Hansen. Sidstnævnte var Købmand, nu Prokurist i Firmaet, C. Valentins Svigerfader. Manufakturforretningen, der under skiftende Ejere fortsattes indtil 1912, fik Lokaler i Stueetagens østre Ende. Efter al Sandsynlighed maatte ved samme Lejlighed Vinduerne med de smaa Ruder vige for de større og mere moderne og tidssvarende Butiksvinduer.

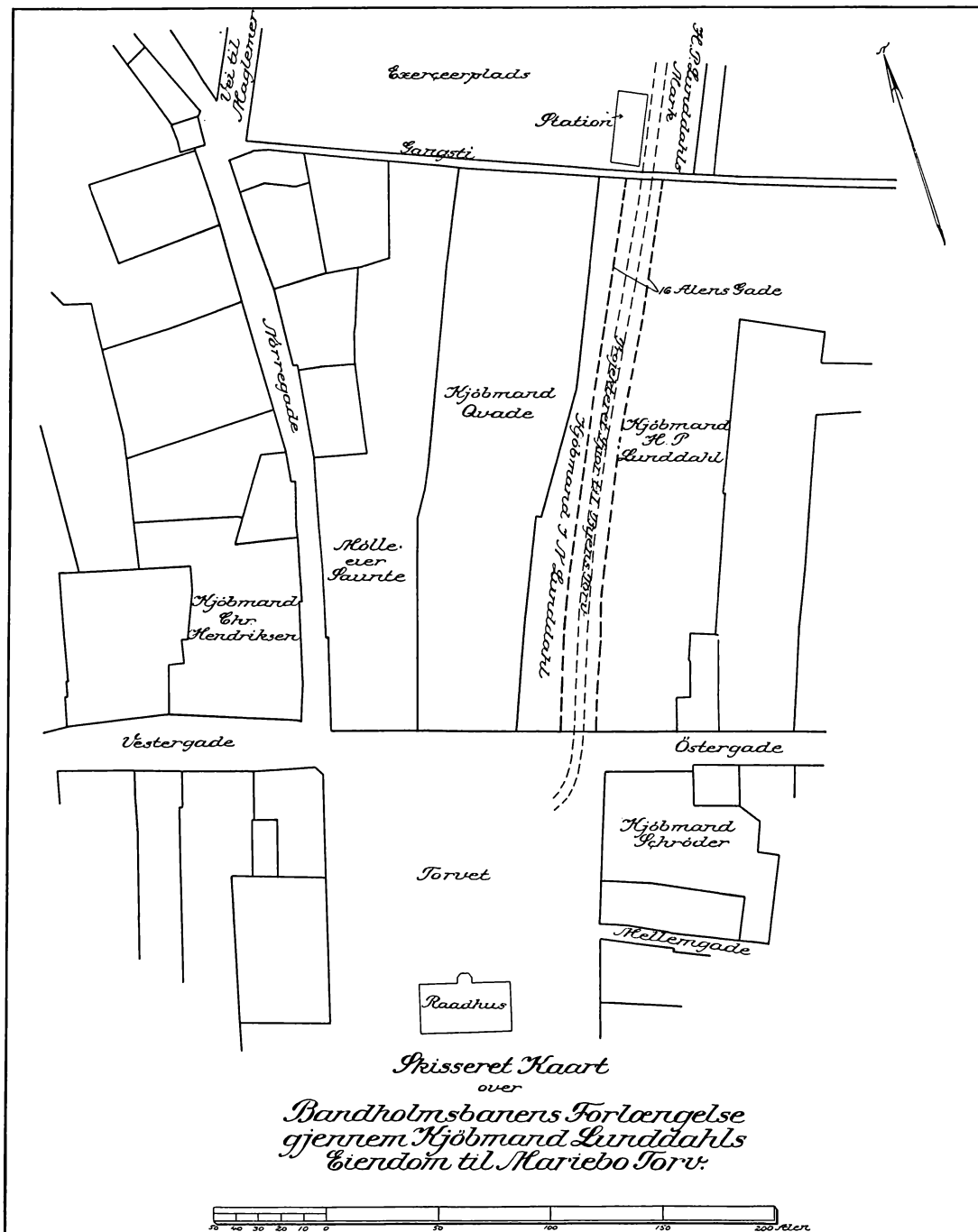
Del af
Udkast - Tegning
over
Mariboe Kjøbstads Bygningsgrunde,
saaledes som de forefindtes
ved Grundopmålingen
i Marti Maaned 1832.
Ved F. Köller.
Kopi.

BEBYGGELSEN OMKRING MARIEBO TORV 1832
 Nr. 29 og 30 betegner den senere Gardegaarden og Nr. 31 „Hotel Stadt Hamburg“,
 den senere Qvades Købmandsgaard.

Med den stigende Produktion af Landbrugsprodukter fulgte nu ogsaa en betydelig Handel med Foderstoffer og en ikke ringe Æg-handel.

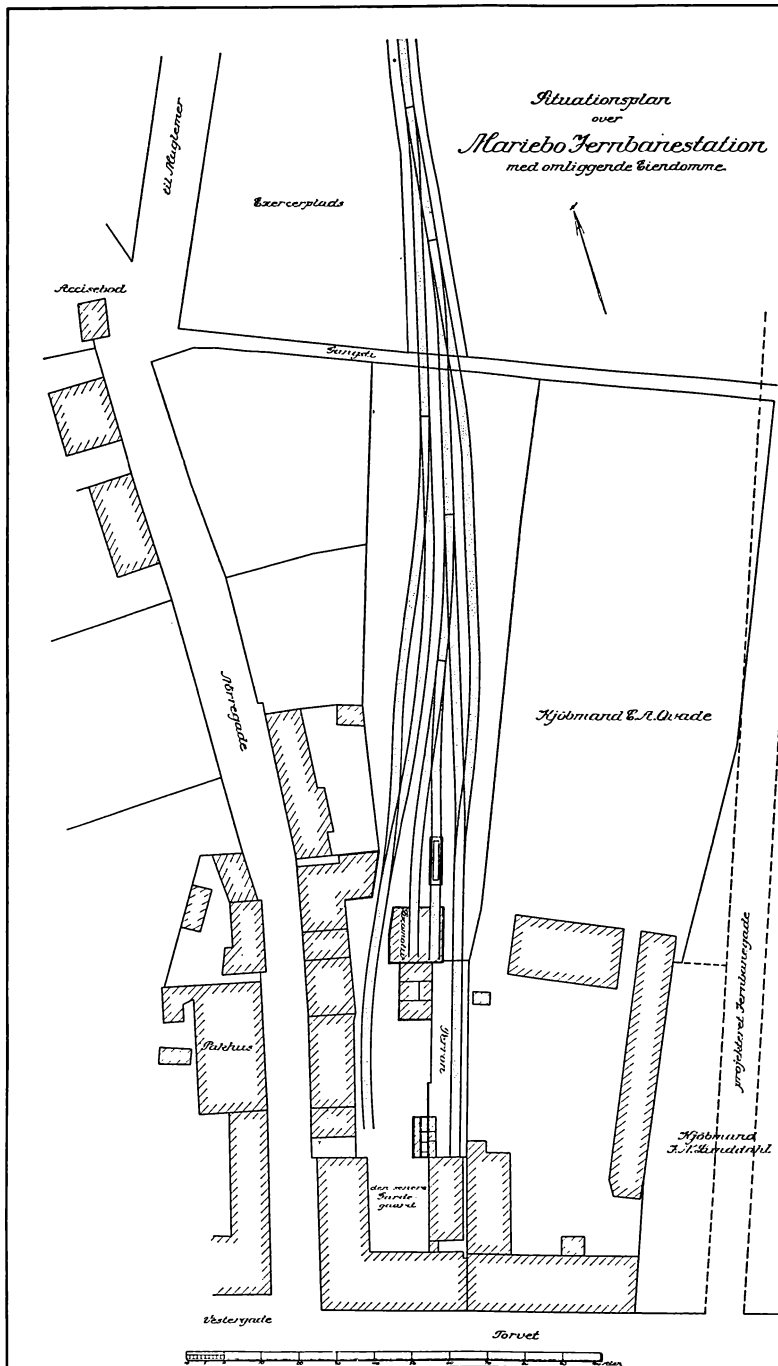
Krigen 1864 satte ogsaa sine Spor henede paa Midtjylland. En vel begrundet Ængstelse greb, som i det øvrige Land, ogsaa Befolkningen henede. Flere gamle Handelshuse bukkede under og maatte standse deres Betalinger. Stærkt Røre vakte det her i Byen, da det gamle Handelshus H. C. Krøyer, der havde sit Domicil i nuværende Købmand Haugard-Jørgensens Købmandsgaard, maatte give op. Men det var, som om Modgangstiderne nu som tidligere for C. A. Qvade kun blev en Spore til at finde nye Veje med nye Indtjeningsmuligheder.

1862 lejede Qvade af Grevskabet Knuthenborg den nuværende Forvalterbolig i Bandholm og opførte senere ved Siden af denne et stort Pakhus. - Landbrugets Udvikling med Overgang fra den ensidige Kornavl til en større Kvægproduktion skabte en forøget Efterspørgsel efter fremmede Foderstoffer. Andelsmejeriernes Tid var endnu ikke inde, men Herregaardsmejerierne blomstrede op. Smørproduktionen steg, og selv om en Del af Smørret blev afsat gennem Byens Detailhandlere, blev dog den langt overvejende Del eksporteret, dels til Hovedstaden og dels til Udlandet, og C. A. Qvade blev paa dette Omraade i Løbet af ganske faa Aar Storeeksportør. Ved Siden af Magasinet aabnede Qvade den 26. August 1867 et Kontor i Bandholm, og til Bestyrer ansattes Qvades Brodersøn, Rudolf Qvade. Transporten til og fra Bandholm foregik med Hestevogn ad Skibevejen, indtil Mariebo-Bandholm Jernbanen aabnedes for Trafiken i 1869. Den første Banegaard i Mariebo kom for Qvades Forretning til at ligge saa bekvemt som muligt, idet den opførtes i Nabogaarden, den nuværende „Gardegaard“, umiddelbart op til Qvades Købmandsgaard. Som bekendt ligger Lokomotivremissen der endnu, men blev i 1874, da

KOPI AF KORT

udvisende den oprindelig paatænkte Indførelse af Bandholm Banen til Stationen i Mariebo og Jernbanesporets Videreførelse ind til Torvet gennem den projekterede Jernbanegade. Planen kom aldrig til Udførelse.

KOPI AF KORT

Mariebo-Bandholm Banens Indførelse i Mariebo til Stationen, den senere Gardegaard;
benyttet i Aarene 1869-1874.

den nuværende Banegaard opførtes, omdannet til Beboelseslejligheder. Afdøde Consul Cruse var Banens første Stationsforstander. Efter hans Udsagn skal der ved Grundstensnedlæggelsen være indmuret nogle gamle Mønter. Tiden vil vise, om disse Minder fra en svunden Tid engang skal se Dagens Lys.

Selvom C. A. Qvades Forretning ikke var uden Konkurrence, blev den dog i Løbet af faa Aar den absolut ledende paa Midtjylland, og Mariebo-Bandholm Toldsted var ifølge „Bayers Arciv for Handel, Skibsfart og Toldvæsen“ med Hensyn til Afgiftens Størrelse det 15de i Monarkiet. Da Mariebo-Rødby Banen blev aabnet den 10. September 1874, lod Qvade ogsaa indrette Kontor og Magasin ved Holeby Station. I 1890^{erne} overtog han efter Konsul Nielsens Død i Nykøbing dennes Forretning i Forening med Købmand Frigast, Nykøbing. I 1878 var Qvade Sjølen i Dannelsen af et Aktieselskab til Drift af en Dampskibslinie fra Bandholm til England, baseret paa Eksport af Landbrugsprodukter og Import af Kul m. m. Han var i 1886 Medstifter af A/S Mariebo Dampmølle og var til sin Død Aktieselskabets Formand. Mariebo Sukkerfabrik, Mariebo Trælasthandel og Maribo Trævarefabrik skyldtes ogsaa i allerførste Række C. A. Qvades Forudseenhed og rige Initiativ. For begge de sidstnævnte Selskaber var han Formand til sin Død. Det var næsten, som om hans Aand og Kraft var ukuelig lige til det sidste. Endnu i sit firsindstyvende Aar var han Medindbyder til Oprettelsen af A/S Grængegaardens Teglværk. Han var Medskaber af Maribo Svineslagteri og Medejer af Aunede Mejeri.

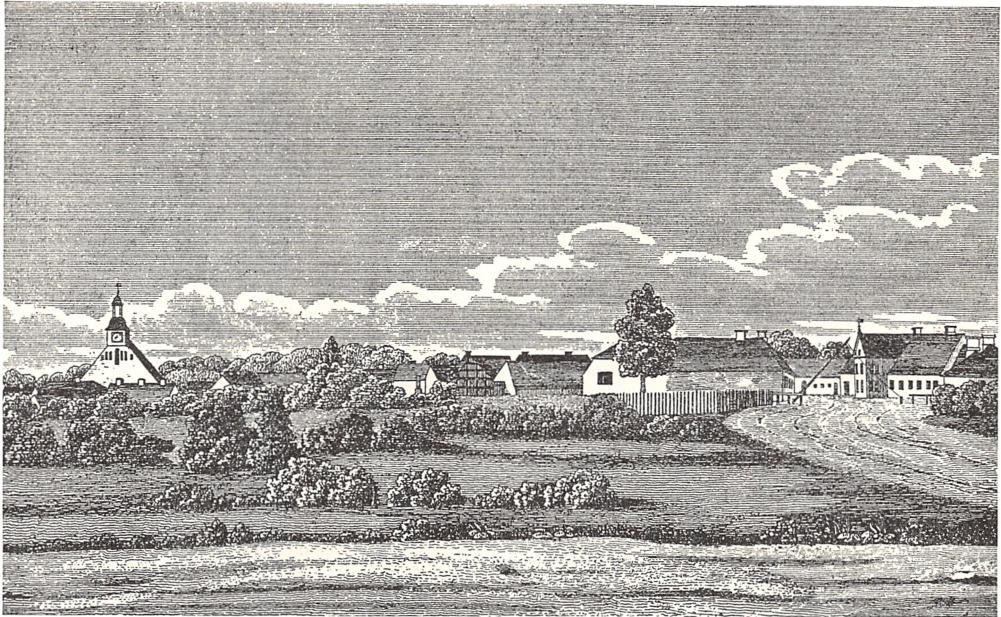
Selv om C. A. Qvade med Liv og Sjæl var Købmand, havde dog ogsaa Landbruget som allerede tidligere paavist hans store Interesse. Som nævnt hørte der til Købmandsgaarden 16 Tdr. Land. Dette Areal blev i Aarenes Løb stærkt udvidet. C. A. Qvade havde med store Pengemidler understøttet mangan en Landmand, og da de daarlige

MARIEBO DOMKIRKE SET FRA BANGSHAVE
(Efter Maleri fra 1878 af C. Holck. Tilhører Landsretssagfører E. Krarup, Mariebo).

L. SCHRØDERS GAARD PAA HJØRNET AF TORVET OG ØSTERGADE
(Efter Maleri fra 1845 af Carl Henriksen. Tilhører Stiftsmuseet i Mariebo).

MARIEBO SET FRA ØST, EFTER STIK FRA 1843

Tider for Landbruget indtraf i 80^{erne}, saa han sig nødsaget til at overtage flere Gaarde. Omkring 1880 købte han saaledes „Grevelodden“, en Fæstegaard paa 30 Tdr. Ld. i Hunseby Sogn under Grevskabet Knuthenborg, og først i 90^{erne} overtog han efter Løjtnant Carstens „Østoftegaarden“ i Østofte Sogn. Endelig i 1894 overtog han efter Proprietær A. F. Andersen „Holtegaard“ i Bursø Sogn. Købmandsgaardens Jord blev lagt ind under Grevelodden og naaede ved Tilkøb af anden Jord op paa c. 100 Tdr. Ld.

Den store Stilling, Carl Anton Qvade kom til at indtage inden for Handelsverdenen, men vel endnu mere de fremragende Egenskaber, han besad som Menneske, førte ganske naturligt med sig, at han i Aarenes Løb blev betroet en lang Række Tillidshverv. Hans ubestikkelige Hæderlighed, hans klare Forstand og Omdømme, hans gode og trofaste Hjerte i stort som i smaat og ikke at forglemme hans ganske enestaaende Samvittighedsfuldhed indgød hans Medborgere

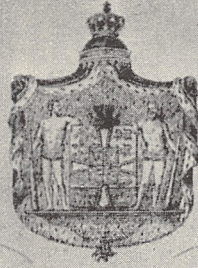
en urokkelig Tillid, der voksede med Aarene og skabte om hans Navn en Ærbødighed, som kun bliver de faa til Del. Af hans mange Tillidshverv skal her nævnes: Han var Medstifter af Foreningen af 1. Januar 1852. Allerede 1854, da „Diskonto- og Laanebanken i Mariebo“ blev stiftet, indvalgtes han i Bankens Repræsentantskab for senere at blive Medlem af Bankraadet, 1855 blev han valgt til Repræsentant for Østifternes Kreditforening, 1856 blev han kommunal Revisor, 1858 Medlem af Maribo Ligningskommission, og fra 1864 sad han i 24 Aar som Medlem af Maribo Byraad, hvor han som Medlem af de betydeligste Udvalg gjorde et stort og paaskønnelsesværdigt Arbejde. 1867 var han blandt de ledende for at faa rejst det smukke Monument for Frederik VII paa Mariebo Torv. Iøvrigt skal nævnes: Medlem af Stiftets Laanebestyrelse for Overformynderiet, Medlem og i en Aarrække Formand for Lolland-Falsters og Langelands Købstæders Brandforsikring for rørlig Ejendom, Valgmand ved Landstingsvalgene, Medstifter af Understøttelsesforeningen for trængende Handlende. Saavel ved 70 Aars - som ved 80 Aars Fødselsdagen blev C. A. Qvade vist megen Hæder fra Byens og Omegnens Beboere, ligesom der ved hans 50 Aars Forretningsjubilæum den 1. Maj 1893 alle Vegne fra vistes ham den største Erkendtlighed. Han betænkte ved denne Lejlighed flere Foreninger med anselige Gaver. Den 7. Maj 1874 blev han udnævnt til kongelig Agent, den 26. April 1889 fik han Dannebrogordenens Ridderkors og blev ved Firmaets 50 Aars Jubilæum i 1893 tilbudt Etatsraadstitlen, som han imidlertid frabad sig.

Den 24. Juli 1900 døde C. A. Qvade uden egentlig forudgaaende Sygdom under et Ophold paa „Holtegaard“ hos Sønnen Henrik Anton Qvade.

Agent C. A. QVADES Hustru SUSANNE (SANNE) ELISABETH LANGE var født den 3. August 1817 i Faaborg og Datter af Hattemager og

N. 1231.

Si Christian den Tiende,

af Guds Naade Konge til Danmark, de
Venders og Gothers, Hertug til Slesvig, Holsteen,
Stormarn, Ditmarsken, Launenborg og Oldenborg,

Gjøre vitterligt: *At Vi allernaadigst fornuentlygt
og utvivelst ligesom Vi og fornuentlygt
og utvivelst Da flyktelig Gidsmand Carl
Anton Qvade af den kjendte Karbo
gave Nord Land Holland til at man den
Agent med Rang efter Rangforordningen
af den 12de M. 2.*

*At Vi af den fornuentlige, som den enkelte Gidsmand og
Rang, som og ligesom, fulde Rigtige Gidsmand, med
Trofast og Rigtig og flyktelig da flyktelig, som
den som allernaadigst fornuentlygt Rang gave
gave som, At i den enkelte Gidsmand med den
fald, som den enkelte allernaadigst og flyktelig
dag aflyst som.*

Nord Land

220.1874.

Købmand HANS HENRICH LANGE*), født den 13. Oktober 1781 i Faaborg, død i Mariebo 13. Juni 1854, og Hustru JOHANNE KIRSTINE BENDIXEN (Købmandsdatter fra Rudkjøbing), døbt den 18. Oktober 1782 i Rudkjøbing, død den 1. Januar 1840 i Svendborg. Som 16-aarig ung Pige kom hun i Huset hos sin Farbror, Købmand JENS LANGE i Mariebo. Her kom hun til at leve under Tag sammen med den unge C. A. Qvade, der som nævnt samme Aar var blevet Handelslærling hos Jens Lange. Hun skildres som en noget svagelig, men sjælden blid og yndefuld ung Pige, og som Aarene gik, fattede de to unge Mennesker Kærlighed til hinanden. Den 3. Juli 1839 blev de forlovet og den 16. November 1844 viet i Mariebo Kirke af Sognepræst Bergenghammer. Hun drog nu som ung Købmandsfrue ind i det lille beskedne Købmandshjem i Vestergade. Men trods sit svagelige Helbred blev hun sin Mand en trofast Medhjælp og en kærlig og omsorgsfuld Moder for Børnene. Hun var - skriver Forfatteren af Slægtsbogen „med sin Sjæl og sin Person med til at højne Hjemmet“. I næsten 49 Aar fik hun Lov til at leve sammen med sin Mand i et Ægteskab, der i sjælden Grad var præget af Harmoni og gensidig Forstaaelse. Hun tog levende Del i sin Mands Arbejde baade i og uden for Hjemmet. Selv om Kræfterne ofte svigtede, paatog hun sig, ogsaa under de langt større Forhold, da Familien rykkede ind i den store Købmandsgaard paa Torvet, en gæstfri Husmoders anstrengende Pligter. En uvurderlig Hjælp fandt hun hos Datteren Louise, der kærligt plejede hende til hendes Død, den 20. September 1893. Den 28. September s. A. blev hun begravet fra Mariebo Kirke.

C. A. Qvades Giftermaal med Susanne Lange blev Indledningen til et Slægtskabs- og Venskabsforhold til Familien Lange og medførte tillige, som det andetsteds vil kunne ses, paa flere Omraader et in-

*) Slægtsbogen har Hinrich.

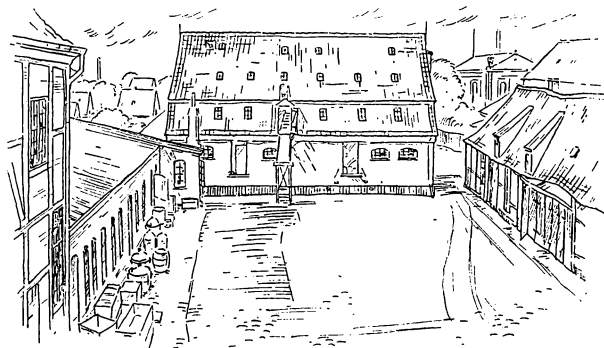
timt Samarbejde. Da ikke faa af Slægtens Medlemmer kom til at henleve deres Liv i Mariebo og endnu af den ældre Slægt mindes som gode, ansete og brave Borgere her i Byen, vil det næppe være uden Interesse at nævne enkelte af Slægtens Medlemmer.

HANS HENRICH LANGE, født 13. Oktober 1781 i Faaborg, var Susanne Langes Fader og Agent C. A. Qvades Svigerfader. Han lærte Hattemagerprofession hos sin Fader. 1807 nedsatte han sig som Hattemager i Mariebo, flyttede senere til Faaborg og fik Borgerskab som Hattemager og 1817 tillige som Købmand. Senere var han Hattemager først i Svendborg, senere i Nykøbing F. og var endelig i nogle Aar bosat i Nakskov. Hans Søn var LARS RASMUS LANGE, f. 11. August 1826 i Faaborg, d. 7. August 1890. Som frivillig deltog han i Krigen 1848, var derefter Former hos sin Fætter, Jernstøber Carl P. Lange i Nakskov, Jochum Schurmann Langes Søn, indtil han i 1850 blev Jernstøber og Maskinfabrikant i Svendborg. Sammen med C. A. Qvade i Mariebo og Fætteren, Hattemager Jens Johan Lange i Mariebo, stiftede han Jernstøberiet og Maskinfabriken L. Lange & Co. i Svendborg. En Sønesøn af Hans Henrich Lange var den ansete Hattefabrikant i Svendborg, Hans Henrik Lange, f. 24. Februar 1849, d. 21. Maj 1921. Paa sin 25 Aars Dag som Formand for Svendborg Borgerforening blev han udnævnt til Ridder af Dannebrog. Han gæstede ofte Mariebo og Huset Qvade.

Af Susanne Langes Farbrødre skal her omtales JOCHUM SCHURMANN LANGE, f. 15. Marts 1786 i Faaborg. Han havde Klumpfødder og var desaarsag hele Livet plaget af megen Besvær og mange Lidelser. Han skulde have været Hattemager, men opgav det og kom i Urmagerlære i Flensborg. Han blev senere Urmager, først i Faaborg, derefter i Rudkjøbing, for saa 1816 at løse Borgerskab som Urmager i Mariebo. Fra 1823 til 1866 var han tillige Organist ved Mariebo Kirke. Han

boede i Klostergade Nr. 184 (den østre Del af nuværende Landsrets-sagfører Krarups Ejendom). Her byggede han sig et Hus, hvortil hørte en Have. Da han blev Organist, købte han nogle til denne Have stødende Marker af Klostersvænget, som han anlagde og beplantede. Han fik derved en meget stor Have, som gik ned til Kirkegaarden. Fra hans Have førte en Laage direkte ind til Kirkegaarden, og han kunde nu undgaa at gaa den lange og besværlige Vej over Torvet til Kirken. I November 1834 fik han Tilladelse til at indrette et Familiegravsted i Haven. Han døde den 4. Januar 1869 i Mariebo.

Hans Brodersøn var den af den ældre Generation i Mariebo kendte og højt skattede JENS JOHAN LANGE, f. 10. August 1821 i Mariebo, gift med sin Kusine, Catharine Dorthea Lange. Han drev Hattemagerprofession i Faderens og Onkelens Ejendomme, der var bleven sammenlagt. I mange Aar var han Kirkeværge. Død 1. Januar 1903 i Mariebo. Hans Datter, Henrikke Lange, f. 29. December 1852 i Mariebo, d. 23. Marts 1911, indlagde sig stor Fortjeneste som en dygtig og kundskabsrig Bestyrer af en Privatskole, hun oprettede i sit Barndomshjem.

CARL JOHANNES QVADE

Carl Anton Qvades Søn, CARL JOHANNES QVADE, var saavel før som efter Faderens Død i mange Aar Sjælen i det store Handelsfirma. Mens Faderen, Firmaets Stifter og Grundlægger, for den yngre Slægt navnlig lever gennem det Arbejde og den Virksomhed, hvortil hans Navn den Dag i Dag som Storkøbmand og som en af Byens ædleste og bedste Borgere er knyttet og sikkert langt ud i Fremtiden vil være knyttet med uvisnelig Hæder, saa staar Sønnen Carl Qvade med sin Personligheds rige og stærke Kraft, med sin fribaarne Sjæls Storsyn, med sit fulde Hjertes retlinede Karakter, med sit fine og noble Tankesæt, med sin jævne, ligefremme og bramfri Færd, og med sin lune Humor saa levende for Byens og Omegnens Befolkning, at hans Aand den Dag i Dag lever iblandt os.

Carl Johannes Qvade blev født den 6. December 1850. Sin første Skoleundervisning fik han hos en Lærerinde, Jomfru Bech, der boede i Lauritz Schrøders Ejendom paa 1ste Sal ud mod Torvet, oven over Portindkørslen. I Sommeren 1862 blev han optaget i Nykøbing Latin-skole og efter endt Konfirmationsforberedelse konfirmeret i Mariebo Kirke ved Paasketid 1865. I Nykøbing boede han hos en Fru Hahn, Enke efter Distriktslæge, Krigsraad Hahn, Nykøbing. Det havde oprindeligt været Meningen, at Carl Qvade skulde være Student, men 1867 kom han hjem i Faderens Forretning som Handelslærling. Efter et Par Aars Forløb kom han til Moderens Fødeby, Faaborg, og fortsatte sin Uddannelse først hos den ansete Købmand, kgl. Agent Lagoni, for saa

i 1871 at afslutte sin Læretid hos Købmand Asmussen, der havde overtaget Lagonis Forretning. I Efteraaret 1871 tog han paa Handelshøjskole i København og boede i den Tid hos Fasteren Fru Elise Suhr. Efter endt Handelsuddannelse aftjente han sin Værnepligt som Infanterist i København og kom, efter at han havde gennemgaaet Underkorporalskolen, hjem til Faderen som dennes Medhjælper i Forretningen.

C. A. Qvades Forretning stod netop paa denne Tid i sin fulde Blomstring og udviklede sig fra en jævn almindelig Købmandsforretning i en lille By med smaat 2000 Indbyggere til et Handelshus af Format. Foruden Afdelingen i Bandholm var nu ogsaa Afdelingen i Holeby kommet til, og som Eksportør af Landbrugsprodukter knyttede C. A. Qvade i disse Aar en nøje Forbindelse med Omegnens Landmænd, ikke alene med den jævne Gaardbruger, men i Særdeleshed med de store Herregaarde og Forpagtergaarde, som naturligt faldt ind under Firmaets Domæne. Som allerede nævnt var Manufakturforretningen afstaaet til Thune & Hansen, der fik overladt Butiken i den østre Del af Ejendommen, med Indgang gennem den store Entré vis à vis Kolonialforretningen og de bagved liggende Kontorer. Ved et Tilbageblik som det nærværende over Firmaets 100-aarige Bestaaen kan man ikke undgaa at pege paa, hvorledes et nært Tillidsforhold mellem Landbruget og Firmaet C. A. Qvade opbyggedes og udvikledes til Gavn for begge Parter. Tillidsforholdet blev, som Aarene gik, til et Venskabsbaand, der knyttede Producent og Aftager nøje sammen, og i langt de overvejende Tilfælde i sig indebar en Livskraft, som er bevaret indtil vor Tid, hvor yngre Kræfter har afløst Navnene Carl Anton Qvade og Carl Qvade. I Bandholm udvidedes de af Grevskabet Knuthenborg lejede Havnearealer, nye tekniske Hjælpemidler toges i Brug, og Forretningen tog et Opsving, som C. A. Qvade aldrig havde drømt om, da han 1. Maj 1843 aabnede sin lille Detailforretning i Vestergade.

KØBMAND CARL QVADE

Gennem alle disse Aar stod Carl Qvade som den rigt begavede og inden for Forretningens Branche kyndige Mand trofast ved Faderens Side. Og selv om C. A. Qvade som Seniorchef ogsaa paa sine gamle Dage med levende Interesse deltog i det daglige Arbejde, var det dog Carl Qvade - understøttet af Forretningens dygtige Medarbejdere, først og fremmest Carl Thousig - der i disse Aar var Sjælen i det store Foretagende og med Hæder ledede det fremad i det af C. A. Qvade anviste Spor. Som der senere skal redegøres nærmere for, blev C. A. Qvades Forretning den 1. Maj 1900 omdannet til et

Aktieselskab under Navnet A/S C. A. Qvade, Rasmussen & Faber. For den Afdeling af Aktieselskabet, der omfattede selve den Qvadeske Forretning var C. A. Qvade Direktør indtil sin Død den 24. Juli 1900. Carl Qvade overtog derefter Direktørstillingen og var Firmaets Ene-repræsentant, indtil Svogeren, Carl Thousig, den 11. September 1900 blev optaget som Medindehaver. Efter Fritz Rasmussens Død 1912 var Qvade og Thousig Enedirektører, og efter Udskillelsen af Sax-kjøbing Afdelingen, blev det i November 1912 vedtaget at ændre Firmaets Navn til A/S C. A. Qvade & Co. Firmaet foretog i disse Aar paa alle Omraader betydelige Udvidelser, et nyt stort Pakhus op-førtes i Bandholm, og de nyeste tekniske Hjælpe midler til Ladning og Losning toges i Brug. Det til Forretningen hørende Landbrug fort-sattes endnu i nogle Aar, men 1909 solgtes „Grevelodden“ og 1910 „Holtegaard“. Sidstnævnte Ejendom blev i 1918 atter købt af Carl Qvade og Thousig i Forening med Købmand Aage Nielsen i Nykøbing, til Anvendelse som Fremavlsgaard for Frøkompagniet.

Efter nogle Aars tiltagende Svaghed døde Carl Qvade den 2. Ok-tober 1920.

Fredag Aften den 8. Oktober førtes Carl Qvades Lig fra Hjemmet til Kirken. Ved denne Lejlighed gaves der ham et smukt Farvel. Alle Vinduerne omkring Torvet var illumineret - særlig den smukke gamle Købmandsgaard og Raadhuset. Ogsaa gennem den Del af Vestergade, hvor Ligtoget passerede, var de fleste Vinduer illumine-rede. De store Butiksvinduer hos Købmand Keis og Brdr. Lund var draperede med Sort og oplyste med mange levende Lys.

Efter en kort Sørgehøjtidelighed i Hjemmet, hvor Pastor Dujardin talte, førtes Kisten ud. Paa Torvet havde samlet sig en mægtig Menneskemasse. Da Ligtoget satte sig i Bevægelse, lod Kirkens Klokker deres dybe Malmtoner lyde over Byen, og et meget stort

Følge fulgte det til Kirken, hvor Kisten hensattes i Vaabehuset. Her var opstillet en Mængde Grantræer, alle tæt besat med Lys.

Jordfæstelsen skete under meget stor Deltagelse. Kl. 12 skulde Højtideligheden begynde, men allerede en halv Time før var hver Siddeplads optaget i Kirken. Denne var overordentligt smukt pyntet med Sørgeflor og Blomster. Kranse i Hundredevis fyldte en stor Del af Kirkegulvets store Flade og var ophængt paa Stolene ved Kirkens Midtergang. Der var beskedne Kranse og mægtige Palmedekorationer med signerede Baand - sikkert alle et lige ærligt Udslag af Oprigtighed til at bringe den afdøde den sidste jordiske Hilsen og Tegn paa Højagtelse.

Provst Jensen holdt Ligtalen og forrettede Jordpaakastelsen. Han talte hjertevarmt og bevæget om den afdøde, dels som Købmand og dels som Menneske, og dvælede ved den Ærlighed og Redelighed, der havde præget den afdøde i stort som i smaat. Der var Vemod i manges Sind, da Provsten sluttede sin Tale. Man følte, at Verden var blevet en stor Mand og et godt Menneske fattigere, og at Mariebo havde mistet en god Borger. Kisten blev baaret ud af Kirken af daværende og tidligere Funktionærer i Forretningen og ført til Familiegravstedet, hvor Provst Jensen forrettede Jordpaakastelsen.

Carl Qvade var Medstifter af „Agent C. A. Qvades og Hustru Susanne Qvades Mindelegat“ og af „De Qvadeske Legater“. Mange og store Tillidsposter blev i Aarenes Løb tildelt Carl Qvade. Han var Delegeret i Landmandsbankens Afdeling i Nakskov, Formand for Bestyrelsen i „Lollands Spare- og Laanebank“, Bestyrelsesmedlem i „De danske Sukkerfabriker“, i Bestyrelsen for „De danske Kulimportørers Forening“ og i Bestyrelsen for „Trifolium“ i Haslev.

Carl Qvade var ganske vist ikke Offentlighedens Mand. Han holdt sig standhaftigt tilbage fra det offentlige Livs større eller mindre

Rænkespil. Alligevel kan det siges, at han havde en Finger med i Spillet, naar det gjaldt store Foretagender, som havde Interesse for Byens eller Oplandets Opkomst. Ingen undlod at indhente forstandige Raad hos Carl Qvade, og gjaldt det, stod han aldrig tilbage med Raad eller Daad. Han havde saaledes sin store Andel i, at Mariebo Bys Næringsliv kom til at rumme saa betydelige Virksomheder som Sukkerfabrikken, Dampmøllen og „Trifolium“.

Ved Mariebo Bys 500 Aars Jubilæum 1916 udnævntes Carl Qvade til Ridder af Dannebrog.

Uden at vække Fortrydelse tør det siges, at han ved sin Død var Mariebo Bys første Borger, hans Anseelse var uomtvistet, hans Hæderlighed og Ry uplettet som ingens. Byens Borgere, store som smaa, elskede denne sjældne Mand. Kommune Hverv ønskede Carl Qvade ikke, men betegnende er det, at Byens Arbejdere i 90'erne henvendte sig til ham med Anmodning om, at han vilde stille sig som deres Kandidat til et forestaaende Byraadsvalg. Carl Qvade afslog dog dette Tilbud.

Hvor nær han stod Folks Hjerter - dem i Byen og dem i Oplandet - gav sig sit smukkeste Udslag, da Budskabet om hans Død gik over Egnen.

Carl Qvade var i sjælelig Henseende en Adelsmand, paa hvis Retsindighed ingen vovede at tvivle. Jævn og ligefrem, som han var i al sin Færden, nød han urokkelig Tillid baade i de højeste og laveste Klasser. Henvendte man sig til Carl Qvade i et eller andet Anliggende, var det med en velgørende Følelse af, at han aldrig var ligegyldig. Hans Interesse og Hjælpsomhed strakte sig meget vidt. Han havde en forunderlig Evne til at „se igennem“ Folk. En Mand, som gjorde et tillidsvækkende Indtryk paa ham, gik aldrig uhjulpet bort fra ham. Alle jævne Mennesker havde en god Ven i Carl Qvade. Opstyttet

Finhed og Forlorenhed var noget, han foragtede. Hvad enten han talte med den jævne Arbejder eller den store Jordbesidder, var han den samme. Han var i Besiddelse af den Bramfrihed, som det er saa usigeligt velgørende at møde hos store Mænd.

Carl Qvades Minde vil leve saa længe som nogen nulevende Mariebonits Hukommelse kan række og langt længere.

Om Carl Qvade skrev hans mangeaarige Ven, nu afdøde fhv. Landstingsmand, Forpagter Chr. Sonne følgende smukke og hjertevarme Ord:

Carl Qvade var afholdt som faa. De mangfoldige Kunder, som i Tidernes Løb knyttede nær Forretningsforbindelse med Huset C. A. Qvade, blev jo nemlig uvilkaarlig Carl Qvades personlige Venner. Det kunde slet ikke være anderledes. Thi aldrig svigtende Tjenstvillighed, Elskværdighed og Hensyntagen var Særkendet for den Side af hans altid ligevægtige Personlighed, som var vendt mod Kredsen af Kunder eller Venner. Og de mange fra Livets Skyggeside, som paakaldte hans pekuniære Støtte, fandt i ham en medfølelse og rundhaandet Hjælper. Den Følelse af udelt Sympati og Venskab, hvormed han omfattedes, var derfor i fuldeste Maal fortjent.

De gravlægges efterhaanden, de smukke og gode Traditioner, der knyttedes til saa mange af de gamle Købmandsgaarde ud over Landet. De skabtes og trivedes i hine Tider, hvor Ankomsten til Havnen af Skonnerten eller den lille Damper med Trælast eller Kul var noget af en Begivenhed, der vendte Byens Tanker med Stolthed mod den Købmandsgaard, hvis Indehaver var Mand for at købe og hjemføre en saadan hel Skibslast. Havnenes og Havneløbenes Dybde blev imidlertid efterhaanden fordoblet, Adgangen for Oceandampere blev dermed gjort fri, og samtidig blev den Storhandel indvarslet, der førte til de gamle Købmandsforretningers Opgaaen i kapitalstærke Aktieforetagender.

Ogsaa Huset C. A. Qvade, Mariebo, undergik denne Skæbne. Indtil da bevarede det imidlertid gennem mange Aar en høj Rang blandt saadanne Købmandshuse, hvortil Oplandets Landmænd søgte, ikke blot for at sælge og købe Varer, men ogsaa for at faa Navn til Vekslerne og i det hele taget for at hente Raad og Bistand, naar det kneb. Og Huset vandt i Tidernes Løb berettiget Ry og Anerkendelse for vidtstrakt Hensynsfuldhed og Hjælpsomhed over for Kundekredsen. Gamle Agent Qvade, som med Flid og Omsigt havde skabt Husets Navn, besad nemlig Evnen til uegennyttigt og frigjort for enhver smaatskaaren Anfægtelse at anlægge Løsenet: Noblesse oblige, hvor det gjaldt at bringe Ofre for at yde en Kunde tiltrængt Bistand. Og mange er de Landmænd, som fra Rækken af trange Aar op under Aarhundredskiftet kom i Taknemmelighedsgæld til Huset C. A. Qvade for rundelig tilmaalt Støtte, ydet til Afværgelse af økonomisk Sammenbrud.

Gennem en lang Række Aar stod Carl Qvade ved Faderens Side som Medleder af Forretningen og som yderligere Varetager af de hensynsfulde og solide Principper, hvorefter denne lededes. Samarbejdet mellem de to var i fremtrædende Grad harmonisk, baaret som det var af forstaaende Hensyntagen fra begge Sider. Og de klædte hinanden med deres Særpræg af henholdsvis den gamle og den nye Tid, Agenten med sin typiske Etatsraadsskikkelse og med en tiltalende Patina af den Købmandstræning, der vandtes i Hesthaarssofaens Tidsalder. Carl derimod som en Ægteføddning af sin Tid og med al ønskelig Evne til at indstille baade Livsførelsen og Forretningen efter Tidsaandens Vilkaar.

Der ymtes en Tid om Muligheden af, at Carl Qvade vilde slaa Følge med Faderen, naar denne trak sig tilbage fra Forretningen. Det gik imidlertid helt anderledes. Ved Faderens Afgang blev nemlig Carl

Qvade den livligt interesserede, kloge og omsigtsfulde Hovedleder af den store Forretning med dens vidtspændende og mangesidige Handelsvirksomhed. Og han fortsatte dermed, skønt Helbredet i de senere Aar var vaklende, indtil Døden nu kaldte ham bort.

Det vil af mange føles som et stort Savn, at man i den gamle Købmandsgaard paa Mariebo Torv med dens stilfulde og solide Storhandelspræg ikke oftere vil møde Carl Qvades aabne og vindende Personlighed. Tomheden efter ham vil blive yderligere udhævet derved, at han krævede saa lidt Plads udadtil og derved netop kom til at fylde saa meget mere paa det Sted, hvor hans Livsgerning øvedes. Thi Carl Qvade hørte jo ikke til dem, hvis Navn bæres videre til kommende Slægter med Bud om udført samfundsmæssig Stordaad eller om fremragende Indsats til Fremme af Samfundets kulturelle Standard. Han havde jo nemlig i sin omfattende hjemlige Forretning fuld Udløsning for sin Virketrang. Og det var ved sin der øvede retlinede faglige Dygtighed og ved sit Menneskeværd, at han vandt en fremskudt Plads i Fylkingen af vort Samfunds gode Mænd.

Fordi han overalt vurderedes i Overensstemmelse hermed, og tillige fordi han som lykkeligt Udstyr til sin Færden besad en ikke almindelig Evne til at vinde Mennesker, vil Budskabet om hans Død viden om blive modtaget med Vemod og Sorg. Og for mangfoldige af dem, som i Tidernes Løb kom Carl Qvade paa nært Hold, betyder hans Bortgang Tabet af en kær og trofast Ven.

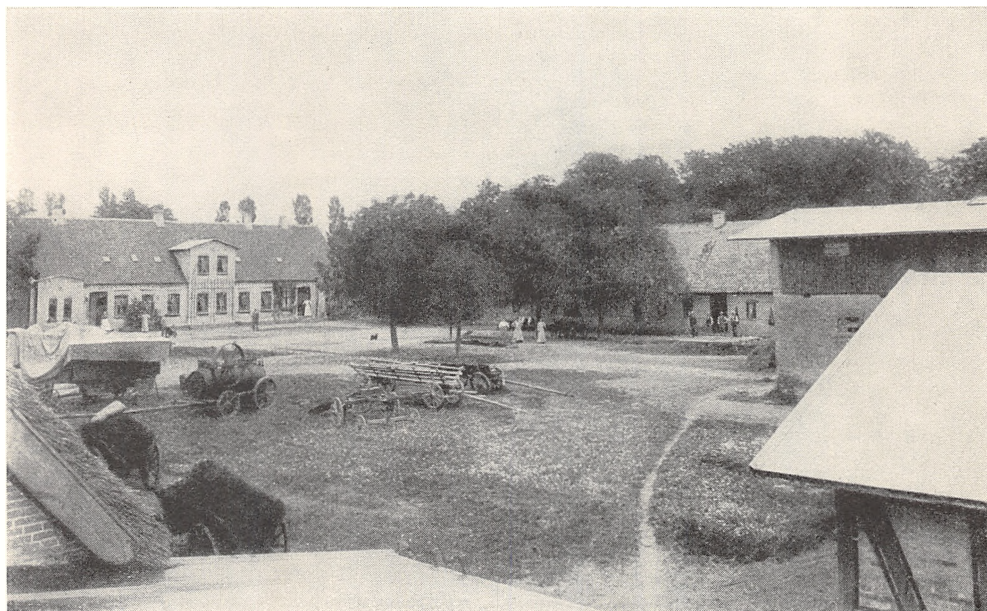
HENRIK ANTON QVADE

Carl Anton Qvades yngste Søn, HENRIK ANTON QVADE, fødtes i Købmandsgaarden paa Torvet den 6. Oktober 1855. Han fik som sine to ældre Søskende sin første Skoleuddannelse hos Jomfru Bech, men fortsatte derefter sin Uddannelse som Elev i den gamle „Mariebo Borger-skole“ i Østergade, der hvor tidligere den gamle Bispegaard laa, hvor Biskop Rasmus Møller boede, og hvor de to saa højt ansete Digtere Poul Martin Møller og Christian Winther ofte gæstede deres Far og Mor. Skolen lededes dengang af den dygtige Skolemand, Kateket Philip Plesner og Andenlæreren Niels Christian Olsen Willert. De gamle Skoleprotokoller, som endnu opbevares, viser, at Anton Qvade hørte til Skolens bedste og flinkeste Elever. Den 2. Oktober 1870 blev han konfirmeret i Mariebo Kirke.

Efter Konfirmationen lærte han Landvæsen først paa „Ulriksdal“ og senere paa „Damsmose“. Efter yderligere Uddannelse paa Lyngby Landbrugsskole kom han en kort Tid til Jylland, aftjente derefter sin Værnepligt ved Garden for endelig at uddanne sig i Mejerivæsenet. Det vil af det anførte ses, at den unge Anton Qvade baade søgte og fik en saa grundig og alsidig Uddannelse i alt, hvad der vedrørte Landbruget, at han nu stod fuldt rustet til at begynde selvstændig Virksomhed. Efter en kort Tid at have haft Ansættelse først paa Faderens Kontor i Mariebo og senere paa Magasinet i Holeby, hvor han begge Steder fik et grundigt Indblik i det rent handelsmæssige, forpagtede han Faderens Landbrug, der som andetsteds nævnt i Aarenes Løb sta-

MARIEBO SET FRA DET GAMLE KIRKETAARN
(Efter Maleri fra 1868 af Malermester F. Schultz. Tilhører Stiftsmuseet i Mariebo).

HOLTEGAARD CA. 1906

dig var vokset og nu omfattede ialt ca. 135 Tdr. Ld., herunder foruden de til Købmandsgaarden hørende 60 Tdr. Ld. tillige „Grimstrupgaarden“ og „Wolthers Mose“, der ejedes af H. P. Lunddahls Arvinger. Da C. A. Qvade i 1894 havde overtaget „Holtegaard“ og „Østoftegaard“, blev Anton Qvade Bestyrer af disse Gaarde for endelig - efter at Lunddahls Arvinger havde solgt „Grimstrupgaarden“ og „Wolthers Mose“ - at overtage Ledelsen af „Grevelodden“, der ved Tilkøb af de omliggende Jorder nu var bleven en Gaard paa ca. 100 Tdr. Ld. Under Anton Qvades Ledelse blev Jorderne yderligere forbedret, de gamle Bygninger nedreves, og en ny Gaard opførtes nær Maglemervejen.

Efter at „Østoftegaarden“ var solgt, forpantede Anton Qvade af Faderen „Holtegaard“ og en tilstødende Gaard i Bursø, foruden at han stadig havde Ledelsen af „Grevelodden“. Gennem sit personlige Arbejde, ved sjælden Flid og Dygtighed og ved sin levende Interesse for Landvæsenet naaede Anton Qvade en Anseelse inden for Landbru-

FRU OTHILIA FRANZISKA QVADE, FØDT OLSEN

gets ledende Mænd, som ikke er glemt den Dag i Dag. Navnlig gjorde han sig bekendt som en dygtig Kvægopdrætter og var i en Aarrække Formand for Bursø Kvægavlsforening. Naar Mejeriet „Trifolium“ anlagdes her i Byen, var det egentlig en gammel Tanke hos Anton Qvade, der dermed blev virkeliggjort, idet han umiddelbart forinden havde arbejdet for Anlæggelsen af et Herregaardsmejeri for Midtjylland.

Anton Qvade var et ualmindeligt varmhjertet og fintfølede Menneske med en sjælden Evne til at omgaas Folk. Han var en meget human og afholdt Arbejdsgiver, der i Aarevis beholdt sine Medhjæl-

FORPAGTER HENRIK ANTON QVADE

pere. Hans lune Humor og elskelige Væsen skabte ham en stor Vennekreds, der i det smukke Hjem paa „Holtegaard“ altid blev mødt med en enestaaende Gæstfrihed. Det var dog ikke i noget langt Aaremaal, at Anton Qvade fik Lov at se Frugterne af det Arbejde, han med saa stor Iver havde viet sin Ungdoms Kræfter. Den 29. Oktober 1901 døde han paa „Holtegaard“ kun 46 Aar gammel. Den 4. November blev han gravsat i Familiens Gravsted paa Mariebo Kirkegaard. Anton Qvade blev 29. April 1881 viet i Kongens Lyngby til Othilia Franziska Olsen, f. i Lyngby 8. Marts 1856. I Ægteskabet var 3 Børn:

FREDERIK QVADE

CARL ANTON FREDERIK QVADE, f. 4. Februar 1882, var Ægteparret Henrik Anton Qvades ældste Barn. Efter Uddannelse paa Nykøbing Latinskole gik han til Landvæsenet, var en Tid Bestyrer paa „Holtegaard“ og senere Ejer først af „Tanghøjgaard“ i Nybølle i Smørum Sogn, senere af „Damsgaard“ i Bildsø i Stillinge Sogn. Sin store Interesse for Slægten Qvade viste han ved Udgivelsen af den med megen Omhu redigerede „Den danske Qvade-Quaade-Qvadeslægt“. Han døde 14. Oktober 1929.

Carl Anton Frederik Qvade blev 28. April 1916 gift med Laura

FRU SUSANNE ELISABETH KJÆR, FØDT QVADE

Kirstine Jørgensen, f. 22. September 1887 i Kirke-Helsing, d. 15. April 1936. Deres eneste Barn, en Datter, Annie Jensine Petra Antonia Louise Qvade, fødtes i København 2. Januar 1927.

SUSANNE ELISABETH QVADE, f. i Mariebo 12. December 1883, viet 28. Maj 1909 til Erik Vilhjelms Kjer, f. 27. Maj 1881 (Søn af Bankdirektør Erik Kjer, Mariebo, og Hustru, Agnes Vilhjelms). Erik W. Kjer uddannede sig ved Landvæsenet, aftjente sin Værnepligt ved Feltartilleriet, udnævntes til Løjtnant og tog Eksamen som Landbrugskandidat. Fra 1909 til 1931 var han Forpagter af „Vaarskov“ under

FRU THYRA RASMUSEN, FØDT QVADE

Knuthenborg. Deres Børn er Civilingeniør Sven Wilhelm Kjær, gift med Harriet Fischer, Korsør, og Eva Susanne Kjær, gift med Godsejer Ejler Marcher til „Søholt“, og Grete Elisabet Kjær, gift med Forpagter Jørgen Tvede, „Prøvegaarden“, Farrendløse.

THYRA QVADE, født i Mariebo 26. April 1886, viet 22. Oktober 1909 til Konsul Thorvald Julius Emil Rasmusen, født i Korsør 7. September 1884 (Søn af Konsul Hans Rasmusen og Hustru Jørgine Kruse), mangeaarig Direktør ved Korsør Margarinefabrik. En Søn, Hans Qvade Rasmusen, ugift, Ejer af Vørslevgaard pr. Vørslev.

CARL MARTIN THOUSIG
OG
CAROLINE LOUISE DORTHEA THOUSIG
FØDT QVADE

Naar det lykkedes Firmaets Grundlægger, Carl Anton Qvade, i Løbet af et forholdsvis kort Aaremaal at oparbejde sin Virksomhed fra en beskeden Detailforretning til en landskendt en gros og detail Forretning, skyldtes det selvfølgelig som allerede nævnt først og fremmest den Dygtighed, Flid og Vidtskuenhed, denne Mand var i Besiddelse af. Men glemmes maa det ikke, at han, da han naede den Alder, hvor Kræfterne om ikke svigter, saa dog som oftest mindskes, ved sin Side havde to inden for Handelsfaget saa eminent dygtige Mænd som Sønnen, Carl Qvade, og den Mand, der senere gled ind i Slægten som C. A. Qvades Svigersøn, Carl Martin Thousig.

CARL MARTIN THOUSIG var født i Sønder Skjoldborg i Thisted Amt 5. Februar 1850. Han var af en gammel Købmandsslægt, der gennem flere Generationer hørte til de mest ansete i Thy. Farfaderen, Peder Thousig, var Købmand og Skudehandler i Viksø paa Hanstholmen. Han drev Skibsfart i stor Stil, ejede i sine Velmagtsdage 12-13 Skuder, der var hjemmehørende i Klitmøller, der dengang var Udskningssted for Thisted. Med disse Skuder drev han Handel paa Norge. Skibene gik lastet med Korn derop og hjemførte bl. a. Tømmer og Klipfisk. I den ulykkelige Krig med Englænderne 1807-14 mistede han sine Skibe, og hvad Englænderne levned, gik med under Statsbankerotten, saa han i 1814 forlod Viksø som en fattig Mand. Carl Thousigs Fader, Niels Søe Thousig, født ca. 1818, drev Købmands-

FRU CAROLINE LOUISE DORTHEA THOUSIG, FØDT QVADE

forretning i Thisted. Han var en anset Mand, der betroedes adskillige Tillidshverv. I en Aarrække var han saaledes Medlem af Thisted Bys Borgerrepræsentation. Moderen, Karen Thousig, f. Søndergaard, var Datter af Skomagermester Søndergaard, hvis Hustru var født Skaarup og beslægtet med den kendte Skolemand Christen Kold. Niels Søe Thousig overtog i 1849 Skjoldborg Mølle, men var til sin Død i 1861 stadig Opkøber af Korn til videre Forhandling. Her i Skjoldborg Mølle henlevede Carl Thousig sine Barndomsaar. Moderen fortsatte Møllens Drift og det tilhørende Landbrug. Men var der ikke

KØBMAND CARL MARTIN THOUSIG

ligefrem Fattigdom i Hjemmet, saa var Kaarene dog trange og forværredes vel yderligere, da Møllen brændte i 1864. Børnene maatte arbejde med for at opretholde Hjemmet, og indtil sin Konfirmation havde Carl Thousig som andre Drengene Tjeneste om Sommeren paa en Gaard i Sognet. Uden Tvivl har disse Aar præget den unge Thousig for hele Livet og aabnet hans Blik baade for Arbejdets Velsignelse og for den Tryghed, der ligger i et økonomisk uafhængigt Liv. Hele hans beskedne Færd var et Vidnesbyrd herom, og hans Udtalelser gik ofte i den Retning.

Efter Konfirmationen var det hans Lyst at blive Dyr læge, men hans Faders Ven, Dyr læge Møller i Thisted, fraraadede ham det paa Grund af den dyre Uddannelse og Etablering. En ældre Broder læste til Jurist, fik ogsaa Eksamen, men døde kort efter. Carl Thousig blev da sat i Handelslære i Nykøbing paa Mors hos Firmaet P. Søndergaard & Akselsen. P. Søndergaard, der var hans Morbroder, trak sig imidlertid ud af Firmaet, og Thousig fuldendte sin Læretid hos Akselsen, hos hvem han var i 8-9 Aar. Han besluttede sig da til at rejse til Kjøbenhavn og søge Optagelse paa Grüners Handelsakademi. Moderen, hvis økonomiske Forhold havde bedret sig noget, var betænkelig ved Udgifterne, dette vilde medføre, men Sønnen forestillede hende, at han var bleven tvunget til at gaa Handelsvejen, og da hans Hu ikke stod til at være Smaakøbmand, maatte hun nu skaffe Pengene til hans videre Uddannelse. Han fik ogsaa Pengene. Det var vist egentlig hans Mening efter Afgang fra Handelsakademiet, som han forlod med en meget fin Eksamen, at rejse til Rusland. Men da han blev bekendt med den ledige Plads hos C. A. Qvade i Mariebo, gik Rejsen via Bandholm her til Byen, hvor Skæbnen saa vilde, at han slog sig til Ro for Resten af sit Liv, skønt det vides, at han en Overgang syslede med Tanken om at rejse til Brasilien.

Han begyndte hos C. A. Qvade den 6. Maj 1874, og hans Livs Arbejde blev saaledes i lige Linie en Fortsættelse af Faderens og Farfaderens Gerning. Han fik Ansættelse som Bogholder, avancerede senere til Fuldmægtig og Prokurist og blev ved Siden heraf fra 1882 til 1900 betroet den meget krævende og ansvarsfulde Stilling som Bestyrer af C. A. Qvades Afdeling i Holeby. Da Firmaet 1. Maj 1900 overgik til Aktieselskab, stod han som selvskreven til at træde ind i Aktieselskabets Ledelse og blev den 11. September 1900 efter Agent Qvades Død i Juli Maaned udnævnt til sammen med Svogeren, Carl

Qvade, og F. W. Faber og Fritz Rasmussen at indtræde som Direktør i Aktieselskabet.

Thousig havde et aabent Blik for den store Betydning, en udvidet Kundekreds vilde have for Forretningen, og det skyldtes væsentlig hans Initiativ, at Selskabet anlagde en Mængde nye Afdelinger paa Lolland. Vi skal her nævne Afdelingerne i Askhøj, Ryde, Lindet, Fejø og Søllested. Søllestedafdelingen blev 12. Januar 1926 oprettet ved Køb af Søllested Købmandshandel. Den 20. Maj 1927 overtog A/S C. A. Qvade & Co. Firmaet Fritz Rasmussens Forretning i Saxkøbing. I ikke ringe Grad skyldtes det ligeledes Carl Thousig, at Frøkompagniet i 1924 blev overtaget af Firmaet, og at Fa. C. A. Qvade i 1923 solgte den i Slutningen af Halvfemserne af C. A. Qvade købte Part af Konsul Niensens Forretning i Nykøbing F. Endelig skal det nævnes, at det væsentlig var paa Thousigs Initiativ og ved hans Medvirken, at Frøkompagniet i 1925 solgte „Holtegaard“.

Købmand Thousigs Arbejdsevne var af et Format, som kun bliver de faa til Del, og hans Arbejdsvilje var ukuelig. Det var derfor intet Under, at der blev lagt Beslag paa hans Kræfter baade inden for de Virksomheder i Handelslivet, hvor hans Indsigt og Dygtighed kunde gøre sig gældende og i det offentliges Tjeneste. Han var i en Aarrække Medlem af Københavns Bedømmelses- og Voldgiftsudvalg for Korn- og Foderstofhandelen, Formand i Repræsentantskabet for Lollands Spare- og Laanebank og Bestyrelsesmedlem i det „Lolland-Falsterske Jernbane-Selskab“. I 18 Aar sad han som Medlem af Maribo Byraad, først i en Periode fra 1903 til 1917 og senere i Aarene 1921-1924. Et stort og uselvisk Arbejde udførte han i disse Aar. Flere Gange ledede han som konstitueret Borgmester Raadets Møder og sad i Raadets vigtigste Udvalg. Som Medlem af Kasse- og Regnskabsudvalget vaagede han over, at Udgifterne blev holdt inden for

det til enhver Tid forsvarlige, uden at han dog nogensinde i sin Tankegang var smaatskaaren eller snæversynet. Det kan trygt siges, at Maribo Kommunes gode finansielle Stilling under hans Medarbejderskab i meget høj Grad skyldtes netop hans Forstaaelse og Ansvarsfølelse overfor Brugen af Skatteydernes Penge. Han satte en Ære i aldrig at paaligne Byen de Udgifter, han som Kommunalmand kom ud for. Dem tog han af sin egen private Lomme. Blandt de betydeligste af de Sager, han i første Række havde Æren af at faa gennemført, maa nævnes Opførelsen af de nye kommunale Skolebygninger og af Vandværket.

Thousigs Gerning medførte selvsagt, at han kom i Berøring med mange Mennesker, og alle lærte de at højagte ham for hans store Retsind, hans Pligttroskab og helt igennem retlinede Karakter. Den gamle Chef, Agent C. A. Qvade udtalte ved en bestemt Lejlighed: „De aner ikke, hvilken Støtte jeg har i Thousig“. Større Hæder kunde ikke blive Thousig til Del. Hans Væsen var ikke umiddelbart besnærende og charmerende. Han krævede Flid og Sparsommelighed af de Mennesker, der arbejdede under ham. Han stillede i saa Henseende store Fordringer til sig selv, og hans Kærlighed til Nøjsomhed i det daglige Liv, saaledes som han havde lært det som Barn i Skjoldborg Mølle, blev paa Trods af den moderne Tidsaand, som han aldrig rigtig kunde gøre sig fortrolig med, ved at følge ham Livet igennem. Hans og Hustruens Liv i det gamle Hjem var trods stor Gæstfrihed præget af den jævne Borgers Liv og Færden. Pragtsyge og Overdaadighed var dem fremmed. Dog paa eet Omraade sparedes der ikke. En udstrakt Hjælpsomhed var deres største Glæde, en Hjælpsomhed, som kun de, den blev til Del, var vidende om. Det bliver sagt, og sikkert med Rette, at Thousig og Hustru gennem Aarene brugte mere til Godgørenhed end til deres eget daglige Behov.

De sidste Aar, Thousig levede, svækkedes hans Arbejdskraft af en snigende Sygdom, og han formaaede ikke i saa udstrakt Grad som tidligere at tage aktivt Del i Arbejdet. Da han selv mærkede Sygdommens Alvor, lod han sig indlægge paa Professor Carl Lorentzens Klinik i København, og her hensov han stille og roligt 11. Oktober 1927. 12. Oktober førtes hans Lig under stor Deltagelse fra København til Mariebo, forbi den gamle Købmandsgaard paa Torvet og til Kapellet paa Mariebo Kirkegaard, hvor Jordfæstelsen fandt Sted den 15. s. M.

CARL MARTIN THOUSIG blev 21. Juli 1900 viet til Agent Carl Anton Qvades Datter, CAROLINE LOUISE QVADE, f. 26. Oktober 1846. Som lille 4 Aars Pige flyttede hun paa sin Fødselsdag 26. Oktober 1850 med Forældrene ind i Købmandsgaarden paa Torvet, og her henlevede hun saa at sige hele sit Liv. Hendes kærlige Omsorg for Moderen er andetsteds omtalt. Efter Moderens Død i 1893 styrede hun Huset for Faderen. Hun var meget teaterinteresseret, og efter hendes Giftermaal med Thousig holdt Ægteparret ugentlig „aabent Hus“, hvor der blev musiceret og ofte spillet Komædie. Selv viste hun sig som en dygtig og interesseret Iscenesætter.

Sammen med sin Mand og Broder stiftede hun 15. Januar 1917 „Agent C. A. Qvades og Hustru, Susanne Qvades Mindelegat“, og 23. Juli 1921 „De Qvadeske Legater“. Fru Thousig døde i Mariebo 23. December 1922 og blev begravet paa Mariebo Kirkegaard 29. December s. A.

EN KARAKTERISTIK

Vil man søge at give et samlet Overblik over de tre Mænd C. A. QVADE, CARL QVADE og THOUSIG, over deres Virke og over deres Personlighed, er det ikke saa lige til. Saa vidt forskellige de var udadtil, lige saa meget havde de til fælles indadtil. Man kan sige, at de i sjælden Grad supplerede hinanden. Deres Samarbejde til Fremme

af den store Virksomhed var mønsterværdigt. Ja de, der har kendt dem i de Aar, hvor de hver for sig daglig tog deres Part af det daglige Livs Slid og Slæb, vil vanskeligt kunne tænke sig nogen anden Konstellation. Deres Billeder, som nu hænger Side om Side paa Væggen i Firmaets Kontor, er et levende Udtryk for det smukke Samarbejde, der førte Forretningen frem til et af de største og mest ansete Firmaer inden for den danske Handelsverden.

En Mand, der fra Ungdommen af stod dem nær, og hvis Mandomsarbejde blev en ledende Stilling inden for Firmaet C. A. Qvade & Co., skriver følgende:

„Den gamle Agent Qvade blev efterhaanden en meget anset Mand baade her paa Lolland, hvor han virkede, og ogsaa ude omkring, hvor han havde Handelsforbindelser. Han undgik ikke Tillidsposter, begyndte forneden ved som ganske ung Mand at staa i Borgervæbningen, gik derefter hele Skalaen igennem, fik en Mængde kommunale og andre Tillidshverv, blandt hvilke hans Stilling som Repræsentant for Østifternes Kreditforening var ham den kæreste, et Hverv han satte meget stor Pris paa, og hvor hans Stemme og Mening havde en overordentlig stor Indflydelse. Han og hans Hustru var meget godgørende, de gav gerne dem, der søgte deres Hjælp, og betænkte ved mange Lejligheder de veldædige Institutioner her i Stiftet. Trods store Tab under de for Landbruget daarlige Tider i Firserne, var han dog ved sin Død en holden Mand, Ejer af en Formue, han havde tjent ved sit eget Arbejde og maaske især ved sin overordentlig store Sparsommelighed. Ved i sin Barndom at have lært Respekten for Penge glemte han aldrig denne, han levede hele sit Liv derefter og indpodede sine Børn den fra Barndommen. Samtidig med, at han og hans Hustru beboede Lejligheden, der støder op til „Gardegaarden“, boede hans Søn Anton Qvade med sin Familie

til den anden Side, Sønnen Carl Qvade som Ungkarl i det Værelse, der støder op til Landmandsbanken, og Købmand Thousig som Ungkarl i et Værelse i Udbygningen til Gaarden. Trods det sparsommelige Liv vidner den Anseelse, som den gamle Agent nød inden for Forretningsverdenen, og det ansete Firma-Navn, han efterlod, dog tilstrækkeligt om, at hans Forretning hørte til de største i Landet.

Som Medhjælper i sin Forretning havde Agenten i en lang Aarrække Sønnen Carl Qvade, samt Carl Thousig, Birkedahl og Valentin, og han kom udmærket ud af det med sine Medarbejdere, hvem han opdrog til at tage Arven op efter sig ud fra de samme Principper: Redelighed og Sparsommelighed, hvorefter han selv havde drevet Forretningen. Der gaar i den Qvadeske Forretning fra den tidligste Tid Frasnagn om, hvordan den gamle Agent som en Argus sad og passede paa, at alt gik som det skulde. Lavede de unge noget, som ikke var efter den gamle Agents Hoved, saa skældte han ud efter Noder, for saa bagefter at gaa sig en Tur i Byen med sin gamle Hund Rolf for igen at faa Sindet i Ligevægt. Utallige er de unge Mænd, der i Aarenes Løb lærte Handel hos Agenten, og det var ikke bare Lagkage at være i Lære hos ham. Han var altid selv den første Mand i Forretningen om Morgenen før Kl. 6, og Gud naade den arme Mand, der ikke kom præcis og ikke passede sine Ting. Han forlangte, som dengang var Skik, meget af sit Personale og satte en Ære i, naar Læretiden var udløbet, at aflevere en Handelsbetjent, der kunde sine Ting. Selvfølgelig fik han ofte unge Mennesker i sit Brød, der forsøgte at spille ham paa Næsen, men den gik ikke. Han plejede at kalde Synderen op paa sit bagerste Kontor, give ham et Par Lussinger, en Formaningstale og saa forøvrigt at lade ham staa ret op og ned i Kontoret i en Time, mens han selv arbejdede. I Tidens Løb blev der holdt mange Fester ved Fødselsdage og Jubilæer for den gamle Agent, hvor han

altid blev stærkt hyldet. Engang ved en saadan Lejlighed skal der være holdt en Tale, hvor Taleren kom ind paa, at „vi Landmænd skylder ham meget“, hvad der affødte et dybt Hjertesuk og et ret højlydt Udraab fra en af de tilstedeværende Landmænd: Ja, det ved Gud!“

Ligesom C. A. Qvade i sit Forhold til Forretningens Personale stod som den myndige Chef, hvis Paabud skulde adlydes til Punkt og Prikke, men ogsaa som den, der havde den fulde Forstaaelse af de Vanskeligheder og Fejlgreb, hans undergivne kunde komme ud for, saaledes indtog han i Familielivet som Familiefader og Slægtens Ældste Stillingen som den fødte Patriark. Hans Børn blev opdraget til at arbejde og lyde, men gennem hele hans Liv gik dog i dette Familieforhold som den røde Traad en inderlig og omsorgsfuld Kærlighed til alle dem, der ved Blodets Baand var knyttet til ham. Og det var næsten, som om denne Kærlighed og Omsorgsfuldhed traadte mere og mere frem, jo ældre han blev. I den sidste halve Snes Aar af sit Liv foretog han hvert Aar en Rejse til et eller andet Badested, og ligefrem rørende er det at læse de Breve, han fra disse Rejser sendte hjem. Han spurgte til alle, han ønskede at vide, hvordan det gik dem, og han glemte ingen. Han gav gode Raad og Vink, og det var, som han derude i det fremmede, fritaget fra det daglige Arbejdes Byrde, voksede i sin Kærlighed til Hjemmet og kom hver enkelt endnu nærmere, end naar han daglig var hos dem. C. A. Qvade døde som bekendt ganske kort Tid efter Aktieselskabets Stiftelse.

Efter C. A. Qvades Død var Carl Qvade og Thousig Forretningens Ledere. De to Herrer var udrustet med store Evner til at drive Forretning af det Omfang, Aktieselskabet efterhaanden fik. Med overlegen Dygtighed administrerede de hver paa sit Felt. Kloge og forsigtige, som de var, undgik de saavidt muligt de farlige Skær. Carl Qvades herlige Egenskaber som Menneske knyttede Firmaets Kunder blandt

de større Landmænd endnu fastere til Forretningen. Selv i de gode Tider var der Landmænd, der ikke kunde faa Balance i Regnskabet, men Carl Qvade slog ikke af den Grund Haanden af dem. Han var dem en god Ven med Raad og Daad og ogsaa med Penge. Det fortælles, at en af Carl Qvades gode Venner maatte gaa fra Gaarden, skyldende Firmaet et ret stort Beløb. For at skaffe en nogenlunde betryggende Garanti for det Selskab, hvis administrerende Direktør Qvade var, forlangte han, at Manden skulde lade sig livsforsikre og deponere Policen som Sikkerhed for Gælden. Dette skete, men Manden havde ikke Raad til at betale Præmien. Saa betalte Carl Qvade den, og Manden fortsatte sin Bedrift og døde først mange Aar efter. En anden af Firmaets Kunder gik fra sin Gaard, og Carl Qvade satte en Indsamling i Gang for at skaffe 10.000 Kr. Han sendte Brev ud til sine Bekendte og fik ogsaa skaffet Pengene, men en af dem, der havde den Ære at komme paa Listen, kom ind til Carl Qvade, takkede for Brevet, men spurgte, om Carl Qvade ikke vilde betale for ham. „Ja, det skal jeg nok“, sagde Qvade og betalte Pengene af sin egen Lomme. Mange andre Landmænd blev i Aarenes Løb hjulpet af Qvade, men altid i det stille og med den Finfølelse, der var Carl Qvades Særkende.

Carl Qvades Sparsommelighed og jævne Levemaade gjorde ham dog ikke til noget Hængehoved. Han elskede Liv og glade Dage og var meget gæstfri, men Overdaadighed undgik han. Han var grand seigneur i Ordets rette Betydning. Han hadede at være Genstand for Opmærksomhed og kunde blive kendelig forlegen, naar der ved Festligheder blev ydet ham Virak. Han læste uhyre meget, diskuterede gerne, hvad der rørte sig i Tiden, og fulgte med paa mange Omraader. Offentlige Hverv, som ofte blev tilbudt ham, paatog han sig ikke. Endelig skal nævnes, at Forfængelighed var ham ganske fremmed, men han modtog dog som nævnt i 1916 ved Byens Jubilæum Ridderkorset.

Carl Qvade døde, som den Mand han var, rolig og fattet, vel vidende om, at det bar mod Døden. Han havde ordnet sine Sager, gjort sit Bo op og døde opfyldt af Taknemmelighed over for sin Søster Fru Thousig, der havde været hans Ven og Fortrolige gennem de mange Aar.

Købmand Thousig var af en anden Støbning end Svogeren. Han var ligesom denne velbegavet, klog og skarpsindig, men han manglede ganske Svogestens charmerende Egenskaber og stødte ofte an paa Grund af sit noget mutte og indesluttede Væsen. Han var en meget dygtig Administrator, havde stor Varekundskab og en forbavsende Evne til hurtigt at sætte sig ind i en Sag og se Kernen i den. Det gamle Ord „erfaren Mand er god at gæste“ gjaldt i højeste Grad her. Man kunde trygt henvende sig til den Mand om Raad og Hjælp, han hjalp altid, hvor han kunde, og han gjorde det gerne. Han var mere godgørende end nogen aner. Der blev ofte trukket store Veksler paa ham, men opdagede han, at han skulde føres bag Lyset, og det opdagede han i Reglen snart, hvis det var paatænkt, saa slog han ned og glemte det aldrig.

Thousigs Syn paa Ungdommen, paa de Vilkaar, der skulde bydes den, og de Krav, der skulde stilles til den, var skabt med hans eget Liv som Forbillede. Han var ikke blind for den Betydning, en hjælpende Haand kunde have for et ungt Menneskes Start, men han saa ogsaa Faren, som den rummede, om den ikke blev ydet paa den rette Maade. Al Blødsødenhed laa ham fjernt. Gennem Arbejdet skulde den unge vise, hvad han duede til. Han skriver om dette Spørgsmaal til en nær Slægtning:

„Et ungt Menneske skal ikke knyttes for fast til Hjemmet. Han skal kunne vænne sig til at staa paa egne Ben, skal saa hurtigt som muligt blive et selvstændigt, voksent Mandfolk“.

Det var ikke Teori hos ham. Det var, hvad han selv havde gjort. Og selv om han først i sine sidste Aar knyttede Forbindelsen med sin nærmeste Familie, var det ikke saadan, at han manglede Slægtsfølelse, tværtimod. Der er mange Beviser for, at han nærrede en Stolt-hed over sin Slægt, og han var altid rede med Hjælp, hvis en saadan var nødvendig. Om sig selv, sin Gerning og sine Tanker talte han aldrig, eller kun meget sjældent. En underlig Skyhed hvilede der i den Henseende over ham.

I et af Købmand Carl Johannes Qvade i Forbindelse med Ægtefællerne Købmand Carl Martin Thousig og Caroline Louise Dorthea Thousig, født Qvade, under 13. Oktober 1911 oprettet fælles Testamente med senere Kodiciller blev det bestemt, at den Formue, der efterlodes ved den længstlevendes Død - bortset fra nogle relativt mindre Beløb - skulde tilfalde et Legat, der benævnedes:

„DE QVADESKE LEGATER“

I Aaret 1920 afgik Carl Qvade ved Døden, og hans fornævnte Søster, Fru Thousig, arvede ham med Forpligtelse for Ægtefællerne Thousig til aarlig at indbetale til Legatet $\frac{4}{7}$ af det aarlige Udbytte af Arven. Ved en Gavedisposition af Ægtefællerne Thousig bestemtes det imidlertid, at den Arv, der saaledes var tilfalden Fru Thousig, i sin Helhed skulde tilfalde Legatet.

Købmand Thousig blev den længstlevende af Testatorerne, og ved hans Død i Aaret 1928 suppleredes Legatkapitalen med den Arv, der faldt efter ham og hans Hustru.

Bestyrelsen bestaar for Tiden af fhv. Birkedommer Christian Hattensen som Formand, fhv. Forpagter Erik Kjær og Købmand Carl Valentin, Prokurist i A/S C. A. Qvade & Co. I Fundatsen er det bestemt, at efterhaanden som Bestyrelsesmedlemmerne afgaar, supplerer Be-

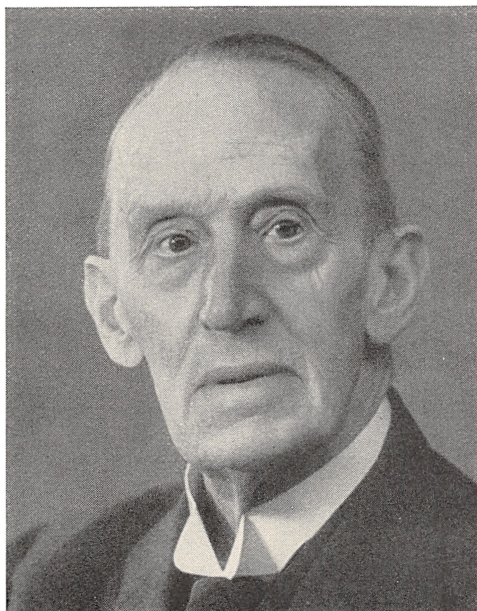
styrelsen sig selv og vælger, naar den først ansatte Formand er fra-
traadt, selv sin Formand, dog skal
Bestyrelsen altid bestaa af to
Mandspersoner, der er beslæg-
tede henholdsvis med Carl Qvade
og Louise Qvade og med Carl
Thousig eller lever i Ægteskab
med en saadan beslægtet, samt
et Medlem af Driftsledelsen i Fir-
maet C. A. Qvade & Co.

Legatets Indtægter fordeles ef-
ter nærmere af Stifterne fastlagte
Bestemmelser og kommer Kredse
i og uden for Slægten til gode.

Ved Oprettelsen af dette Legat har man opnaaet, at Slægten frem
i Tiden har Tilknnytning til og Interesse i de lokale Selskaber, som
Slægten Qvade har startet, været Medstarter af eller haft Interesse i.
Dette gælder først og fremmest A/S C. A. Qvade & Co. samt A/S Marie-
bo Dampmølle, A/S Grængegaardens Teglværk, A/S Mariebo Trælast-
handel og A/S Maribo Trævarefabrik.

I Aaret 1917 blev der af Købmand Carl Johannes Qvade og Ægte-
fællerne Købmand Carl Martin Thousig og Caroline Luise Dorthea
Thousig, født Qvade, til Minde om Agent Carl Anton Qvade i Mariebo
og Hustru Susanne Elisabeth Qvade, født Lange, oprettet et Legat
under Navn „AGENT C. A. QVADES OG HUSTRU SUSANNE QVADES
MINDELEGAT“.

Legatkapitalen andrager 50,000 Kr., hvoraf den aarlige Rente efter
Fradrag af Driftsomkostninger uddeles til værdige Trængende, der har

FHV. BIRKEDOMMER CHR. HATTENSEN,
KØBENHAVN

eller har haft Bopæl i Mariebo eller nærmeste Omegn og ikke oppebærer offentlig Understøttelse.

Uddelingerne finder Sted en Gang aarlig i Portioner paa 50 Kr. og 100 Kr.

Fortrinsvis berettiget til at nyde Legatet er Personer, der har staaet i Agent C. A. Qvades og Hustrus Tjeneste eller i Legatstifternes Tjeneste eller har været knyttede til eller staaet i Forbindelse med Firmaet C. A. Qvade i Mariebo eller A/S C. A. Qvade & Co.

Legatet bestyres for Tiden af fhv. Birkedommer Chr. Hattensen. Bestyrelsen af dette Legat overgaar ved hans Død til Bestyrelsen for „De Qvadeske Legater“ som selvstændigt Legat.

MARIEBO TORV CA. 1910

GRAVSTEDET C. A. QVADE & HSTRU

Hvo, der søger efter Retfærdighed og Miskundhed, skal finde Liv, Retfærdighed og Ære

GRAVSTEDET CARL QVADE, C. M. THOUSIG OG HSTRU
Lær os at tælle vore Dage at vi maa faa Visdom i Hjertet

Firmaets Historie

C. A. Qvades Købmandsgaard

SOM andetsteds nævnt begyndte C. A. Qvade sin Forretning den 1. Maj 1843 i Vestergade i Købmand Johan Arent Christensens Gaard. Hele den store Hjørnejendom lige over for den i Aaret 1848 anlagte Nyklostergade ejedes ved Begyndelsen af forrige Aarhundrede af den i 1832 afdøde Købmand Peder Christensen. Den omfattede alle de Bygninger, der nu strækker sig fra „Olsens Hotel“ til Blikkenslager Holschers tidligere Ejendom og var saaledes en af Byens anseligste Købmandsgaarde. Den blev senere, endnu før Købmand P. Christensens Død, udstykket i to Ejendomme. Sønnen, den senere meget ansete Købmand og Mægler Johan Arent Christensen, afdøde Købmand Waldemar Christensens Fader, fik ved Skøde af 1828 selve Hjørnejendommen og Vænget, hvor i Midten af Treserne Doktor Mathias Wilhjelm opførte sin store Lægebolig (nuværende Murermester Kleins Ejendom). Købmand Peder Christensens Enke fik i 1832 Skøde paa den Del af Ejendommen, der grænsede op til „Gjestgivergaarden“. Hun solgte senere Ejendommen til Postmester Ditlev Pentz Møller, der igen i 1864 overdrog den til Købmand Johan F. Valentin, en Fætter til forlængst afdøde Skomagermester C. Valentin og Halvonkel til Købmand Carl Valentin i Firmaet C. A. Qvade. Som ogsaa tidligere nævnt forblev C. A. Qvade dog her kun i 7 Aar, før han flyttede op til Torvet, eller rettere sagt til Østergade, idet alle tre Ejendomme paa Torvets nordre Side i Matrikullen anføres under Østergade. Qvades Ejendom havde gl. Matr. Nr. 31, senere efter den nye Matrikul Nr. 43.

INDKØRSLLEN TIL MARIEBO VED NØRRETOLDBOD
(Efter Maleri fra 1854 af Carl Henriksen. Tilhører Stiftsmuseet i Mariebo)

Før vi nærmere omtaler denne gamle Købmandsgaard, kan det ikke være uden Interesse i Tankerne at dvæle ved Byens Udseende for godt hundrede Aar siden, da den, trods sine 400 Aar gamle Købstadsrettigheder, endnu var for en stor Del præget af Landsbyen, eller dog i hvert Fald bar et landligt Præg: I 1840 var Indbyggerantallet 1356, Bygrænsen markeredes ved de 4 Acciseboder, af hvilke den søndre og nordre endnu er bevaret. Om Aftenen blev Bommene lukket ned, og al Vognfærdsel med Landbrugsprodukter maatte op-høre for den Dag. Gaderne var endnu ikke brolagte, i Grøfterne løb Spildevandet fra de talrige Brændevinsbrænderier, Ølbryggerier og Heste-, Ko- og Svinestalde. Mariebo var kendt over det ganske Land for sit fine Brændevin. Helt ufarligt var det ikke ved Vintertide i Nattens Mulm og Mørke at færdes under disse Forhold. Langt værre

var det dog, om Turen gjaldt Omegnen. I 1801 siger BEGTRUP i sin Beskrivelse af Lolland: „Man kørte i et stadig vællingagtigt Dyb indtil Hjulnavet, langsomt Skridt for Skridt, saa der selv med Anstrenge brugtes en 2-3 Timer til en Mil“. Om Foraaret i Tøbrud maatte Vognene ofte efterlades paa Vejene og i Grøfterne for saa at blive hentet hjem, naar Vejene igen kunde bære. Jorderne var udrænedede, og Grøfter og Gærder optog en stor Del af Jorden. WEDEL skriver: „Af Stengjærder findes slet ingen (de hørte Kyststrækningerne til), men nogle Udgrøvter om Mark og Haver. Her og der findes og ved nogle Gjærder Spor til levende Hegn, men af en Hændelse opvoksen, uden at Menneskers Hænder have havt den mindste Deel deri, men i det Sted ved utidig Hugst foraarsaget det megen Skade“. Iøvrigt roser han Omegnen. Om Bangs Have skriver han: „Om Søn- og Helldagene forlyste Indvaanerne sig i bemeldte Have; mellem bølgende Korn-Agre, under skyggefulde Træer og ved den pladskende Sæ sidder Haandværkskarlene ved Siden af sin elskte Donna, de drømme om lutter Fremtids Lyksaligheder, hisset vandrer den virksomme og utrættelige Haandværksmand, omringet af en munter Børneflokk, i hvis Barm han forglemmer Livets Sorger“.

Men for at gaa tilbage til selve Byen, saa lignede den nærmest en straatækket Landsby „priviligeret til Brændevinsbrænderi“, som en af Datidens Forfattere udtrykker sig. Fra Vest til Øst snor sig den gamle Adelgade eller Algade eller, som den benævnedes i endnu ældre Tid „Hærstræde“. Bebyggelsen er meget spredt. Store aabne Pladser, „Hauger“ og Vænger træffer vi overalt. Husene er alle af Bindingsværk, lave og straatækte. Husfacaden følger ikke Gadelinien, men er bygget som man nu fandt det mest praktisk, nogle med Karnapper og Fremspring, der næsten skjuler Naboejendommen, Købmandsgaardene undertiden med brede Fortove foran. I Egetømmeret

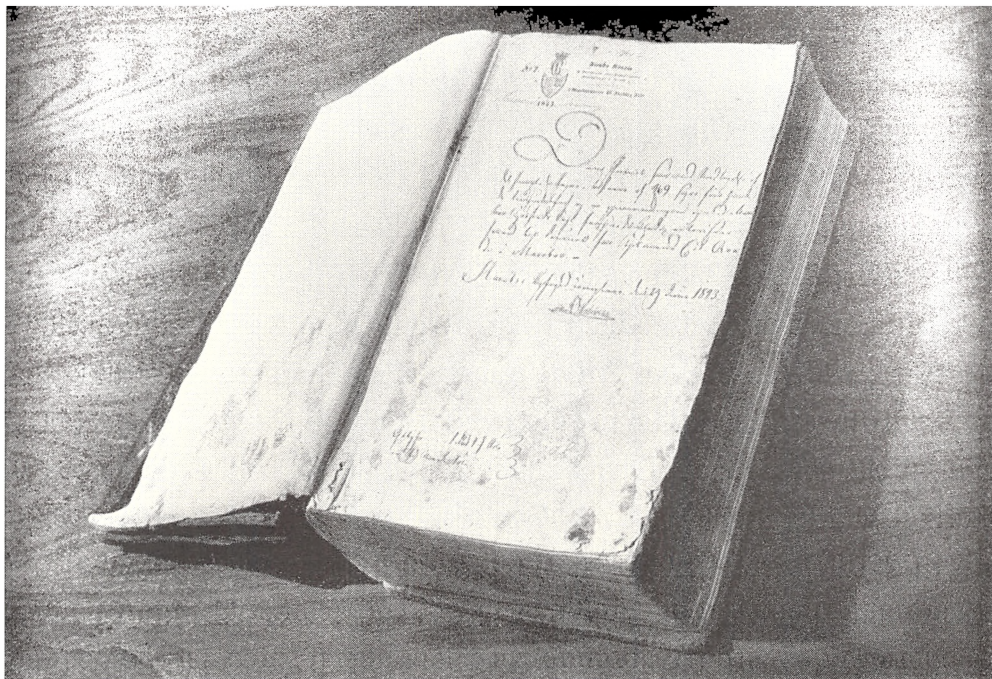
paa Façaden var Jernringene anbragt til at binde Hestene ved under et kortvarigt Besøg i Butikken. Ejendommeligt for sin Tid er det, at Butikkerne altid laa med Indgang fra Gaarden og med Butiksloka-lerne ligeledes til Gaarden, medens Forsiden var forbeholdt den pri-vate Beboelse. Før 1832 fandtes kun 11-12 teglhængte Huse i Byen. En ministeriel Resolution, eller som det dengang kaldtes: en Kancel-liskrivelse, havde vel paabudt, at inden 31. Juli 1820 skulde alle Byg-ninger i Købstæderne være tækkede med Tegl, men det synes, som om man ikke har taget sig det synderligt nær, i hvert Fald kom der i 1825 en ny Resolution med det samme Paabud, som gav en Frist af endnu en halv Snes Aar. Saa skulde det være Alvor. Grunden til dette Paabud var sikkert de mange Ildebrande, som stadig hjemsøgte Landets Byer. 1596 hjemsøgte Mariebo af en mægtig Ildebrand, som ødelagde Størstedelen af Byen. Det hedder i „Danske Atlas“, at Il-den „lod ikke mange Huse blive tilovers“. Ved en ny Ildebrand i 1713 brændte ikke mindre end 25 Gaarde og Huse, og tre Mennesker indebrændte. Og endelig blev Byen i 1832 ikke mindre end to Gange hjemsøgt af en alvorlig Ildløs, begge Gange - baade 8. April og 12.-13. Juni gik det ud over den østlige Del af Byen, der næsten fuldstæn-dig raseredes af Ilden. Sagnet fortæller, at Købmand ENGBERG, der ejede Købmændene Jens Lunds og F. G. Nielsens store Ejendomme, gik ud paa Gaden med Maal og Vægte og bad Gud om at skaane hans Gaard, saa sandt som han aldrig havde sveget nogen i sin Han-del. Og hans Bøn blev hørt.

Det var forøvrigt ikke saa underligt, at disse Ildebrande, der i hine Tider med kortere Mellemlum hærgede Landets Købstæder, var vanskelige at slukke. Tagene var af Straa, Gavlene flettet af Pilevidier med klinet Ler udvendig og indvendig. Det var derfor ogsaa i Hunde-dagene paabudt enhver Husejer at have et Kar Vand staaende parat

uden for Gadedøren for paakommende Tilfældes Skyld, ligesom et passende Antal Spande og Brandhager skulde være til Stede. I den lokale Avis - indtil 1. Oktober 1835 „Stiftstidende“ og fra 1. Januar 1836 „Lollands-Posten“ - ser vi, at „Brandinspektøren“ minder Byens Borgere om dette Paabuds Overholdelse. Lidt efter lidt forsvandt Straatagene og Risgærderne mellem Haverne, men først henimod Aarhundredets Midte faar Byen et mere købstadmæssigt Præg. Den første Brolægning kom i 1836. Den strakte sig fra Aaen gennem Hovedgaden til den østre Bom og havde en Længde af 517¹/₄ Favne. Byens Indbyggere modtog den med Begejstring. Den nys udkomne „Lollands-Post“ skriver den 18. Oktober 1836: „Denne By har nu faaet en herlig Brolægning lige fra Vandmølle-Broen til Øster Bom“. Udgifterne androg 8.000 Rdl., som for Størstedelen blev betalt af „Vejkassen“. Nogen stor Herlighed har denne Brolægning, set med Nutids-Øjne, dog næppe været, den blev i hvert Fald fornyet allerede i 1859. Vedligeholdelsen har sikkert været for dyr. Man ser, at der hyppigt blev truffet Akkorder med Jens Brolægger, snart om at efterse og støde Fortovene, snart om at gaa Gaderne efter med „Firmandsstempel“. Dette sidste kostede da 1 Mark pr. løbende Favne. Da Kristian VIII i 1843 anmeldte sit Besøg, fik man travlt med at pudse op. Om Torvet hedder det, „man vedtog at lade alle de overflødige Sten paa det chausserede Stykke af Torvet optrække samt at bortskaffe Græsset paa Fortovet og afslaa og bortføre Græsset paa det bageste Torv“. Lidt senere omtales en Gruspaakørsel paa Bagtorvet, saa „Græsmarken“ er sandsynligvis dermed forsvunden. Sidegadernes Tilstand var ikke hyggelige. Nogle Aar senere spørger en Indsender i Avisen, „hvor længe Nørregade skal bruges til Stenoplagsplads!“ og „hvorfor de Bunker, der fejes sammen om Lørdagen, skal ligge paa Gaderne til om Søndagen, da det ofte hænder, at man i de mørke

Aftener, hvor ingen Belysning haves, pludselig befinder sig midt i saadan en Møgbunke“. Selvfølgelig var det skralt med Belysningen. Gik Folk ud i de mørke Vinteraftener, havde de en tændt Lygte paa Maven og en solid Knortekæp i Haanden. Først i 1859 fik Byen Gadebelysning. Man vedtog af Københavns Kommune at købe ca. 40 ud-rangerede Tranlygter, for Byens Befolkning sikkert et mægtigt Fremskridt. En af Byens Købmænd, Joh. F. Valentin, overtog Lygternes Pasning, Tænding og Slukning. For Pasning, Tillæg af Tran m. m. fik han 300 Rdl. for Vinteren. Først i 1865 fik Byen Gasværk. Byens Avis skriver herom den 28. December: „I Aften tændes for første Gang Gasbelysningen her i Byen. Det var Bestemmelsen, at det skulde være sket i Gaar Aftes, men da man antog, at ikke faa af Byens Beboere vilde være fraværende fra Hjemmet, formedelst Klubballet, og Forsigtighed er nødvendig, især i Begyndelsen, indtil man vænner sig til det nye Belysningsmateriale, saa foretrak Gascomiteen at opsætte Tændingen, saa meget mere, som det skulde være Maaneskin i disse Aftener“.

Saaledes som her ganske kortfattet er skildret saa Mariebo By ud, da Købmand C. A. Qvade gjorde Springet fra Handelsmedhjælper hos Ditlev Kølle i Vestergade til selvstændig Købmand i samme Gade den 1. Maj 1843. C. A. Qvades Flid, Dygtighed og Købmandssnille fik dog, som tidligere omtalt, den lille Forretning til at vokse fra Aar til Aar, og allerede den 10. Juni 1850 erhvervede han sig Købmandsgaarden paa Torvet. Skødet blev udstedt 7. Juni 1852 og tinglæst 5. Juli s. A., men allerede 29. Oktober 1850 var C. A. Qvade rykket ind og havde etableret sig i dette Byens smukke, gamle Palæ, opført i den Harsdorffske Stil ca. 1820, antagelig af Murermester Mertins fra Nykøbing (det gamle Raadhus' Bygmester). Den store Bygning laa dengang mere frit, idet Naboejendommene ligesom de øvrige Huse Torvet rundt

AUTORISATIONEN I FIRMAETS FØRSTE HOVEDBOG

May Maaned 1848		May Maaned 1848	
	Roar af		Roar af
1. Niels Spidemanns Sønns Mølle	5.	J. A. Christensen Mølle	5.
2 by Lule 3 8/	5.	100 by Løkke	2 4
3 . . . . . 5.		1 by 1/2	12
4 . . . . . 10 by	10 by	25 by 3/4	1.
J. O. Aude Mølle		J. O. Aude Mølle	
1 dør Sørensen Gælle . . . . . 4.	4.	1 dør affel	1 2.
Bygmester Mølle Mølle		Maler Hansson Mølle	
1 dør Sørensen . . . . . 1.	1.	4 Bygg Sørensen 28 by	1 1.
J. A. Christensen Mølle		J. A. Christensen Mølle	
1 dør Sørensen Mølle . . . . . 1.	1.	4 dør Sørensen	12
2 by 1/2 . . . . . 2 12	2 12	Maler Sørensen Mølle	
1 by 1/2 . . . . . 1 4.	1 4.	2 by 1/2 & 1/2 dør	2 4.
1 by 1/2 . . . . . 2.	2.	1 dør	1.
1 by 1/2 . . . . . 1 4 2	1 4 2	Bygg. M. Sørensen Mølle	
J. O. Aude Mølle		1 dør Sørensen Mølle	14.
1 dør Sørensen 1 8. 4	1 8. 4	1/2 dør Sørensen	1 4.
2 . . . . . 1 10.	1 10.		

UDSNIT AF EN SIDE I FIRMAETS FØRSTE HOVEDBOG FRA 1. MAJ 1848

kun var lave og ret uanselige Bygninger. Med sine afvalmede Gavle, sine smaa Ruder og sin monumentale Indgang prægede den Torvet, og den staar den Dag i Dag i sin fornemme Stilfuldhed som Byens skønneste private Bygningsværk. Naboejendommen mod Vest, paa Hjørnet af Nørregade og Torvet, ejedes, da C. A. Qvade rykkede ind i sin Ejendom, af den ansete Købmand og Brændevinsbrænder Anders Jørgen Henrichsen. Det var en lav, enetages Bygning med Butikslokale i Stuen og Beværtning i Kælderen. Uden for Huset var der i Fortovskanten en Række Træer, der om Sommeren gav Ejendommen et meget pynteligt Udseende. Mod Øst laa Jacob Jacobsen Lunddahls store Købmandsgaard, hvor Sønnen Jacob Lunddahl i Ejendommens vestlige Ende, nærmest C. A. Qvades Ejendom, i mange Aar drev sin Manufakturforretning. Paa Hjørnet af Østergade og Torvet laa Købmand og Brændevinsbrænder Ib Nielsens gamle, lave Bindingsværks Købmandsgaard, der senere blev overdraget til Købmand Peder Kristian Sidenius og senere igen til Købmand Lauritz Schrøder, der giftede sig med Sidenius' Enke. Ib Nielsens Datter, Bolette, blev den 14. April 1843 viet til Guldsmed Peter Outzen Qvade, Købmand C. A. Qvades Broder. Paa Torvets modsatte Hjørne, hvor nu „Magasin“ har sin store Ejendom, laa Købmand Lampes Manufakturforretning, og endelig laa midt paa Torvets nordlige Del Byens gamle Raadhus, d. v. s. „gammelt“ i den Forstand var det egentlig ikke. Det var opført i 1819, men bygget daarligt og allerede hen mod Aarhundredets Midte fuldstændig faldefærdigt, saa Kommunalbestyrelsen maatte træffe Foranstaltninger til Opførelsen af et nyt, eftersom, som det udtales, „den nuværende Bindingsværksbygning er saa usolid og paa Træmaterialerne saa forfaldne, at en saadan Omforandring (som foreslaaet) ikke hensigtsmæssigt lader sig udføre“. Der gik dog en Aarrække, og først den 31. August 1857 afholdtes

Tinget for første Gang i den nye Bygning, der blev opført af den ansete Murermester Mertins, Mariebo.

Det vil af det anførte ses, at i disse Omgivelser maatte C. A. Qvades Købmandsgaard fryde Øjet endnu mere end i vore Dage, hvor Bygninger i alle Stilarter er groet op Torvet rundt og i hvert Fald ikke forøger det Skønhedsindtryk, som enhver opmærksom lagttager maa faa af det gamle Palæ.

Det havde været ønskeligt, om den gamle Købmandsgaards Historie kunde have været ført nogle Hundrede Aar tilbage. Det lader sig desværre ikke gøre. En Undersøgelse i Landsarkivet viser, at Mariebo Købstads Panteregistre før 1806 ikke mere eksisterer. Man formoder, at de er brændt under en af de mange Ildsvaader. Det kan dog konstateres, at Ejendommen i Slutningen af 1700 Tallet ejedes af Inspecteur Jacob Petersen. Hans Enke, Maren Groth, sælger 1806 Gaarden til Forpagter Jacob Reimer paa Agerup og Købmand Jacob Junior fra Saxkjøbing.

Skødet er saalydende:

„Jeg underskrevne Maren Groth, Enke efter salig Inspecteur Jacob Petersen, tilstaar og vitterliggjør herved at have solgt og overdraget - ligesom jeg ved dette mit Skjøde fra mig og Arvinger overdrager og tilskjøder Hr. Forpagter Jacob Reimer paa Agerup og Hr. Kjøbmand Jørgen Junior fra Saxkjøbing min forrige Gaard her i Byen beliggende paa Torvet imellem min forrige iboende Gaard paa den vestre og Mogens Jensens Slagters (nuværende Landmandsbanken) paa den østre Side, bestaaende af 19 Fag til Gaden, Muur og Bindingsværk. To Etager, med den værende Bilæggerovn. I Gaarden 39 Fag Sidehuus og Tværhuus med tilliggende Gaardsrum, Brønd og Hauge lige ud til Nørre Mark, hvilket alt Hr. Jacob Reimer og Hr. Jørgen Junior, da den accorderede Kjøbesum er mig betalt med

900 Rdl., skriver Ni Hundrede Rigsdaler Courant*), skal eje og besidde med ald den Ret og Raadighed, som jeg den selv har Ejet, ligesom jeg og Arvinger hjemler Kjøberne sammen for enhver Tiltale i alle Maader. Dette mit Skjøde, som af mig er underskreven tilligemed Laugsværge og Vitterligheds Vidner, meddeles herved.

Maribo den 1. Juni 1806

Til Vitterlighed underskriver

L. A. Møller

M. Petersen

(L. S.)

Som Laugsværge

E. Sidenius

(L. S.)

Den 14. Januar 1813 overdrager Forpagter paa „Ottelundsgaarden“ Thomas Reimer, der ved sin Faders, Jacob Reimers Død har arvet Halvparten af Ejendommen, denne Halvpart til Jørgen Junior for 450 Rigsdaler.

Ejendommen forblev saa i Jørgen Juniors Eje til 1819, da den efter hans Død af hans Arvinger tilskødedes Købmand Mathias Daniel Brabrand. Pantebogen viser følgende:

Tingdagen den 20. December 1819 blev læst:

Underskrevne Hans Jochum Junior, Færgemand i Sundbye og Lars Junior, adjungeret Postmester i Saxkjøbing, tilstaaer og herved vitterliggjør, at have solgt og afhændet ligesom vi herved sælger, skjøder og afhænder fra os og Arvinger til S. T. Hr. Købmand M. D. Brabrand af Mariebo og Arvinger, den os tilhørende og paa Mariebo Byes Torv under No. 31 imellem Købmand Johan Krøyer og Slagter Mogens Jensens Steder, beliggende Købmands Gaard, der sidst har været beboet af Madame Møller, alt i Overensstemmelse med vedhæftede mellem os under 11. Januar d. A. oprettede Kjøbecontract. Og da velbemeldte Hr. Købmand Brabrand nu har præsteret den i benævnte Kontract betingede Kjøbesum

*) Dansk Kurant indførtes her i Landet c. 1695. Af 1 Mark fint Sølv udprægedes $11\frac{1}{2}$ Rigsdaler. Den stod ved Magt til 1813, da den afløstes af Rigsbankmøntfod.

5000 Rdl. Sedler eller efter den ved Kjøbafslutningen stedfindende Qvartalscours 4000 Rbdl. Sølv, skriver fem Tusinde Rbdl. Sedler eller 4000 Rbdl. Sølv, saa skal tilmeldte Gaard, der under 1. Junij 1806 og 14. Januar 1813 fra Madam salig Petersen og Forpagter Reimer, er vores salig Fader tilskiødet, med alt sit rette Tilliggende være og forblive Hr. Brabrand og Arvingers lovlige og retmæssige Ejendom; frie for hver Til- og Paatale og hvortil vi og Arvinger til enhver Tid skal være hans Hjemmel.

Dette vores saaledes udstædte Skjøde kan Hr. Brabrand, naar for godt befindes og uden os at indvarsle, lade til Thinge læse og protocollere. - Til ydermere Bekræftelse under vore Hænder og Forseglinger i Overværelse af de 2 Vitterlighedsvidner D'Herrer Olufsen og Rasmus Hellemann.

Sundbye Færgegaard og Saxkjøbing den 19. December 1819

Til Vitterlighed	H. Junior	L. Junior
Olufsen Hellemann	(L. S.)	(L. S.)

Af Købekontrakten fremgaar det, at Ejendommen bestaar af 19 Fag til Gaden og dobbelt Stokværk, et Sidehus mod Vest, indrettet til Bryggeri og Pakhus, et Sidehus mod Øst, og Stald, Lo og Lade mod Nord samt en Hauge med Frugttræer og Anlæg, grænsende op til Mariebo Nørremark. Brandforsikringssummen var 2800 Rdl.

Købmand Mathias Daniel Brabrand var født 1788, gift 1. Gang med Eccardine Marie Sidenius, og 2. Gang med Adriette Kirstine Klingenberg. Efter hvad der kan oplyses, var M. D. Brabrand, da han købte Ejendommen paa Torvet, en velstaaende Mand. Det fremgaar af Panteregistrene, at han havde Prioriteter staaende i forskellige Ejendomme, og en Aarrække ejede han, som tidligere nævnt, Ejendommen paa Hjørnet af Torvet og Vestergade (eller som den dengang hed „Klostergade“). Kun ganske kort Tid efter, at han

i 1819 havde overtaget Købmandsgaarden, nedbrød han den gamle Bygning og opførte den nuværende. Han var en meget anset Mand og spillede en betydelig Rolle i Byens Historie. Mange Ombud blev ham betroet. I det første Borgerrepræsentationsmøde i Mariebo, der afholdtes efter den nye Lov af 24. Oktober 1837 om Købstadkommunernes Selvstyre, blev han saaledes valgt til Borgerrepræsentationens første Formand og bestred dette Hverv i en længere Aarrække.

Imidlertid, Aarene i første Halvdel af forrige Aarhundrede var en fattig Tid for de fleste. Statsbankerotten i 1813 prægede Handelslivet, og det ses af Panteregistret, at han, som Aarene gik, stadig maatte optage nye Laan i Ejendommen. Foruden sin Handelsvirksomhed drev han en Del Landbrug, forøvrigt som alle andre Grundejere i Byen. Mariebo Markjorder bestod oprindelig af Mariebo Skov eller Overdrev, som udgjorde de saakaldte gamle Ejendomsjorder og Kongejorderne. Samtlige disse Jorder blev opmaalt 1785 af Trojel og i Begyndelsen af det 19. Aarhundrede, saavidt man ved fra 1807 til 1813, udskiftede og hver for sig delte mellem Byens forskellige Grundejere. Ejendomsretten over Kongejorderne fik Grundejerne dog først i Følge kongelig Resolution af 23. Februar 1833 og derpaa følgende kongelige Skøde af 20. Marts 1839, da Jorderne blev dem overdraget mod en Betaling af 140 Rdl. pr. Td. Land samt en aarlig Afgift til Kongens Kasse af 4 Skpr. Byg pr. Td. Land til Taksten 24. Den ældre Inddeling blev dermed uhensigtsmæssig, og for saavidt muligt at samle hver Mands Jorder blev alle Byjorderne omdelt i Aaret 1833 af Landinspektør Møller. Vi ser af den gamle Matrikul, at Jorderne til Brabrands Købmandsgaard Matr. Nr. 31 i Nørremark udgjorde 11 $\frac{7356}{14000}$ Tdr. Ld. Hertil kom Brabrands fra de kongelige Jorder erhvervede „Vognmandslod“ ligeledes i Nørremark, Litr. E stor $4\frac{1}{2}$ Td. Ld. De to Jordlodder laa nær hinanden. Efter Matrikulkortet laa den ene

paa den østre Side af Maglemersvej, hvor denne bøjer mod Øst, den anden i Skellet op til „Grevelodden“. Det gik imidlertid som sagt tilbage for den driftige og initiativrige Købmand. Han søger ved Siden af Købmandshandelen at drive Hotel- og Gæstgivervirksomhed i Ejendommen, indretter Sal, der benyttes til Assembler, Festmaaltider og Teaterforestillinger og søger ved Udsendelse af Reklameplakater, trykt paa flere Sprog, at trække Publikum til Hotellet, der fik det klingende Navn „Hotel Stadt Hamburg“. Det maa erindres, at endnu i forrige Aarhundredes første Halvdel gik Rejsen fra Hovedstaden til Tyskland jævnligen over Lolland. Af Avisernes Meddelelser ses det da ogsaa, at Hotellet havde et godt Navn. Reklame gennem Bladene blev dog i hin Tid kun anvendt i ringe Maalestok, og ud over et enkelt Avertissement i den lokale Avis om en eller anden Festlighed som f. Eks. den aarlige Højtidelighed i Anledning af Kongens Fødselsdag findes intet. Det var vel ogsaa nærmest de til og fra Tyskland over Mariebo gennemrejsende, som Hotellet regnede med. Herpaa tyder en Plakat, som for mange Aar siden blev fundet ude i Brandstrup og erhvervet af Firmaet. Den hænger nu

Stadt Hamburg
i Maribo.

Der de ærte Veninde, laad
søn Andre, det vilde være mig med
Deres Nærheds, tillader jeg mig
at beklage, at jeg har tabt
et Gæstgiver i min paa Zevet her
i Høst heredes fundt delaaende
og ved indrettede Øgaard, under Navn
Stadt Hamburg. — Samt
og gode Stuer med heredes aede
og kostelige Sæde — heret med
Køstlige Stuer paa Zaal-
stuer, som med heredes Zena-
flæder — laadson andre indre og
deere Stuermediebeder, tumer af-
giver, og det jeg her heredes En-
der, som vil være mig med sin
Nærheds, en i rødt Stueinde-
ret, heret og heret Stueinde-
tillader jeg mig at arbejde at an-
fale dette mit Etablissement.

I beg leave, most respect-
fully, to acquaint the public,
that my newly established,
and well aired hotel, called
„Stadt Hamburg“, beauti-
fully situated on the market
place of this town, affords all
desirable commodities to tra-
vellers; comfortable rooms,
well aired beds &c. Assuring
everyone, who will favour me
with their presence, that all
orders shall be accurately and
promptly attended to. I beg
to recommend my above na-
med establishment.

Den ærte Veninde, se her
Andere, vilde mig med
deres Nærheds, vilde mig
at beklage, at jeg har
tabt et Gæstgiver i min
paa Zevet her i Høst
heredes fundt delaaende
og ved indrettede Øgaard,
under Navn Stadt Ham-
burg. — Samt og gode
Stuer med heredes aede
og kostelige Sæde — heret
med Køstlige Stuer paa
Zaalstuer, som med heredes
Zenaflæder — laadson
andre indre og deere
Stuermediebeder, tumer af-
giver, og det jeg her heredes
En der, som vil være mig
med sin Nærheds, en i rødt
Stueindret, heret og heret
Stueindret tillader jeg mig
at arbejde at anfale dette
mit Etablissement.

Maribo paa Lolland, April 1843.

M. D. Brabrand,
Købmand og Gæstgiver.

PLAKAT MED BILLEDE AF EJENDOMMEN 1843,
medens Bygningen anvendtes som Hotel
under Navnet Stadt Hamburg.

i et af Forretningens Kontorer og giver et godt Billede af Brabrands Kamp for gennem sin Hotelvirksomhed at hævde sin Eksistens. Den er affattet paa Dansk, Tysk og Engelsk og anbefaler Hotellet for dets skønne Beliggenhed, dets gode Værelser med Senge med Krølhaarsmadrasser m. m. Brabrand underskriver sig: Kjøbmand og Giestgiver.

Da Kong Kristian VIII i 1843 drog gennem Mariebo, tog han med sit Følge ind hos Brabrand og modtog her i Audiens Mariebo Byes Honoratiores. Brabrand maatte dog give op. Den 19. Januar 1843 læser vi i „Lollands Posten“: „Vi beklage, at en gammel og agtværdig Medborger, Hr. Kjøbmand M. D. Brabrand her i Byen, har i Mandags maattet opgive sit Bo til Skifte og Deling mellem sine Creditorer. Den Opbydendes bekjendte Redelighed borger imidlertid for, at kun tvingende Omstændigheder have fremkaldt en Beslutning, som, det haabe vi, ikke nedværdiger ham i hans Medborgeres Agtelse eller betager ham den Overbærelse, han og hans talrige Familie nu maa vente hos Creditorerne, med hvem han har staaet i Handelsforbindelse.“ Hele Brabrands store Varelager, for Størstedelen bestaaende af Manufakturvarer blev solgt ved tre store Auktioner, hvortil Kataloger kunde erholdes i alle Stiftets Byer. Varerne var for Liebhavere til Eftersyn flere Dage før Auktionen. Procurator G. Aagaard paa Binnitze var Boets Kurator. Samme Aar fik Brabrand dog Boet „extraderet“ og søgte nu nærmest at erhverve Opholdet ved sin Hotelvirksomhed. Han søger at komme paa Fode igen og faar dertil Hjælp af Kammerherre, Baron Rosenørn-Lehn til Orebygaard, til hvem han i Følge Panteregistret den 7. Januar 1844 udsteder en Panteobligation stor 3.200 Rdl. med Pant i Købmandsgaarden og Jordlodderne. Men Aarene gik. Hotelvirksomheden kunde ikke bære de store Hæftelser. Brabrands Helbred var nedbrudt, og den 10. Juni 1850 sælger han Ejendommen til Købmand C. A. Qvade for 12000 Rdl. Han naar dog ikke

selv at give Skøde. Han dør den 18. Oktober 1851, 63 Aar gammel. Faa Maaneder før sin Død havde han i Torvegade, hvor nu den private Realskole ligger, begyndt en lille Købmandshandel, der i en Aarrække efter hans Død fortsattes af Enken.

C. A. QVADE OVERTAGER KØBMANDSGAARDEN

Som nævnt blev Købekontrakten mellem Brabrand og C. A. Qvade underskrevet den 10. Juni 1850. Af dens indholdsrige Ordlyd skal nævnes følgende. C. A. Qvade køber Matr. Nr. 31 med tilhørende Jordlod ca. 16 Tdr. Ld. Sælgeren forbeholder sig fri Afbenyttelse af Gaardens Bygninger og Have indtil 1. Oktober 1850, dog er det en Selvfølge, at Køberen benytter det Husrum, som Brabrand ikke har Brug for med Hensyn til sin Næringsvej. Kaptain Dorph skal have Ret til at bebo sin Lejlighed til 1. Oktober 1850, det samme gælder Jomfru Bech, der boede hos og fik Kosten hos Brabrand. Køberen er pligtig til for Sælgeren at fodre og græsse en Ko i Gaarden i et Tidsrum af 5 Aar fra 1. Oktober - „liig med hans egne Køer“. Glarmester Bjørns Græsningsret for Sommeren i ca. 6 Uger paa et lidet Stykke Jord, ca. 6 Skp. Land skal af Køberen respekteres.

Købesummen, 12.000 Rdl. betaler Køberen som følger: Han overtager følgende Hæftelser: Bankhæftelse stor 109 Rdl. 19 Sk. til Nationalbanken, 191 Rdl. 68 Sk. til den kgl. Kasse. Obligation stor 6000 Rdl. rede Sølv til det granjeanske Fideikommis, Panteobligation stor 2000 Rdl. til forskellige af Brabrands Kreditorer at afdrage med 100 Rdl. aarligt. Køberen betaler Procurator Aagaard og Kammeraad Petersen 2 p. C. i Incassationssalær og dertil alle Omkostninger. Resten af Købesummen udbetales til Procuratur Aagaard straks med 700 Rdl., den 11. Decbr. 1850 med 1000 Rdl. og den

FORRETNINGSEJENDOMMEN CA. 1908
med Manufakturbutikken til højre og Kolonialbutikken til venstre for Indgangen

11. Juni 1851 med 1000 Rdl., Resten den 1. April 1852. Kautionsist for C. A. Qvade var Hattefabriquer R. Lange i Svendborg.

Som nævnt døde Brabrand, før Skødet var udstedt. Enkemadam Brabrand faar den 29. Oktober 1851 Bevilling til at henseside i uskiftet Bo, og Pantebogen viser derefter, at der 7. Juli 1852 af Adriette Kirstine Brabrand f. Klingenberg med Laugsværge Stiftsrevisor, Landvæsenscommissær Hviid udstedes Skøde til Købmand Carl Anton Qvade paa Købmandsgaarden med tilhørende Jordlod og den 3. Juli s. A. paa „Vognmandslodden“ i Nørremark.

Desværre har vi ikke Midler i Hænde til af C. A. Qvades Handlevirksomhed gennem Aarene at give den udførlige Skildring, som den fortjener, og som ved denne Lejlighed vilde være af allerstørste Interesse. Vi ved kun, at han med en ganske ringe Kapital, indvundet

ved syv Aars Slid og Slæb, og med den største Nøjsomhed og et ganske minimalt personligt Forbrug, nu dristigt med Tro paa Fremtiden og med Tillid til sin egen Arbejdskraft og sine egne Evner vovede sig ud i et Foretagende, hvor han i en Nedgangsperiode kunde miste alt, men ogsaa, om alt gik efter Forventning, kunde skabe sig en smuk Fremtidsstilling. Som vi alle ved, voksede C. A. Qvades Forretning fra en ganske jævn Butikforretning til at blive det førende Handelshus paa Midtjylland. Det fremgaar af mangt og meget fra den Tid, at C. A. Qvade endog meget hurtigt vandt sine Medborgeres Tillid. Han forstod at skabe Respekt om sit Navn, baade som Forretningsmand og som Privatmand. Han havde et klart Blik for, hvor der var Penge at tjene, men alle hans Handlinger var præget af den største Forsigtighed. Hans Interesse for Landbruget blev tidligt vakt, og kun ganske faa Aar efter Overtagelsen af Købmandsgaarden forøgede han sit Jordomraade ved Køb af en Mængde af de tilgrænsende Jordlodder, der som tidligere nævnt i 1839 var tilskødet Mariebo Bys Grundbesiddere. Vi skal nævne enkelte. Allerede 1853 købte C. A. Qvade af Glarmester Lars Jensen Bjørn Jordlod Matr. Nr. 197 i Nørremark, samme Aar af Købmand J. Appel Matr. Nr. 198 og 199, senere igen af Skipper Levin Kromann, Enkemadam Birthe Lange, Købmand H. P. Lunddahl, Boghandler Giegengack og adskillige flere samtlige deres Jordlodder i Nørremark. Da C. A. Qvade saa endelig ca. 1880 købte „Grevelodden“, ejede han en Bedrift paa ca. 100 Tdr. Land. Han fulgte altid sit Landbrug med den største Interesse og drev sin Jord mønsterværdigt. I Købmandsgaarden paa Torvet var indrettet Kostald, og her samledes, som i Byens andre Købmandsgaarde, hver Aften under gemytlig Passiar og megen Skæmt alle, der skulde købe Mælk. Det var mange Aar, før der endnu var noget, der hed Mælkevogne.

FIRMAET C. A. QVADE OVERGAAR TIL AKTIESELSKAB

C. A. Qvade blev med Aarene en velstaaende Mand. Hans Formue var dog i alt væsentligt bundet i Forretningen og i de forskellige faste Ejendomme. Med Blikket rettet mod Fremtiden saa den gamle og erfarne Købmand da, dels at en saa stor Virksomhed yderligere kunde styrkes ved Samarbejde med tilsvarende Virksomheder paa Nabopladserne, dels at Firmaet ved hans Død og Skifte i Boet kunde komme ud for Vanskeligheder af økonomisk Art, saafremt der ved Skiftet skulde trækkes Penge ud af Forretningen. Den ret naturlige Tanke opstod da at omdanne Firmaet til Aktieselskab. Afdøde Forpagter CHR. SONNE skriver herom i sin Bog „Min Livsmelodi“ følgende:

„Det var gaaet den paagældende Forretningsvirksomhed (C. A. Qvades) som saa mange andre i de Tider, at ved dygtig økonomisk Ledelse var dens Udvikling vokset nogenlunde proportionalt med Provinshavnenes Uddybning. Denne var foregaaet jævntløbende med Krav til Anvendelse af stedse større Tonnage og dermed forbunden ordinær Anvendelse af de større Skibstyper, som i oversøisk Fart hjemførte Skibslaster af stærkt forøgede Dimensioner. Der stilledes herved betydelig forøgede Krav til den enkelte Handelsvirksomheds Pengestyrke. Og til Fyldestgørelse af disse meldte Valget af Aktieselskabsformen sig som det nærmestliggende Middel.

C. A. Qvades Omsætning med Landbrugsvarer og Kul var i Tidernes Løb vokset stor ved Firmaets omfattende Brug af den nærliggende Bandholm Havn med en Besejlingsdybde, som fulgte godt med en tids-

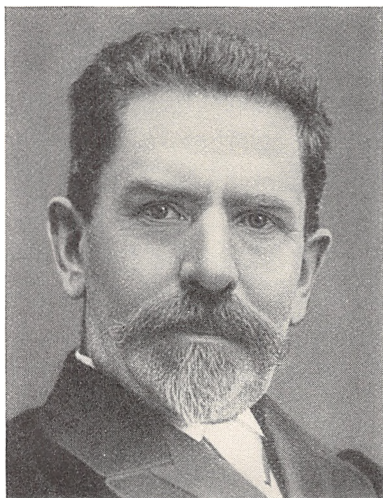
BILLEDE FRA 75 AARS JUBILÆET 1918

svarende Udvikling, og med en Havneplads, der afgav rummelig Grund for Firmaets Magasiner, tidssvarende Losse- og Indladningsindretninger, Foderblandingsanlæg, Oplagsskure, Kulplads o. lign.

Talen er altsaa her om en stort dimensioneret Provinsforretning med naturlig Tendens til at søge Udformning som Aktieselskab. En særlig Tilskyndelse til at gøre dette skyldtes den Omstændighed, at der ikke var Udsigt til Virksomhedens Videreførelse under Ledelse af nogen direkte Arvtager efter Grundlæggeren eller Bærer af dennes Navn. En Søn samt en Svigersøn af Grundlæggeren var indtil deres Død Ledere af Virksomheden, men efterlod sig ingen Livsarvinger. Deres samlede betydelige Formue blev imidlertid afgivet til Legat for Slægten, men samtidig tjenende til Finansiering af den mangesidige Handelsvirksomhed“.

Efter Forhandlinger mellem Firmaet C. A. Qvade, Firmaet Fritz Rasmussen & Co. i Saxkjøbing og Købmand F. W. Faber i Bandholm

BESTYRELSESRAADETS MEDLEMMER

AFD. P. G. C. JENSEN

Højesteretssagfører ·

Formand fra 30. Decbr. 1899 til 19. August 1911

AFD. O. B. MUUS

Handelsminister

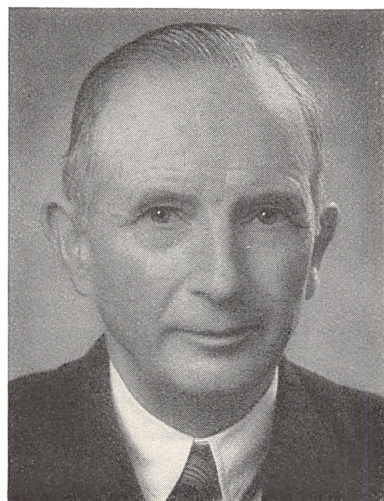
ROSENØRN LEHN, OREBY

Lensbaron

H. C. HOVMAND, BANDHOLM

Konsul

TH. RASMUSEN, KORSØR

Konsul

Formand fra 25. Juni 1938

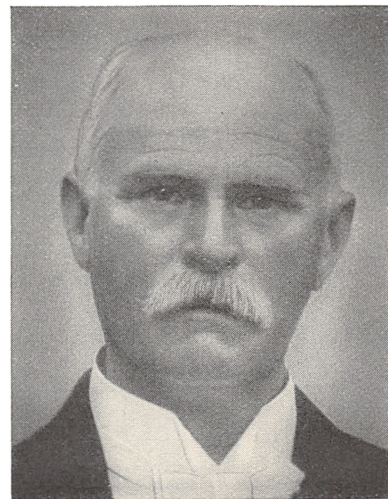
FRA AKTIESELSKABETS START TIL 1943

AFD. CHR. SONNE
Forpagter

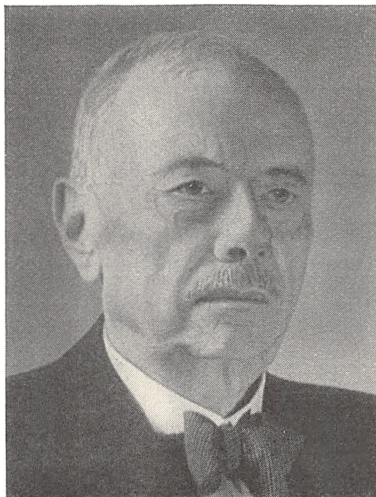
AFD. JENS LANGE
Fabrikant

AFD. V. REIMER
Direktør
Formand fra 13. Nov. 1911 til 25. Juni 1938

E. W. KJÆR, MARIEBO
Forpagter

M. W. FRIDERICHSEN, KJÆRSTRUP
Godsejer

afholdtes et Møde i Mariebo den 30. December 1899. Mødet resulterede i, at alle tre Firmaer sammensluttedes i et Aktieselskab under Navn af „AKTIESELSKABET C. A. QVADE, RASMUSSEN & FABER“. Selskabets Hjemsted var Mariebo med Filialer i Saxkjøbing, Bandholm og Holeby.

I Mødet deltog AGENT C. A. QVADE, KØBMAND CARL QVADE, KØBMAND SOPHUS A. JENSEN, SAGFØRER A. WAARSØE, ALLE AF MARIEBO. KØBMAND FRITZ RASMUSSEN, SAXKJØBING, KØBMAND F. W. FABER, BANDHOLM, FORPAGTER CHR. SONNE, KNUTHENBORG, LENSBARON ROSENØRN-LEHN, OREBY, GROSSERER O. B. MUUS, KØBENHAVN OG HØJESTERETSSAGFØRER, LANDSTINGSMAND P. G. C. JENSEN, KØBENHAVN.

Aktiekapitalen ansattes til 625.000 Kr., og Virksomheden skulde paabegyndes den 1. Maj 1900. 1904 forhøjedes Aktiekapitalen til 633.200 Kr. og den 3. Februar 1917 yderligere til 1.000.000 Kr.

Den første Bestyrelse kom til at bestaa af HØJESTERETSSAGFØRER P. G. C. JENSEN SOM FORMAND, GROSSERER O. B. MUUS, AGENT C. A. QVADE, LENSBARON ROSENØRN-LEHN OG FORPAGTER SONNE.

Den første Driftsbestyrelse kom til at bestaa af FIRMA C. A. QVADE, MARIEBO, KØBMAND FRITZ RASMUSSEN, SAXKJØBING, OG KØBMAND F. W. FABER, BANDHOLM.

Bestyrelsesraadets Medlemmer fra Aktieselskabets Start og indtil 1943 har været følgende:

HØJESTERETSSAGF. P. G. C. JENSEN, K. p. p.	fra 30. Decbr. 1899	til 19. Aug. 1911
GROSSERER O. B. MUUS, K. p. p.	„ 30. Decbr. 1899	„ 18. Juli 1911
AGENT C. A. QVADE, R.	„ 30. Decbr. 1899	„ 24. Juli 1900
KAMMERHERRE, HOFJÆGERMESTER, LENS-		
BARON ROSENØRN-LEHN, R. p. p.	„ 30. Decbr. 1899	„ 27. Juni 1930
FORPAGTER CHR. SONNE, S. K. F. M. p. p.	„ 30. Decbr. 1899	„ 25. Juni 1938
FABRIKANT JENS LANGE, Svendborg	„ 2. Juli 1901	„ 5. Juli 1922
DIREKTØR V. REIMER, R. p. p., Nakskov	„ 13. Novbr. 1911	„ 7. Juli 1940

KONSUL H. C. HOVMAND, Bandholm . . . . . fra 7. Juli 1923
 KONSUL TH. RASMUSEN, R. V. O., Korsør . . . . . „ 21. Juni 1928
 FORPAGTER E. W. KJÆR, tidl. Vaarskov . . . . . „ 20. Juni 1936
 GODSEJER M. W. FRIDERICHSEN, R., Kærstrup „ 29. Juni 1940

Som Formand for Bestyrelsesraadet har fungeret:

HØJESTERETSSAGFØRER P. G. C. JENSEN . . . . . fra 1. Januar 1900 til 19. Aug. 1911
 BANKDIREKTØR V. REIMER . . . . . „ 13. Novbr. 1911 „ 25. Juni 1938
 KONSUL TH. RASMUSEN . . . . . „ 25. Juni 1938

AGENT C. A. QVADE afgik ved Døden den 24. Juli 1900

KØBMAND F. W. FABER fratraadte den 1. Januar 1902

KØBMAND FRITZ RASMUSSEN afgik ved Døden 1. April 1912

Efter Agent C. A. Qvades Død, knap 3 Maaneder efter det nye Selskab havde begyndt sin Virksomhed, fungerede Sønnen Carl Qvade som Enerepræsentant for Fa. C. A. Qvade til den 11. September 1900, da Svogeren Carl Thousig blev optaget som Medindehaver.

Driftsledelsen i A/S C. A. Qvade, Rasmussen & Faber og i A/S C. A. Qvade & Co. har været betroet følgende:

AGENT C. A. QVADE, R. . . . . fra 1. Maj 1900 til 24. Juli 1900
 F. W. FABER . . . . . „ 1. Maj 1900 „ 1. Jan. 1902
 FRITZ RASMUSSEN, R. . . . . „ 1. Maj 1900 „ 1. April 1912
 CARL QVADE, R. . . . . „ 25. Juli 1900 „ 2. Okt. 1920
 CARL THOUSIG, R. . . . . „ 11. Sept. 1900 „ 11. Okt. 1927
 FRITZ FABER . . . . . „ 22. Novbr. 1927 „ 1. Marts 1938
 V. KNUDSEN . . . . . „ 22. Novbr. 1927

Af forannævnte har følgende haft Ansættelse i Firmaet som Fuldmægtig eller Prokurist før Udnævnelsen til Driftsleder i Aktieselskabet:

CARL QVADE . . . . . fra 1873
 CARL THOUSIG . . . . . „ 1. Maj 1874
 FRITZ FABER . . . . . „ 1. Maj 1912
 V. KNUDSEN . . . . . „ 1. Januar 1926

KØBMAND V. KNUDSEN, MARIEBO

KØBMAND C. VALENTIN, MARIEBO

1912 udskiltes Købmand Fritz Rasmussens Forretning i Saxkjøbing, og Firmaets Navn ændredes til det nuværende Navn A/S C. A. QVADE & CO., MARIEBO.

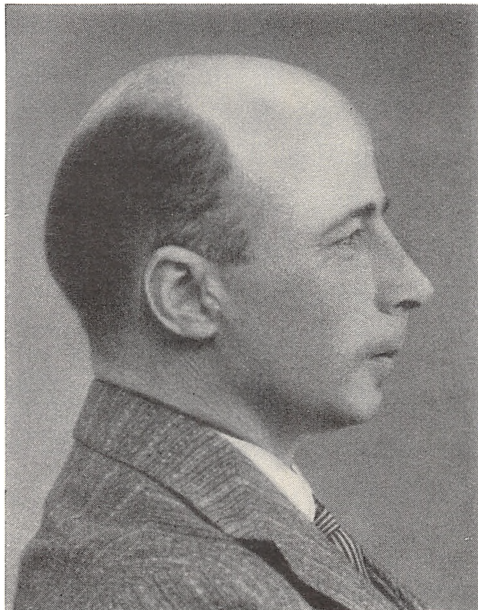
Det nye Firmas specielle Virkefelt ændredes ikke derved, men da Spørgsmaalet om bedre Saasæd i Løbet af de nærmeste Aar blev meget aktuelt for det lolland-falsterske Landbrug, bestemte man sig i Aaret 1917 til sammen med Firma A. Nielsen & Co. i Nykøbing F. at starte et nyt Firma, der hovedsagelig skulde beskæftige sig med Saasæd og Frøavl. Firmaets Navn var A/S LOLLAND-FALSTERS FRØAVL, FRØHANDEL OG SÆDEKORN KOMPAGNI (Frøkompagniet). Aktiekapitalen udgjorde 100.000 Kr., der den 13. November 1918 forhøjedes til 500.000 Kr. Den første Bestyrelse bestod af Købmand Carl Qvade, Købmand C. Thousig og Direktør Aage Nielsen, Nykøbing F. I August 1924 overtog A/S C. A. Qvade & Co. Selskabet for egen Regning.

KØBMAND A. JENSEN, MARIEBO

BESTYRER JOHAN P. SUHR, MARIEBO

BOGHOLDER J. PEDERSEN, MARIEBO

BOGHOLDER O. THOMSEN, MARIEBO

AFD. BESTYRER K. BIRKEDAL
Bestyrer af Butikken i Mariebo 1882-1921

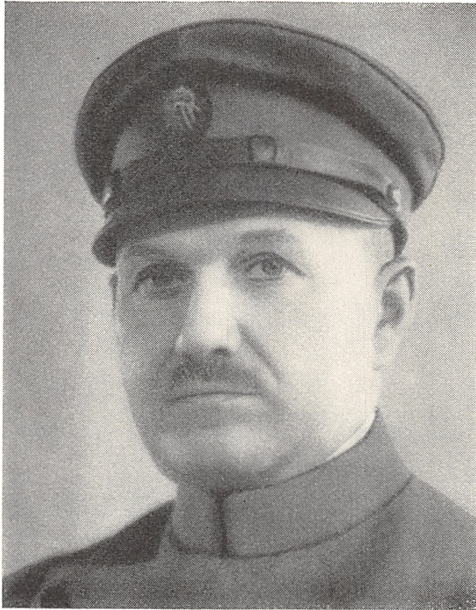
Frøkompagniets Virksomhed omfattede Frøavl og Avl af Sædekorn samt Salg af Avlen saavel i Ind- som Udland. Fra 1920 til 1934 havde Selskabet Kontrakt med de samvirkende lolland-falsterske Landboforeninger om Fremavl og Salg af Abed Planteavlstations Kornsorter og har i denne Periode udsendt følgende nye Sorter, frembragt af Forsøgsleder, Dr. agr. H. A. B. Vestergaard, paa Markedet:

Abed Rexbyg	1921	Abed Opalbyg	1929
„ Novahavre	1921	„ Archerbyg	1931
„ Sølvhavre	1924	„ Keniabyg	1932
„ Daniahvede	1926	„ Majabyg	1934
„ Sølvhavre II	1928	Endvidere Abed Marmorærter . .	1935

Frøkompagniet havde Kontor i Mariebo og de første to Aar Pakhus i Bandholm. Dette Pakhus brændte i 1919, og der opførtes derefter i Firmaets Naboejendom i Mariebo (Gardegaarden) et moderne Frø- og Saasædsrenseri med direkte Spor til de lollandske Baner.

I 1930 brændte det store Bygningskompleks. Det blev den største Ildebrand i Mariebo siden Mariebo Dampmøllens Brand i 1881. Ilden opstod ved 3¹/₂-Tiden om Natten i nederste Etage i det nordvestre Hjørne, og opdagedes af en tilfældig forbipasserende. Hurtigt bredte Ilden sig fra Etage til Etage, og Brandvæsenet stod ganske magtesløst over for det mægtige Baal. Bygningen var delt i to Dele, det

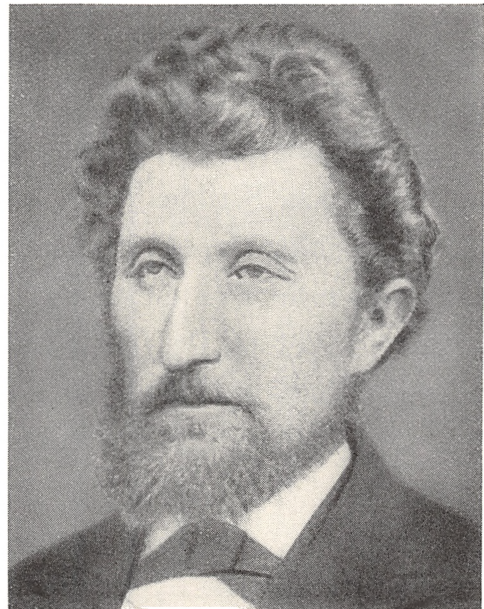
CHAUFFØR AAGE PETERSEN, MARIEBO

FORVALTER J. PETERSEN, MARIEBO

AFD. FORVALTER ANTON ANTONSEN

AFD. KUSK RASMUS MADSEN

BOGHOLDER L. JACOBSEN, MARIEBO

AGENT CHR. JENSEN, MARIEBO

egentlige Frørenseri og Magasinet. Mellem Frørenseriet og Magasinet var der en Brandmur med automatiske, brandsikre Døre, som bestod deres Prøve. Men da Ilden naede Tagetagen og fik fat i Tømmerværket og Papdækningen, sprang Ilden over i Magasinet, og hele Bygningen brændte, saa kun de nøgne, røgsværtede Mure stod tilbage om Morgen. Foruden det kostbare Maskinanlæg, der fuldstændig ødelagdes, blev store Partier Markfrø og ca. 6000 Sække Korn et Rov for Flammerne. Skæbnesvangert var det, at ca. 1300 Tdr. af det nye Keniabyg gik tabt. Det frygtedes straks, at denne med saa stor Omhu paa Abed Planteavlsstation forædlede Kornsort skulde være gaaet helt tabt for Landbruget, men heldigvis fik man et mindre Parti Elitesæd tilbage fra Sverige, hvortil det var sendt til Fremavl. Udsendelsen af Keniabyg blev dog ved Branden forsinket 2-3 Aar. Kort Tid efter Branden genopførtes Bygningerne, og Virksomheden fortsattes. Selskabet havde i 1918 erhvervet „Holtegaard“ og anvendte den som Frem-

INTERIØR FRA KONTORET I MARIEBO

INTERIØR FRA BUTIKKEN I MARIEBO

BESTYRELSESMØDE JUNI 1942

SELSKABETS GENERALFORSAMLING JUNI 1942

SAMLET PERSONALE I MARIEBO:

Fra venstre til højre i første Række: Bogholder J. Pedersen, Korrespondent Emma Olsen, Kbm. Aksel G. Jensen, Kbm. V. Knudsen, Kbm. Carl Valentin, Bestyrer Johan P. Suhr, Bogholder O. Thomsen.

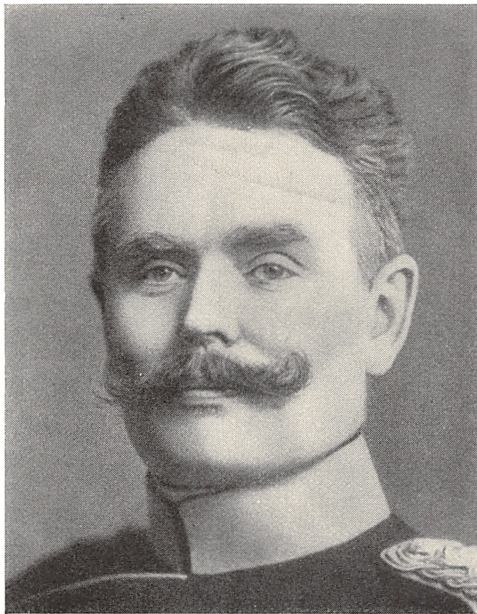
I anden Række: Chauffør Aage Petersen, Arbejdsmand Ludvig Petersen, Kontorist Hoffmeyer, Kommis Nørgaard, Kontorist Holst, Kontorist Schou, Arbejdsmand Hans Jørgen Frederiksen, Arbejdsmand Johs. Petersen.

I tredje Række: Kontorist Plovdahl, Kommis Hahn-Thomsen, Kontorist Konny Madsen, Chauffør Hans Hansen, Forv. J. Petersen.

I fjerde Række: Lærling V. J. Halsted, Bud G. Hansen, Lærling H. Dalskov.

AFD. TH. MØLLER
Statsaut. Revisor

AFD. SABROE
Stabsintendant

Som Revisorer har fungeret følgende:

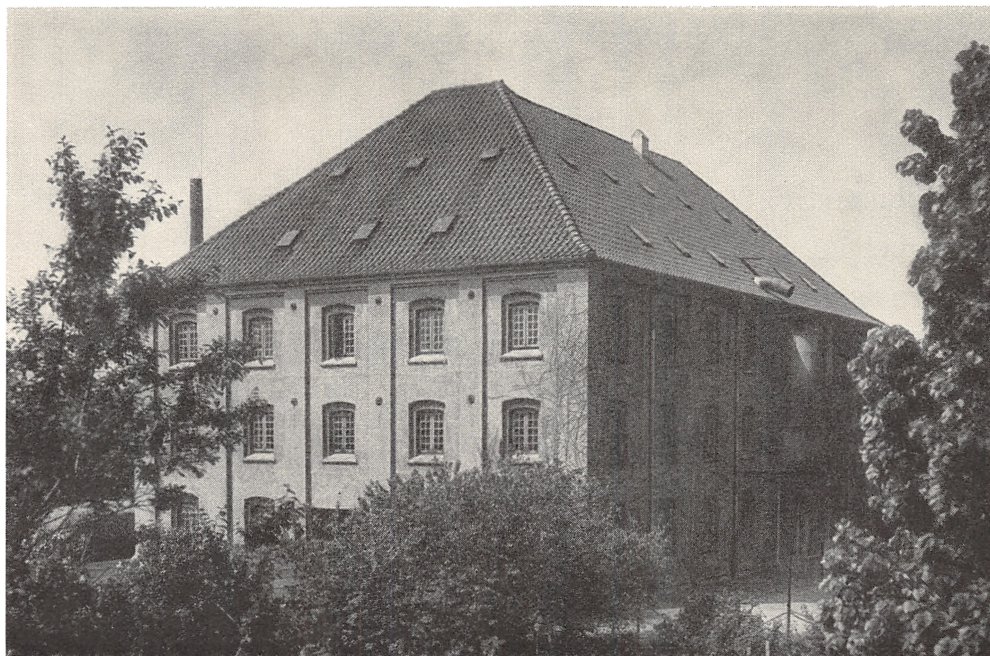
STATSAUT. REVISOR TH. MØLLER	fra	8. Marts 1901	til	16. Marts 1920
STABSINTENDANT SABROE, R. p. p.	„	8. Marts 1901	„	8. Nov. 1918
BIRKEDOMMER CHR. HATTENSEN, K. p. p.	„	5. Juli 1919	„	29. Juni 1942
TH. MØLLERS REVISIONSFIRMA VED STATSAUT.				
REVISOR N. C. NOBEL	„	17. Marts 1920	„	31. Dec. 1927
STATSAUT. REVISOR N. C. NOBEL	„	1. Jan. 1928	„	29. Juni 1942
STATSAUT. REVISOR FR. ENGELBRECHTSEN	„	29. Juni 1942		
FHV. POSTMESTER GARDE-HANSEN, R.	„	29. Juni 1942		

avlsgaard. I de 7 Aar, Frøkompagniet ejede „Holtegaard“, fungerede Konsulent G. Engel som Bestyrer og Fremavlsleder. I 1925 afhændedes „Holtegaard“ til dens nuværende Ejer, Proprietær M. P. Rasmussen.

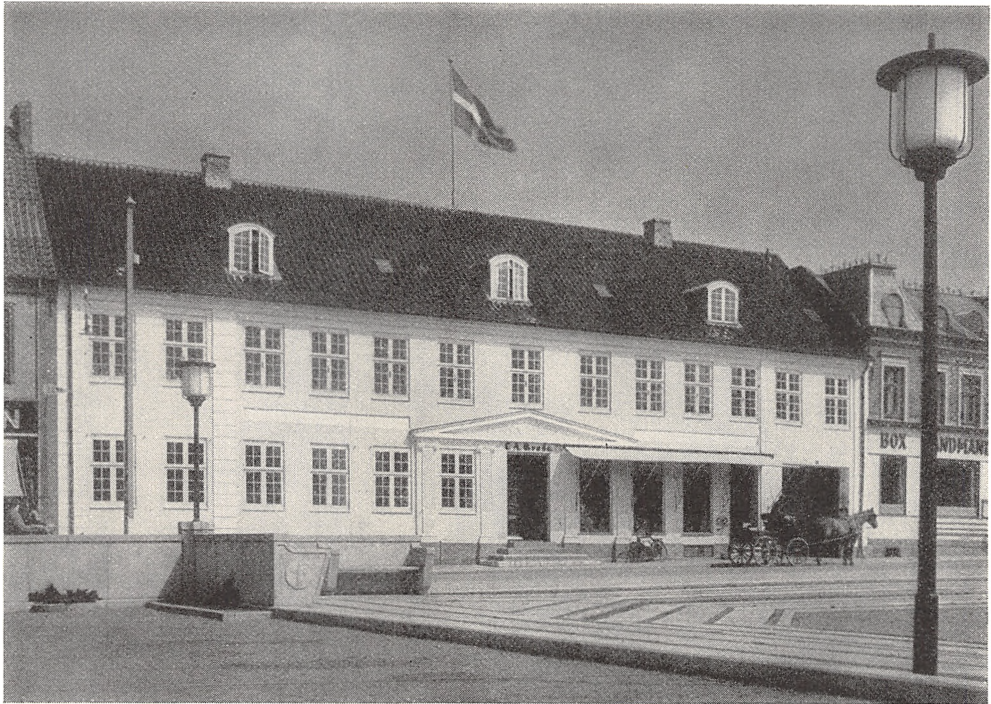
Frøkompagniet ophævedes i 1938, idet Frøavlens og en gros Salg af Frø overlodes til Selskabets Driftsleder, A. Philipsen, og A/S C. A. Qvade & Co. beholdt Avlen og Salget af Sædekorn samt detail Frøsalget.

KONSULENT GEORG ENGEL, MARIEBO

FRØ- OG SAASÆDSRENSERIET I MARIEBO

FORRETNINGSEJENDOMMEN I MARIEBO

FRITZ FABER

Købmand F. W. Fabers Søn, FRITZ FABER, blev Direktør i Aktieselskabet i 1927. Han var født i Bandholm 9. Juli 1882. Her i den lille travle Havneby voksede han op og lærte hurtigt at sætte Pris paa det muntre og glade Liv, der udfoldede sig om Bord paa de fremmede Fartøjer. Kærligheden til Handelen laa ham i Blodet og blev bestemmende for hans Livsbane. Sin Skoleuddannelse fik han i „Frk. Langes Skole“ i Mariebo. Efter at have taget Afgangseksamen fik han Plads i A/S C. A. Qvade, Rasmussen & Faber og senere i Langelands Korn-, Foderstof- og Gødningsforretning i Rudkjøbing og Nakskov og derefter hos Carl Steffen & Sohn i Hamburg. Efter at have frekventeret Grüners Handelsakademi i København blev han i

1912 ansat som Prokurist i A/S C. A. Qvade & Co. i Mariebo. Med stor Dygtighed og en sjælden Samvittighedsfuldhed ledede han som Direktør sammen med Direktør V. Knudsen og Købmand C. Valentin den store Virksomhed, agtet og anset af sine Medarbejdere og afholdt af alle dem, han saavel i Forretningslivet som i Privatlivet kom i Berøring med. En af Direktør Fabers store Fortjenester var, at han med en fast Haand, men dog med fornøden Hensyntagen

A.F.D. KØBMAND FRITZ FABER, MARIEBO

– før og under Kriseaarene først i 30^{erne} – gennemførte en Kreditgivnings Politik, der viste sig formaalstjenlig for alle Parter. Bestyrelsesraadet daværende Formand, Direktør V. Reimer, udtalte herom ved Direktør Fabers Baare:

„Ved klog og dygtig Ledelse kom Selskabet frelst over Krisen, saaledes at det uforandret kunde fortsætte sin Virksomhed som betydningsfuld Faktor indenfor Landsdelens Erhvervsliv og endda foretage en yderligere Udbygning af det bestaaende“.

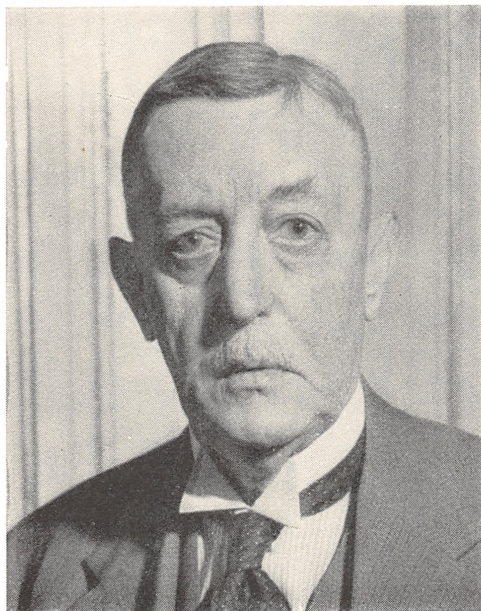
En Mængde offentlige Tillidshverv blev i Aarenes Løb betroet Fritz Faber. Fra 1925 og til sin Død var han Medlem af Maribo Byraad, Medlem af Repræsentantskabet for „Lollands Spare- og Laanebank“, Medlem af Voldgiftsudvalget for Korn- og Foderstofhandelen paa Københavns Børs, Bestyrelsesmedlem i Danske Kulimportørers Association, Danske Korn- og Foderstof-Importørers Fællesorganisation og i Foreningen af Korn- og Foderstofimportører i Sjællands og

INTERIØR FRA KØBMANDSGAARDEN I MARIEBO

Lolland-Falsters Stifter, i Bestyrelsen for Lolland-Falsters Jernbaneselskab, Maribo-Bandholm Jernbaneselskab, Mariebo Dampmølle, Grængegaardens Teglværk, Dampskibsselskabet „Smaalandsøhavet“, Bandholms Elektricitetsværk og Mariebo Trælasthandel.

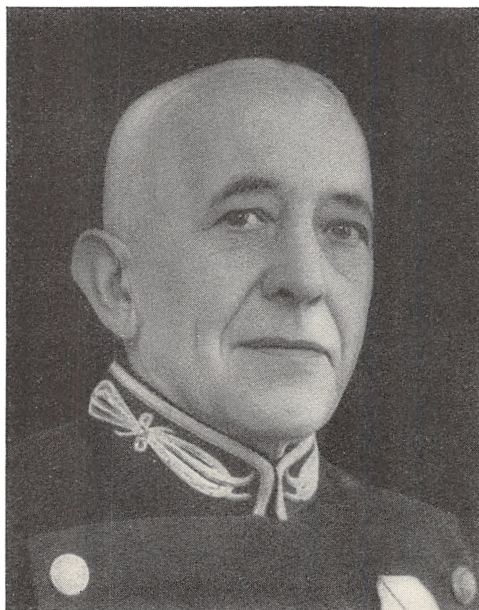
Efter længere Tids tiltagende Svaghed døde Fritz Faber 1. Marts 1938 paa Køge Sygehus. I sit Ægteskab med Valborg Faber, f. Johansen, havde Ægteparret 3 Døtre.

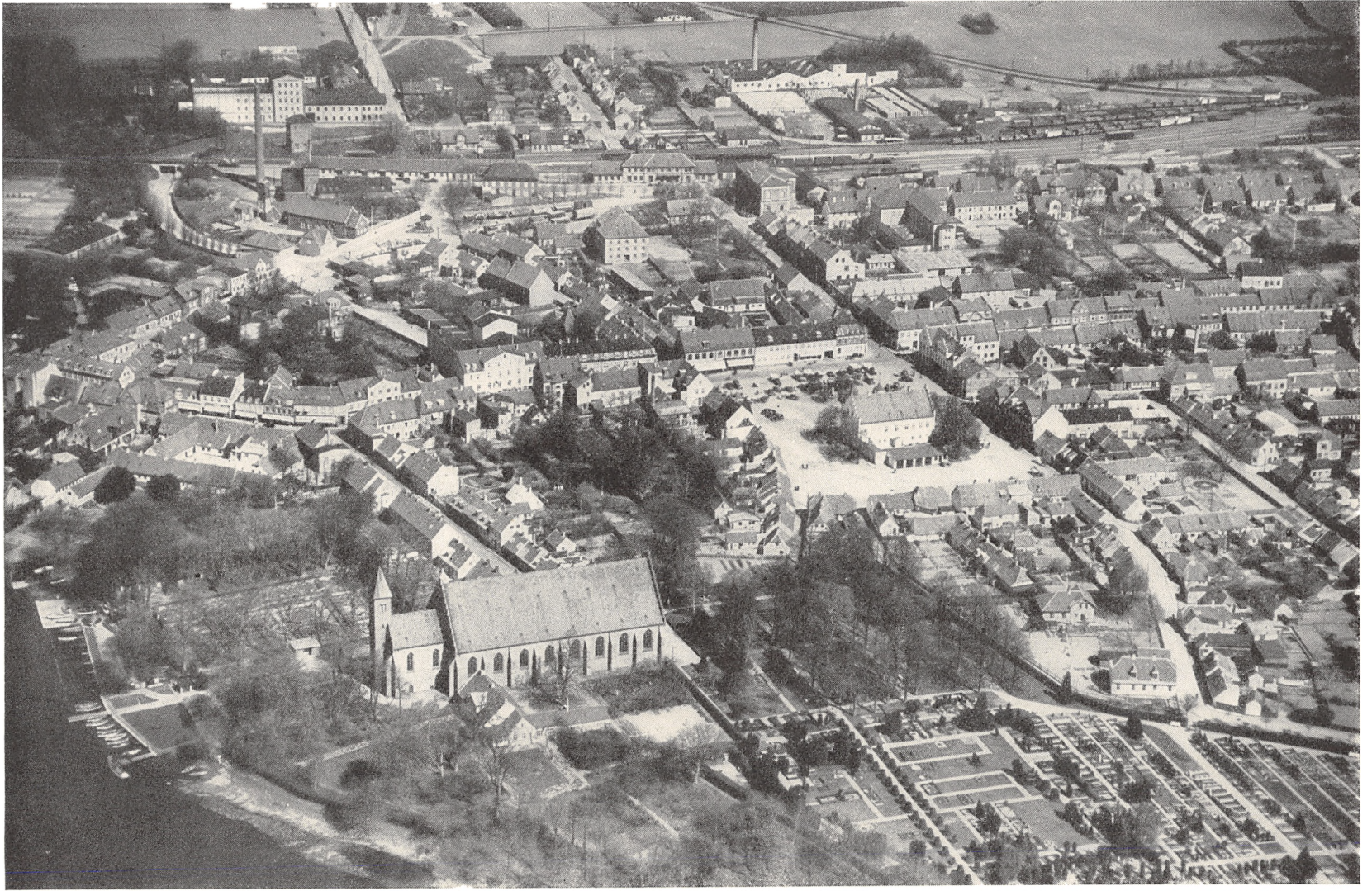
N. C. NOBEL, KØBENHAVN
Statsaut. Revisor

FR. ENGELBRECHTSEN, KØBENHAVN
Statsaut. Revisor

GARDE-HANSEN, MARIEBO
Fhv. Postmester

LUFTFOTO AF MARIEBO FRA CA. 1930

A/s C. A. QVADE & CO.s AFDELINGER

BANDHOLM

En Handelsomsætning af større Omfang har altid været og er den Dag i Dag betinget af en nogenlunde bekvem Adgang til Havet. Transporten til Lands var, i hvert Fald før Jernbanelinierne spændte deres Net ud over Landene, baade besværlig og dyr. Ganske anderledes bekvemt var det at stuve Varerne ned i Lasten paa Skibet, sætte Sejlene til og saa lade Vindenes og Havenes Guder, bistaat af lidt Menneskehjælp, om Resten. Byer uden direkte Adgang til Søen blev ikke, i hvert Fald kun yderst sjælden, Handelsbyer i større Format. Dette gjaldt ogsaa for Maribo eller Mariebo, hvilken sidste Stavemaade anvendtes gennem Aarhundreder. Hvad der i Byens Opland produceredes af Landbrugsprodukter til Eksport, gik som oftest sydpaa over Rødbys gamle Udskibningssted, Dragsminde ved Østersøkysten. Det blev først et senere Slægtled beskaaret gennem Havneanlægget ved BANDHOLM at faa skabt et Udskibningssted, der ved sin bekvemme Beliggenhed kunde blive af Betydning for Byens Ind- og Udførsel.

Med Hensyn til Bandholms Oprindelse fortæller Sagnet, at Byen har sit Navn fra en Banial, som byggede og befæstede en Holm til Værn for „Bandholmgaarden“, hvor han boede. „Bandholmgaarden“ laa omtrent der, hvor nu Slottet, der oprindeligt blev bygget til Enkesæde, ligger. Som bekendt er det gamle Navn „Bandholmgaarden“ i vore Dage igen komme til Ære og Værdighed. Lolland skal i hin forhistoriske Tid have bestaaet af flere Øer, deriblandt den Plads,

hvor nu Byen Bandholm ligger. Selve Ordet Bandholm, i tidligere Tider skrevet „Bagendeholm“, hentyder til, at Byen engang har været helt omgivet af Vand. Terrænforholdene med den betydelige Sænkning af Jordsmonnet over Lerbjerggaards Marker mod Hauløkkegaard og videre ad Vriemosen mellem Vaarskov og Sørup By bekræfter denne Antagelse. Det varede dog længe, før Bandholm blev noget egentlig Anløbssted i moderne Betydning. Fartøjerne, der var smaa og kun maalte en 5-6 Læster, maatte blive liggende ude paa Rheden og Ladningen i Pramme føres ind til Land. I Indberetningen fra 1737 siges om Bandholm, at der „findes ingen Skibsbro, men Fartøjerne maa ligge og losse og lade med største Hasard paa den aabne Strand“.

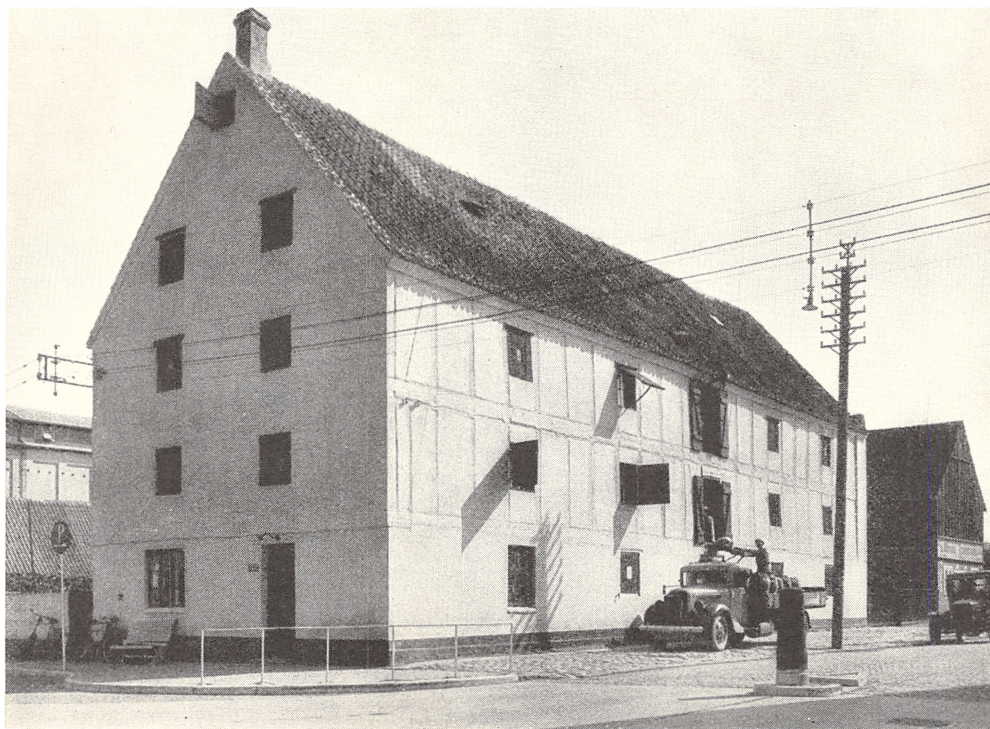
Trods de besværlige Udskibningsforhold og forøvrigt ogsaa de i det hele taget vanskelige Besejlingsforhold, der først forbedredes ved Uddybning af Sejlløbet og Anlægget af den første Havn i 1836, fik Ladepladsen dog forholdsvis hurtigt stor Betydning som Udskibningssted. I „*Danske Atlas*“ siges der: I Banholm er Toldstedet, hvor Toldbetienterne og faa andre opholde sig, men Marieboe Kiøbmænd have der deres Pakhuse og Korn-Magaziner. Der indfinde de sig hver Onsdag og Løverdage, da Bønderne søge dertil, med deres Korn eller andre Vahre og tage igjen derfra, hvad de behøve“. Begtrup klager i 1806 over Havnen (der har dog altsaa været noget Havneanlæg), „der kunde meget forbedres ved Opmudring, da den Tid efter anden er blevet opfyldt med den Ballast, som indkommende fremmede Skibe udkaste“. Man faar dog en Smule Begreb om denne lille Havns Betydning, naar man hører, at der i 1817 ved Bandholm Toldsted blev udskibet omtrent 40.300 Tdr. Kornvarer, deraf ca. 16.200 Tdr. til fremmede Havne. I 1825 udførtes 74.392 Tdr. Korn og Frøsorter, hvoraf 40.509 Tdr. til Udlandet. I 1827 var Bandholm Havn Landets trediestørste Udskibningssted med Hensyn til Kornudskibning til fremmede

Havne. Der udførtes til Udlandet 45.873 Tdr. Københavns Udførsel var i samme Aar 204.551 Tdr., Aalborgs 52.994 Tdr. og Nakskovs 34.251. I det følgende Aar udførtes fra Bandholm 79.808 Tdr. Korn, hvoraf 32.851 Tdr. Hvede. Den aldeles overvejende Del af det Korn, der udførtes, gik til England, noget til Norge og Sverige, men kun en ringe Part til Holland, Preussen og andre Steder.

Et stort Fremskridt i trafikal Henseende var Anlægget af den nye Hovedlandevej fra Mariebo til Nakskov med den herfra udgaaende nye Chaussé til Bandholm, Skibevejen. Den er antagelig anlagt i Aarene 1817-1820. I hvert Fald bemærker en Indsender i Lollands-Posten i Maj 1817, at Maribo Kommune har givet 1200 Rdl. til en ny Vej til Bandholm. Før denne Vejs Anlæggelse kørte man enten til Østofte og derfra mod Nord forbi Hauløkkegaard til Bandholm eller nørre ud gennem Maglemer og ad den gamle Vej, som blev nedlagt, da Knuthenborg Park blev anlagt. Navnlig den sidste var, efter hvad der berettes, ofte i en sørgelig Forfatning, især i Vinterhalvaaret. Om Landevejsforbindelsen til Bandholm kan man iøvrigt danne sig et lille Begreb, naar man læser Indberetningen i Begyndelsen af forrige Aarhundrede fra Byfoged Jacob Møller i Mariebo. Han skriver: „Den største Hindring for Byens Opkomst er den ufremkommelige Vej til Bandholm, der næsten gør det umuligt for de Handlende at give Landmanden saa høje Priser for hans Varer, som de kunne faa i Søkjøbstederne, hvorved baade Handlende og Haandværkere skades i deres Næring“. Og det tilføjes endda, at ingen By i Landet er omgivet med saa ufremkommelige Veje som Mariebo, og at dette afholder mange fra at komme hertil med deres Varer.

Det andet betydningsfulde Fremskridt for Mariebo Byes Handlende var Opførelsen af den nye Skibsbro ved Bandholm i 1835-36.

Det var Grevskabet Knuthenborgs Besiddere, den højt ansete Po-

KONTORMAGASINET I BANDHOLM

litiker og senere Udenrigsminister, Lensgreve Frederik Marcus Knuth til Knuthenborg og Sønnen Eggert Christopher Knuth, der ved deres Fremsyn og store Offervillighed blev Sjælen i de store Foretagender, der fra en lille Flække gjorde Bandholm til en for Handelen betydelig Havneplads.

Knuthenborg hed oprindelig „Aasmarke“ eller „Aarsmarke“. En enkelt Forfatter vil udlede Navnet af „Asernes Mark“, andre mener, at Navnet skal hentyde til, at Gaarden laa paa en lille Skovaas mellem Smaalandsøen og Hunse Aa. Den ejedes i 1389 af Hr. Niels Sivertsen af Slægten Grubendal. Senere, i 1449 var Hr. Albrecht Nielsen Gaardens Ejer. Hans Datter, Fru Elsebe Albrechtsdatter, skal have været gift med en Adelsmand af det almindelige Navn Jørgen Olsen. Efter hendes Død

gik den 1527 i Arv til Rigsraad Knud Urne, en Broder til den berømte Roskildebisp Lage Urne. Han fik 1536 Stævning paa Mariebo Borgere, som under Grevens Fejde havde plyndret Gaarden. Hr. Knud døde 1543 (1541 findes forøvrigt Jørgen Venstermand til Aasmarke), hvorefter Sønnen Axel Urne, Rigsraad og Rigskansler fra 1567 til 1571, Lehnsmand over Mariebo Kloster, fik Gaarden. Han var gift med Anna Rosenkrands, efter hvis Død han skal have ægtet Birthe Ruds til „Søgaard“ paa Fyen. Han døde i 1577. Efter ham fik atter en Lehnsmand, Knud Urne, Gaarden, og den forblev nu i Slægten Urnes Eje til 1667. En af de sidste Ejere af Navnet Urne var Cantsleren Christoffer Urne, som tillige ejede Nielstrup. Denne „vittige og store Mand“ var gift med Sophie Lindenov, en Datter af Hans Lindenov til Hundslund. Hans Søn, Kammerjunker Christian Urne, solgte saavel Aasmarke som Nielstrup til Cornelius Lerche. (Efter Rogerts Haandskrift skal det være Knud Urne Sivertsen, gift med Elisabeth Sophie Urne, som den 24. Juni 1667 solgte Aasmarke til Herr Lerche). Ved hans Død fik Datteren, Søster Lerche, gift med Geheimeraad Eggert (Echard) Christopher v. Knuth 1681 Gaarden i Eje, idet hendes Ægtefælle afkøbte Arvingerne deres Del af Gaarden.

Denne højt ansete Slægt stammede fra en gammel mecklenburgsk Adelsslægt, som førte i sit Skjold en Kedelkrog omsat med 3 grønne Kløverblade i rødt Felt, paa Hjelmen 3 Kløverblade med en rød Standard i hvert. Af denne Slægt, som uddøde 1832 i Mecklenburg, indkom 1661 til Danmark Adam Levin Knuth, f. 1648, Søn af Godsejer Jacob Ernst v. Knuth og Elisabeth Mohrin. Han kom i høj Gunst hos Kronprins Kristian (senere Kristian V). Ved Gaver fra Kongen og ved Køb samlede han store Godsbesiddelser, deriblandt Gisselfeld. Hans ældre Broder, Eggert Christopher Knuth, f. 1643, d. 1697, kom ligeledes til Danmark, blev Geheimeraad og Amtmand i Slesvig, og erhver-

vede som ovenfor nævnt med sin Hustru, Søster Lerche, f. 1658, d. 1723, Godserne Nielstrup og Aasmarke, hvoraf hun 19. April 1714 oprettede Grevskabet Knuthenborg for sin Søn Adam Christopher Knuth, f. 1687, d. 1736, gift 1. Gang med Hedevig Ulricce Lüxdorff, 2. Gang med Ida Margrethe Reventlow, en af „Tidernes Heltinder med Mandsmod“. Af hans tre Sønner var Eggert Christopher Greve Knuth til Knuthenborg, f. 1722, d. 1776, Geheimeraad og Stiftamtmand over Sjællands Stift. Hans Søn, Frederik Greve Knuth, f. 1760, d. 1818, Greve til Knuthenborg var først Deputeret i Admiralitets- og Kommissariatskollegiet. Dennes Søn, Eggert Christopher Greve Knuth, f. 1786, d. 1813, blev Amtmand i Norge. Sidstnævntes Søn, Frederik Markus Greve Knuth, f. 1813, d. 1856, blev født i Kristiania, mens Faderen var Amtmand der. Ved Bedstefaderens Død 1818 arvede han Knuthenborg og bragte efter at være blevet myndig og have overtaget Godset ved sin dygtige Ledelse det stærkt forgældede Grevskab paa Fode. Om dennes og Efterfølgeres Indsats skal nærmere berettes senere.

Til Grevskabet hørte en Mængde Gaarde: Mariebo Ladegaard, Hasagergaard, Damsmosegaard, Lerbjerggaard, Saxhøj, Binnitze, Paarupgaard, Havlækkegaard, Vaarskovgaard, Knuthenlund og Bøllesminde samt Bandholm med Bandholmgaard. Til Grevskabet hørte 1123 Tdr. Hartkorn, hvoraf 341½ Td. under Hovedgaardene. Senere er forskellige Jorder bortsolgt, saaledes at der til Godset i 1908 hørte 4288 Tdr. Land Jord, 2650 Tdr. Land Skov med ca. 525 Tdr. Ager og Engs Hartkorn og ca. 95 Tdr. Skovskylds Hartkorn.

Grev Eggert Christopher Knuths Enke, Fru Søster Lerche, fik - saavidt det kan ses - den 12. Maj 1692 af Kong Kristian V Bevilling til Pramfart og Krohus ved Bandholm Toldsted. Bevillingen til Pramfart var Grevskabet Indehaver af, indtil den nye Skibsbro opførtes 1835-36.

Saavel Pramfartprivilegiet som Krobevillingen var indtil Havnens Anlæg udlejet til skiftende Indehavere. Den sidste Indehaver af begge Privilegier var Nicoline Hellemann, der havde overtaget dem efter sin afdøde Mand. Efter at Skibsbroen er opført, indsender hun den 20. September 1837 til Lensgreven en underdanigst „Promemoria“ paa 3 store Foliosider, hvori hun fortæller om, hvorledes hendes salig Mand for 41 Aar siden i 1796 havde overtaget Fæstet af Bandholm Kroe med underliggende Jorder, der bestaar af Hartkorn: i Ager og Eng 3 Tdr., samt Pramanlæget alt for en Afgift af 80 Rdl. aarlig. Dertil en liden Lod paa 4 Skpr. Hartkorn for en Afgift af 1 Td. 1 Skp. Hvede og 1 Td. 1 Skp. Byg, en liden dito paa 2 Skp. Hartk. for 2 Rdl. 4 Mk. 1 Sk., endnu en liden Lod paa 1 Skp. 2 Fdk. Hartk. for Afgift 3 Skpr. 1 Fdk. Hvede og 3 Skpr. 1 Fdk. Byg og Tiendeafgift 2 Rdl. Hun beder nu underdanigst om, at hendes Søn, Peter Hellemann, maa overtage Kroprivilegiet til 1. Januar 1838. „Hele Pramlauget“, siger hun, „hvis Nettoprovenue er 500 Rdl. om Aaret, afgiver jeg til Greven, og jeg afleverer de mig leverede Pramme“.

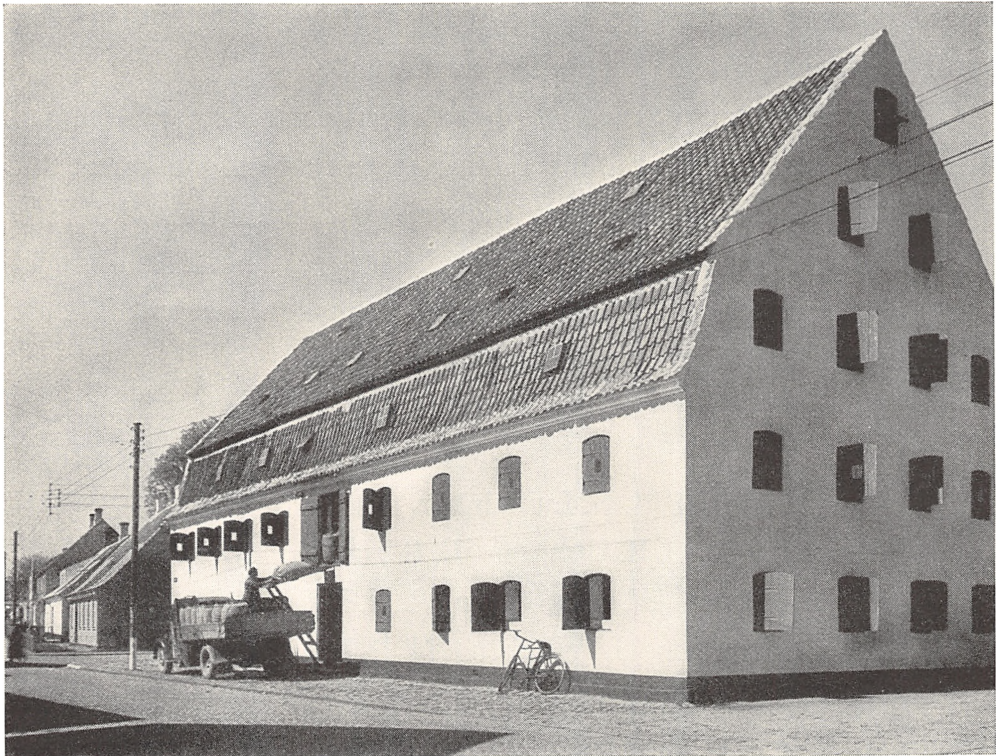
Lensgreven imødekommer hendes underdanigste Andragende, og Sønnen faar Kroen i Fæste i 10 Aar for en aarlig Afgift af 200 Rdl. Sølv indtil 1848, mod at han tillige betaler alle Skatter og Afgifter og paatager sig al Vedligeholdelse. Yderligere tilstodes der hende en lille Pension.

Om Anlægget af Skibsbroen, der af de Mariebo Købmænd blev modtaget med stor Begejstring, fortæller Byens Avis følgende i Bladet for 15. August 1834:

„Hs. Majestæt Kongen har under 16. Juli d. A. allernaadigst resolveret, at Grevskabet Knuthenborg maa være berettiget til ved Bandholm Toldsted her paa Lolland for egen Regning at anlægge en Skibsbro af 505 Alens Længde ud til en Dybde af 5 Fod med dagligt Vande.

Denne Bro maa forblive Grevskabets Ejendom, og til Erstatning for dens Anlæg maa Grevskabet, naar den er færdig, være berettiget til at oppebære Bropenge efter en Taxt, som nærmere vil blive bekendtgjort. Grevskabet skal stedste forsvarligt vedligeholde Broen, saaledes at Fartøjer af 5 Fods Dybtgaaende med dagligt Vande kunne losse og lade ved samme. Til Arbejdets Udførelse har Hs. Majestæt allernaadigst forundt Administrationen for Grevskabet Knuthenborg et Laan af 6.500 Rdl. Sedler. Vi see altsaa med Glæde den Tid i Møde, da Skibsstedet, som meest afbenyttes af Handelsstanden her i Mariebo, har en Bro, der vil bidrage til hurtigere Lossen og Laden“. Dette solide Arbejde bidrog ikke lidet til Handelens Fremme, idet Købmændenes Varer nu paa Pramme kunde føres direkte ind til og ud fra Brohovedet. Hvem der har haft Arbejdet i Entreprise, oplyses der ikke noget om i Grevskabets Arkiv. Det ses dog, at F. C. Appel i Mariebo har indgivet et Tilbud paa Arbejdet ved „Anlægget af en Bro og en lille Havn ved Bandholm“. Hans Overslag lød paa 6590 Rdl. 2 Mk. 8 Sk., hvilket Beløb jo stemmer godt med det optagne Laan paa 6.500 Rdl. I Betingelserne staar anført, at der skal bortfjernes 96.000 Kbfd. Jord, Broen have en Længde af 240 Fod, Bredden 68 Fod, Højden 3 Fod inde ved Broens Begyndelse og 6 Fod ved dens Slutning. Vanddybden skal være 5 Fod ved dagligt Vande i 1010 Fods Længde. Den gamle Bro skal udvides med en Forbikørselsplads af 34 Fods Brede. Arbejdets Leder var Kapteinlöitnant, Havneinspektør Leth.

Men Grev Frederik Marcus Knuths Interesse for Handelsomsætningen paa Midtjylland var ikke udtømt med dette Skibsbroanlæg. Kun faa Aar gik, saa fremkom Planer om den første virkelige Havn ved Bandholm. I 1836 havde han overtaget Bestyrelsen af Godset, der under hans Mindreaarighed havde været under Administration, og kort Tid efter traadte han i Forhandling med Købmændene i Ma-

HVEDE-MAGASINET I BANDHOLM

riebo om Havnens Anlæggelse. Der blev oprettet det, man i vore Dage kalder en Kontrakt eller en Overenskomst, men som dengang blev benævnt „Forening“.

Efter forskellige foreløbige Forhandlinger nedsatte Købmændene et Udvalg paa 4 Mand til at føre Havneprojektet ud i Livet. I Grevskabets Arkiv findes Ordlyden af denne Bemyndigelse som følger:

Da vi Undertegnede ved Stemmeflerhed have valgt D'Hrr. H. C. Krøyer, K. Sidenius, I. Appel og I. G. Lorenz her i Byen til at underhandle med S. T. Hr. Greve Knuth om Anlægget af en Havn ved Bandholm, imod at Herr Greven derfor i Fremtiden oppebærer Havneafgifter, og efterat vi i Dag i en afholdt Forsamling have gjort os bekiendt med denne Afgivts Størrelse - saa befuldmægtige vi herved oven-

nævnte Herrer til paa vore Vegne at fortsætte og afslutte disse Underhandlinger og Alt til denne Sag henhørende.

I det vi altsaa herved meddele de nævnte Herrer Krøyer, Sidenius, Appel og Lorenz den fornødne Fuldmagt, erklære vi tillige: at Alt hvad samme i denne Anledning indgaae og afslutte med S. T. Hr. Greve Knuth til Knuthenborg og de Indstillinger, de maatte gjøre til høiere Vedkommende i denne Sag skal være lige saa forpligtende for os, som af os selv indgaaet og underskreven.

Dette bekræfte vi med vore Navnes Underskrifter.

Mariebo d. 26. September 1840.

I. Lunddahl I. N. Lunddahl I. A. Christensen

J. Henrichsen C. H. Galthen E. C. Hansen D. L. Kölle

M. Hørup W. Henrichsen I. H. Heidenheim

C. A. Christensen L. Wilcken M. D. Brabrand Hertz

Ved en kgl. Cancelliskrivelse af 1. Maj 1841 fik Grev Knuth Tilladelse til Anlæg af en Havn med 9 à 10 Fods Dybde med en Indløbskanal af 10 Fods Dybde og 25 Alens Bredde. Grevskabet fik overdraget Ejendomsretten og fik Ret til at fastsætte Takster, der kunde dække Udgifterne og give 6 p. C. Provenue.

Den endelige Overenskomst med de Handlende i Mariebo kom i Stand i 1841 og blev af begge Parter underskrevet den 6. Maj s. A. Den findes ligeledes i Grevskabets Arkiv og lyder i Uddrag saaledes:

Forening

oprettet under Forudsætning af det Kongelige General-Toldkammers Approbation mellem de undertegnede Kjøbmænd i Mariebo paa egne Vegne og som Befuldmægtigede for de øvrige Handlende sammesteds . . . paa den ene Side og den undertegnede Greve Knuth til Knuthenborg paa den anden Side om et Opmudringsarbejde og Havnearlæg ved Bandholm, samt en Tarif for Havnepenge.

- I Greve Knuth til Knuthenborg forpligter sig til at lade anlægge en Havn ved Bandholm og at lade opmudre en Indløbscanal til samme efter følgende Bestemmelser:
- a. Arbejdet udføres efter Tegninger Litr. E 1 og E 2, dog at Greven faar Ret til at foretage de Rettelser, der maatte være hensigtsmæssige.
  - b. Opmudringen foretages til 10 Fods Dybde med dagligt Vandstand.
  - c. Indløbet erhoder overalt en Gennemsnitsbredde af 25 Alen, dog intet Steds mindre end 19 Alen.
  - d. Langs det nye Bolværk udføres en Brolægning 13 Alen bred, ligesom Pladsen i en Størrelse af $50 \times 12\frac{1}{2}$ Alen istandsættes, og den fornødne Jord tages fra Opmudringen. - - -
- III Til Afgjørelse af mulige Stridsspørgsmaal nedsættes en Voldgift bestaaende af uvildige Mænd, een valgt af Stiftamtet, een af de Handlende i Mariebo og een af Besidderen af Grevskabet Knuthenborg.
- IV De Handlende i Mariebo udnævne efter de Regler, de selv fastsætte, tvende Havne-Commissairer, som bestandigen have at paasee denne Forenings Opfyldelse og at forhandle med Greve Knuth om de Spørgsmaal, som kunne opstaae.
- VI Det hele Arbejde betragtes som en Fortsættelse af den forhen anlagte, Grevskabet Knuthenborg tilhørende Skibsbro. De ved allerhøjeste Resolution af 16. Juli 1834 bestemte Bropenge opføre i det Øjeblik, da Havnetariffen træder i Kraft.
- a. Havne-Tariffen gjælder fra det samme Øjeblik, som ved den allerhøjeste Resolution er bestemt for Oppebørsel af Bropenge.
  - b. Den træder i Virksomhed, saasart Havnearbejdet ved det under anden Post omtalte Syn er befunden forsvarlig udført.

- c. Tariffen affattes efter Gennemsnits Ud- og Indførsel ved Bandholm for de 10 foregaaende Aar og er calculeret til at skulle give Grevskabet en Indtægt af 6 Pro Cent af hele den Sum, som er medgaaet til Havneanlægget. Da Grev Knuth ikke ønsker nogen højere Erstatning end disse 6 Pro Cent, har han forpligtet sig til efter 5 Aars Forløb, fra Tariffens Begyndelse at regne, at aflægge nøjagtigt Regnskab over Udgifter og Indtægter, attesteret af Toldstedet i Bandholm.
- d. Viser det sig af Regnskabet, at Grev Knuth har oppebaaret mere end de fastsatte 6 Pro Cent, skal den oppebaarne Meerindtægt med sin Rente fra Modtagelsen inden et Aars Forløb overgaa paa hensigtsmæssigste Maade til Havnens Istandsettelse og Forbedring.
- e. Hvis Regnskabet viser en Mindreindtægt end 6 Pro Cent, bliver Tariffen, der i intet Tilfælde kan forhøjes, at stadfæste for Eftertiden, saaledes som den nu er.
- f. Det under c omtalte Regnskab bliver at forelægge det Kongelige General-Toldkammer og Mariebo Handelsstand, og det er en Selvfølge, at der kan fremføres Indvendinger mod de i samme anførte Summers Rigtighed, men derimod ikke mod Hensigtsmæssigheden af de af Greve Knuth til Øiemedets Opnaaelse nævnte Midler.

Saasart den under VI^{te} Post omtalte Tarif er traadt i Kraft, frafalder Grev Knuth efter dertil indhentet Tilladelse af det Kongelige danske Kancelli det ham som Godsbesidder tilkommende Pramprivilegium ved Bandholm, saa at det efter den Tid staar enhver frit for at holde Fartøjer til Losning og Ladning af Skibe ved Bandholm.

VIII Endelig er det en Betingelse, at der ej fra nogen Side bliver paabyrdet Greve Knuth nogen anden Udgift ved Pramvæsenet i Bandholm end den, som maatte være nødvendig til at holde dette vedlige i sin ovennævnte Tilstand indtil Arbejdet er endt.

Saaledes vedtage vi undertegnede denne Forening, der i enhver Henseende støtter sig til den mellem os forhen afsluttede og fremlagte Overenskomst og tillade os at indsende den til det Kongelige General-Toldkammer med en efter Sagens Gang uden Tvivl velbegrundet Tillid til, at den, saaledes som den her er indgaaet vil vorde approberet, i hvilken Henseende undertegnede Handlende henholde sig til den af dem under 6. November indgivne Ansøgning.

Dette ovenstaaende bekræfte vi ved vore Underskrifter.

Knuthenborg og Mariebo den 6. Mai 1841.

F. M. Knuth Knud Sidenius I. Appel

I. G. Lorenz H. C. Krøyer

Beregningen over hele Anlægget var som følger:

Skibsbro	20.000 Rdl. Sølv
Opmudring af 761.500 Kbfd. Jord ...	7.932 „ „ 4 Mk. 12 Sk.
2 Muddermaskiner	3.300 „ „ 0 „ 0 „
Bolværket	2.500 „ „ 0 „ 0 „
Summa...	33.732 Rdl. Sølv 4 Mk. 12 Sk.

med en aarlig Forrentningssum til Grevskabet af 2023 Rdl. 5 Mk. 4 Sk.

Til Havne-Commissairer valgtes efter allerhøieste Resolution af 21. April 1841 Købmændene H. C. Krøyer og I. Appel i Mariebo.

I. Appel udtræder i 1853 og afløses af I. G. Lorenz' Søn, den unge Købmand H. C. Lorenz. Omkring 1870 ses det, at Købmændene C. A. Qvade og H. P. Lunddahl er betroet de nævnte Pladser som Repræsentanter for Mariebo Handelsstand. Efter Havnens Fuldendelse

udstedes derefter Instruction for Havnefogden den 30. August 1843 og Reglement for Bandholm Havnevæsen, der approberes af General-Toldkammeret og Commerce-Collegiet den 30. April 1844. Den første Havnefoged var Henrik Albertsen, der dog allerede i 1850 afløstes af Skipper N. Kroman. Derefter har følgende fungeret som Havnefogder: Kaptajn H. P. Kromann, N. H. Nielsen, Th. Kølle og M. Nielsen Løje. Sidstnævnte døde 20. September 1942, og Stillingen har siden da været besat ved Konstitution.

Den lille Havn var med sine 9 à 10 Fods Dybde kun beregnet til at kunne rumme nogle faa Jagter og lignende mindre Fartøjer. Den var omgivet af en almindelig Mole af Søsten og Pæleværk. Havnepladsen var forholdsvis stor og stod i Forbindelse med Land ved en lang og smal Dæmning. Fra Havnen udgik en temmelig bugtet og smal naturlig Rende gennem det meget grunde Farvand ud til Sejløbet Syd for Fejø.

Hvad angaar de forventede Indtægter ses det af „Protocollen vedrørende Bandholm Havn“, at disse i de første Aar har været tilfredsstillende. Havnens Fuldførelse havde ikke saa lidt overskredet den første Beregning. Indtil den 31. August 1845 var Beløbet steget til 47.108 Rbdl. 2 Mk. 1 Sk. Indtægterne havde fra 20. August 1843 og indtil nævnte Dato i 1845 andraget 11.846 Rbdl. 1 Mk. 1 Sk., Udgifterne 6666 Rbdl. 0 Mk. 2 Sk., deraf 5.653 Rbdl. i Forrentning til Grevskabet af det ovennævnte Kapitalindskud. Der var saaledes et Overskud paa 5180 Rbdl. 0 Mk. 15 Sk. Godsforvalter L. Petersen, Knuthenborg, udtaler dog ved Regnskabets Fremlæggelse, at Udgifterne for Eftertiden vil blive betydeligt større.

Baade Ud- og Indførselen steg fra Aar til Aar, og med den stigende Trafik voksede ogsaa den lille Havneby. Ved det første Havneanlæg i 1841-43 var Bandholm en lille Flække med 50 Huse og ca.

140 Indvaanere. I 1879 havde den 90 Huse og over 700 Indvaanere og nu ved Hundredaaret for det første Havneanlæg har den 150 Huse med 812 Indbyggere. Indbyggerantallet var saaledes fra 1843 til 1879 steget med det femdobbelte. I 1845 den 3. December andrager Skibsbygger Møller om at maatte fratræde den ham overladte Skibsbyggerplads og indrette et nyt Skibsværft Østen for det nuværende. Dette tillades paa Betingelse af, at han bl. a. udfør Skibsværftpladsen opfører et nyt Bolværk af samme Højde som Havnens. Samme Aar anlægges Grev Knuth selv et Skibsværft, som han udlejer til Skibsbygger Møller paa Livstid. Der opmudres et større Areal ud for dette Værft, og Greven udtaler i et Møde med Havne-Commissairerne, at han har indgivet Andragende til Cancelliet med Anmodning om at faa Skibsværftpladsen inddraget under Havneomraadet. Greven udtaler ved samme Lejlighed, at Havnen allerede er ved at blive for lille til den Trafik, der nu er.

Hvor betydeligt end dette Havneanlæg var, maalt med de Krav, der dengang stilledes til Handel og Skibsfart, saa vil det af disse Udtalelser ses, at det saa at sige fra sin Fuldendelse var for lille, og mange Aar hengik der da heller ikke, før en Udvidelse blev paakrævet.

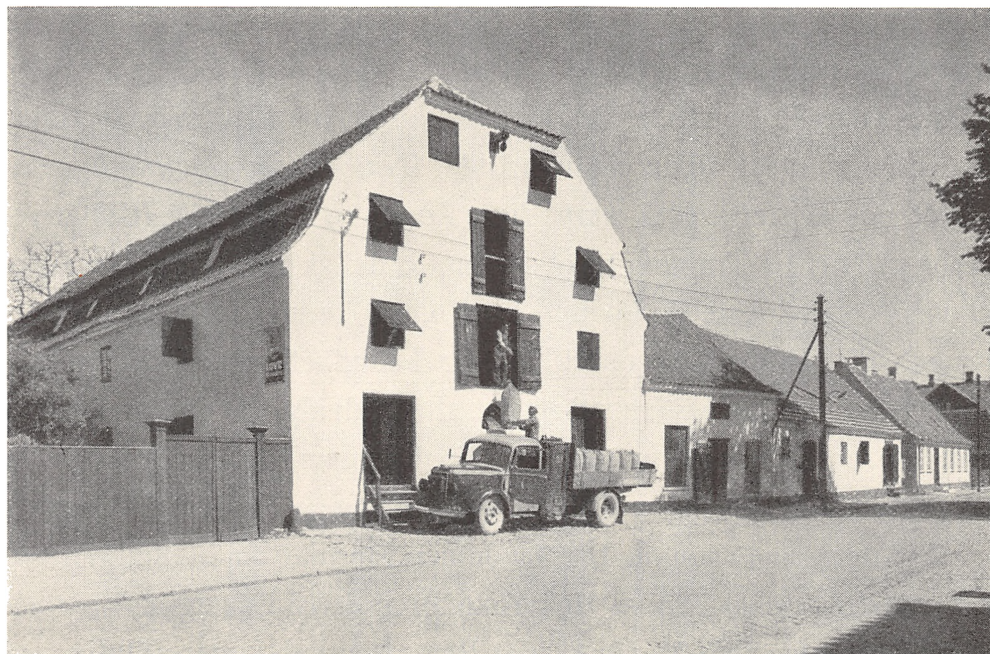
En Maalestok for Tilførslernes Stigen eller Aftagen haves i Toldintraderne. Disse viser (Netto):

1849: 21.780 Rdl.	1856: 28.369 Rdl.
1850: 23.541 „ 48 Sk.	1857: 27.775 „
1851: 22.307 „ 8 „	1858: 17.748 „
1853: 26.182 „	1859: 18.805 „
1854: 27.960 „	1860: 20.606 „
1855: 29.737 „	1861: 23.139 „

Indførslen var i 1862 betydelig mindre, navnlig af Trælast, Jernvarer, Salt og Stenkul, for hvilke Varer der netop i 1861 havde vist

sig en kendelig Stigning, ligesom ogsaa for Kaffe, hvoraf der i 1861 var indført ikke mindre end 126.000 Pd. Naar Havneindtægterne alligevel viste et stadigt stigende Overskud, skyldes dette i al væsentligt en stadig og betydelig stigende Udførsel. I „Danmarks Handelspeil“ fra 1868 hedder det, at til Mariebo er 5 Fartøjer, som ligger ved Bandholm. I Begyndelsen af det 19. Aarhundrede havde Byen 4 Jagter. Efter 1814 steg Antallet af de i Mariebo-Bandholm Told-distrikt hjemmehørende Skibe, saa det i 1840 udgjorde 18, dog kun af $144\frac{1}{4}$ Commercelæsters Drægtighed (1 Last=22 Tdr. Korn, 18 Tdr. Stenkul), 1843: 22 med 198, 1852: 26 med $446\frac{1}{4}$, 1856: 51 med $1041\frac{1}{4}$, 1861: 47 med 949 og ved Udgangen af 1863: 48 med en Drægtighed af $909\frac{1}{4}$ Commercelæster. Tager vi et enkelt Tidsrum stærkt op imod vor Tid, viser den samlede Import og Eksport for Femaaret 1924-28 følgende: 1924: 95.484.118 kg (Kul, Korn, Foderstoffer, Kalk m. m.), 7337 m^3 (Trælast m. m.), 1440 m^2 (Chausséstene), 1925: 99.896.847 kg, 3738 m^3 , 1926: 111.377.341 kg, 4314 m^3 , 1927: 125.826.489 kg, 5982 m^3 , 1303 m^2 og 1928: 110.100.112 kg, 4773 m^3 , 3625 m^2 .

Hvad dette Havneanlæg betød for Mariebo Bys Næringsliv gik egentlig kun lidt efter lidt op for Bystyret. I hvert Fald fremgaar det klart, at Byens Indbyggere i den opvoksende Havnestad som oftest saa en Konkurrent, der kunde blive farlig for Byens Handelsliv. Utalige var de Andragender, der fra Beboere i Bandholm indsendtes om Kommunalbestyrelsens Anbefaling af Tilladelse til at erholde Næringsbevis. De blev saa godt som alle afslaaet. Byens Borgere havde en Skræk for, at Bandholm skulde vinde Terræn paa Byens Bekostning. Blandt de mange Svar fra Borgerrepræsentationen skal vi anføre følgende fra den 23. Februar 1867. Svaret taler for sig selv. „I Anledning af et fra Byfogden til Erklæring modtaget Andragende fra

FLINDTS MAGASIN I BANDHOLM

C. F. Flindt af Bandholm til Kongen om Tilladelse til sammesteds at drive en Skibsprovianterings- og Eqviperingsforretning vedtog man at yttre, at dette Andragende kun er en Gjntagelse af de mangfoldige Forsøg, der ere fremkomne i Aarenes Løb, paa at forandre det naturlige Forhold imellem Kjøbstaden og dens Losse- og Ladeplads, og som hver Gang af Repræsentantskabet er paaviist som absolut skadeligt for Kjøbstaden, ligesom der ogsaa foreligger gjentagne Udtalelser fra den herværende Handelsstand, der gaar ud paa, at det er en Sag af største Vigtighed for dens Medlemmers Existens, at der ikke bliver drevet Varehandel i Bandholm. Vi kunne ikke indsee, at Samfundet i det Hele kan være tjent med, at Næringsgrænserne end yderligere end Forholdene allerede medføre det, blive udstykkede, da Erfaringen viser, at dette kun er til liden Baade saavel for Kjøber som for Sælger. - Det forekommer os saaledes utvivlsomt, at Kjøb-

stadens Interesser, ved Meddelelse af en saadan Bevilling, vilde være traadt for nær, ialtfald synes det at stride mod al Billighed, at der aabnes en ny Concurrence for Handelsstanden her i Byen, fra en Kant, hvor man mindst kunde vente det, idet *Bandholm jo egentlig kun bestaaer ved Mariebo, som denne Byes Losse- og Ladeplads.* (Udhævelserne af Forf.) - Trangen til et saadant Etablissement kan ikke siges at være tilstede; de derboende tre Høkere kunne tilfredsstille Forbruget af Nødvendighedsartikler og Manufacturvarer. Skibsequiperingsartikler kunne faaes i meget stort Udvalg hos de Handlende i Mariebo, og Kjøberne kunne med Lethed komme fra Bandholm hertil, da Afstanden kun er een Miil, og Vejen er meget befaret af Vogne“.

Et Andragende samme Dag fra Jomfru Hermansen i Bandholm om i Forbindelse med hendes Høkerhandel at drive Udsalg af Brændeviin fik samme ilde Medfart, idet Repræsentantskabet udtaler, „at det maatte anses tilstrækkeligt for nogle faa Hundrede Individuers Behov, at der var eet Udsalgssted i Bandholm Kro.“

Udenrigsminister, Grev F. M. Knuths Interesser var forøvrigt vidtspændende. Selv om den nye Havn var hans Hjertebarn, saa gjorde han dog paa mange andre Omraader en Indsats for at skabe Liv og Arbejde i den lille Havneby. Her skal saaledes nævnes, at han grundlagde en Virksomhed, der lige indtil Begyndelsen af dette Aarhundrede gav Brødet til mange Munde: det nye Jernstøberi. Det havde til Huse i den nuværende Godsforvalterbolig. Det blev overdraget Fabrikant I. B. Bruun og fik Navnet „Frederiks-Minde“. Bruun averterer i „Lollands-Posten“ for 16. August 1841, at Støberiet nu er i fuld Gang. Han anbefaler navnlig Plouge og Muldfjelle af forbedret Construction „som i Fyen have vundet meget Bifald“, og saa selvfølgelig mange Former af de nye, moderne Kakkellovne, saasom Pyramide-, Piedestal- og Spisestueovne, samt al Slags Skibsarbejde. Bruun

ledede dog kun Støberiet et Aars Tid, saa blev det overtaget af den Mand, der med Hæder indskrev sit Navn i Bandholms Historie, Jernstøber M. Paulsen. Denne virksomme og dygtige Mand ledede Støberiet i ca. 50 Aar og var paa mange Maader en Foregangsmand. Han var Søn af Smeden Paulsen fra Soesmarke og havde faaet sin Uddannelse først herhjemme og senere i Sverige, der dengang stod forrest paa Jernstøberiets Omraade. I „Maribo Amts Landbrug gennem 100 Aar“ hedder det: „Grev Knuths Jernstøberi - vel det første i Stiftet - arbejdede Selskabet en Tid paa at faa indrettet til et omfattende Værksted for Tilvirkning af Landbrugsredskaber. Det lykkedes dog ikke, men senere udvidedes Støberiet ved privat Foranstaltning til en Maskinfabrik, og det er *herfra*, at Grundtypen for den almindelige lollandske Plov, „*Bandholmeren*“ stammer. Forbilledet var en fra Amerika i 1821 indført amerikansk Plov, der gennem den frederiksværkske Plov igen blev Forbilledet for den bandholmske. Om Bandholmerploven Nr. 17 anføres, at den er forfærdiget omkring 1841 af en Avlskarl fra Bramslykke og leveret til Støberiet af Forpagter Hartmann, medens Modellen efter en senere Opgivelse skyldes Husmand Erik Olsen, Hunseby. Jernstøber M. Paulsen henlevede sine sidste Aar her i Mariebo og døde næsten 100 Aar gammel.

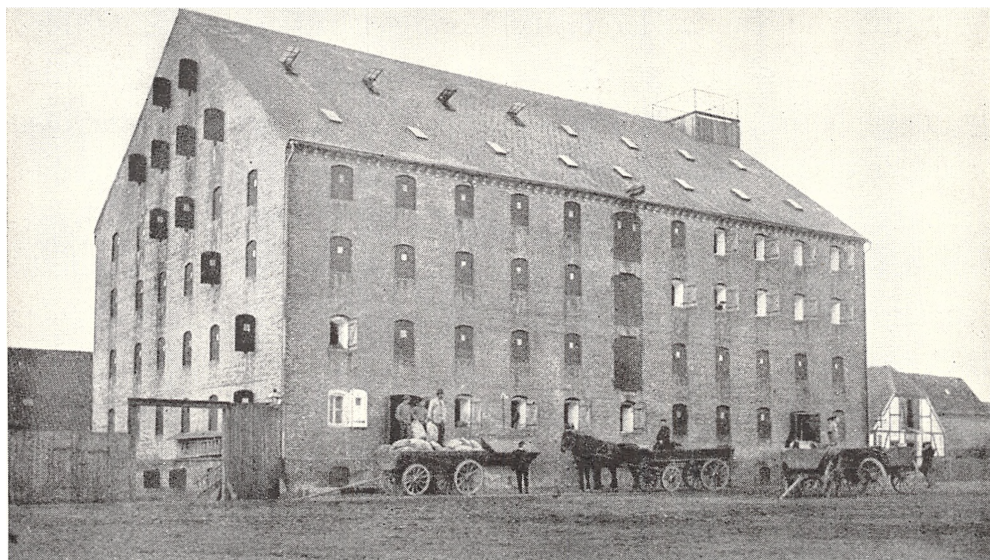
Allerede 1856 dør Frederik Marcus Knuth, og Grevskabet overtages af Sønnen Eggert Christopher Knuth. Havnen med dens Skibsfart har i høj Grad hans Bevaagenhed, som saa meget andet. Bl. a. Anlæggelsen af Knuthenborg Park og Anlægget af en Jernbane mellem Mariebo og Bandholm lægger Beslag paa hans Tid og Kræfter, men han dør i 1874 uden at faa den planlagte Udvidelse af Havneanlægget, som han havde betragtet som en af sine vigtigste Fremtidsplaner, ført ud i Livet.

QVADES GAMLE MAGASIN MED FORVALTERBOLIG OG KONTOR FRA CA. 1910

Det var navnlig den voksende Trafik, der opstod som Følge af Aabningen af Bandholmsbanen i 1869 og de lolland-falsterske Jernbaners Anlæg i 1874, som skabte en stadig stigende Ind- og Udførsel over Havnen og krævede et baade større og dybere Havneanlæg. Efter Grev Eggert Knuths Død optoges Planen saavel af den afdøde Lensgreves Broder, den umyndige Grev Adam Vilhelm Knuth, som af dennes Formyndere, Lensbaron E. Rosenørn-Lehn til Orebygaard og Guldborgland. Det blev vedtaget at underkaste Havnen en fuldstændig Ombygning og Udvidelse, anlagt saa stort, at selv meget dybt-gaaende Skibe kunde sejle ind og ud. Den blev da ogsaa bygget med saa stor Forudseenhed, at den har gjort udmærket Fyldest lige op til vore Dage. Planerne blev udarbejdet af Havneingeniør og Fyrmester Grove, København, der ligeledes fik Ledelsen af Arbejdet overdraget. Selve Arbejdet fik Digebygmestrene H. og P. Bruhn i København i Entreprise. Som oftest vil det ved Udvidelsen af Havneanlæg være

FABERS MAGASIN I BANDHOLM FØR BRANDEN FRA CA. 1900

saadan, at den nye Havn lægges uden for den gamle. Her gik man den modsatte Vej, idet man mellem den gamle Havn og Strandkanten udgravede et regelmæssigt firkantet Havnebassin af ca. 1200 Fods Længde og ca. 850 Fods Bredde med en Vanddybde af 14 Fod. Den optagne Fyld blev brugt til Anlæg af tre store regulære Havnepladser, medens den gamle Havneplads Nord for Bassinet kom til at udgøre den fjerde Side. Imellem denne og den østlige Havneplads, der er ca. 1400 Fod lang, dannedes et 120 Fod bredt Udløb forbi den gamle Havn, der altsaa bibeholdtes som en Forhavn for det store Havnebassin, der beskyttedes ved en fra hver Side udgaaende Havnemole, saaledes at Indsejlingen blev mellem disse to Moler.

Havnebassinet blev omgivet af solide og kostbare Revetementsmure, flere Slæbesteder og Anlægstrapper, alt af hugne Granitkvadre og Beton. Der blev derved for Skibene en Anlægsplads af 2400 Fods Længde. Langs denne nedlagdes Jernbanespor, saa Jernbanevognene

kunde føres umiddelbart hen til Skibssiden og Pakhusene til Losning og Lastning. Havnepladserne, med Undtagelse af den østre, der blev forbeholdt til Anlæg af en Ophalingsbedding og til Oplags- og Skibsbygningspladser, blev brolagt og macadamiserede og forsynet med brede Veje. Overalt i Havnen blev anbragt meget solide og smukke Granitfortøjningspæle med Lygter, der opstilledes langs Havnemuren, men dog i saadan Afstand fra denne, at der blev Plads til den allerede dengang paatænkte Kulkran, der senere anskaffedes af C. A. Qvade.

Hele Anlægget havde et Vandareal af ca. 7 Tdr. Land med 14 Fods Vanddybde undtagen i den gamle Havn, der omspændte 1 Td. Land med 10 à 12 Fod Vand. Havnepladserne udgjorde 13 Tdr. Land. Hele Anlægget blev udført, uden at der indtraadte Vanskeligheder eller Uheld af Betydning. Een Ting skete der dog, som ikke var forudset. Da Entreprenørerne havde afdæmmet Bassinet og udgravet det til de betingede 14 Fods Dybde under daglig Vandstand, fremkom en Ferskvandskilde midt i Havnen. Først søgte man ved Locomobilkraft at oppumpe Ferskvandet, men stadig vældede det op med en saadan Kraft og i en saadan Mængde, at Udgravningen i høj Grad vanskeliggjordes. Man gik da en anden Vej. Man søgte at drage Nytte af Ferskvandet, hvad der ogsaa lykkedes. Med megen Møje og Besvær blev Kilden omgivet af en muret Brønd, og da Vandet var udmærket til Husholdningsbrug og til Drikkevand, blev der her midt i Havnens salte Vand skabt et Ferskvandsreservoir til Skibenes Forsyning, som den Dag i Dag kommer disse til Nytte. En Tanke om oven paa Kilden at anbringe en Statue kom aldrig til Udførelse.

Fra Havnen ud til dybt Vand blev der opmudret en Kanal af 15.000 Fods Længde med 60 à 200 Fods Bundbredde og 14 Fods Dybde. Af det opgravede Fyld skabtes tæt uden for Havnen en oval

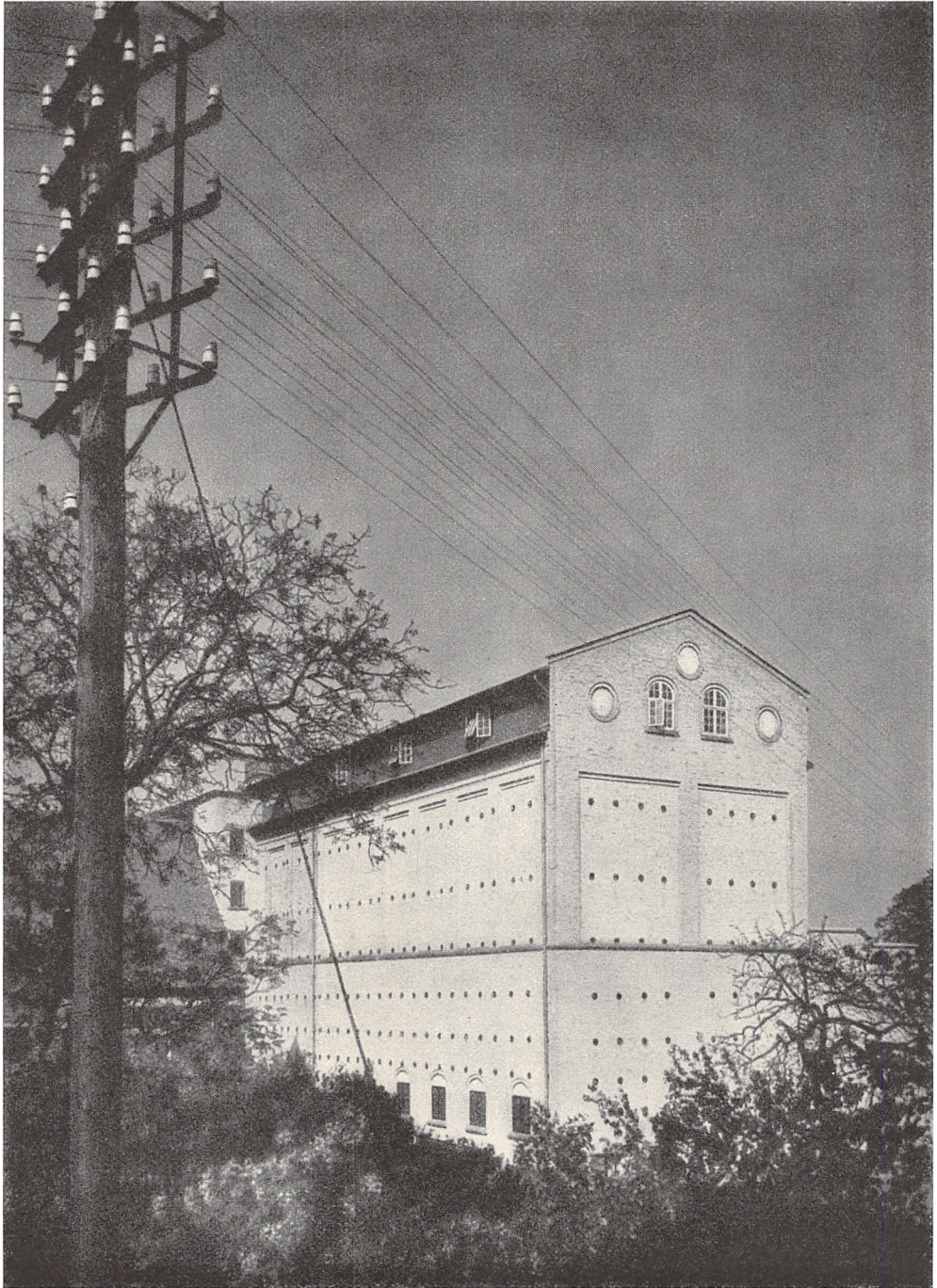
FABERS MAGASIN I BANDHOLM UNDER BRANDEN 1914

Ø, der blev tilplantet og nu glider ind i Helhedsbilledet som en Pryd for Havnen og dens Omgivelser.

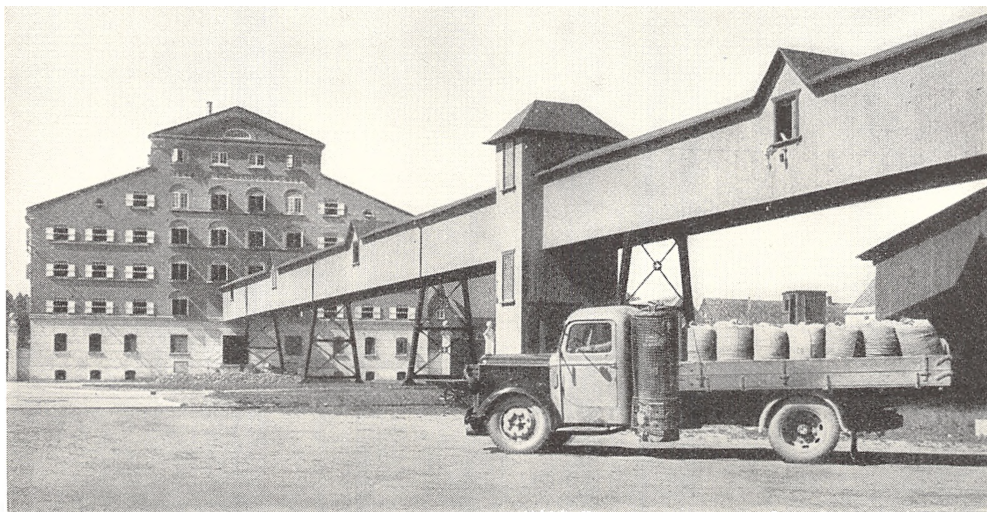
Grev Eggert Knuths Tanke om en moderne Bandholm Skibshavn blev saaledes paa den smukkeste Maade virkeliggjort af hans Efterfølger, Grev Adam Vilhelm Knuth, der i Tiden før Værkets Fuldendelse daglig viste sin Interesse for Projektet og gik saa levende op deri, at han personlig ledede Arbejdet.

Endelig skal det bemærkes, at den gravede Kanal i hele sin Længde lige fra Havnen til Øen Lindholm blev afmærket, ligesom Sejladsen om Natten senere blev muliggjort ved Anbringelse af Ledefyr.

Det store Arbejde, hvis endelige Vedtagelse foregik i et Havne-commissionsmøde den 9. August 1875, strakte sig over ca. 6 Aar.

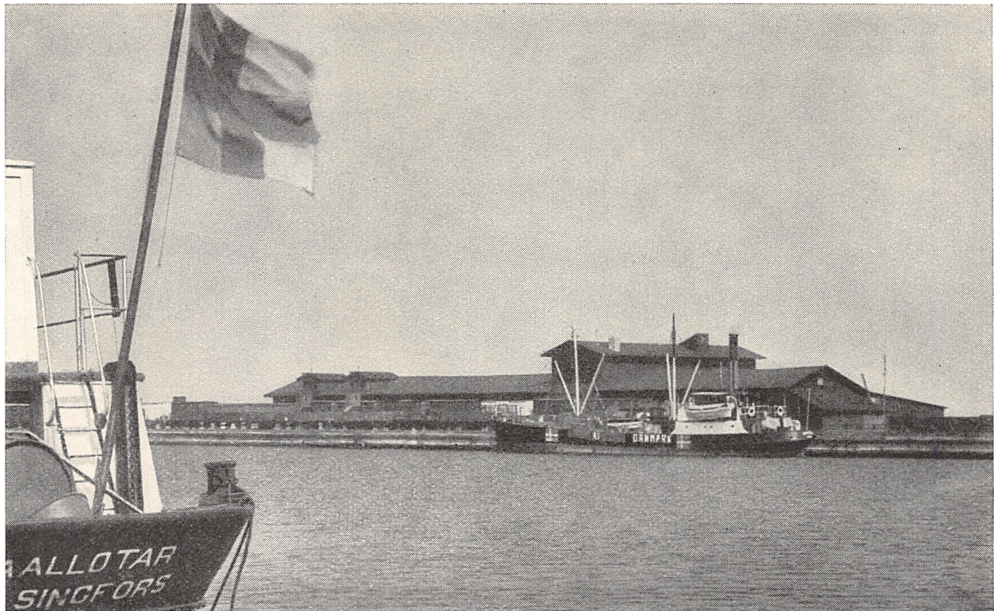
SILOPAKHUSET I BANDHOLM

SILOPAKHUSET I BANDHOLM MED BROEN FRA PAKHUSET TIL HAVNEELEVATOREN

Ret naturligt blev Udgifterne langt større end oprindelig kalkuleret. Det afsluttende Havnecommissionsmøde med Beretning vedrørende Arbejdets Afslutning fandt Sted paa „Bandholmgaarden“ den 7. Juni 1881 og forelagdes af Grevskabets Godsforvalter, senere Justitsraad C. Axelsen. I Mødet deltog Lensgreve A. W. Knuth, Havnecommissairene Købmand C. A. Qvade, Grosserer Gommesen samt Toldforvalter Nyholm, Mariebo. Samtlige Mødets Deltagere underskrev Protokollen.

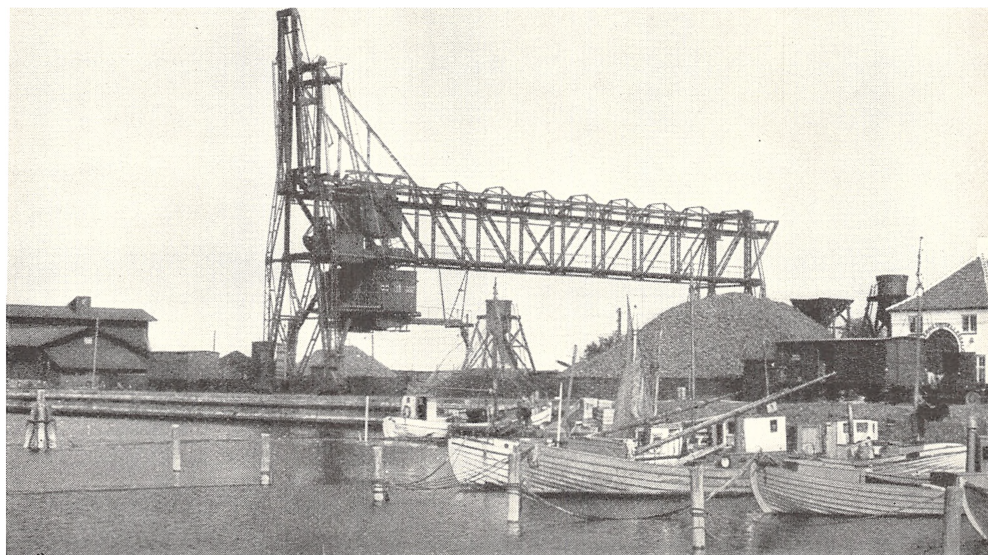
Det oplystes her, at samtlige Udgifter havde andraget 585.172 Kr. 61 Øre. Af det i Aarenes Løb opsamlede Kapitaloverskud havde der til Raadighed været 139.054 Kr. 46 Øre, saaledes at der for Grevskabet havde været et Udlæg til Havnens Fuldførelse af 446.117 Kr. 15 Øre. Grev Knuth erklærede sig tilfreds med, at Afviklingen af denne Gæld skete paa den Maade, at der af Havnekassens aarlige Overskud først toges Renter indtil 4 p.C. af det udlagte Beløb, og hvad der derefter i Aarenes Løb maatte være tilovers, blev af-

KAGEMAGASINET I BANDHOLM MED ANLÆG TIL FREMSTILLING AF
FODERBLANDING OG MELASSEFODER

skrevet paa Havnekassens Gæld til Grevskabet som Afdrag. Heller ikke denne omfattende Udvidelse kunde dog, som Aarene gik, tilfredsstille de stadig stigende Krav, og i 1911-1913 blev der af den sidst afdøde Lensgreve Eggert Christopher Knuth bygget en ny Kaj til et Beløb af ca. 400.000 Kr. Den er 300 Meter lang. Samtidig blev Sejlløbet uddybet til 18 Fod.

Som bekendt blev det Firmaet C. A. Qvade, der, som Aarene gik, fik overdraget hele den østre Havneplads og nu med sin Kulkran, sine Silopakhuse og store Magasiner giver Bandholm Havn Præg af et fuldt ud moderne og imponerende Havneanlæg. Endelig skal det ogsaa her nævnes, at Grevskabet Knuthenborg opførte den nye Toldbodbygning i Aaret 1917, og at Lensgreve F. M. Knuth i Aaret 1933 foretog en fuldstændig Omlægning af dens søndre Havneplads med brede Betonveje og smukke Heller samt grusbelagte og beplantede Fortove.

KULPLADSEN MED KULKRANEN I BANDHOLM

Det er en Selvfølge, at Mariebo Bys Handlende gennem Aarhundreder har haft deres Oplagspladser og Magasiner i Bandholm. I ældre Tider som anført under meget beskedne Former. Al Jord hørte under Grevskabet, og samtlige Beboere havde deres Ejendomme i Fæste under Grevskabet. Først i den allernyeste Tid er Fæstet afløst af den frie Ejendom. Ogsaa Købmændene i Mariebo maatte saaledes tage i Fæste Jord til Opførelse af deres Magasiner.

Det første Magasin, som C. A. Qvade havde, laa ved Siden af den nuværende Forvalterbolig ved Alleen ned til Knuthenborg Park. C. A. Qvade lejede Ejendommen allerede i 1862 efter Havnefoged Kromann og opførte selv i Treserne Magasinet, der senere blev overtaget af „Frøkompagniet“. Det brændte i 1919 og er ikke senere genopført.

Vi ved, at den store Købmand - Matador i Mariebo - Henrik Christian Krøyer, havde i Fæste det Pakhus, der i Havnegade ligger

ved Siden af den nye Toldassistentbolig. H. C. Krøyer tilhørte en gammel Købmandsslægt, der i ca. 100 Aar havde sit Domicil i Mariebo. Slægten ejede samtlige Ejendomme fra den, der nu indehaves af „Danske Købmænd“ og øst paa til Barber Hermansens Ejendom, hele den senere anlagte „Nygade“, der dengang hed „Krøyers Vænge“, indbefattet. Paa Gravstedet paa Mariebo Kirkegaard ses endnu et smukt Monument over ham, udført af Billedhuggeren Freund. H. C. Krøyer solgte i 1842 sin Tømmerhandel til C. F. Flindt. Grevskabets Jordebog viser, at Pakhuset i 1870 er udlejet til Købmand Kromann. Af senere Lejere skal nævnes Puggaard & Hage og Konsul V. Cruse. En lille Ejendom under samme Matr. Nr. kaldes den Dag i Dag „Grotheboden“ eller Groths Magasin efter Købmand Groth i Mariebo, der havde det i Fæste. Han var i Begyndelsen af forrige Aarhundrede Indehaver af den senere „Gardegaard“ paa Hjørnet af Nørregade og Torvet i Mariebo. Magasinet blev senere udlejet til Skibsmægler Alfred Hovmand og overgik derefter til A/S C. A. Qvade, Rasmussen & Faber ifølge Kontrakt af 19. August 1902. De øvrige Bygninger paa Matr. Nr. 11b blev udlejet til det samme Firma, og dette Lejemaal er fortsat gennem Aarene af A/S C. A. Qvade & Co.

Pladsen, hvor nu Firmaets store Magasin paa Havnepladsen, Matr. Nr. 1n, ligger, blev i første Halvdel af forrige Aarhundrede bortfæstet til Handelshuset Puggaard & Hage, der her i 1842 opførte et mindre Magasin og senere erhvervede Matr. Nr. 1r, hvor Konsul Hage byggede den store Villa, der i 1902 solgtes til Fiskeeksportør Lars Jørgensen. Senere gik Magasinet over til Svigersønnen Henry Tegner, der til Bestyrer og Medindehaver optog Fritz Wilhelm Faber, som her senere i en lang Aarrække drev selvstændig Forretning. Den indgik i 1900 i det nystiftede Firma C. A. Qvade, Rasmussen & Faber og indehaves nu af A/S C. A. Qvade & Co. Magasinet nedbrændte

UDSIGT FRA SILOPAKHUSETS TAG OVER BANDHOLM HAVN

i 1914 og genopbyggedes 1915, delvis som Silopakhus. I 1940 udvidedes det betydeligt. Indtil 1913 maatte alt Korn, der afskibedes, saavel som Korn, der lossedes i Bandholm, køres med Hest og Vogn mellem Pakhusene og Kajen. I 1913 førtes et Transportbaand fra Silopakhuset til Kajen, saaledes at Losning og Lastning af Korn nu foregaar ad mekanisk Vej.

Et Magasin, beliggende i Havnegade, Matr. Nr. 12d, tilhørte ligeledes i forrige Aarhundrede Puggaard & Hage. Nu ejes det af „L. M. A. F.“. Det gaar i Folkemunde under Navnet „Abels Bod“, sikkert en Hentydning til, at det i forrige Aarhundrede har været i den kendte Mariebo-Købmand C. F. Appels Besiddelse.

Magasinet, hvor A/S C. A. Qvade & Co. nu tillige har Kontorbygning, Matr. Nr. 11, var i Halvfjerdserne udlejet til Konsul V. Cruse, senere til F. W. Faber, nu til A/S C. A. Qvade & Co.

SAMLET PERSONALE I BANDHOLM:

Liggende fra venstre: Chauffør C. Rasmussen, Arbejder E. Petersen, Chauffør K. Nielsen, Arbejdsmand A. Larsen, Chauffør Chr. Schwartz. — Siddende fra venstre: Arbejder H. Ibsen, Arbejder C. Løje, Karoline Johansen, Arbejder R. Christiansen, Arbejder J. P. Christiansen, Arbejder C. Goldbeck. — Staaende fra venstre: Kranfører V. Knudsen, fhv. Arbejder S. Hansen, Kranfører A. Clausen, Elev Ruth Bjørkholm, Kontorist J. H. Andersen, Arbejder O. Petersen, Formand N. J. Frederiksen, Tømrer H. Hansen, Formand Rasmus Christensen, Arbejder O. Hansen, Arbejder H. Mathiassen, Arbejder Th. Hansen, Arbejder O. Jensen, Kusk J. Ørum, Formand Fritz Andersen. — Staaende i bageste Række: Arbejder A. Larsen, Chauffør F. Jensen, Arbejder T. Løje, Formand Reinholdt Madsen, Arbejder Chr. Andersen.

Matr. Nr. 12f, Kornmagasinet paa Hjørnet af Havnegade og Jernbanegade, blev ifølge Kontrakt af 15. November 1870 udlejet til Konsul V. Cruse, derefter i 1884 til „Mariebo Trælasthandel“. Den 1. Maj 1912 overgik det til A/S C. A. Qvade & Co.

Ved Østkajen har Firmaet bygget et Pakhus til Fabrikation af Foderblanding og Melassefoder. Bygningen opførtes i 1912 og er senere udvidet flere Gange. Ved Siden af Foderblandingsfabrikken ligger Firmaets Kulplads med Kulkran, der anskaffedes i 1912.

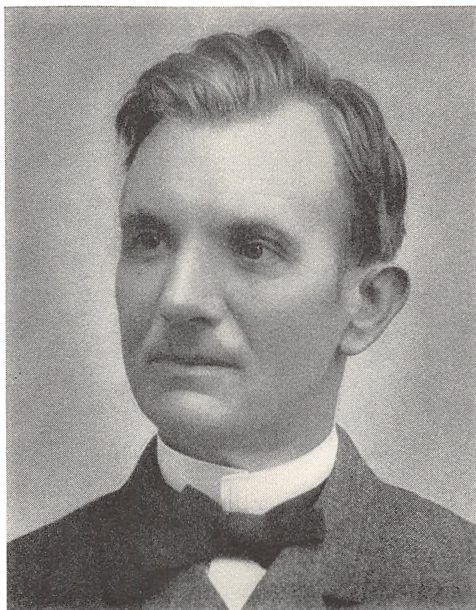
Endelig opførtes straks efter Krigens Udbrud i September 1939 et stort Træskur paa Havnepladsen i Bandholm.

For at kunne være i Kontakt med Afdelingen i Bandholm oprettede Firmaet i 1883 en privat Telefonledning mellem Mariebo og Bandholm.

KØBMAND FRITZ WILHELM FABER,

der i 35 Aar drev en stor og omfattende Eksport- og Importforretning i Bandholm og i ganske særlig Grad satte sit Præg paa den lille opvoksende Havneby, blev født 19. Februar 1837 i Viskinge ved Kalundborg som Søn af Skovrider paa Vedholm, Nicolay Faber og Hustru, Sophie Friderica, f. Richter. I Aaret 1865 kom F. W. Faber til Bandholm og blev som ovenfor nævnt Bestyrer hos Henry Tegner af Puggaard & Hages Korn- og Foderstofforretning. 1886 løste han Grossererborgerskab og overtog samme Aar Forretningen for egen Regning. F. W. Faber var en dygtig og energisk Købmand, som i Aarenes Løb fik en stor og omfattende Virksomhed. Som Forretningsmand var han uhyre paapasselig og samvittighedsfuld.

FRITZ W. FABER var gift med Anna Margrethe Plamböck, Datter af Slagtermester Jørgen Jensen Plamböck i Bandholm og Hustru, Johanne Magdalene (Marie) Hørup, Datter af Købmand Mikkel Hørup i Mariebo. I Ægteskabet havde Fritz W. Faber og Hustru 4 Sønner og 4 Døtre.

A.F.D. F. W. FABER, BANDHOLM
Købmand

AFD. RUDOLF QVADE
Forvalter

Som Forvaltere i Bandholm
har fungeret:

RUDOLF QVADE . . . 1867 til 1895

F. J. B. KRONMANN. 1895 til 1912

LOUIS MØLLER . . . 1912 til 3. Jan. 1942

REIMER SCHMIDT . 12. Febr. 1942

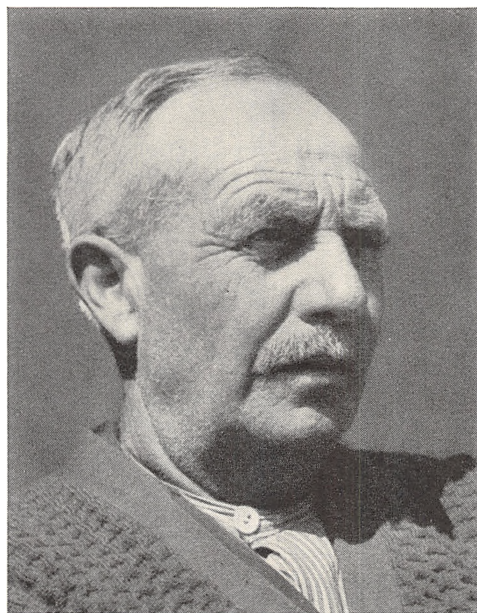
AFD. LOUIS MØLLER
Forvalter

REIMER SCHMIDT, BANDHOLM
Forvalter

INTERIMISTISK SKUR PAA HAVNEPLADSEN I BANDHOLM

GEORG PETERSEN, BANDHOLM
Fhv. Formand

A. CLAUSEN, BANDHOLM
Kranfører

FRU KAROLINE JOHANSEN, BANDHOLM

FRITZ ANDERSEN, BANDHOLM
Formand

REINH. MADSEN, BANDHOLM
Formand

N. J. FREDERIKSEN, BANDHOLM
Formand

SAXKJØBING AFDELING

Medens Firmaet C. A. Qvade allerede i 1862 fik sin første store Udvidelse, da det af Grevskabet Knuthenborg lejede - eller tog i Fæste - Magasinet i Bandholm og senere i 1874 oprettede en Afdeling i Holeby, hører de øvrige Afdelinger Aktieselskabets Historie til. *Saxkjøbing Afdelingen* indgik som en Del af Aktieselskabet C. A. Qvade, Rasmussen & Faber, da dette oprettedes den 1. Maj 1900. Forretningens tidligere Indehaver var Købmand FRITZ RASMUSSEN, der overtog saavel Ejendom som Forretning efter Købmand Fæsters Fallit i 1879. Medens Saxkjøbing gennem Aarhundreder var Stiftets mindste By, fik den fra Begyndelsen af 18 Hundredtallet en Opblomstringsperiode, takket være adskillige dygtige og fremsynede Forretningsmænd, der paa Handelens Omraade gjorde deres Dygtighed gældende. Den mest ansete var Storkøbmanden Lars Hansen Junior.

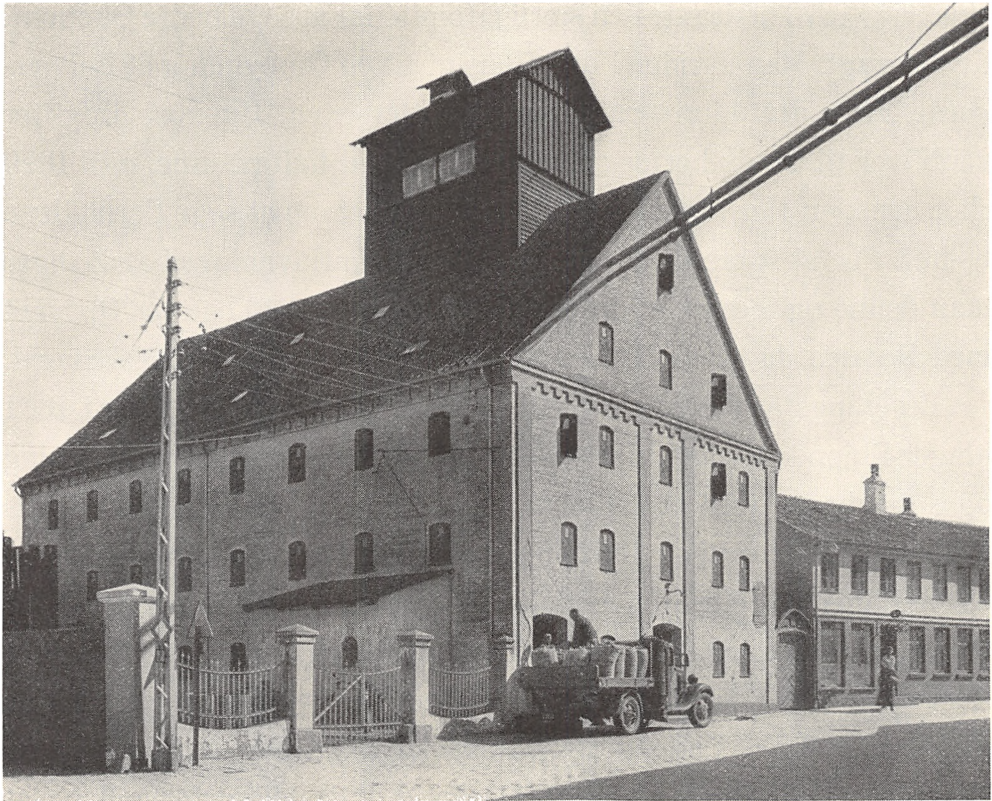
Nogle faa Træk af Saxkjøbing Byes Historie vil i denne Forbindelse ikke være uden Interesse.

Byen nævnes allerede i Valdemar II's Jordebog, hvor den benævnes Saxakopingsh, men ogsaa Saxtorph. Den nævnes som Købstad i 1270, men hvornaar den fik Købstadsrettigheder vides ikke. Dens ældste Privilegier er udstedt 27. Juli 1270. Navnets første Stavelse er uden Tvivl Mandsnavnet Saxo, men den følgende Tids Fortolkning heraf fandt ifølge Hugo Matthiessens Tydning Udtryk i de to Uldsakse, Byen optog i sit Signet, et Mærke, som ogsaa for-dum fandtes udhugget i Stadsmarkens Skelstav. Byen blev anlagt

ved den smalle Fjord, hvori Hardenberg Aa udmunder, og hvor Lollands to gamle Hærstræder løb sammen ved et Vadested, nu Vester- og Søndergade. Endnu i det 17. Aarhundrede paaviste man Sporene af de Volde, som forhen havde omsluttet Byen. Og i 1328 fik Johan den Milde, der havde faaet Lolland i Pant, fri Ret til at slaa Mønt. Her henlevede den ulykkelige Christoffer II sine sidste Dage, udsat for den Ydmygelse 1332 at blive overfaldet af Adelsmændene Henneke Breide og Joh. Ellemose i sin Bolig i et Stenhus, som man endnu i det 16. Aarhundrede udpegede. Han blev som Fange slæbt til Aalholm, hvor Johan den Milde imidlertid løslod ham. Gennem de følgende Aarhundreder formaaede Byen dog ikke at gøre sig gældende som Købstad. Smukt laa den, mod Nord og Øst omgivet af grønne Enge, mens Fjorden groede til, og selv Sejladsen til Udhavnen ved Oreby besværliggjordes mere og mere. Aar 1672 havde Byen kun 272 Indbyggere, og gennem de følgende skiftende Tider blev den Gang paa Gang hjemsøgt af store Ildebrande. Intet Under at dens Opvækst hæmmedes.

Om Besejlingsforholdene beretter Byfogden i 1672, bl. a. „Kjøbmændene her i Byen have stor Besværlighed og Omkostning med deres Ladeplads, som hedder Oreby Havn, der Aar efter andet tilstoppes, saa de maa lade deres ind- og udskibende Varer med Vogn frembringe og derfra atter ved Pramme mesten en Fjerdingsvej til og fra Fartøjerne udføre“. Aar 1769 berettes det, at Skibsfarten stadig gaar tilbage. Forstaaeligt nok, eftersom Handelsskibenes Størrelse voksede, og Fjorden fik Lov til at gro til. Opudring kendte man ikke til, og Skibene havde ingen anden Udvej end at lægge til ved Oreby. Fjorden var paa Grund af sin ringe Dybde fuldstændig ufarbar. Først omkring Aar 1800 begyndte man at oprense Aaen og at uddybe Sejlrenden fra Oreby og udefter.

KORNMAGASINET I BROGADE, SAXKJØBING

Havnens første Bolværk skal være sat omkring 1805 af Møllebygger og Hustømrer Luckmann, der kom til Danmark fra Tyskland i 1803 og fik Borgerskab i Mariebo den 4. September 1810. I Aaret 1857 er der paa Strækningen fra Oreby og i Renden udefter en Dybde af 8 Fod. Aar 1870 indberetter den daværende Havnefoged, at der paa den Tid paa Strækningen fra Oreby og ind efter til Saxkjøbing paa flere Steder kun var $5\frac{1}{2}$ Fod Vand. Byraadet tager Spørgsmaalet op og bevilger 500 Rigsdaler til Opudring, der foretages af en af Havnen ejet Dampmuddermaskine. Der synes efter denne Tid at være kommen mere Liv i Havnens Forvaltning, idet Havneudvalgsmedlemmernes Antal udvides fra 3 til 5. Havnen giver dog stadig Under-

skud, og i 1873 nedsættes en særlig Komité for at søge bedre Økonomi tilvejebragt. Man skrider i den Hensigt til en Ombygning af Bolværkerne. Arbejdet udføres af Ingeniør Otterstrøm. Havnens Udgifter vedbliver til Trods herfor at være større end Indtægterne, og i 1879 sker der igen Henvendelse til Havneudvalget om at søge Forholdene bedret. For at spare de aarlige Udgifter til en Havnefoged afskediger man denne og indvinder derved 600 Kr. Indtil 1913 betroes Opsynet med Havnen da til en Toldassistent eller til en af Byens Købmænd.

Besejlingsforholdene var stadig lidet tilfredsstillende, og i 1881 klager Skipper Mengel, der sejler i fast Rutefart mellem Saxkjøbing og København, over, at Sejlløbet ikke er tilbørligt vedligeholdt. Byens Købmænd slutter sig i 1882 hertil. Industriforeningen holder Møde og vedtager at rette Henvendelse til Byraadet om at gøre noget for at afhjælpe Manglerne. Dette resulterer i, at Byen i 1883 laaner Havnen 3000 Kr. til Opmudring. Havneindtægterne beløb sig samme Aar til 3.400 Kr. Endelig i 1884 skrider Byraadet til Handling og vedtager at udføre en saadan Forbedring af Besejlingsforholdene, at man fremtidig skulde være ude over alle Kalamiteter. Havnen skal udvides og Sejlløbet uddybes til 10 Fod. Udgifterne budgetteres til 180.000 Kr., der skal fremskaffes ved Laan. Men dette for hin Tid svimlende Beløb er mere end Byens Borgere kan faa til at glide ned. Mindretallet i Byraadet protesterer imod Vedtagelsen, støttet af en Adresse med 125 Underskrifter fra Byens Borgere, og foreslaar, at der kun anvendes 30.000 Kr. Mindretallet paapeger den store Forrentning og den kostbare Vedligeholdelse af et saa dybt Løb. Det tror ikke paa forhøjede Indtægter og er bange for, at Byens Borgere skal komme til at betale et endnu større Underskud end tidligere. Vedtagelsen er dog sket, Licitationen bliver afholdt, og Tilbudene indkommer, men paa en eller anden Maade springer de Tilbudgivende

fra, og Sagen henlægges. Dog kun for det følgende Aar igen at dukke op i noget mindre Format. Et Forslag om at anvende 125.000 Kr. til Uddybning af Løbet og Udbygning af Havnen vedtages af Raadets Flertal, medens Mindretallet igen protesterer og foreslaar et Beløb af 60.000 Kr. Denne Gang bliver dog Flertallets Vedtagelse virkeliggjort, og i 1886 afholdes Licitation over Arbejderne, der overdrages til Firmaet Gluud & Gerner i Nakskov. Det vedtages tillige at anlægge en Vigeplads ved Oreby. Saavel Uddybnings- som Havnebygningsarbejdet afleveres den 2. September 1887. Renden udefra til Oreby er nu paa 10 Fod Vand og Sejlløbet ind til Byen paa 8 Fod Vand. Bolværket paa Bysiden var paa den Tid ca. 30 Meter og paa Rørbæksiden ca. 85 Meter. Tilmudringen af Løbet spøger dog ogsaa i de nærmest følgende Aar, og i 1889 foretages ved lokale Kræfter en Opmudring. Samme Aar er der inden for A/S De danske Sukkerfabrikker Planer fremme om at anlægge et Bolværk paa Rørbæksiden, hvorfra man vil losse Roer, men Planerne kommer ikke til Udførelse i denne Omgang.

Som Aarene gaar, kommer der en Del Smaaskibe til Havnen. Byen indkøber Slæbedamperen „Willemoes“, hvortil Havnen giver et Tilskud af 200 Kr. om Aaret. I Tidsrummet fra 1890 til op imod Aarhundredskiftet stiger Trafiken ikke væsentligt. Byens Kasse maa stadig spæde til for at udligne Havnens Underskud. I Tiaaret fra 1890 til 1900 stiger Havneindtægterne fra 4090 Kr. til 5412 Kr. aarligt, men da man naar 1. Januar 1900, skylder Havnen ialt til Byens Kasse 37.200 Kr. Dette Aar stiftes „A/S Østlollands Dampskibsselskab“ med det Formaal at drive Rutefart paa København. Byen anbringer 2000 Kr. Aktier i Foretagendet for at medvirke til Stigning i Havnens Besejling. Endelig i 1902 kommer den ventede Stigning i Indtægterne, men endnu er der dog Underskud i Havnens

KAGEMAGASINET MED FODERBLANDINGSANLÆG I SAXKJØBING

Kasse. Byens Tilskud til Havnekassen er i 1903 nedbragt til 200 Kr., men ved Slutningen af dette Aar andrager de i de forløbne Aar af Byen til Havnen betalte Tilskud til Driften dog ialt 45.800 Kr., der vel senere af Havnen er Byen tilbagebetalt.

Fra 1904 indtræder det store Omslag, hvor Havnen fra Aar til Aar viser en stadig stigende Indtægt, og hvor Havneregnskabet ikke alene kan bære sig, men i adskillige Aar give betydeligt Overskud, saa Byens Tilskud kan bortfalde.

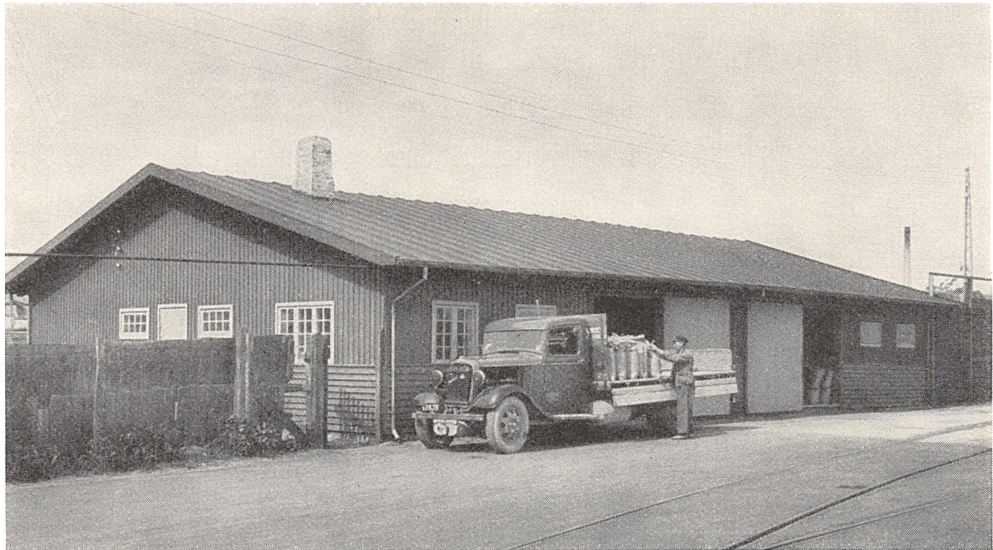
Da der i 1909 projekteres Anlæg af en Sukkerfabrik i Saxkjøbing, vedtages en ny Havneudvidelse til et Beløb af 68.000 Kr. Arbejdet overdrages Entreprenør N. C. Olsen. Sejlløbet uddybes til 10 Fod, og Kajen paa Rørbæksiden forlænges fra 85 Meter til 100 Meter. Det fuldførte Arbejde afleveres i Efteraaret 1910 til den første Sukkerkampagnes Begyndelse. Den stigende Trafik kræver snart ny Udvidelse. Kajen paa Bysiden er for lille, og der forhandles gennem

Aarene 1912 og 13 om saavel at forlænge denne Kaj som om at foretage en forøget Uddybning. Efter at dette ny Projekt er vedtaget, overdrages Arbejdet i 1914 til Firmaet Gunnensen & Elzelingen. Sejllobet uddybes til 4,4 Meter fra Havnen til Oreby og udefter til 4,6 Meter. Arbejdet fik dog et større Omfang end først paaregnet. Nye Kajer sættes paa Rørbæksiden, og der anlægges Ophalerbedding til Sukkerfabrikkens Pramme. Arbejderne paa Rørbæksiden er færdige til Kampagnens Begyndelse i 1914, og paa Bysiden i Maj 1915. Paa den ny Stenkaj paa Bysiden opføres endvidere et nyt Dampskibspakhus. Indvielsesfesten afholdes i September Maaned 1915, og hele Udvidelsen kom til at koste Kr. 364.345,36. En ny Havnebane anlægges og tages i Brug den 14. Oktober 1918.

Et gammelt Ord siger, at „Lollands Pløjning og Helvedes Pine faar aldrig Ende“. Det samme Ord kan anvendes i denne Forbindelse. Muddertilsætningen vedvarer, og 1921 skal der igen renses op. Da „A/S Det forenede Oliekompagni“ vil anlægge Depot, vedtages det i Forbindelse med Oprensningen at bygge en ny Stenkaj paa 150 Meter. Arbejdet hermed overdrages Christiani & Nielsen for 81.500 Kr. Andersen & Sønner i Nykøbing F. foretager Udgravningen for 85.000 Kr. Med enkelte andre Arbejder kommer hele Udgiften op paa Kr. 322.291,41. Yderligere Oprensninger foretages i Aarenes Løb lige op til vor Tid. De omfangsrigeste i 1928/29 af Galsgaard, København, for 42.900 Kr. og i 1933 til et Beløb af c. 10.000 Kr.

Hvor frugtbringende de i Aarenes Løb anvendte Udgifter har været ses bedst ved at kaste et Blik paa Havneregnskabet for den sidste Snes Aar og paa den nuværende Status. Havneindtægterne udgjorde

1914-15	Kr.	28.825	1930-31	Kr.	74.650
1920-21	„	51.732	1934-35	„	76.467
1925-26	„	83.556	1940-41	„	116.240

HAVNEPAKHUS I SAXKJØBING

Havnens Indtægt er for Aaret 1942-43 budgetteret til Kr. 105.000. Hvis Budgettet holder, vil Gælden ved Udgangen af Regnskabsaaret 1942-43 andrage Kr. 161.000 og Havnens Kapitalformue Kr. 451.000.

Ved allerhøjeste Resolution af 21. April 1902 nedlagdes Saxkjøbing Toldsted og henlagdes under Mariebo-Bandholm Toldsted fra 1. Maj 1902 at regne, og fra 1. April 1911 blev Saxkjøbing genoprettet som selvstændigt Toldsted.

Selv om Besejlingsforholdene paa Saxkjøbing Fjord, som det ses af det foregaaende, gennem Aarhundreder var besværlig, havde Købstaden dog den ubetingede Fordel fremfor Mariebo, at Vandet gik ind til selve Byen og derved lettede Adgangen til Havet. Naar det af Havnefogeden i 1870 indberettes, at Sejldybden paa Fjorden kun var $5\frac{1}{2}$ Fod, kan det her oplyses, at Sejldybden andetsteds angives i Midten af forrige Aarhundrede at have været 7 Fod, en Dybde, der dog muliggjorde mindre Fartøjer at naa gennem Løbet. Fjorden var da ogsaa gennem Tiderne, saaledes som den ogsaa i højeste Grad er

det den Dag i Dag, Handelslivets egentlige Nerve, dets Alpha og Omega, den virkelige Bærer af og nødvendige Forudsætning for Handelslivets Trivsel. De store Summer, der senere ofredes paa Bejlingsforholdene, bærer det sikreste Vidnesbyrd herom. Store og ansete Handelshuse havde da ogsaa gennem Tiderne deres Sæde i Saxkjøbing. Nævnt er allerede Storkøbmanden LARS HANSEN JUNIOR, der betænkte Byen med rige Gaver. I Aaret 1802 skænkede han 600 Dlr. til Forbedring af Skolelærernes Løn. Samme Aar skænkede han Midlerne til Opførelse af den Stiftelse, der den Dag i Dag ligger i Juniorsgade, og paa hvis Facade en Tavle med følgende Indskrift er indmuret:

Da Dagens Møje var endt, og Arbejdstiden omme,
for mig som den var stort bestemt min Gavnelyst mon komme.

Een Bolig da for Fattige af denne By jeg tænkte
med andet meer der kunde skee

for Husvilde, Arme og Betrængte.

Nyd da I værdig Trængende

til Verdens sidste Ende

disse Boders Tilflugtssted mod

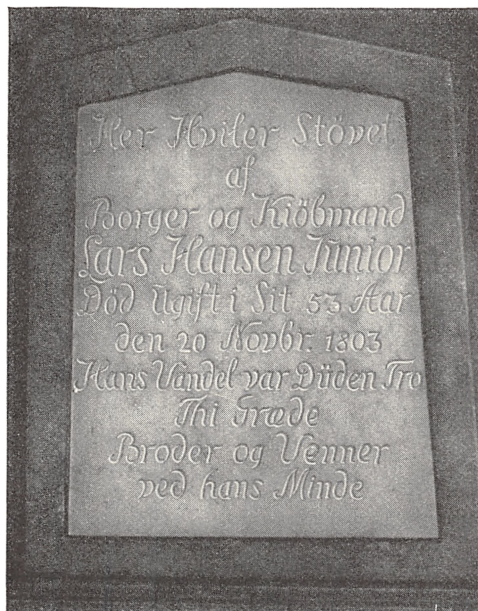
Armod, Kummer og Elænde

og Ihukom den Stifter

som Tanken herom glædede.

Lars Hansen Junior   Aar 1802

De efterlevende satte denne gode Borger et varigt Minde ved paa Muren ved Saxkjøbing Kirke mod Borgerskolen at lade opsætte hosstaaende Tavle med Inskription.

MINDETAVLE
FOR KØBMAND LARS HANSEN JUNIOR

Ansete Slægter havde ogsaa til Huse i Søndergade, hvor nu Firmaet P. Hansen har sit Domicil. Forretningens første Indehaver var Christian Frederik Harder, hvem det den 7. Marts 1833 blev tilladt at aflægge sin Borgered, hvorefter han blev optaget som Borger og Handelsberettiget i Saxkjøbing. Han var Søn af Provst Johan Harder i Radsted. Det fortælles om denne gode Præstemand, at han var saa heftig i Væsen og Bevægelser ogsaa paa Prædikestolen, at han ruskede de nærmestsiddende i Haartoppen. De første tre Aar lejede Harder Butik hos en Brændevinsbrænder, men fik den 22. November 1836 tinglæst Skøde paa Køllen med Traps Gaard paa Søndergade under Matr. Nr. 59 a. Til Gaarden hørte et Vænge paa ca. $\frac{1}{2}$ Td. Land og to Jordlodder paa ca. 2 Tdr. Land. Han drev en omfattende Kornhandel og opførte et stort Kornhus. 1839 erhvervede han endvidere Skøde paa Ejendommen Matr. Nr. 64 a, beliggende paa den modsatte Side af Gaden. Han var paa hin Tid langt den største Købmand i Saxkjøbing, dertil retsindig, hæderlig og afholdt af alle. Kun faa Aar skulde det forundes ham at drive sin Virksomhed. Han døde den 18. Juli 1841 kun 34 Aar gammel. Hans Bønder satte ham i „Lollands Posten“ for den 26. Juli følgende Eftermæle:

„Skjøndt ukyndige i offentligen at ytre vore Tanker og Følelser kunne dog vi Undertegnede, tilfulde erkjendende hvad den i Dag til Hvile stædede salige Kjøbmand Harder af Saxkjøbing har været for Bonden i den Kreds, hvori han levede og virkede, ei modstaae den Trang vi føle, ved disse Linier at tolke vor Sorg over hans saa tidligere Bortgang og ønske taknemligen at yde hans Værd den Erkjendelse og hans Minde den Hyldest, som samme i saa høi en Grad fortjener.

At den Hensøvede var en særdeles duelig, reel, tidlig og sildig virksom Mand i sit Fag, der stedse viste sig som en sand Bondeven og som aldrig benyttede eller misbrugte Bondens ofte trange Kaar

til sin egen Fordeel, tvertimod stedse velvilligen fandtes bereed til at skaffe os den muelig høieste Afsætning af vore Vare, det maa Enhver erkjende, som i fjerneste Maade have staaet i Forbindelse med ham, men ogsaa som Menneske var han en særdeles ædel Mand, der ofte ydede mange af os beredvillig Hjælp uden trykkende Betingelser.

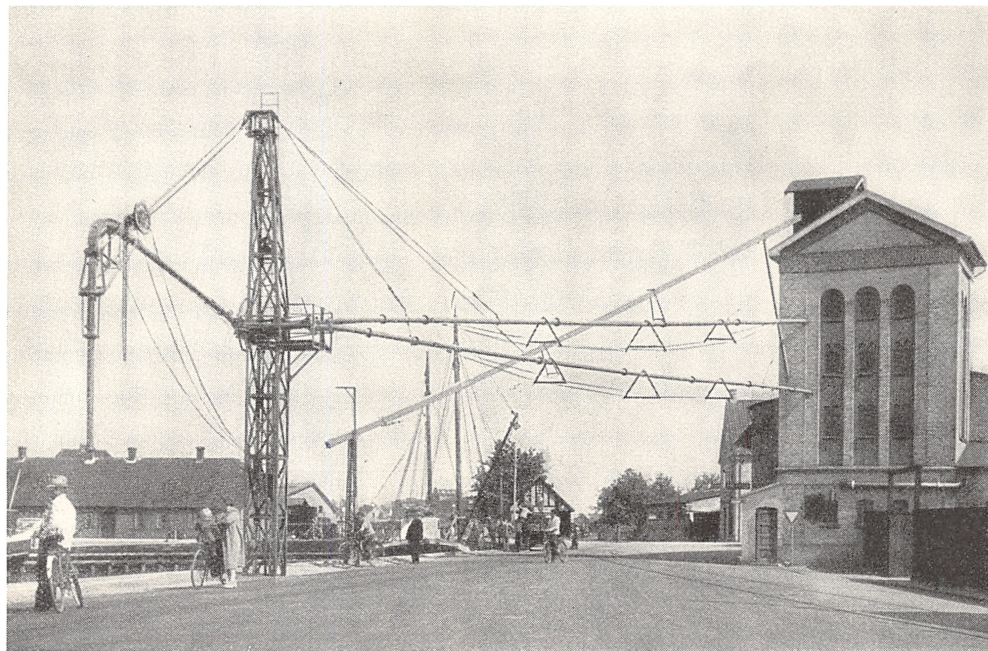
Vi føle derfor dybt hvad Bonden ved en saa retskaffen og værdig Mands dødelige Afgang har tabt, taknemmeligen ville vi bevare hans Erindring og for efter vor bedste Evne at hædre den Afdødes Minde, er det at vi offentligen have yttret, hvad der ved hans Jordefærd almindeligen besjæle os.

Den 24de Juli 1841

Samtligen Gaardmænd
af Fjelde, Slemminge og Taars Sogne
samt Saxkjøbing Landsogn“.

Den efterfølgende Ejer, Cornelius Frederich Dichmann, maatte efter et kortere Aaremaal give op, og den 18. December 1855 fik den senere Kæmner i Saxkjøbing, Adam Wilhelm Trübschenk, Auktionsskøde paa begge Ejendomme. De senere Ejere har været C. L. Plambeck, Johannes Simonsen og fra 1889 P. Hansen, nu Firmaet P. Hansen ved Robert Falk Hansen og Kaj Falk Hansen.

Ejendommen i Vestergade, der senere blev overtaget af Købmand Fritz Rasmussen, ejedes i Aarhundredets første Halvdel af Købmand M. C. Fæster, der fik Auktionsskøde paa Ejendommen den 28. December 1836, tinglyst den 18. April 1837. Fæster var gift med Frk. Trübschenk fra Mariebo Ladegaard. Af hans 5 Børn var Sønnen Vilhelm i en Aarrække Købmand i Guldborg. Af Døtrene var Martha Fæster gift med Grønbeck, som havde Saxkjøbing Dampmølle, Julie Fæster gift med Byfoged Bruun, Mathilde Fæster gift med Købmand Vett i Guldborg, der bestyrede Forretningen der, som Fæster var Ejer af,

SUGEANLÆGET I SAXKJØBING

før Sønnen overtog den. Ida Fæster var hjemme hos Faderen og deltog i Forretningens Ledelse.

M. C. Fæster, der tillige bl. a. ejede „Strandgaarden“ ved Havnen, begyndte meget beskedent, men i Aarenes Løb voksede Virksomheden og omfattede tilsidst saavel Grovvarer som Tømmer, Korn og Foderstoffer. I Torvegade, hvor nu Købmand Slivsgaard bor, havde han tillige et større Støbegodslager. Forretningen voksede ham dog over Hovedet, de daarlige Tider for Landbruget var ogsaa medvirkende. Han maatte først likvidere og gik saa fallit i 1879. Efter at Trübschenck havde solgt sin Forretning i Søndergade til Plambeck, overtog han nu Fæsters Grovvarerforretning, som han ledede, til den i 1884 blev solgt til Købmand Fritz Rasmussen (Skøde af 19. Januar 1885). L. Theill og Vilhelm Fæster, en Søn af C. M. Fæster, overtog i disse Aar Butikslageret og fortsatte denne Del af Forretningen.

KØBMAND FRITZ RASMUSSEN,

der gennem en lang Aarrække med Hæder skulde indskrive sit Navn i Saxkjøbing Byes Historie, stammede fra Hillested, hvor Forældrene var Smaakaarsfolk. Han kom efter sin Konfirmation i Handelslære hos Købmand Pøhler i Rødby, kom derfra til Aug. Freuchen & Co. i Nakskov og herfra til M. C. Fæster i Saxkjøbing og var senere i en Aarrække Handelsbetjent hos Fæster. Ved dennes Likvidation købte han af Fæsters Bo „Strandgaarden“ i Brogade, der i flere Aar var drevet af Frøken Ida Fæster, og begyndte her en Købmandsforretning. Til „Strandgaarden“ hørte ogsaa det store tidligere nævnte Pakhus, som M. C. Fæster havde ladet bygge. Det opførtes af Murermeister Reinau i Saxkjøbing. I selve „Strandgaarden“ havde Fritz Rasmussen senere sit Støbegodslager. Magasinet bestyredes af Fritz Rasmussens Broder, William Rasmussen. Ejendommen overgik sammen med de øvrige Ejendomme til det nystiftede Aktieselskab den 1. Maj 1900. I 1929 solgtes „Strandgaarden“ til Bogtrykker Jensen.

AFD. FRITZ RASMUSSEN, SAXKJØBING
Købmand

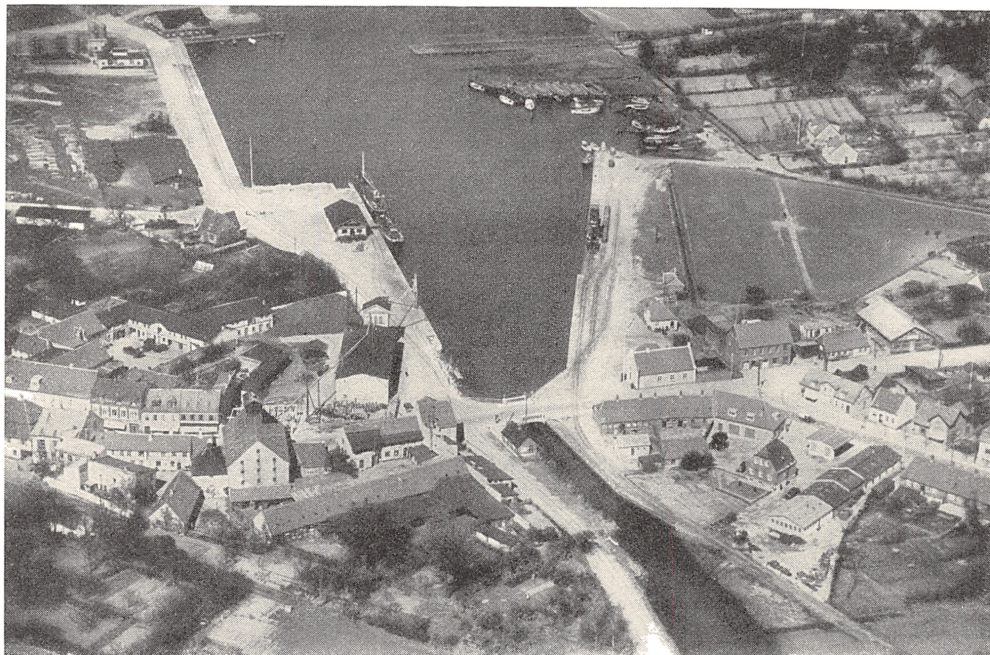
Efter M. C. Fæsters endelige Fallit ledede Fæsters Datter, Frk. Ida Fæster, Ejendommenes Administration. Hun gav den 19. Januar 1885 Fritz Rasmussen Skøde paa dem. Butiksejendommen i Vestergade var en af Byens anseligste, og Fritz Rasmussen svang sig i Aarenes Løb op til at være Indehaver af Byens største og fornemste Købmandshus. Foruden Butiksforretningen drev han ligesom sin Forgænger en omfattende Import- og Eksportforretning med Korn, Foderstoffer, Tømmer, Kalk m. m. Fritz Rasmussen ejede endvidere „Engberggaarden“ paa Hovedgadens nordre Side. Denne Forretning grundlagdes af den ansete Købmand Engberg, der drev saavel Kolonial- som Manufakturforretning, og i sidstnævnte Branche navnlig var bekendt for sine fyenske Lærreder. Efter Engbergs Død gik den over til hans Svigersøn, Wæver, derfra til Købmand Perch-Nielsen, der afhændede den til Fritz Rasmussen. Her drev denne under Firma-navn: E. Perch Nielsen's Efterflg. A/S en mindre Kolonial- og Skibsprovianteringsforretning indtil 1. April 1925. I „Engberggaarden“ opførte Fritz Rasmussen i 1910-1911 det store Kagemagasin, og ligeledes her, dels paa denne Ejendoms Grund og dels paa Hovedejendommens Grund, opførte A/S C. A. Qvade & Co. det store Magasin i 1940. Endelig skal det nævnes, at Fritz Rasmussen ejede Tømmerpladsen ved „Lillemark“ og Kalkovnen paa Kalkbrænderivej. Den første solgtes i 1927 til Tømmerhandler Asger Lyngbæk, den sidste er for adskillige Aar siden nedlagt.

Den 1. April 1912 døde Fritz Rasmussen efter længere Tids Sygdom i København, 58 Aar gammel, æret og agtet af sin Samtid. Faa har opnaaet et smukkere Eftermæle end det, der blev givet ham. Det udtales, at han mere end nogen anden havde været til Gavn for den By, hvor han virkede. Hans Energi og Lyst til at arbejde var kendt af alle, hans Færd var retsindig, bramfri og nobel, han var i alle

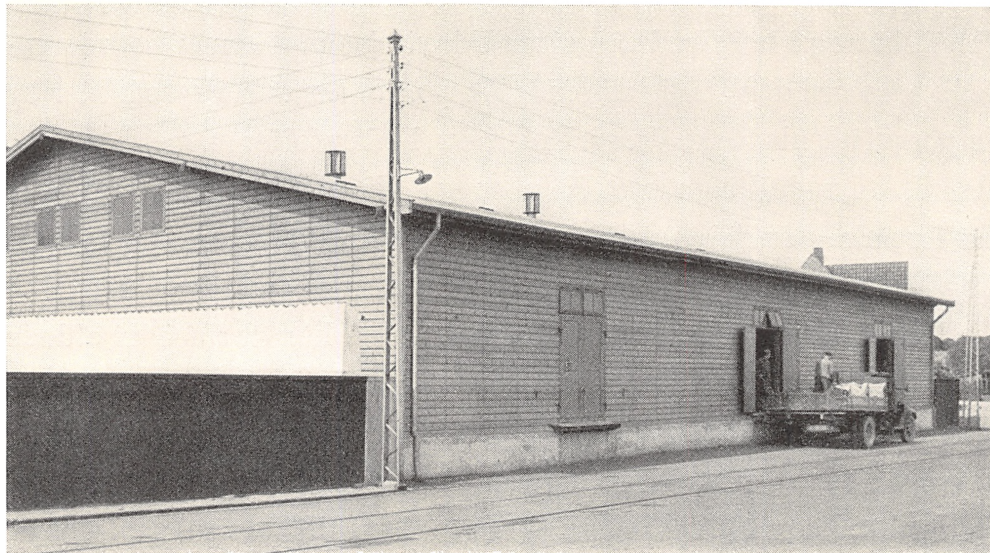
Maader rettænkende og besad et vindende Væsen, der gjorde ham afholdt af alle. Han var mangeaarigt Medlem af Saxkjøbing Byraad, Medlem af Havneudvalget, Stifter af „Østlollands Dampskibsselskab“, der indkøbte S/S „Guldborgland“ til Rutefart mellem Saxkjøbing - Fejø - København, og han var en ihærdig Agitator for Anlæggelsen af Saxkjøbing Sukkerfabrik. Hans Hustru, Caroline Amalie (Camma), var en Datter af Byens tidligere Sognepræst, Harald Boisen. For sine store Fortjenester hædredes han den 26. September 1911 med Ridderkorset af Dannebrog. Han var en god Mand, ikke alene for sin By, men ogsaa for Byens Opland. Over hans Grav rejstes et Monument med Indskriften: „Rejst af taknemmelige Landmænd“.

Det vil af det foregaaende ses, at det var, mens Saxkjøbing Havn endnu havde sin Trængselsperiode, at Købmand Fritz Rasmussens Forretning indgik som et Led i A/S C. A. Qvade, Rasmussen & Faber den 1. Maj 1900. Men, som det ogsaa vil ses af ovenstaaende, varede det kun faa Aar, før den søværts Handel fik sit store Opsving. Hertil bidrog i høj Grad den store Udnyttelse af Havnen, som foranledigedes ved den stadig stigende Eksport af Landbrugsprodukter og Import af udenlandske Varer: Kul, Koks, Foderstoffer m. m. Firmaerne A/S C. A. Qvade, Rasmussen & Faber og P. Hansen var i den Henseende de førende. Saxkjøbing-Afdelingen af førstnævnte Firma udskiltes dog i 1912, men blev igen købt af A/S C. A. Qvade & Co. i 1927.

Ejendommen, hvor Butiksforretningen nu har til Huse, er afdøde Købmand Fritz Rasmussens gamle Domicil. Endvidere har Aktieselskabet det gamle Pakhus i Brogade. Det bruges nu som Kornmagasin og er indrettet med forskellige Maskiner, Elevatorer, Rensemaskiner o. s. v. Der er et mekanisk Losseanlæg (Sugeanlæg) til Havnen, saaledes at Kornet kan lastes og losses direkte fra Skibene til Pakhuset. Ved

LUFTFOTO AF SAXKJØBING FRA CA. 1930

DET NY HAVNEMAGASIN I SAXKJØBING

INTERIØR FRA BUTIKKEN I SAXKJØBING, KOLONIALAFDELINGEN

INTERIØR FRA BUTIKKEN I SAXKJØBING, ISENKRAMAFDELINGEN

A. DANIELSEN, SAXKJØBING
Bestyrer

N. P. PETERSEN, SAXKJØBING
Bestyrer

FRØKEN A. WICHMAND, SAXKJØBING
Bogholderske

V. RASMUSSEN, SAXKJØBING
Disponent

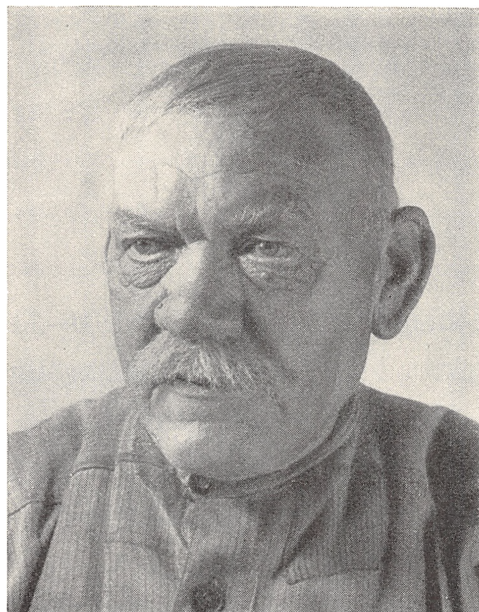

AFD. FRISENBERG-NIELSEN, SAXKJØBING
Forvalter

I. P. LERCHE, HJELM
Købmand

H. RASMUSSEN, SAXKJØBING
Formand

N. P. RASMUSSEN, SAXKJØBING

SAMLET PERSONALE I SAXKJØBING

Siddende fra venstre til højre: Kontormedhjælper Gerh. Jensen, Kommiss E. Danielsen, Bestyrer A. Danielsen, Bogholderske Frk. A. Wichmand, Bestyrer Niels P. Petersen, Disponent V. Rasmussen.

Staaende midterste Række: Arbejdsmand Aage Hansen, Chauffør Axel Rasmussen, Forvalter Jacobsen, Arbejdsmand Hans J. Rasmussen, Gaardskarl H. J. Houmann, Arbejdsmand Laur. Rasmussen, Formand Hans Rasmussen, Handelslærling Edv. Rasmussen, Handelslærling H. Vibede, Arbejdsmand Carl Nielsen, Kontorlærling Erik Rasmussen.

Staaende bagerste Række: Arbejdsmand Niels P. Rasmussen, Peder Olsen, Chr. Andreasen, Carl Hansen, Svend Jensen, Lars Hansen og Chauffør Reinh. Rasmussen.

Havnen er et Kagemagasin med Foderblandingsanlæg opført 1910-11 og ved Siden af Kulpladsen et Havneskur, der anvendes hovedsagelig til Kunstgødning. Endelig opførtes i 1940 et stort nyt Pakhus.

Som Bestyrer i Saxkjøbing har, siden Forretningen blev overtaget i 1927, fungeret Herr A. DANIELSEN og som Bestyrer af Butiksafdelingen Herr N. P. PETERSEN.

Forretningen i Saxkjøbing har en Underafdeling i *Hjelm*, der ledes af Købmand I. P. LERCHE.

MAGASINET I HOLEBY

HOLEBY

Som bekendt oprettede C. A. Qvade sin Afdeling i Holeby 1874 og ved Oprettelsen af Aktieselskabet overtoges i Holeby tillige Købmand F. W. Fabers Filial dør. Saa vidt det kan konstateres, har Afdelingen fra 1874 til 1880 været bestyret af Carl Qvade,

fra 1880 til 1882 af K. BIRKEDAHL
 „ 1882 til 1900 „ C. THOUSIG
 „ 1900 til 1918 „ LOUIS DREWES
 „ 1918 „ B. C. AARØE.

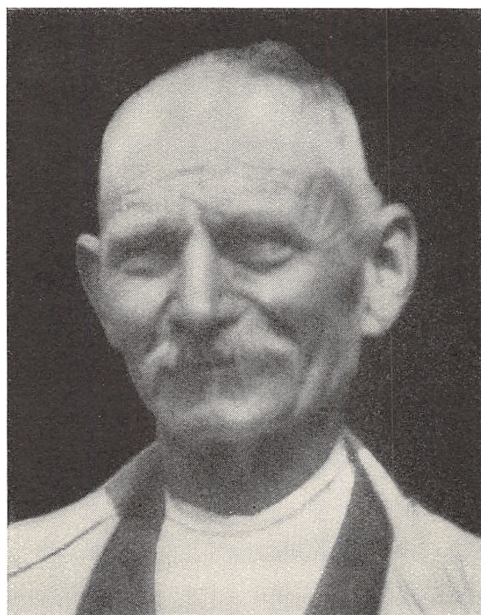
AFD. LOUIS DREWES
 Bestyrer

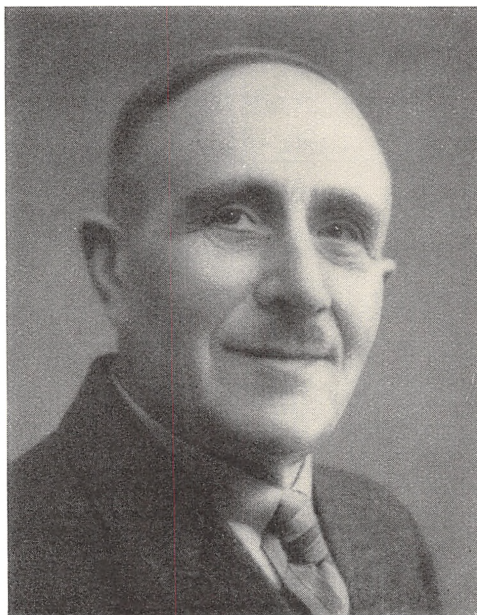
B. C. AARØE, HOLEBY
Bestyrer

FRØKEN MARTHA JØRGENSEN, HOLEBY
Bogholderske

AFD. HANS JØRGENSEN, HOLEBY
Formand

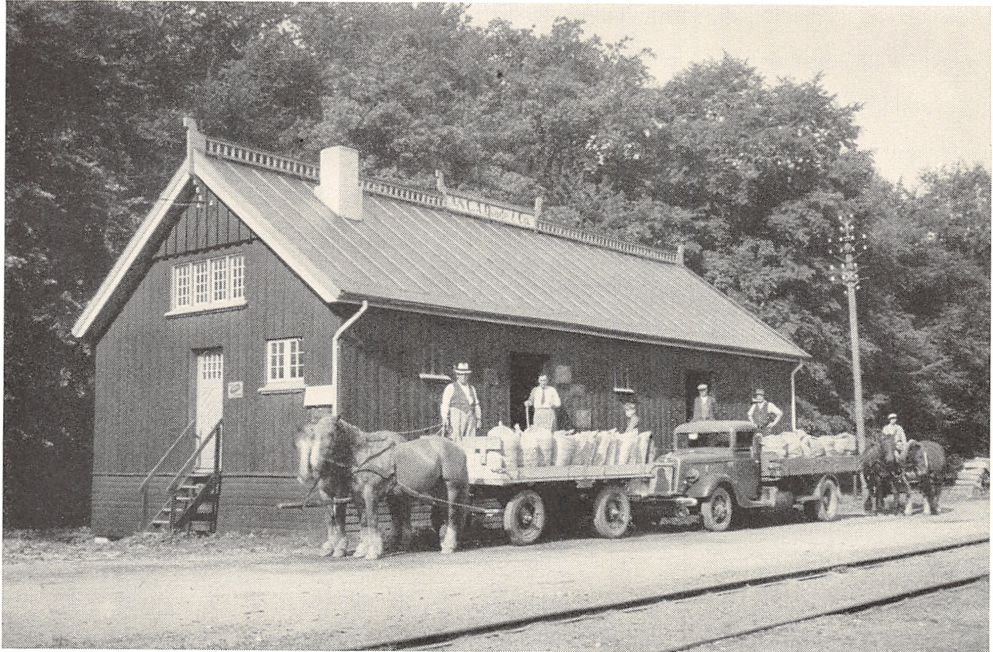
U. SØRENSEN, HOLEBY
Formand

RYDE

Her byggedes i 1916 et Pakhus ved Ryde Station paa Jernbanens Grund. Som Bestyrer fungerede A. TAGE indtil sin Død i 1934. Sønnen, K. TAGE, overtog derefter Faderens Stilling.

ASKHØJ

1926 byggedes her et Pakhus ved Askhøj Station paa Jernbanens Grund. Denne Afdeling ledes sammen med Afdelingen i Ryde og har samme Bestyrer.

MAGASINET I RYDE

Afd. A. TAGE, RYDE/ASKHØJ
Bestyrer

K. TAGE, RYDE/ASKHØJ
Bestyrer

MAGASINET I ASKHØJ

SVEND HANSEN, LINDET
Bestyrer

LINDET

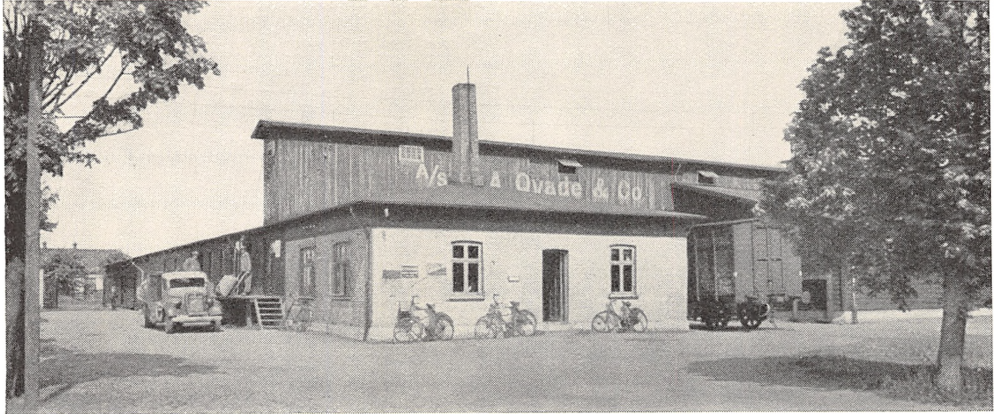
Her opførtes i 1924 paa Jernbanens Grund ved Lindet Station et Pakhus. Denne Afdeling har siden Starten været bestyret af SVEND HANSEN. Da Bandholm-Kragenæs-Jernbanen likviderede i 1941, købte Firmaet Grunden.

MAGASINET I LINDET

SØLLESTED

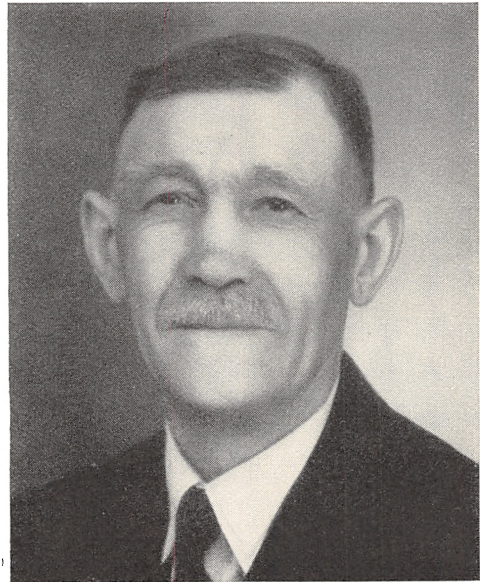
I 1926 købte Firmaet Søllested Købmandshandel. Denne Afdeling bestyredes indtil 1932 af den tidligere Bestyrer, Købmand I. P. PETERSEN, der fratraadte i December 1932, hvorefter Bestyrer G. MIKKELSEN overtog Stillingen.

MAGASINERNE I SØLLESTED

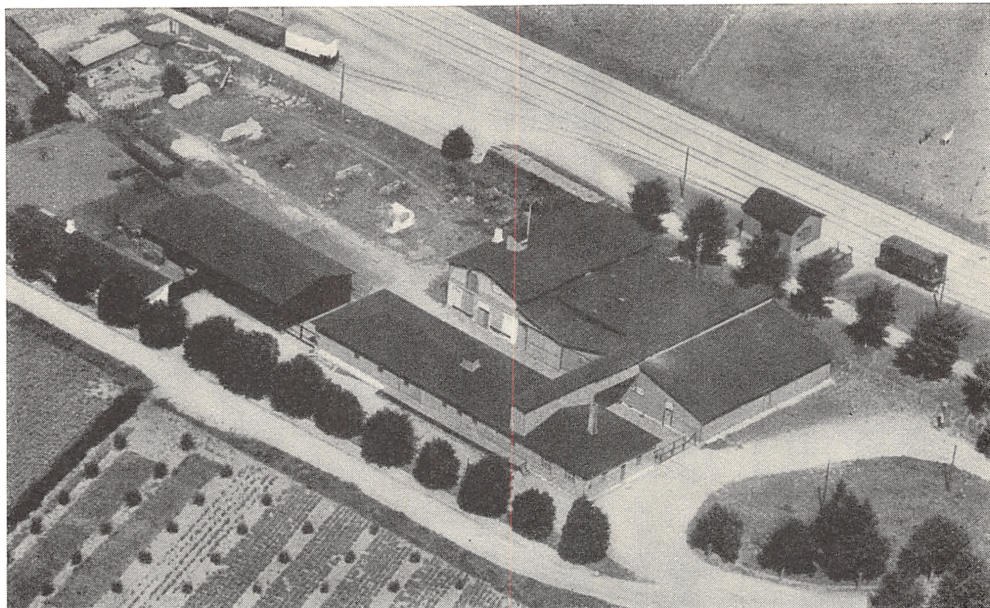

G. MIKKELSEN, SØLLESTED
Bestyrer

P. MADSEN
Formand

LUFTFOTO AF AFDELINGEN I SØLLESTED FRA CA. 1935

SAMLET PERSONALE I SØLLESTED:

Fra venstre til højre: Formand Peder Madsen, Chauffør Svend Larsen, Kontorist Frk. Margit Petersen, Bestyrer G. Mikkelsen, Arbejdsmand Hans Jørgensen og Arbejdsmand Osvald Andersen.

FEJØ OG ASKØ

Endelig oprettedes i 1931 en Afdeling paa Fejø med P. O. CHRISTENSEN som Bestyrer, og samme Aar oprettedes en Afdeling paa Askø med GREGERS RASMUSSEN som Bestyrer.

MAGASINET PAA FEJØ

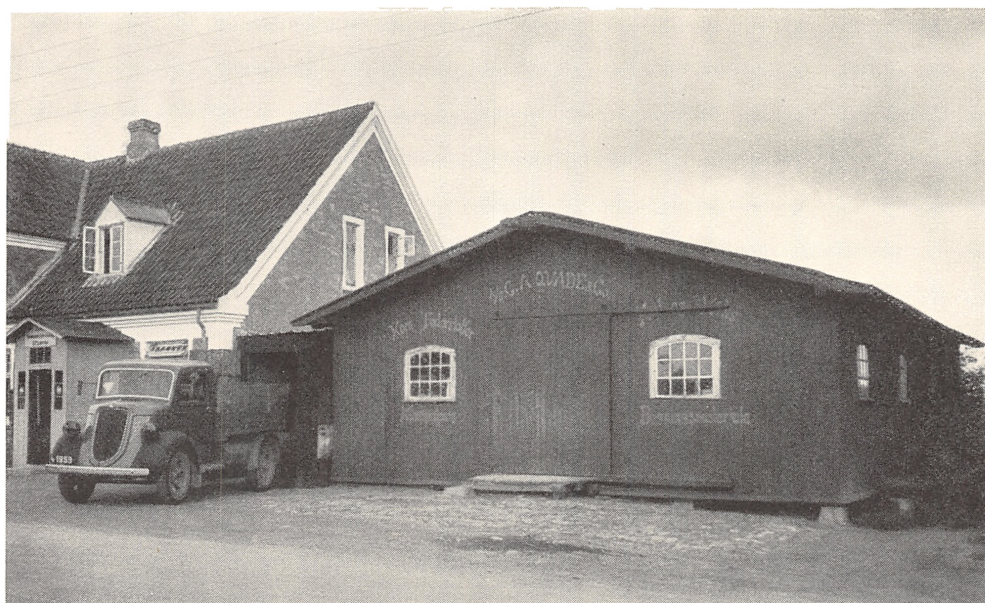
MAGASINET PAA ASKØ VED VINTERTID

P. O. CHRISTENSEN, FEJØ
Bestyrer

GREGERS RASMUSSEN, ASKØ
Bestyrer

MAGASINET I HJELM SOM BESTYRES AF KØBMAND I. P. LERCHE

Handelens Historie

I lærde og digre Værker har Ekspertes beskæftiget sig med Handelens Historie, der er næsten lige saa gammel som selve Menneskeheden. Her kan vi naturligvis kun give ganske korte Glimt af Udviklingen - en Lytogsrejse gennem Tiderne med særligt Henblik paa danske Forhold.

Den oprindelige Form for Handel er Byttehandelen, den saakaldte Tuskhandel. Den har været kendt fra de ældste Tider og findes hos selv de mest primitive Folkeslag. Forresten har dens Princip jo faaet ny Aktualitet gennem den allerseneste Tids Vareudvekslinger mellem Landene. Det var dog Opfindelsen af *Værdimaaleren* - en af de største Opfindelser, Verden har set - der skabte det Begreb, vi nu normalt forstaar ved Handel.

Her i Danmark har man meget tidligt haft forskellige faste Værdimaalere. I Bronzealderen brugte man som Betalingsmiddel bl. a. Guld i Form af Spiralringe, men ogsaa ubearbejdede Stykker af Bronze og Dele af Bronzegenstande synes at have været anvendt. Udmøntede Penge lærer Nordboerne først at kende i Aarhundredet efter Christi Fødsel. Der er i Danmark fundet mange Sølvdenarer med Kejser Neros og hans nærmeste Efterfølgeres Billeder, og fra en lidt senere Tid har man Guldpenge, hvoraf de fleste stammer fra Byzants. Svend Tveskæg var den første danske Konge, der lod foretage en indenlandsk Udmøntning.

Allerede i Stenalderen har der været Handelsmænd i Danmark. Den Tids Mennesker forstod at lave Baade af udhulede Træstammer,

og ved deres Færden paa Havene skrev de de allerførste Kapitler af Danskens Vej til Ros og Magt. Medens Rejserne i Stenalderen gerne gik mod Vest eller til Landene Syd for Vesterhavet, er Handelen i Bronzealderen hovedsagelig gaaet mod Øst og Sydøst. Det er paavist, at de mange Bronze- og Guldgenstande, der er fundet ved Udgravninger, er indført fra det østlige Europa. Til Gengæld er formodentlig ydet Ting, som Nordens Lande var rige paa: Pelsværk, Fisk og Agerbrugsprodukter.

Samkvemmet med andre Lande medførte et vældigt Opsving for vort eget Land. Hjemvendte Handelsmænd øste ud af den Viden, de havde høstet i det fremmede, og flere og flere fik Øjnene op for den store Verden. Landet var efterhaanden forholdsvis tæt befolket, og i den unge Slægt vaagnede Trangen til at gaa paa Langfart for at søge Lykken. Det førte til eventyrlige Togter, hvor man enten foretog regulære Plyndringer eller ligefrem erobrede nyt Land. Vi er inde i Vikingetiden. Svend Tveskæg gør sig til Herre over England, og senere gør Knud den Store ham Kunsten efter. Fund af byzantiske og kufiske Mønter viser os, at ogsaa efter at den egentlige Vikingetid er forbi - omkring Harald Blaatands Regering - har Handelsforbindelsen med Landene i Øst over det store Fastland, langs de russiske Floder og helt ned til Arabien været særdeles livlig.

Fra Midten af det 10. til ind i det 12. Aarhundrede foregaar der med Hensyn til Landets Bebyggelse en mægtig Fremgang. Omkring Landsdelenes gamle Midtpunkter, Tingstederne eller Helligdommene, opstaar *Købstæder*, som i Løbet af forholdsvis kort Tid udvikler sig stærkt. I Købstæderne indretter Kongerne deres Mønt, Kirker rejses der, Handelsmændene søger derhen, og Torv holdes paa bestemte Dage. Af stor Betydning for Købstæderne blev *Gilderne*, der samlede Borgerne til en fælles Optræden udadtil. Efterhaanden som Handelen

voksende, blev Købmændene de mest indflydelsesrige Borgere og fik dermed det store Ord i Gilderne, som blev Købmændenes Sammenlutning, ligesom Laugene blev Haandværkernes.

Gennem Gilderne lærte Købmændene Værdien af at holde sammen, og det førte til et fasttømret Organisationsvæsen indenfor Handelsstanden. Man slog sig sammen flere i Følge, naar man drog ud paa de lange Sørejser, som ofte var forbundet med store Farer, og paa de fremmede Handelspladser havde man ved en samlet Optræden ogsaa lettere ved at varetage de fælles Interesser. De Organisationer, der paa denne Maade dannedes, fik flere Steder efterhaanden en saadan Magt, at de ligefrem blev en Stat i Staten. Hansaens Tid er inde. Flere tyske Byer slutter sig sammen i Forbund til Fremme af fælles Formaal, og senere ser man, at ogsaa Byer som Stockholm og Kalmar betegnes som Hansestæder. Hansaen var en Magtfaktor med vældig Indflydelse, respekteret og frygtet. Ganske naturligt laa den ofte i Strid med Landenes Regenter - ja førte veritable Krige med dem. For Danmarks Vedkommende betød Hansaen en absolut Svækkelse paa mange Omraader. Hansestæderne tiltvang sig Handelsrettigheder og sikrede sig undertiden ogsaa politisk Indflydelse. Kunde de ikke med det gode opnaa, hvad de vilde, anvendte de Magt. I 1249 overfaldt Lübeckerne saaledes København og ødelagde Absalons Borg. De var fuldstændig klar over, hvilken Betydning denne Plads kunde faa som Handelsstad og dermed som Konkurrent. I de følgende Aarhundreder var Danmark som bekendt gentagne Gange i Krig mod Hansaen.

Undersøger man den *Form*, hvorunder Handelen foregik i den tidlige Middelalder, standser man ved de karakteristiske Aarsmarkeder, der igennem et Par Hundrede Aar fik en ganske overordentlig stor Betydning for Omsætningen. Det største af dem holdtes ved et Sted, som benævnedes Haløre, og som menes at have ligget i

Bugten Nord for Hornbæk. Ifølge et gammelt Sagn mødtes her den største Forsamling af Mennesker, der nogensinde har været set i de nordiske Lande. Efterhaanden som Købstædernes Indflydelse voksede, mistede disse Markeder noget af deres Betydning, og Storhandelen overtoges af Købmændene, navnlig de udenlandske. Det var for Størstedelen udenlandske Købmænd, der formidlede Udenrigshandelen, i hvilken først og fremmest Silden indgik som en stor Eksportartikel. De danske Købmænd handlede næsten udelukkende indenfor Landets egne Grænser, og som Helhed kan det siges, at Danmarks Handel i den tidlige Middelalder snarere var i Tilbagegang end i Fremgang. Paa forskellig Maade lykkedes det dog Købstæderne at faa deres Interesser beskyttet, bl. a. opnaaede de visse Forrettigheder fremfor Landbefolkningen. Allerede Erik af Pommern udstedte en Handelsforordning, hvori det bestemtes, at der ikke maatte drives Handel ude paa Landet. Bønderne skulde bringe deres Produkter til Købstadens Torv, og herfra skulde Handelen foregaa. „Bønder skal bjerge sig af Ager og Eng og Købmænd af Købmandsskab“ hedder det. Hvis udenbys Gæster havde noget at sælge, maatte det ikke ske til andre fremmede eller til Bønder, men kun til Byens Borgere og kun i store Partier - Detailhandel forbeholdtes Byens egne Indbyggere. Købstædernes Monopol førte naturligvis til en Kappelstrid imellem dem om at trække saa mange Landboere til som muligt, og der tildeles derfor hver enkelt By et bestemt Opland. Saaledes opstod de saa stærkt omstridte *Læbælter*, der holdt sig gennem flere Aarhundreder.

En egen Form for Handel var den saakaldte Forprang, d. v. s. Opkøb af Landmandens Produkter, som Prangere foretog i hans Hjem, eller inden han var naaet ind til Købstaden med dem. I Lovgivningen forbydes Forprang altid paa det skarpeste, og der fastsættes strenge Straffe for Overtrædelse. En anden Ting, som Regenterne altid var

ude efter, var de ulovlige Havne. Allerede Dronning Margrethe forordner: „Ingen have Havn uden ved Købstæderne, som de af Arild har været“. Den væsentligste Grund til dette Forbud var dog næppe saa meget Hensynet til Købstædernes Tarv som til det Tab i Toldindtægter, Kronen kunde risikere.

Til Trods for de Indrømmelser, Købstæderne havde faaet, indtog de ingenlunde nogen særlig høj Stilling i Samfundet. Studerer man f. Eks. Christian III's Haandfæstning af 1536, faar man et tydeligt Indtryk af Rigsraadets og Adelen's dominerende Position, Købstæderne kommer i anden Række, og Bønderne synker ned til at være en i et og alt underkuet Stand, som Adelen har Hals- og Haandsret over. Tid efter anden blev der ogsaa gjort Indhug i Købstædernes Rettigheder. I Frederik II's Haandfæstning bestemmes det saaledes, at Adelen skal have Ret til at drive Sildefiskeri overalt i Landet og til at foretage direkte Handel med Okser. Denne Bestemmelse betød en stor økonomisk Fordel for Adelen og et tilsvarende Tab for Byernes Købmænd. Under Frederik II begyndte iøvrigt i Europa en almindelig Konjunktur-stigning, som ogsaa for Danmark blev Indledningen til bedre Tider, men i hvert Fald i Begyndelsen kom de ændrede Forhold naturligvis kun de faa udvalgte til gode.

Med Christian IV's Overtagelse af Regeringen i 1596 oprandt en travl og foretagsom Tid. Han drømte stolte Drømme om en stærk Kongemagt og om at gøre sit Land velstaaende og indflydelsesrigt, og han udfoldede paa mange Omraader et beundringsværdigt Initiativ. Hvad Handelen angaar, var Tidspunktet for en virkelig Indsats særdeles gunstigt, først og fremmest fordi Hansestædernes Indflydelse omsider var i stærk Tilbagegang. Mulighederne blev udnyttet saa godt, at man regner med, at danske Købmænd ved Slutningen af det 16. Aarhundrede drev en Handel, der var større end nogensinde før. Men i Kon-

kurrencen med Hollænderne, der var blevet Hansestædernes Arvtagere, og som i Kraft af deres Rigdomme og Kolonier havde ganske anderledes Betingelser for at gøre sig gældende paa Verdensmarkedet, sakkede Danskerne efterhaanden bagud, og hertil kom, at den indenlandske Handel i høj Grad hæmmedes af Adelens Privilegier. Kongen gjorde, hvad han kunde for at udvikle Handel og Industri. Han hyldede Merkantilismen, det nationaløkonomiske System, der blev det herskende i det 17. og 18. Aarhundrede. Dets Princip gik ud paa en Forøgelse af Nationalformuen gennem Opblomstring af Landets Handel og Industri, og for at opnaa dette tog Kongen Initiativet til Oprettelsen af nye Industrier, han dannede Handelskompagnier og udrustede Ekspeditioner, og for at fremme den indenlandske Handel sørgede han for høje Toldsatser og udstedte ligefremme Ud- og Indførselsforbud. Blandt Kompagnierne var det vigtigste „Det ostindiske Kompagni“, der fik Eneret til Handel og Skibsfart paa Ostindien, Kina og Japan. Desuden stiftedes bl. a. et vestindisk Kompagni og et, som fik Handelen paa Island overdraget.

Men trods alle Anstrengelserne og trods de meget betydelige økonomiske Ofre, der var bragt, fik Landets Handel ikke det ventede store Opsving. Kun Hovedstaden voksede under Kongens særlige Bevaagenhed, men paa de andre Købstæders Bekostning. Alt i alt saa det efterhaanden sørgeligt ud med baade Landets og Kongens Pengevæsen. Den staaende hvervede Hær, han havde indført, slugte store Pengesummer, gentagne Udrustninger, Anlæg af nye Byer og Kongens store Byggelyst kostede ogsaa mange Penge, og i sin private Husholdning var Kongen ikke netop sparsommelig. Nye Indtægtskilder maatte søges. Rigsraadet modsatte sig naturligvis Forhøjelse af Lensudgifterne, og Kongen skred saa til en klækkelig Forhøjelse af Toldafgifterne. Der indførtes den helt nye og for Handelen meget generende

Bestemmelse, at der ikke blot skulde erlægges Told ved Ind- og Udførsel, men ogsaa ved Handel indenfor Rigets egne Grænser - et eklatant Brud paa tidligere Grundsætninger.

Det, der skæppede allermest i Kassen, var dog Øresundstolden. Denne særlige Gennemsejlingspris, som ethvert Skib maatte erlægge, var i 1429 indført af Erik af Pommern, og flere af de efterfølgende Konger har sikkert været ham dybt taknemmelige for hans gode Idé. Gennem Tiderne kom Øresundstolden til at spille en vigtig Rolle i Landets Økonomi, men den har ogsaa bragt Forviklinger og ulykkelige Krige ind over Danmark. Naar det kneb med Kontanter, forhøjede Kongerne blot Satserne, og naturligvis gav dette ofte Anledning til Kiv og Strid med andre Nationer. Ogsaa Christian IV fik dette at mærke. Hans Forhøjelser af Sundtolden var en væsentlig Aarsag til Udbrudet af Torstenssonskrigen, der endte med den for Danmark forsmædelige Fred i Brømsebro 1645.

Ulykkelige Aar fulgte efter Krigen. Landet var hærget, og Befolkningen stønnede under nye store Skattebyrder. Adelen benyttede sig af Lejligheden til at tiltage sig yderligere Rettigheder, hvilket medførte indre Splid, de mange Udførselsforbud bragte en mærkbar Nedgang i Byernes Handel, Skibsfarten var i stærk Tilbagegang, og Størstedelen af Fragten besørgedes af udenlandske Skibe.

Efter Enevældens Indførelse under Frederik III fik denne Konge pludselig større Magt, end nogen anden dansk Regent nogensinde havde haft, og der blev nu taget fat fra Grunden paa at bringe Statens Finanser paa Fode igen, men hvad Handelen angaar, skulde der gaa lange Tider, før man mærkede blot Tilløb til en Bedring. Under Christian V fortsattes Bestræbelserne for at hjælpe paa Forholdene, men det var en meget vanskelig Opgave. Kongen havde et aabent Blik for de direkte Skatters tyngende Byrde, men Statens Finanser var

saa langt nede, at der ikke godt kunde blive Tale om en Lettelse. Derimod forsøgte paa forskellig Maade en Omlægning. Blandt de mange Forordninger, Christian V udstedte, var saaledes en af de vigtigste om Konsumtionen - en Afgift paa Varer, der indførtes til Købstæderne, med andre Ord en Fordyrelse af de daglige Forbrugsartikler. Konsumtionens Forløber havde været Cisen eller Accisen, som havde ramt Borgere og Bønder haardt, medens Adelen og Gejstligheden havde været fritaget for denne Afgift. Ligesom Accisen ofte havde gjort det, vakte ogsaa de nye Konsumtionsbestemmelser Modstand, men Kongen kunde ikke give Afkald paa denne Indtægt og fandt vel ogsaa, at det var en forholdsvis human Beskatningsmaade. Paa Grund af Afgiften forhøjedes naturligvis Priserne i Byerne, og Borgerne smuglede derfor i stor Udstrækning Varer ind for at undgaa Afgiften. I en kongelig Forordning „paalægges Borgmester og Raad u-lovlige Bagporte oc Laager at afskaffe“.

Efterhaanden sporedes der nogen økonomisk Fremgang i Landet, men der kom et føleligt Tilbagefald ved Krigen mod Sverige, „den skaanske Krig“ fra 1676-79. Da den var overstaaet, var Folkets økonomiske Kraft et Sammenbrud nær. Atter gjaldt det om at hjælpe paa Finanserne. Man indsaa, at det ikke kunde nytte noget at paalægge nye Skatter, men fandt i Stedet paa en virkelig snedig Udvej, idet man foretog en Revision af alle Regnskaber og Betalinger af Penge og Jordegods siden 1660. Her var man stødt paa en lystigt rislende underjordisk Indtægtskilde! Iøvrigt havde man været inde paa Tanken før, men først nu kom der rigtig Fart i Undersøgelserne. Den nedsatte Kommission skulde ikke respektere nogen tidligere Afgørelse, ikke engang om den havde Kongens Underskrift. Haardhændet blev der gaaet til Værks, og megen Uretfærdighed fandt Sted. Efter 5 Aars Forløb var Revisionen tilendebragt, og da var Erstatningerne naaet

op til 550.000 Rdl. i Penge, foruden hvad der var blevet inddraget af gammelt Krongods o. lign.

Ogsaa ad andre Veje søgte man at skaffe Midler, og en Kommission nedsattes med det Formaal at forbedre Landets Økonomi i sin Helhed. Kommissionen udstedte adskillige Forordninger og satte Kronen paa sit Værk med Udarbejdelsen af en Lovbog, Christian V's Danske Lov. Den betød et stort Fremskridt, ikke mindst derved, at den gjaldt for hele Landet - det var første Gang, at man havde en Lov fælles for hele det danske Rige. Om alle Detailler vedrørende Handelen giver Loven udførlig Besked. Man fristes til at bringe mange Citater, men Pladsen tillader det ikke. Lad os dog tage et enkelt. Det hedder om Maal og Vægt: „Befindis nogen at have, eller bruge, anden Maal, eller Vægt, end som forskrevet staaer, eller at bruge anden Maal eller Vægt at veye ud med, end han bruger at maale oc veye ind med, da skald han agtes som en Falskner, oc have sin Boeslod forbrudt, i hvo han oc er“. Ingen Lov er fuldkommen, og denne var det heller ikke, men som allerede sagt var den et betydeligt Fremskridt. Noget andet er, at det kneb for Embedsmændene at praktisere den paa den rigtige Maade. Statens Tilsyn var ofte illusorisk, og Følgen var, at Lovene ikke overholdtes. Hvad angaar de trufne Foranstaltninger til Ophjælpning af Handel og Industri, viste det sig desværre endnu en Gang, at Resultaterne udeblev. Landets Statsgæld voksede, og Skatterne tyngede Befolkningen i Knæ.

Under Frederik IV forbedredes Forholdene vel en Overgang noget, men de store Krige bragte snart Armoden til Huse igen. København høstede stadig det meste af, hvad der overhovedet var at høste, men ude omkring i Landet saa det mange Steder meget sørgeligt ud. I mange Købstæder stod Masser af forfaldne Huse, som Beboerne havde forladt. Ofte bidrog store Brande til yderligere at forøge det

fortvivlede Indtryk. Bygningernes Brandfarlighed og det tarvelige Slukningsmateriel medførte, at en opstaaet Ildløs var vanskelig at bekæmpe. Mest kendt er den store Ildebrand i København den 20. Oktober 1728, hvor to Femtedele af Byen blev Luernes Bytte.

I 1732 stiftedes Det asiatiske Kompagni, der skulde faa stor Betydning for dansk Handel og Søfart gennem hele det 18. Aarhundrede. Kompagniet fik en god Start og gjorde snart store Forretninger, som i hvert Fald bragte Fremgang og Velstand til Hovedstaden. Der var nemlig for en stor Del Tale om Transithandel over København, hvorved der her skabtes baade Arbejde og Fortjeneste. De øvrige Byers Økonomi var stadig som Helhed daarlig, og at bedre Forholdene paa Landet var en haabløs Opgave. Navnlig efter Stavnsbaandets Indførelse (1733) var Bonden kommet i et saadant Afhængighedsforhold til Herremanden, at det for lange Tider maatte kue ham og fratage ham Lysten til en personlig Indsats i Arbejdet.

For Storhandelen blev det en Mærkedag, da Christian VI ved Commerce-Forordningen af 4. August 1742 indførte særligt Borgerkab for de „virkelig indskrevne Groshandlere“. Denne Institution var Oprindelsen til Grosserer-Societetet - et Handelskammer, der overfor Regeringen skulde virke raadgivende og af Myndighederne blev forelagt Spørgsmaal, hvis Besvarelse krævede særlig Handelskyndighed.

Med Frederik V's Tronbestigelse i 1746 indledtes en ny Æra i Danmarks Riges Historie. Det gav sig Udslag paa mange Maader og ogsaa med Hensyn til Handelen, der fik en betydelig Fremgang. Det var ikke, fordi det manglede paa Vanskeligheder i denne Periode. Vi har i disse Aar bl. a. den preussiske Syvaarskrig og Kolonialkrigen mellem England og Frankrig. Navnlig den sidste skabte mange Problemer for dansk Søfart, men det lykkedes Udenrigsministeren, den kloge Forhandler J. H. E. BERNSTORFF at opnaa en Ordning, hvorved

Forholdene blev mindre ødelæggende. Han gjorde ogsaa meget for at skabe et udenlandsk Marked for danske Udførselsartikler, og der oprettedes Handelstraktater med en Række Lande. Troen paa de store Handelskompagnier var stadig levende, og paa Regeringens Tilskyn-delse stiftedes i 1747 „Det almindelige Handelskompagni“ til Handel paa Vest- og Sydeuropa. Det gav dog ikke det ventede Udbytte, og efterhaanden kørte ogsaa flere af de andre store Selskaber paa Pumperne. Det vestindisk-guineiske Kompagni standsede sin Virksomhed, og Kongen erhvervede dets Kolonier for 2.240.000 Rdl. Det var navnlig dengang en ganske pæn Sum, og i hvert Fald for Kongen selv blev det en lidet indbringende Forretning. Det medførte imidlertid, at Handelen baade paa Kolonierne og paa Guineas Vestkyst blev frigivet for alle Kongerigets Undersaatter, og dette gav et vældigt Opsving til Gavn for Handel og Skibsfart. Og der var nu ved at ske den glædelige Udvikling, at det ikke som tidligere var København, der nød hele Kagen. Ogsaa de andre Søkøbstæder fik Part i de indtjente Penge, saaledes at Velstanden i Provinsbyerne dog voksede noget. For Skibsfarten var det som nævnt gode Aar. Man anslaar Handelsflaaden i 1746 til ialt 585 større Skibe - tyve Aar senere var den vokset til næsten det femdobbelte.

Men det er heller ikke altid let at have Medgang. Medens Indtægterne voksede, steg Udgifterne endnu mere - og i de Aar, hvor der virkelig havde været Overskud, glemte man desværre at lægge noget til Side til at staa imod med i mindre gode Dage, en Forglem-melse, som Nutiden jo undertiden ogsaa har gjort sig skyldig i! Følgen var, at nye Skatter maatte paalægges, nye Laan maatte optages.

Under Christian VII søgte STRUENSE at skaffe Penge i Statskassen ved Hjælp af det berømte - eller man bør maaske snarere sige ber-rygtede - Tallotteri, der, saa utroligt det lyder, holdt sig lige til 1851

og skabte Fattigdom i mange Hjem. Struense indførte ogsaa paa forskellige Omraader en Række Besparelser, men alt, hvad der kunde indtjenes, opslugtes ganske af de umaadelige Summer, der gik til Hoffet, for ikke at tale om, at Struense og BRANDT fik lokket Kongen til at yde dem hver en Gave paa 60.000 Rdl.

Udbrudet af den nordamerikanske Frihedskrig i Aaret 1775 blev Indledningen til en gylden Tid for dansk Handel og Skibsfart. De Vanskeligheder, den neutrale Skibsfart mødte, opvejedes langt af Fordelene. Fragthandelen baade paa Middelhavet, Vestindien og Østen blomstrede som ingensinde før, og denne oversøiske Handel gav store Indtægter, der skabte en Pengeomsætning, som gavnede alle Befolkningslag. Det asiatiske Kompagni gav i disse Aar 20 og 30 % i Udbytte, og i et enkelt Aar indførtes der asiatiske Varer til en Værdi af op imod 6 Millioner Kroner.

I 1773 havde Regeringen foretaget et Skridt, der senere skulde faa skæbnesvanger Betydning. Den havde udkøbt Interessenterne i den københavnske Bank, der fra dette Aarstal blev Statsbank. Herved kom Regeringen til at beherske Pengemarkedet og kunde udstede Pengesedler efter Forgodtbefindende. Man haabede paa denne Maade at kunne skabe en gunstig Handelsbalance overfor Udlandet og sprede Velstand i vide Kredse, men som bekendt gik det ganske anderledes. Forholdet var nemlig det, at til Trods for Handelens Blomstring var Landets egen finansielle Tilstand i en sørgelig Forfatning. Statsgælden, der ved Struenses Fald udgjorde 16 Millioner, steg yderligere med ca. 7 Millioner. Da Kronprinsen overtog Regeringen i 1784, medførte det paa mange Omraader en Forandring til det bedre - Landbo-reformerne o. m. a. betød en Nyordning, der kom Landet til gode, men med Finanserne stod det stadig sløjt til. I 1787 nedsattes en Finanskommission, der skulde anvise nye Veje. Paa dette Tidspunkt var

Handelsforholdene efterhaanden blevet i den Grad vanskeliggjort, at Kommissionen rentud siger i sin Betænkning, „at Handel under det bestaaende System vanskelig kan trives“. Det var navnlig de mange Told-Formaliteter og de talrige Ind- og Udførselsforbud, der gjorde det hele saa besværligt. Resultatet af Kommissionens Arbejde blev en ny Toldlov, ifølge hvilken al Udførselstold bortfaldt, og kun ganske enkelte Indførselsforbud blev staaende. Ogsaa den indenrigske Om-sætning blev paa forskellig Maade lettet. Loven var et vigtigt Skridt bort fra det gamle Beskyttelsessystem og hen imod et besindigt Fri-handelssystem. Med Rette er det sagt, at Danmark her for en Gangs Skyld gik i Spidsen i Europa.

Da England og Frankrig paany kom i Krig med hinanden, gjorde Danmark alt for at holde sig uden for Konflikten. Man haabede, at den danske Søhandel ligesom under den nordamerikanske Frihedskrig skulde høste store Fordele, og selv om de krigsførende Magter lagde mange Hindringer i Vejen, lykkedes det virkelig at bevare Skibsfarten, som endnu en Gang sejlede Rigdom hjem til vort Land. Mange Skibe blev ganske vist opbragt og ført ind til engelske og franske Havne, men de hjemlige Redere mistede ikke Modet, men fortsatte med at sende deres Skibe ud i Brændingen. Selv om Tabene kunde være store, var Gevinsten dog langt større. I denne saakaldte „florissante Tid“ gav Farten baade paa Vestindien, Indien og Kina rige Resultater, og den danske Handelsflaade var større end nogensinde. Desværre blev København, der som sædvanlig havde faaet Løvens Part af Fest-maaltidet, netop i disse frugtbare Aar hjemsogt af flere Ulykker. 1794 brændte Christiansborg Slot, og det følgende Aar nedbrændte en stor Del af Byen - ikke mindre end 55 Gader med ialt 941 Gaarde og Huse blev raseret af Flammerne.

I 1799 udbrød en stor Handelskrise i England, og dens Virkninger

naaede ogsaa til Danmark, hvor mange af de store Handelshuse vaklede i deres Grundvold. Staten forsøgte at hjælpe ved at nedsætte en „Komite til Handelens Tarv“, og det lykkedes at ride Stormen saa nogenlunde af.

Med Hensyn til Statens eget Regnskab, var det gaaet ligesom tidligere: skønt Handelen havde gyldne Dage, var der ingen Bedring at spore i Statens finansielle Stilling. Den kortvarige Krig med Sverige kostede mellem 6 og 7 Millioner Rdl., og forskellige Indtægter, som Staten havde haabet paa, udeblev. I 1800 udgjorde Statsgælden 29 Millioner Rdl. - og det skulde blive værre endnu. Da Danmark traf den skæbnesvangre Beslutning at gaa med i et Neutralitetsforbund mod England, førte det til Slaget paa Reden, hvis sørgelige Resultat vi alle kender, og i Tiden derefter maatte Regeringen optage et nyt stort Statslaan, hvilket igen førte til nye Skattepaalæg. Og saa kom Københavns Bombardement 1807. Det betød vældige Udgifter til Byens Genopbygning, til Norges Forsyning med Korn og andre Levnedsmidler, til den forøgede Hærstyrke, til Underhold af den franskspanske Hær i 1808 og 1809. Hertil kom, at Skibsfarten gik ned, saa Øresundstolden formindskedes, og i Krigens Fodspor fulgte naturligvis ogsaa en stærk Nædgang i Handelen, hvorved Toldindtægterne dalede. Allerede nogle faa Maaneder efter Bombardementet, da Regeringen maatte og skulde have Penge, havde den set sig nødsaget til at rekvirere 2 Millioner Rdl. i Seddelpenge fra Banken. Til Brug i Norge udstedtes Assignationssedler, som allerede i Maj 1809 beløb sig til 7 Millioner Rdl., og endelig udstedtes Skatkammerbeviser til et Beløb af 34 Millioner Rdl. Intet Under, at Folk sagde, at den Fabrik i Landet, der havde mest at bestille, var Seddelfabrikken i København. Den kunde overhovedet ikke tilfredsstille Efterspørgslen.

Efter 1807 blev Forholdene for det private Erhverv lige saa ulykke-

lige som for Statens Finanser. Handelsvejene spærredes, og efterhaanden standsede al regelmæssig Handel og Skibsfart. Handelsstandens store Velstand fra Slutningen af det forrige Aarhundrede svandt lidt efter lidt bort og gav Plads for Fattigdom. København mistede sin store Betydning som Handelsstad, og der skulde gaa lange Tider, før den genvandt den.

I 1813 kom den længe ventede Katastrofe. Seddelfabrikationen arbejdede nu under Højtryk, med samme Tempo som Rotationspresserne paa et moderne Dagbladstrykkeri. Fra Juni til November 1812 blev der trykt Sedler til et Beløb af 20 Millioner Rdl., og dog var det ikke engang nok til, at man kunde betale de løbende Udgifter. Efter at Statsbankerotten var en Kendsgerning og de gamle Pengesedler gjort ugyldige, stod det hele i Opløsningens Tegn, Handelen var næsten tilintetgjort og den indre Foretagsomhed standset. Og til denne finansielle Elendighed kom saa den nationale. Ved Freden i Kiel 1814 blev Norge skilt fra Danmark. Tiden derefter kendetegnes af Fattigdom. Statsgælden beløb sig til 240 Millioner Rigsbankdaler, og Udgifterne var stadig større og Indtægterne mindre end beregnet, hvorfor nye Laan maatte optages i Udlandet. Flaadens Tab og Krigen mod England havde ødelagt Fragtfarten, og den før saa blomstrende Handel paa Kina og Ostindien sygnede hen. Usikkerheden paa Pengemarkedet vedvarede, indtil Nationalbanken blev oprettet i 1818. For første Gang var der her skabt en Institution med en lovhjemlet Uafhængighed af den udøvende Statsmagt.

Det havde før set sort ud i Danmark, og der var dog atter kommet lysere Tider - og saadan gik det ogsaa efter disse tunge Dage og svære Prøvelser. Landet ejede dygtige Mænd med Modet, Evnen og Viljen i Behold, og selv om Handelen og Skibsfarten ikke kom op paa de Højder som i den store Glansperiode, saa bar det dog fremad.

Medvirkende til denne Fremgang var i høj Grad de stigende Konjunkturer for Landbruget. Man var kommet ind paa en mere rationel Udnyttelse af Jorden og en Forædling af Husdyravlen, Kornudførslen steg, Smørudførslen begyndte nu ogsaa at gøre sig gældende, og dette kom selvsagt Handelen og Skibsfarten til gode. De første Dampskibe toges i Brug, og der oprettedes nye inden- og udenlandske Ruter. Med Landbrugsproduktionens Fremgang indledtes en Opblomstringsperiode for Provinskøbstæderne - Havnene, der som oftest havde henligget i en sørgelig Forfatning, blev uddybet og Bolværkerne istandsat.

Samtidig med denne økonomiske Opgang kom der ogsaa i aandelig Henseende en ny Tid til vort Land. Midten af Fyrrerne i forrige Aarhundrede var som en Opvaagning efter en lang, mørk og trang Vinter - et Vaarbrud, siger JUL. SCHOVELIN i sit store Værk om Danmarks Handel. Over hele Europa gik aandelige Strømninger, der gjorde op med alle gamle, støvede Doktriner og satte nye, friske Ideer i Høj-sædet. Raabet om Frihed havde lydt og vundet Genklang, man hævdede Folkets Ret til „frit at tænke, tro og tale“, og de nye Tanker fandt Udtryk ikke blot i Kunst og Politik, men ogsaa i Dagliglivet, i Handel, Haandværk, Industri og Landbrug. Det gamle System med de mange snærende Baand havde udspillet sin Rolle. Nye Veje skulde betrædes, nye Midler skulde prøves. Stavnsbaandets Løsning i 1788 havde været Forløberen for den nye Aand, og Christian VIII var ikke blind for, at nye Reformere var paakrævet. For den københavnske Storhandel blev det af ikke ringe Betydning, at han i 1842 - netop i Hundredaaret for Oprettelsen af det første Handelskammer, hvoraf Grosserersocietetet udviklede sig - gav den københavnske Grossererstand Selvstyre, saa den fik Ret til selv at vælge sin Komité, ligesom Komiteen selv skulde vælge sin Formand. I Landbruget fortsattes

Forbedringerne, nye Driftsmetoder indførtes, og nye Redskaber blev taget i Brug. Flid og Nøjsomhed prægede den danske Bondestand, og mellem Landbrugerne og Korneksportørerne trivedes et frugtbart Samarbejde til Gavn for begge Parter.

Kongens berømte Udtalelse: „Nu vil vi alle spare“ var - i hvert Fald hvad Statshusholdningen angaar - ikke tomme Ord. Der *blev* virkelig sparet, Udgifterne indskrænkedes, en forstandigere Beskatning indførtes, der blev afdraget paa Statsgælden o. s. v. - og Resultatet var, at der endelig kom Orden i Statens Pengesager. Trods særlige Udgifter ved Tronskiftet viste Regnskabet for 1841 en Indtægt paa 32 Millioner Kroner uden Overskridelse af Udgiftssiden, og Regnskaberne fra de følgende Aar viser, hvor alvorligt man har taget dette Pengespørgsmaal - fra Aar til Aar overholdes Balancen.

Det er ganske pudsigt, at Finanserne saaledes blev bragt paa ret Køl, kort før Øresundstolden, der jo gennem flere Hundrede Aar var blevet anset for en uundværlig Indtægtskilde, blev afskaffet. Vi har tidligere omtalt, hvorledes denne Told ofte var en Torn i Øjet paa andre Stater, og hvorledes den havde ført til Krig og Stridigheder, og efterhaanden blev Modstanden imod den større og større. I 1838 krævede alle Østersøstaterne betydelige Nedsættelser af Afgifterne, i 1842 kom England med lignende Krav - og i 1855 nægtede De forenede Stater pure at betale. Efter lange Forhandlinger endte det med, at Øresundstolden blev helt afskaffet den 1. April 1857. For at ophæve Tolden havde Danmark fra de interesserede Stater forlangt en Sum een Gang for alle paa ialt 137 Millioner Kroner, men vi fik kun 63 Millioner, idet flere af Staterne ved Modkrav, Beregning af højere Kurs paa deres Penge eller forskellige andre Forklaringer ganske roligt nedsatte Beløbet. Brasilien skulde betale $\frac{1}{2}$ Million Dollars. Dem har vi til gode den Dag i Dag.

Fra Midten af Fyrrerne havde den oversøiske Handel en Række Aar, der næsten kunde maale sig med den gyldne Tid omkring Aarhundredskiftet, og medens der tidligere hovedsagelig havde været Tale om en Transithandel, var en stor Del af Importen nu til Forbrug her i Landet. Ogsaa Handelen med danske Eksportvarer var i Stigning. Den vigtigste Udførselsartikel var Korn, men der udførtes ogsaa Hornkvæg, Heste, Svin og Smør, og desuden en hel Del islandsk Klipfisk til Spanien. Fremgangen paa disse forskellige Omraader betød, at man var ved at frigøre sig fra Hamburgervældet, som i lang Tid havde knuget den danske Handel.

I Indenrigshandelen var Grossisterne i temmelig høj Grad generet af udenlandske Handelshuses omrejsende Agenter, der optog Ordre direkte hos Detailhandlerne. I de allerfleste Tilfælde var det vanskeligt at afgøre, om de i et og alt overholdt Forordningen af 8. Juni 1839, hvori det om fremmedes Handel i Danmark hed: „De maa derhos ikke falbyde eller afhænde Varer til andre end dem, der ere berettigede til at drive Købmandshandel en gros eller en detaille, saa og til Fabrikanter, Haandværkere og andre Næringsbrugere. Ligesom de dog til Kiøbmænd kun maa afhænde saadanne Varer, hvormed enhver af disse er berettiget til at handle, saaledes maae de til Fabrikanter, Haandværkere og andre Næringsbrugere kun afhænde saadanne Varer, som enhver til sin Næringsdrift behøver. Ligeledes skulde de være uberettiget til at afhænde Varer i ringere Partier end dem, som det er tilladt Grossererne at sælge“. Det er indlysende, at de danske Grossererere ofte rasede over den Konkurrence, der paaførtes dem fra disse udenlandske Agenter, men der fandtes ikke noget rigtig virksomt Middel til at bekæmpe dem. Først langt op i vor Tid ved Lov af 29. April 1913 blev dette Forhold endelig ordnet ad Lovgivningens Vej.

Da Samfærdselsmidlerne jo altid spiller en stor Rolle for Handels Trivsel, skal der her siges ganske lidt om, hvordan det forholdt sig med dem for hundrede Aar siden. For Skibsfarten blev Dampskibene naturligvis af den allerstørste Betydning, men endnu i Fyrerne foregik Færgefarten mellem Landsdelene som oftest ved Sejlskibe. Baade Personbefordringen og Pakkeforsendelsen til Landskete gerne med Hest og Vogn. Det gik langsomt! I 1842 udtrykker et lollandsk Dagblad sin Glæde over, at det nu med den bedre Forbindelse er muligt at naa fra Nysted til København paa 24 Timer. Og naturligvis indtraf der ofte Forsinkelser. I „Lollands-Posten“ for Fredag den 17. Juni 1842 læses saaledes: „Fordi Pakke- og Brevposten fra København, som ordentligviis i Sommertiden indtræffer her til Mariebo Onsdag Aften, denne Gang ikke indtraf førend i Nat, udsætte vi Udgivelsen af dette Nr. af „Lollands-Posten“ til i Dag“. Et hyggeligt Glimt fra en fjern Tid, der tog Tingene med Ro. Først med Fremkomsten af Jernbanerne kom der Fart i Samfærdslen. Den første Jernbane i Kongeriget aabnedes 1847 mellem København og Roskilde.

De gode Handelsaar i Fyrerne blev naturligvis formørket af Virkningerne af Krigen 1848-50, men hurtigt kom man igennem Vanskelighederne, og Aarene 1850 til 1857 var gyldne Aar for den danske Handelsstand og for Landet i sin Helhed. Saa kom imidlertid den store Handelskrise i 1857, og den var sværere at klare. Den danske Handel havde som tidligere nævnt frigjort sig fra Hamburgs Indflydelse og havde skabt nye, direkte Forbindelser med Indsats af egen Kapital, og samtidig med, at dette havde bragt Fordele, betød det naturligvis ogsaa, at den personlige Risiko var blevet større. Krisen begyndte i Amerika, naaede senere England og bredte sig derfra til Nordtyskland og Skandinavien. Her i Danmark havde man

i Begyndelsen taget det nogenlunde med Ro, men det viste sig snart, at et truende Uvejr trak op, og at en økonomisk Ulykke af hidtil uanede Dimensioner kunde ramme Landet. En feberagtig Nervøsitet greb hele den danske Handelsverden, men man kom dog lettere gennem Krisen, end der havde været Grund til at tro. Der blev optaget et Laan i Øresundsfonden, som var dannet af de forskellige Nationers Indbetalinger ved Øresundstoldens Afskaffelse, og ikke mindst takket være C. F. TIETGEN'S Medvirken arbejdede Handelsstanden sig støt og sindigt ud af de vanskelige Forhold. Flere store københavnske Handelshuse saa sig ganske vist nødsaget til at standse deres Betalinger, men alt i alt var det billigt sluppet.

Vi har tidligere omtalt, hvorledes Kravet om Frihed ogsaa paa Handelens Omraade gik hen over Europa i Begyndelsen af forrige Aarhundrede - og Kravet blev stadig stærkere. Kampen stod mellem Beskyttelse og Frihandel. Det var fra England, Frihandelsbevægelsen udgik, og den store engelske Nationaløkonom ADAM SMITH blev med sit Værk „*Inquiry into the nature and causes of the wealth of nations*“ Grundlæggeren af den nyere Nationaløkonomi. I Danmark fulgte man den engelske Frihandelsbevægelse med den største Opmærksomhed, saa meget mere som dens Principper jo ikke var nye for os, men mere end anedes i den senere saa lovpriste Toldreform af 1797. Herhjemme blev Grosserersocietetets Komité Bevægelsens Fortaler. Efter aarelange og ofte trange og bevægede Forhandlinger resulterede Frihedskravene i Næringsloven af 1857, der ophævede de gamle Laug, og i Toldreformen af 1863. Det reelle Udbytte af sidstnævnte blev, at Udførselstolden bortfaldt og ligeledes Tolden paa Landbrugsprodukter. En Del Raa- og Hjelpestoffer til Industrien blev fritaget for Told, som derimod blev bibeholdt for saa godt som alle Industrifrembringelser, hvoraf dog nogle fik Nedsættelser. Resultatet var saaledes,

at Befolkningens nødvendige Fødemidler blev skattefri, medens til Gengæld Tolden paa Kolonialprodukter blev forhøjet. I Aarenes Løb rejste der sig gentagne Krav om Revision af Toldloven af 1863, men først med Toldloven af 1908 kom der en gennemgribende Ændring, idet man da indførte en moderat Beskyttelse. Lige op til de seneste Tider har Kampen Frihandel contra Beskyttelse været aktuel.

I Tiden efter Christian IX's Regeringstiltrædelse ser vi en Udvikling af Danmarks Handelsliv som aldrig før, en Udvikling i opadgaaende Linie, der har holdt sig op til vore Dage. Det danske Folk viste en Evne til trods Modgang og Ulykker at hævde sin Eksistens og aandeligt og materielt løfte Landet op, saa det paa mange Omraader endog blev det førende blandt Europas Stater. Lad os blot nævne den danske Folkehøjskole, Andelsbevægelsen, de store Industri-Virksomheder, Dampskibsselskaber, Handelsselskaber o. m. a., som takket være danske Mænds Storsyn og Vovemod bar Danmarks Navn til fjerne Egne og fik saa stor Betydning for vort Land. C. F. Tietgen var en af vort Lands store Førere i dette Genrejsningsarbejde. Den danske Handelsomsætning steg enormt, Handelsflaaden og Jernbanenettet udvikledes kolossalt. Det var hovedsagelig den forøgede Landbrugsproduktion, der skabte den store Omsætning. Baade Kvæg-opdrætningen og de forædlede Landbrugsprodukter var ved at faa den helt store Betydning for Eksporten. Andelsbevægelsen begyndte at vinde Indpas, og nye tekniske Hjælpemidler satte Producenterne i Stand til at fremstille Varer, der ikke blot kunde taale Transporten ad Søvejen, men ogsaa i Kvalitet stod saa højt, at de blev efterspurgt i Udlandet.

Det første Fællesmejeri oprettedes i 1863 i Marslev paa Fyen. Senere gik man over til at indrette egentlige Andelsmejerier og Andels-Smøreksporforeninger og Fællesindkøbsforeninger. Disse An-

delsmejerier og Eksportforeninger fik stor Betydning for Eksport-handelen med Landbrugsprodukter. Man faar et Indtryk af denne Betydning, naar man hører, at i Aarene 1881-85 androg Overskudsproduktionen til Eksport en Værdi af 22,7 Millioner Kr. i aarligt Gennemsnit - i 1932 var den tilsvarende Værdi 294,8 Millioner.

Men ogsaa Interessen for Eksport af slagtede Svin var vaagnet, og det letsaltede Bacon fik hurtigt et stort Marked i England. Ogsaa paa dette Omraade slog Andelstanken hurtigt igennem. Landmændene havde faaet Erfaring for det fornuftige i Princippet gennem Andelsmejerierne, og det var derfor naturligt at overføre det paa Svineproduktionen. Det første Andelsslagteri blev bygget i Horsens i 1887. Der var nogen Modstand fra det private Forretningslivs Side og mærkeligt nok ogsaa fra Kommunen, der ansaa det for sundhedsfarligt at have et saadant Slagteri paa sin Grund. Senere kappedes Byerne om at faa Slagterierne. I Løbet af faa Aar rejste der sig private og Andels-Slagterier overalt i Danmark.

Som det tredie vigtige Led i Landbrugets Eksportvirksomhed kom senere Ægeksperten. Allerede i forrige Aarhundredes sidste Halvdel havde driftige Købmænd taget Ægeksperten op, senere kom Andels-selskaberne til. Med Hensyn til Overskudsudførslen skal nævnes, at denne i Værdi fra 6,9 Millioner Kr. i aarligt Gennemsnit for Femaaret 1891-95 steg til 132,8 Millioner Kr. i aarligt Gennemsnit for Femaaret 1921-25. I 1932 androg Eksporten 55,2 Millioner Snese, hvoraf 37,9 Millioner gik til England og 16,7 Millioner til Tyskland. Den største Sammenslutning har vi i Foreningen „Dansk Andels Ægekspert“. Af private Foretagender skal nævnes „Odense Ægforretning“, hvis Afdeling for Midtjylland har sit Domicil i A/S C. A. Qvade & Co.'s Ejendom i Mariebo.

Blandt de Andelsorganisationer, der i Løbet af den sidste Men-

neskealder ogsaa har taget den direkte Handel med saavel Ind- som Udland op i Konkurrence med Handelsstanden, skal nævnes „Andels-Kreatur-Eksportforeningen“, „Danske Landboforeningers Frøforsyning“, Foderstofforeningerne, „Dansk Andels Gødningsforretning“, „Dansk Andels Cementfabrik“ og Andels-Kulindkøbsforeningerne.

En ikke ringe Rolle indenfor dansk Handel kom i Aarenes Løb Arbejdernes kooperative Sammenslutninger til at spille. Det er ganske interessant, at allerede længe før de kooperative Ideer fik Fodfæste indenfor den danske Arbejderbevægelse, havde en god dansk Mand, Sognepræst i Thisted, HANS CHRISTIAN SONNE, Fader til Landstingsmand, Forpagter CHR. SONNE, paa eget Initiativ og udfra et idealistisk Ønske om at forbedre de ubemidlede Klassers økonomiske Kaar oprettet en Brugsforening i Thisted. Det skete i 1866. Sonne udsendte en Brochure om Spørgsmaalet, og den bidrog i høj Grad til, at der i de følgende Aar rundt omkring i Landet oprettedes Brugsforeninger eller Husholdningsforeninger, som de dengang kaldtes.

Selvfølgelig var Brugsforeningerne en Torn i Øjet paa Byernes Købmænd, og Spørgsmaalet om Brugsforeningernes Beskatning hører den Dag i Dag til de Problemer, som det er forbeholdt den kommende Tid at løse. Handelen betragter den Beskyttelse, der skattemæssigt ydes Andelsforeningerne, som en Uretfærdighed mod den frie Købmandsstand, der lider haardt under den tyngende Skattebyrde.

De første Aar i vort Aarhundrede indtil Udbrudet af Verdenskrigen 1914-18 maa betegnes som gode og frugtbringende Aar for dansk Handel og Landbrug. Der var en jævnt stigende Produktion, og Om sætningen og Betalingsevnen var god.

Perioden under Krigen, Efterkrigsperioden, Kriseaarene først i Trediverne, Indførelse af Valutakontrol og Forholdene under den Krig, der udbrød i September 1939, vil i det følgende blive udførligt omtalt.

TIDEN EFTER 1914

KORN- OG FODERSTOFHANDELEN I KRIGS- OG EFTERKRIGSPERIODEN 1914-1921

Da England den 4. August 1914 gik ind i Krigen mod Tyskland, var Faren overhængende for, at Danmark imod sin Vilje skulde blive inddraget i de krigsførende Nationers Række. I de nærmest paafølgende Dage stod vi over for Spørgsmaalet, om vi kunde undgaa at komme med, eller, om vi paa Grund af vort nære Naboforhold til Tyskland og vor udstrakte Samhandel med dette Land vilde blive betragtet som tysk Forsyningsbasis, og derfor inddraget under den Blokade, England straks iværksatte over for Tyskland. Hvor stor Faren for det sidste var, kan ses deraf, at England straks ved Krigens Begyndelse opsnappede vore Skibe, der bl. a. var ladet med Korn og Foderstoffer, og tilbageholdt disse i engelske Havne.

For at vise vor Vilje til at haandhæve en streng Nevtralitetspolitik ogsaa paa det handelspolitiske Omraade og for samtidig at forhindre, at forhaandenværende Beholdninger til Skade for den hjemlige Forsyning fandt Vej til Udlandet, indførtes allerede den 6. August Forbud mod Udførsel af visse Varer, herunder Korn og Foderstoffer. Den 7. August gennemførtes den senere saa stærkt omdisputerede Lov, der i al sin Korthed lyder som følger:

„Indenrigsministeren bemyndiges til indtil videre at træffe Foranstaltninger til Regulering af Prisen paa Levnedsmidler og Varer, derunder mod fuld Erstatning at lade Staten overtage saadanne Lev-

nedsmidler og Varer, som det er af Betydning for Samfundet at have Raadighed over“.

Købesummen for Varer, som Staten maatte overtage, fastsattes af Kommissioner, hvis Virksomhedsomraade og S sammensætning bestemtes ved kgl. Anordning.

Indtil der for Høstaaret 1917-18 og for de 3 efterfølgende Høstaar blev vedtaget særlige Kornlove, blev samtlige Indgreb i Korn- og Foderstofhandelens Frihed foretaget i Henhold til anførte Lov.

Da England efterhaanden blev klar over, at Landbrugseksporten herfra til Storbritannien opretholdtes, afholdt det sig fra at lægge Hindringer i Vejen for Importen af oversøiske Korn og Foderstoffer, ligesom de i England tilbageholdte Ladninger frigaves.

Hermed var alle Vanskelighederne for Korn- og Foderstofbranchen dog ikke overvundet. Importen fra Tyskland og Rusland ophørte helt og maatte erstattes af en øget Import fra U. S. A. og Sydamerika. Og medens vi kun i ringe Omfang selv plejede at finansiere vor Import af Korn og Foderstoffer, forlangte man nu i U. S. A. og andre Steder Varerne betalt forinden Afskibningen. Endvidere skabte Minefaren forøget Risiko for Skibsfarten, hvorved de hidtidige Rammer for Søforsikringen sprængtes. I September 1914 blev der derfor under Medvirken af danske Forsikringsselskaber og med Støtte af Staten oprettet et særligt Institut for Krigsforsikring af Skibe og et andet for Krigsforsikring af Varer under Søtransport.

Det tog Tid at komme over disse og andre Vanskeligheder, men da de efterhaanden blev overvundet, oversteg Importen af Majs og Oliekager endogsaa, hvad den havde været tidligere, hvilket fremgaar af følgende Tal, der viser, hvorledes Importen svinger fra den betydelige Nedgang i anden Halvdel af 1914 til en endnu stærkere Stigning i første Halvdel af 1915:

		Importen af:	
		Majs	Oliekager
		1000 t	1000 t
1913:	1. Halvaar	219	298
	2. „	186	295
1914:	1. „	155	289
	2. „	91	154
1915:	1. „	434	393
	2. „	259	190

Omfattende Indgreb fra Statens Side i Handelen med Foderkorn og Foderstoffer var derfor indtil videre ikke paakrævet. Dog skal det nævnes, at der i Februar 1915 blev fastsat Hjemtagelsespligt for samtlige de af danske Firmaer og Selskaber i Udlandet indkøbte Partier af Byg, Majs og Bomuldsfrøkager. Partier af nævnte Art maatte ikke videresælges i Udlandet, og der maatte intet foretages, der kunde hindre eller vanskeliggøre Partiernes Ankomst til Danmark. Der blev endvidere nedsat et Udvalg til Fordeling af de i England frigivne Beholdninger paa ialt ca. 125.000 Tons Majs og andre Foderstoffer, hvoraf Halvdelen blev fordelt mellem samtlige private Importører, medens den anden Halvdel blev forbeholdt Andelsselskaberne. Endelig skal det vedrørende Foderkorn bemærkes, at Staten i Februar 1915 optraadte som Importør af Majs, der blev anvendt dels til Ombytning med Rug og dels til direkte Salg.

Spørgsmaalet om Befolkningens Forsyning med Brødkorn gav derimod Anledning til mere omfattende Indgreb i den frie Omsætning, end det var Tilfældet for Foderkornet, idet Importen heraf gik ned til en Brøkdelen af dens normale Størrelse. Samtidig var Høstudbyttet af Rug i 1914 meget lille. Situationen beskrives bedst gennem følgende Tal for Høstudbyttet og Importen af Rug og Hvede:

Aar	Hvede			Rug		
	Import*) 1000 t	Høst- udbytte 1000 t	Forbrug + Reserve 1000 t	Import 1000 t	Høst- udbytte 1000 t	Forbrug + Reserve 1000 t
1913	216,0	182,0	398,0	231,0	434,0	665,0
1914	133,5	157,5	291,0	133,1	285,0	418,1
1915	114,0	217,2	331,2	64,0	337,5	401,5

Ovenstaaende Tal dækker det samlede Forbrug af Rug og Hvede altsaa ogsaa den Del, der anvendtes til Foder. Nogen nøjagtig Op-gørelse over den Del, der medgik til Befolkningens Ernæring, findes ikke. Dog kan man paa Grundlag af de af Det statistiske Departement bearbejdede Husholdningsregnskaber for 1909 og Folketallet for 1914 skønsmæssigt anslaa det aarlige Forbrug af Rug og Hvede til Brød, Mel o. l. til følgende Tal:

Rug ca. 230.000 t

Hvede ca. 210.000 t

Sædvanlig anvendtes en væsentlig Del af den hjemlige Avl af de to Kornsorter til Opfodring, medens Importen hovedsageligt blev anvendt til Mel og Brød. Da nu Importen, især af Rug, gik saa langt ned, at den langt fra kunde dække Befolkningens Behov for Brødkorn, maatte det manglende nødvendigvis erstattes af hjemmeavlet Korn. Overgangen hertil kunde være sket paa den Maade, at Priserne paa Brødkorn var steget saa meget i Forhold til Foderkornspriserne, at det kunde betale sig for Landmændene at sælge deres Rug og Hvede og i Stedet herfor indkøbe Majs til Opfodring. Men forinden en saadan Prisrelation var opstaaet, kunde der være anvendt saa meget Brødkorn til Opfodring, at Befolkningens Forsyning af Mel og Brød for Resten af Høstaaret var i Fare. En saadan Risiko vilde Regeringen ikke løbe, og allerede den 25. September 1914 udstedtes Forbud mod

*) I Tallene er medregnet Importen af Hvedemel efter Forholdet: 0,7 kg Mel = 1 kg Korn.

at anvende aftærsket Rug og Hvede til Opfodring eller til Fremstilling af Sprit. Allerede forinden havde Regeringen eksproprieret de i Hovedstaden beroende Hvedebeholdninger paa ialt 11.000 Tons, der overdroges til Københavns Kommune. I enkelte Amter foretoges endvidere Ekspropriationer af mindre Partier Rug.

Ved hver Ekspropriation blev Prisen fastsat af en til det paagældende Formaal nedsat særlig Kommission og under Hensyn til de i den frie Handel gældende Priser. Direkte Indgreb i Prisdannelsen følte til at begynde med som et Brud paa den dagældende Grundlovs § 82, der i al sin Korthed lyder som følger: „Ejendomsretten er ukrænkelig. Ingen kan tilpligtes at afstaa sin Ejendom, uden hvor Almenvellet kræver det. Det kan kun ske ifølge Lov og mod fuldstændig Erstatning“.

Da man senere stod over for Spørgsmaalet om Fastsættelse af Maksimalpriser paa Brødkorn, rejste der sig en heftig Diskussion om, hvorvidt disse skulde fastsættes efter de gældende Priser paa Foderkorn eller efter Produktionsomkostningerne for Brødkornet. De Maksimalpriser, der fra Januar og Februar 1915 kom til at gælde for Rug og Hvede paa henholdsvis 19,50 og 21,50 Kr. pr. 100 kg, fremkaldte megen Utilfredshed i Landbruget, idet man hævdede, at der ikke ved disse blev ydet „fuld Erstatning“, da der i Stedet herfor maatte indkøbes Foderkorn til betydeligt højere Priser. For at raade Bod paa de Ulemper, som Opfodringsforbudet og Maksimalprisen medførte, var det, at Staten som tidligere berørt indkøbte Foderkorn til Fordeling blandt Landbrugerne i de haardest ramte Egne i Jylland.

For yderligere at sikre Befolkningens Ernæring blev Amtmændene af Indenrigsministeriet anmodet om at indkøbe Rug for Staten, ligesom der i Februar 1915 udstedtes Forbud mod Anvendelse af Rug og Hvede, Boghvede, Kartoffler og indenlandsk Byg til Fremstilling af Spiritus. Anvendelse af udenlandsk Foderkorn til nævnte Formaal

blev betinget af, at Kornet indførtes direkte hertil. I Marts 1915 udstedtes endvidere Forbud mod at anvende indenlandsk Byg til Fremstilling af skattepligtigt Øl. Industrien blev saaledes afskaaret fra at indkøbe Korn af de her i Landet beroende Beholdninger, hvilket bidrog til at holde Priserne nede paa disse, hvorved et større Misforhold mellem Maksimalpriserne paa Brødkorn og Priserne i det frie Marked for Foderkorn blev undgaaet.

Uanset den rigelige Forsyning af Foderkorn blev Forbudet mod Anvendelse af dansk Byg i den hjemlige Øl- og Spiritusindustri dog opretholdt i det følgende Høstaar (1916), men lempet saaledes, at der mod Indførsel af et tilsvarende Kvantum fremmed Korn eller mod en Afgift til Staten kunde opnaas Dispensationer. Den nævnte Afgift blev af Staten anvendt til forøgede Indkøb af andet Korn fra Udlandet. Tilsvarende Dispensationer gaves fra Udførselsforbudet for Malt.

I Efteraaret 1915 forsøgte Staten at gennemføre den første Kornligning, idet man ønskede at gaa bort fra det almindelige Opfodringsforbud for Rug og Hvede. Der paalignedes hvert Amt sin Andel, der blev fastsat i Forhold til Høstudbyttet i det paagældende Amt. Amsraadene foretog derefter en Ligning paa de enkelte Kommuner og disse igen en Udskrivning for de enkelte Landbrugere. Naar saaledes en Landbruger overfor Kommunalbestyrelsen havde godtgjort at have afhændet til Handlende eller Møller det ham paalignede Kvantum, opnaede han Kommunalbestyrelsens Tilladelse til at opfodre Resten af sit Brødkorn. Ordningen kunde imidlertid ikke holde, og i April 1916 genindførtes almindeligt Opfodringsforbud for Rug og Hvede.

For Høstaaret 1916-17 forsøgte man at begrænse Opfodringsforbudet til kun at gælde for de 90 % af Avlen af Brødkorn. Men selv om det Brødkorn, der var uanvendeligt til Menneskeføde, henførtes til de 10 %, der var fritaget for Forbudet, viste Salget af Brødkorn, der

var brugbart til dette Formaal, sig ikke at være tilstrækkeligt, og efter nogle faa Maaneders Forløb blev Opfodringsforbudet gennemført i det fulde Omfang. Endvidere indførtes i November 1916 Forbud mod Anvendelse af Rug, Hvede og Sukkerroer til Fremstilling af Kaffeestatning - et Forbud, der først blev ophævet den 12. Januar 1921.

De stigende Tilførselsomkostninger i 1916 resulterede i en særlig Ordning for Majsens Vedkommende. Allerede den 19. Februar indførtes Maksimalpris, der foreløbig fastsattes til 21,50 Kr. pr. 100 kg, men blev i Marts endelig fastsat til 23,50 Kr. pr. 100 kg. Denne Pris blev fastholdt selv efter, at Majsprisen i det frie Marked var steget væsentligt højere, idet Staten ved en i Maj 1916 indført Skibsfartsafgift udlignede Forskellen mellem Importørernes Indkøbspris og Maksimalprisen. De knappere Tilførsler medførte, at der den 1. September udstedtes Forbud mod at anvende Majs til Fremstilling af Spiritus, medmindre den af den paagældende Virksomhed var indkøbt direkte fra Udlandet. Endvidere blev der i November 1916 indført Hjemtagelsespligt for samtlige de af danske Selskaber og Firmaer i Udlandet indkøbte Beholdninger af Majs, Byg og Oliekager. Situationen blev yderligere skærpet, idet Høstafgrøden i 1916 var betydelig mindre end i de foregaaende Aar, og fra December samme Aar indførtes Maksimalpris paa dansk Foderkorn, der foreløbigt blev fastsat til 24,50 Kr. pr. 100 kg.

Den uindskrænkede Ubaadskrig fra Februar 1917 og Amerikas Indtræden i Krigen i April samme Aar bevirkede, at Danmarks Forsyninger vestfra efterhaanden helt blev standset. Vi var hermed inde i Krigenes vanskeligste Periode.

Allerede den 1. Februar 1917 - Datoen for den tyske Blokades Ikrafttræden - udstedtes Forbud mod, at Forbrugerne af Majs og Oliekager foretog Indkøb ud over 14 Dages Forbrug. Endvidere blev det

paalagt de Handlende at afgive Indberetning til Staten om Lagrenes Størrelse. Da Resultaterne heraf forelaa i Begyndelsen af Marts var man klar over, at der under en fortsat Afspærring vilde opstaa Forsyningsvanskeligheder mod Slutningen af Høstaaret, hvis ikke særlige Foranstaltninger blev iværksat.

Derfor overtog Staten efterhaanden samtlige Beholdninger af udenlandsk Brødkorn, indenlandsk Rug og Hvede samt alle hos Landbrugerne beroende Beholdninger af dansk Korn. Overtagelsen skete til de i Forvejen fastsatte Maksimalpriser og Tillæg samt en Godtgørelse paa 2 Kr. pr. 100 kg Brødkorn, der blev afleveret ud over 8 Tdr. pr. Td. Hartkorn. De Landbrugere, der ikke kunde aflevere de nævnte 8 Tdr. pr. Td. Hartkorn, blev forpligtet til at udrede 2 Kr. pr. Td. for det manglende.

Kornets Fordeling skete for Brødkornets Vedkommende gennem et under Indenrigsministeriet oprettet Kornkontor og for Foderkornets ved de af Kommunalbestyrelserne udnævnte Korntilsynsmænd.

For at spare paa Beholdningerne udstedtes i Marts Forbud mod Anvendelse af enhver Art af Korn, Foderstoffer og Kartofler ved Fremstilling af Spiritus i andet Øjemed end til teknisk Brug. Endvidere blev Fremstillingen af skattepligtigt Øl nedsat til 80% af det normale. De herved sparede Beholdninger af Byg blev anvendt til Saasød.

Allerede i April nedsattes et sagkyndigt Udvalg, der senere skulde afgive en detailleret Beretning om, hvorledes Høsten af 1917 burde anvendes under Forudsætning af, at man fortsat blev afskaaret fra Tilførsler udefra af Korn og Foderstoffer m. m.

Udvalgets Indstilling danner Grundlaget for Kornloven for 1917-18, der blev stadfæstet den 3. August 1917.

Indtil nu var Kornhandelen som tidligere berørt reguleret ved ministerielle Bekendtgørelser i Henhold til Loven af 7. August 1914.

Herefter skete Reguleringen ved Lov, hvis Gyldighed var begrænset til et Høstaar, saaledes at der for hvert Aar maatte gives en ny Lov. Den sidste Kornlov i omhandlede Periode blev givet i 1920.

Under Kornloven af 1917 blev det forbudt at handle med al Slags Korn - dansk saavel som fremmed - samt med Klid, Strømel og lign. Salg af Korn ud over den for Landbrugerne fastsatte Afleveringspligt maatte saaledes ogsaa kun ske til Staten. For saadant Korn betaltes et Tillæg paa 2 Kr. pr. 100 kg til Kornlovens Pris, der for 1917 var 26,00 Kr. pr. 100 kg for Brødkorn og 23,00 Kr. for Foderkorn.

Til at fordele det Korn m. m., som Staten i Henhold til Loven kom i Besiddelse af, oprettedes det danske Ernæringsraad, der bestod af Formand og 5 Medlemmer, som alle blev udnævnt af Indenrigsministeren. 2 af Medlemmerne blev dog udnævnt efter Indstilling af det staaende Landbrugsudvalg og 1 efter Indstilling af Andelsudvalget. Til Formand udnævntes Godsejer C. Moesgaard Kjeldsen. Et omfattende Sekretariat varetog Raadets løbende Arbejde. I Spidsen herfor ansatte Indenrigsministeriet Professor Holger Møllgaard som Sekretær.

Under Raadet sorterede Amtskornnævnene og under disse igen de kommunale Kornnævn.

Medens Handelens Organisationer ikke fik nogen Indflydelse paa Ernæringsraadets Sammensætning, medvirkede Provinshandlerforeningernes Fællesudvalg til Løsningen af Statslagerordningen. Enhver Kornkøbmand, der ønskede det, kunde blive Lagerholder for Staten.

Købmændene blev herved i nogen Grad holdt skadesløse for det Tab, de led ved at være afskaaret fra at udøve deres sædvanlige Erhverv.

Selvom Købmændene officielt kun var Lagerholdere for Staten, bar de dog i fuldt Omfang en Ejers Risiko for det modtagne Korn. Saa længe Kornet laa paa deres Lager, havde de deres Penge anbragt

i det, og de maatte bære Tabet ved eventuelt Svind og ved den Kvalitetsforringelse, det kunde blive udsat for. Overførsel af Korn fra et Statslager til et andet skete ved Ernæringsraadets Foranstaltning. Halvmaanedlige Regnskaber over Indgang og Udgang af Korn skulde indsendes til Amtskornnævnene. Udlevering af Korn til Forbrugere maatte kun ske mod Rekvisitioner.

Udskrivningen af Kornet skete paa Grundlag af den i det foregaaende Aar for første Gang ansatte Grundværdi, hvorved en Ejendoms Jord blev vurderet for sig. Der skulde afleveres 450 kg Korn pr. 1000 Kr. i Grundværdi, dog saaledes at en Landbruger havde Ret til at tilbageholde til Anvendelse paa Ejendommen 450 kg pr. 1000 Kr. Grundværdi.

I 1918 ændredes Reglerne derhen, at de første 3000 Kr. af en Ejendoms Grundværdi var afleveringsfri, medens der for det 4. Tusind enten skulde afleveres 350 kg eller til et anerkendt Slagteri leveres 2 Svin à 70 kg slagtet Vægt.

For den Del af en Ejendoms Grundværdi, der oversteg 4000 Kr., udskreves Korn efter følgende Ligningsskala:

4.000 - 30.000 Kr.	Grundværdi	550 kg	pr.	1.000 Kr.	Grundværdi
30.000 - 100.000	„	„	650	„	„
over 100.000	„	„	700	„	„

I det udskrevne Kvantum foretoges Fradrag, saafremt det dyrkede Areal med Sukkerroer oversteg 8% af den paagældende Ejendoms samlede Areal. Omhandlede Fradrag udgjorde dog kun 100 kg pr. 35 Centner Sukkerroer, der fra den fradragsberettigede Del af Arealet blev leveret til Fabrik.

De Landbrugere, der dyrkede Kartofler, Cikorierødder, olieholdige

Planter og Hør til Salg fra Landbrugsbedriften kunde ligeledes opnaa Fradrag i Afleveringspligten.

For Levering ud over Afleveringspligten betaltes et Tillæg paa 5,00 Kr. pr. 100 kg til den i Loven fastsatte Pris for afleveringspligtigt Korn.

De Landbrugere, der inden for en fastsat Frist erklærede ikke at kunne opfylde deres Afleveringspligt, fik Paalæg om at aflevere hele deres Avl med Fradrag af følgende Kvanta:

120 kg Saasæd pr. Td. Land, der havde baaret Korn i 1918
1800 „ pr. stor Arbejdshest over 2 Aar
1100 „ „ lille „ „ 2 „

Ved Loven af 1917 var det Statens Hensigt at fremskaffe og fordele eller holde i Reserve, ialt 850.000 Tons Korn, men paa Grund af en meget lille Høst i 1917 indkom der til Statens Lagre ialt kun ca. 550.000 Tons. Man naaede saaledes kun gennem Høstaaret 1917-18 ved at nedskære Rationerne, tære paa Reserverne og ved at sætte Udmalingsprocenterne op.

I 1918 regnede man med, at der vilde indkomme ialt 765.000 Tons, medens de faktiske Afleveringer og øvrige Salg til Staten kom til at udgøre ialt 730.000 Tons.

Omsætningen af Oliekager og Foderblandinger forblev fri, indtil der i Juli 1917 blev foretaget en Tælling af Beholdningerne, og da det viste sig, at der hos Handlende og Landbrugere kun fandtes ialt ca. 36.000 Tons, hvoraf ca. 32.000 Tons var hos Handlende, udstedtes Forbud mod Udlevering af Oliekager og Foderblandinger fra de Handlendes Lagre. I November 1917 foretoges en Rationering, hvorved enhver Jordbruger til fastsatte Maksimalpriser fik Ret til at indkøbe en saa stor Mængde Oliekager, at hans samlede Beholdning (iberegnet

hvad han havde i Forvejen) udgjorde 25 kg pr. Malkeko. Det mindre Landbrug fik Adgang til at indkøbe yderligere 12 kg pr. Malkeko. Resten af Beholdningerne blev dels anvendt til Ombytning med Korn, der skulde sendes til Norge, og dels solgt i fri Handel. Af de for Oliekager gældende Maksimalpriser skal anføres følgende:

	1/12 1917	19/4 1918	9/11 1918	14/4 1919
Bomuldsfrøkager 53 %	40,50	42,50	52,00	51,20
Hørfrøkager	39,50	41,50	51,00	50,25
Foderblandinger 50 %	44,50	46,50	56,00	

Efter Vaabenstilstanden den 11. November 1918 kom der, omend langsomt, dog efterhaanden atter Gang i Importen. Gennem Handelsaftale med England i Begyndelsen af 1919 opnaaede vi dels Tilførsler af Foderkager m. m., dels Fritagelse for af det udskrevne Korn at levere 100.000 Tons, som vi tidligere havde maattet forpligte os til at levere til Norge til Gengæld for Norgessalpeter. De først indkomne Oliekager udrationeredes i Marts, April og Maj 1919. I Juni samme Aar blev Forsyningerne saa rigelige, at Rationeringen kunde ophæves. For Majsens Vedkommende udgjorde Tilførslerne ialt ca. 20.000 Tons i Tiden indtil 1. August 1919. Medens disse blev fordelt mellem Importørerne, blev senere indkomne Ladninger forbeholdt den ved Kornloven af 1919 fastsatte Ombytning af Brødkorn med Majs og Foderkager.

Da man fra en Række Importørers Side ønskede at centralisere Importen, blev dette Ønske imødekommet fra Regeringens Side og førte i Februar 1919 til Oprettelse af „Centralkontoret til Indkøb, Befragtning, Finansiering og Fordeling af Foderkorn og Foderkager“, der fik Monopol paa Importen heraf.

Det var Formaalet hermed for det første at forhindre, at danske Importører overbød hverandre paa det udenlandske Marked til Skade

for Prisudviklingen herhjemme. Dernæst vilde man opnaa en bedre Fordeling af Tilførslerne, end det vilde være Tilfældet, hvis snart den ene og snart den anden Importør havde Held til at hjemføre en Ladning, som han naturligvis vilde forbeholde sine Kunder. Endelig vilde man herved opnaa en Udligning af de stærkt svingende Fragter og de ustabile Priser.

Centralkontoret blev ledet af en Bestyrelse paa 5 Medlemmer, hvoraf de 2 repræsenterede det i 1916 oprettede Majsnevæn, medens Resten var Repræsentanter for Korn- og Foderstofimporten. Bestyrelsens Formand var Direktør Chr. G. Hansen, Korn- & Foderstofkompagniet.

Kontoret maatte dog intet Indkøb foretage, forinden saavel Mængde som Pris var godkendt af Majsnevænets regeringsvalgte Medlemmer. Dets Dispositioner var herigennem underkastet Regeringens Kontrol.

Centralkontoret fik ikke alene Monopol paa Importen af Korn- og Foderstoffer, men ogsaa paa Fordelingen af de herhjemme producerede Foderkager.

Bryggerier, Spritfabrikker o. l., der efter August 1917 havde faaet deres Rationer tildelt gennem Ernæringsraadet, blev nu henvist til at træffe Aftale med Centralkontoret om Importen af de nødvendige Raastoffer. Da det endvidere under den nye Kornlov for 1919-20 blev fastsat, at det afleverede Brødkorn kunde ombyttes med Majs eller Foderkager, fik Centralkontoret til Opgave at fremskaffe de hertil nødvendige Mængder. Tilførslerne gennem Centralkontoret skete, for saa vidt de foregik paa danske Skibe, til nedsatte Fragter, og Størrelsen af den af Importørerne beregnede Avance var fastsat i Forvejen. Man maa saaledes kunne gaa ud fra, at de gennem Kontoret fordelte Varer under de da herskende Forhold kom frem paa Markedet til en billigere Pris, end det vilde have været Tilfældet ved en fri Import.

Selv efter at Centralkontorets Importmonopol var ophævet, virkede det bremsende paa Prisstigningen paa Foderstoffer, idet en betydelig Del af Centralkontorets Import kunde sælges i det aabne Marked til faste Priser, der maa antages at have været lavere, end Priserne ved en fri Import.

Imidlertid mødte Landbruget og store Dele af Handelen Centralkontoret med en Kølighed, der snart gik over til direkte Modstand. I den brede Befolkning var Indstillingen liberal. Under Krigens haarde Tryk havde man fundet sig i de omfattende Restriktioner af Erhvervs-livet, men man længtes efter, at den enkeltes frie Initiativ igen kunde udfolde sig, hvilket man ansaa for at være til Gavn for hele Samfundet.

Efterhaanden blev Modstanden mod Kontoret og Tvivlen om dets Gavnlighed saa stærk, at Ministeriet følte sig foranlediget til at op-hæve dets Importmonopol fra 3. Oktober 1919. Importen af Korn og Foderstoffer kunde herefter foregaa frit og sælges til frie Priser. Im-portørerne havde dog endnu nogen Tid Pligt til at meddele Størrelsen af og Priser paa de til Landet ankomne Partier, ligesom de alminde-lige Regler om utilbørlig Udnyttelse af Konjunkturerne fortsat var gældende.

Centralkontorets Virksomhed blev endelig afviklet i Begyndelsen af 1921.

De usikre Tilførsler, især af Brødkorn, nødvendiggjorde en Kornlov for 1919-20, der blev stadfæstet den 18. September 1919. Den heri fast-satte Afleveringspligt kunde dog takket være Tilførslerne af Foder-korn begrænses til Aflevering af alt Brødkorn, dog saaledes at de Landbrugere, der havde mindre end $\frac{1}{10}$ af deres Agerjord tilsaet med Brødkorn, skulde aflevere saa meget Foderkorn, at den samlede Aflevering udgjorde mindst 200 kg pr. 1000 Kr. Grundværdi for den Del af Ejendommens Grundværdi, der laa over 10.000 Kr. Der fast-

sattes en Enhedspris paa 30,00 Kr. pr. 100 kg for saavel Foderkorn som Brødkorn. Da det endvidere blev fastsat, at de Landbrugere, der ønskede det, kunde faa indtil 2.000 kg Rug eller Hvede ombyttet med et tilsvarende Kvantum Majs til samme Pris eller et i Forhold til Oliekagernes højere Pris beregnet mindre Kvantum Kager, ydedes der saaledes Erstatning for den Del af Afleveringspligten, der hidrørte fra de første 10.000 Kr. af en Ejendoms Grundværdi. Fra November 1919 blev Ombytningsretten udvidet til at gælde for alt Brødkorn, der afleveredes. Retten til Ombytning blev imidlertid udnyttet i langt mindre Omfang end ventet, idet Høsten i 1919 havde været god, og Forøgelsen af Smør og Flækkeproduktionen minimal.

Bortset fra Salg til Sprit og Øl var Handelen med dansk Foderkorn herefter fri.

Den 10. September 1920 stadfæstede Kongen den sidste af Krigstidens Kornlove, der kom til at gælde for Høstaaret 1920-21, med Gyldighed til 1. August 1921.

Da Verdensmarkedets Priser for Hvede og Rug paa Tidspunktet for Lovens Vedtagelse var henholdsvis ca. 70,00 og 60,00 Kr. pr. 100kg, turde Regeringen, der nu var udgaaet fra Venstre, ikke tage Ansvaret for de Virkninger paa Brødkornspriserne, som en Ophævelse af Brødkornsadministrationen vilde have faaet.

Ved Loven af 1920 blev Afleveringsprisen for Brødkorn sat op fra 30,00 til 43,00 Kr. pr. 100 kg, medens Majs i frit Marked kunde købes til 37,00 Kr. pr. 100 kg. Der blev endvidere sikret Landbrugerne en Efterbetaling for det afleverede Brødkorn, saafremt Majsprisen steg over de 37,00 Kr. pr. 100 kg. Differencen, Kr. 6,00 pr. 100 kg, mentes at være en passende Godtgørelse for Besværet med at aflevere Brødkorn og indkøbe udenlandsk Foderkorn.

Det lyder ejendommeligt, at der samtidig med Fastsættelsen af

tvungen Aflevering af Brødkorn blev indført Importforbud for samme. Men dette skete for at sikre Staten mod for store Omkostninger ved den finansielle Side af Brødkornsordningen. For at billiggøre Prisen paa Rugbrød var Rugprisen af Statslager fremdeles fastsat til Kr. 15,00 pr. 100 kg, hvilken Pris skulde være gældende indtil 1. April 1921. Til Gengæld for det Tab, Statskassen herved led, var Hvedeprisen af Statslager fastsat til Kr. 60,00 pr. 100 kg. Da Verdensmarkedets Pris for Hvede i sidste Del af Høstaaret gik under 60 Kr. pr. 100 kg, vilde Staten uden Importforbud enten være brændt inde med sin Hvede eller tvunget til at nedsætte Prisen.

Da Kornloven af 1920 kun havde Gyldighed til 1. August 1921, og da der ikke for det følgende Høstaar blev indført nogen Kornlov, afvikledes hermed de sidste Restriktioner vedr. Handel med Korn.

I hele Krig- og Efterkrigsperioden var for dansk Korn fastsat følgende Priser pr. 100 kg, hvori er inkluderet de af Staten ydede Tillæg:

<i>Maksimalpriser:</i>	Hvede	Rug	Foderkorn (Byg, Havre og Blandsæd)
Januar, Februar 1915	21,50	19,50	
Oktober 1915	19,00	18,50	
August 1916	21,00	22,50	
December 1916			24,50
<i>Kornlovspriser:</i>			
1917-18	26,00		23,00
1918-19	27,00		24,00
1919-20	30,00		30,00
1920-21	43,00		

Maksimalpriserne og Kornlovspriserne kan dog ikke direkte sammenlignes, da førstnævnte er Højestepriser af Handlendes Lager ved

Salg til Møller eller Forbruger, medens sidstnævnte er de Priser, som Landbrugeren opnaaede ved Aflevering til Statslager. De Priser, Landbrugeren fik, var saaledes mindre end Maksimalpriserne.

De Beholdninger, som Staten under Krigen unddrog den frie Omsætning, er angivet nedenfor i Tons:

Høstaar	Rug	Hvede	Byg	Havre og Bl.sæd m. v.	Majs	Oliekager
1917-18	207613	136134	162358	98728	5393	0
1918-19	282165	157531	182714	134063	11818	0
1919-20	272367	130575	7180	3158	82795	70721
1920-21	260010	169841	253	116	0	0

Hertil kommer, at Staten ved Krigsudbrudet beslaglagde ca. 22.000 Tons amerikansk Hvedemel og indførte i Aarene op til 1917 ialt ca. 64.800 Tons Rug, 18.800 Tons Hvede og 14.400 Tons Majs. Endvidere indkøbte Staten i Aarene 1916 og 1917 henholdsvis ca. 10.000 og ca. 6.800 Tons dansk Rug.

OMSÆTNINGEN AF KUL OG KOKS M. V. FRA 1914-1920

I Aarene umiddelbart forud for Krigen fik vi 85-90% af Brændselsforsyningen fra England og kun ca. 10% fra Tyskland. Opretholdelsen af Englandsforbindelsen var saaledes af vital Betydning for hele vort Erhvervsliv. Efter at Sø-Krigsforsikringsspørgsmaalet m. m. var løst, lykkedes det ogsaa for os i de første Krigsaar at opnaa de sædvanlige Tilførsler.

Det gik imidlertid efterhaanden op for Englænderne, hvilket Middele de i Kullene havde til at tvinge de neutrale Landes Skibe til at sejle for sig. I April 1916 blev det saaledes fastsat, at intet skandinavisk Skib maatte lades med Kul, medmindre det i Forvejen var

sluttet med Returladning til England. Kunde Returlaster fra Østersøen eller Nordsøen ikke opnaas, blev Skibet tvunget til at foretage en Pligtrejse f. Eks. med Kul til en sydfransk Havn og med Erts fra Spanien tilbage til England. Det var den ved disse Forhold opstaaede Tonngemangel, der i 1916 og de følgende Krigsaar i væsentlig Grad var Aarsag til Nedgangen i Kultilførslerne vestfra.

Til Gengæld herfor steg Importen sydfra, saaledes at den endog i 1917 udgjorde ca. 60 % af den samlede Import eller ca. 4 Gange saa meget som under normale Forhold.

For at spare paa de Beholdninger af udenlandsk Brændsel, som det lykkedes at tilføre Landet, blev det i Oktober 1915 fastsat, at kun saadanne fremmede Skibe, der kom til dansk Havn for at losse og lade, maatte forsynes med Bunkerkul. Da det stadig blev vanskeligere for Elektricitets- og Gasværkerne at fremskaffe de nødvendige Gas-kul, blev der i Foraaret 1916 indført Begrænsninger med Hensyn til Reklame- og Illuminationsbelysning. Samtidig oprettedes Kommuner- nernes Kulkontor, der i Forbindelse med Fragtnævnet skulde forestaa Indkøb af Kul til Landets Kommuner.

I Maj 1916 gennemførtes Loven om „Skibsfartens Bidrag til Landets nødvendigste Tilførsler“. I Henhold hertil reduceredes Fragten med $\frac{2}{3}$ for indtil 30,000 Tons Husholdningskul pr. Maaned, som Fragtnævnet paatog sig at tilføre Landet. For Kommunerne og en vis Del af Statens Behov reduceredes Fragten med $\frac{1}{3}$.

Efter Blokadens Ikrafttræden udstedtes Forbud mod Udlevering af Kul og Koks til mere end 14 Dages Forbrug. Der indførtes samtidig Begrænsninger i Anvendelsen af Kul til Opvarmning af Lokaler og Værelser. Fordelingen af de Beholdninger, det lykkedes at tilføre Landet, blev herefter organiseret under Statens Kulfordelingsudvalg, saaledes at et Underudvalg „Fastlandskuludvalget“ forestod Forde-

lingen af de tyske Kul, Koks m. v., og et andet Underudvalg „Økulu-udvalget“ forestod Fordelingen af de engelske Kul.

Det udenlandske Brændsel blev i det væsentlige forbeholdt de større Byer, medens hele Privatbehovet paa Landet og i Stationsbyerne blev dækket af indenlandsk Brændsel. Ogsaa Virksomheder som Mejerier o. l. blev henvist til at dække deres Brændselsforbrug med Ris eller Tørv.

Efter Vaabenstilstanden medførte Strejker o. l. stadig Forsyningsvanskeligheder, og først i Begyndelsen af 1921 kunde de gældende Bestemmelser om Begrænsningerne i Anvendelsen af udenlandsk Brændsel ophæves.

KORN- OG FODERSTOFHANDELEN UNDER VALUTA- OG KRISEPOLITIKKEN I 1930-ERNE

Hvor meget der end var sket i Krigs- og Efterkrigsperioden 1914-20, bevaredes dog Tilliden til en fri Udveksling af Varer og Kredit mellem Nationerne. Man var i Hovedsagen af den Opfattelse, at Udviklingen fra før Krigen vilde fortsætte, og at man vilde opleve stadig friere Tilstande paa det økonomiske Omraade. De Vanskeligheder, der endnu kæmpedes med, blev opfattet som Efterveer fra Krigen. I Løbet af 1920^{erne} var de fleste Lande vendt tilbage til Guldfoden og var ved at overvinde de økonomiske Følger, selve Overgangen havde ført med sig. Der herskede nu en almindelig Forventning om, at man gennem en fri økonomisk Udfoldelse - saavel indenfor som over Landegrænserne - vilde komme til at opleve en økonomisk Blomstringsperiode, der overgik alle tidligere Tidens.

Og saa indtraf der i Stedet en Verdenskrise af et Omfang, som hidtil ikke var set. Priserne faldt; det økonomiske Liv gik mere og mere i Staa; Tallet paa de arbejdsløse voksede til hidtil ukendt Højde,

Betalingsstandsninger fulgte paa Betalingsstandsninger, og for at undgaa kaotiske Tilstande fandt Staterne det efterhaanden paakrævet at gribe ind, hvilket i første Omgang skete ved Importrestriktioner.

En verdensøkonomisk Epoke var afsluttet, da England, det internationale Pengemarkeds Centrum, den 21. September 1931 gik fra Guldet. De Begivenheder, der tvang England til dette Skridt, skal vi dog ikke komme nærmere ind paa, men indskrænke os til at berøre de Følger, det fik for Danmarks Vedkommende. Det stod straks klart for alle, der havde Føling med det økonomiske Liv, at vort Land nødvendigvis maatte følge efter og opgive Guldfoden, hvilket ogsaa skete 8 Dage senere. Valutaproblemet stod nu atter paa Dagsordenen. Foreløbig skete der dog ikke andet, end at Kronen i Hovedsagen fulgte Bevægelserne i Sterling, hvilket fremgaa af følgende Sterlingkurser:

Indtil Marts 1932 - 18,16

Juni 1932 - 18,36

Juli 1932 - 18,59

Herefter indtræder der imidlertid et Fald i Kroneværdien, der først afsluttes i Januar 1933, hvor Sterling noteres til 22,50. Efter at denne Bundkurs var naaet, blev Forholdet mellem Sterling og Kronen i Juli 1933 fastlagt ved 22,40, hvilken Kurs var gældende, indtil Handelsforbindelsen med England blev afbrudt den 9. April 1940.

Devalueringen til nævnte Punkt var ikke tilfældig, idet den nøje svarer til Nedgangen i Valutaerne i Australien og New Zealand, der var Danmarks Konkurrenter paa det engelske Marked. Det var saaledes i væsentlig Grad af Hensyn til Landbruget, at man lod Kronen falde til det ovenfor nævnte Punkt. De Priser, dette Erhverv herigenom opnaaede var dog langt fra tilfredsstillende, men til Trods herfor blev Kravet om en yderligere Kronenedskæring afvist fra Rege-

ringens Side. Iøvrigt maa det vel ogsaa betvivles, om det danske Landbrug vilde have haft Fordel af en endnu lavere Kurs, idet Fortsættelsen af denne Politik sikkert vilde være blevet opfattet som Valutadumping saavel i England som i Dominions og mødt med Repressalier.

For Danmarks Vedkommende stillede de økonomiske Forhold sig i det hele taget vanskeligere end for mange andre Lande. Vi havde saaledes en betydelig udenlandsk Gæld, der skulde forrentes og afdrages, endvidere var det livsvigtigt for os at indføre talrige Raastoffer til saavel Industri som Landbrug. De paa samme Tid faldende Eksportpriser og svigtende Eksportmuligheder maatte nødvendigvis skabe et føleligt Misforhold mellem Efterspørgsel og Udbud af fremmed Valuta, hvorfor vi, saafremt Kronens Værdi skulde opretholdes, maatte økonomisere med det til Raadighed staaende Beløb. Den 30. Januar 1932 stadfæstedes derfor Loven om „Foranstaltninger til Værn for den danske Valuta“, hvorved man gik over til direkte at rationere den til enhver Tid disponible fremmede Valuta. Nævnte Lov fik dog kun Gyldighed i to Maaneder, men blev stadig fornyet, ændret og udvidet paa mangfoldige Maader, og mistede mere og mere sit oprindelige Præg af at være en Nødlov.

Under de Overvejelser, der gik forud for Valutareguleringen, var Regeringen inde paa Tanken om at overlade Valutakontrollen til Erhvervene, men disse lod dengang Opgaven ligge ud fra den Forudsætning, at Restriktionerne kun skulde være rent midlertidige. Da Reguleringen imidlertid blev af varig Karakter, har fremragende Erhvervsfolk senere beklaget, at det ikke blev Erhvervene, der tog Spørgsmaalet op til Løsning. Vel vilde det praktiske Livs Mænd utvivlsomt have kunnet løse visse Sider af Problemet paa en mere saglig Maade end Staten, men mon ikke Opgaven dog er af en saadan Karakter,

at den faktisk kun kan løses af Statsmagten, der alene kan paatage sig Ansvaret for en Politik, som nødvendigvis maatte gaa ud paa at fremhjælpe visse Erhverv paa andre Næringsgrenes Bekostning.

Til at begynde med omfattede Reguleringen alle Varer m. v., og der maatte i hvert enkelt Tilfælde indhentes Importtilladelse, forinden noget Parti kunde indføres, men allerede i August 1932 blev Loven ændret, saaledes at Nationalbanken kunde tillade, at visse Varer indførtes uden Valutaattest. Ved Lovens Forlængelse i December 1932 blev denne Beføjelse frataget Nationalbanken, idet Importreguleringen ved selve Loven blev begrænset til Varer, der var opført paa en til Loven knyttet Liste - den bundne Liste -; uden for denne fandtes bl. a. Korn og Foderstoffer, om end kun foreløbigt.

Det kornsælgende Landbrug blev i særlig Grad ramt af Krisen. Medens saaledes Hvede og Byg i Oktober 1929, forinden Prisfaldet satte ind, noteredes til henholdsvis Kr. 16,00 og Kr. 15,25 pr. 100 kg, var Noteringerne for de samme Kornsorter i Oktober 1933 henholdsvis Kr. 9,50 og Kr. 11,50 pr. 100 kg. Det relativt større Fald i Hvedeprisen havde sin Aarsag i, at der i visse Lande (bl. a. Frankrig og Holland) var indført Eksportpræmie for Hvede.

For det kornkøbende Landbrug stillede Forholdene sig indtil 1932 gunstigere, idet Prisfaldet paa Korn var større end paa Flæsk, hvilket fremgaar af følgende Tal, der angiver, hvor mange kg Majs der gennemsnitligt i Aarets Løb kunde købes for 1 kg Flæsk.

1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934
7,8	9,5	11,1	9,9	7,8	11,5	12,0

Tallene viser, at Krisen for Flæskeproducenterne først indtraadte i 1932, da England nedskrev Importen af Bacon fra Danmark. Gennem Svinereguleringen opnaaedes herefter relativt gode Priser for

den Del af Produktionen, der fandt sin Afsætning inden for Ordningen. Saa længe Flæskeproducenterne var i den Situation, at de ikke havde nødig at søge Støtte fra Staten, var det umuligt for det kornsælgende Landbrug at faa indført prishævende Foranstaltninger for Korn. Da imidlertid Flæskeproducenterne gennem Svinereguleringen, som Staten medvirkede til, opnaaede en Monopolstilling, hvorved de ved at omsætte Kornet til Flæsk opnaaede det dobbelte af dets Markedspris, kunde Kravet om en Kornordning, der sikrede det kornsælgende Landbrug en rimelig Minimumspris, ikke længere tilbagevises.

Da man frygtede for, at Debatten om en Kornordning vilde fremkalde en spekulativ Import, blev allerede i Foraaret 1932 Korn og Foderstoffer overført til den bundne Liste. Ordningen blev dog først indført ved Lov af 13. December 1933 om Kriseforanstaltninger, hvis første Kapitel vedrører Korn og Foderstoffer. I Henhold hertil skulde der ved Importen af Korn svares en Afgift af en saadan Størrelse, at Gennemsnitsprisen cif dansk Havn med Tillæg af Afgiften kom til at udgøre mindst 11 Kr. og højst 13 Kr. pr. 100 kg. Landbrugsministeren havde altsaa Adgang til under Hensyntagen til Prisudviklingen iøvrigt at regulere Kornprisen inden for det anførte Interval. For ikke at skade den hjemlige Møllerindustri indførtes tilsvarende Afgifter for Mel m. v., ligesom der blev fastsat Afgifter for Foderstoffer, der kunde erstatte Korn som Foder.

Hovedformaalet med Kornordningen var naturligvis at sikre de danske Kornproducenter en rimelig Pris. Samtidig vilde man forhindre, at Ordningen medførte højere Brødpriser, hvorfor Møllere, der kunde godtgøre at have formaalet dansk eller udenlandsk Rug, der var anvendt til Menneskeføde, havde Ret til en Godtgørelse, som svarede til Afgiftsbeløbet.

Da der heller ikke maatte lægges Hindringer i Vejen for Transit-

handelen eller Eksporten af dansk Korn, blev det yderligere fastsat, at Eksportørerne af Korn og Kornprodukter kunde opnaa Tilladelse til at indføre et tilsvarende Kvantum Foderkorn uden Erlæggelse af den fulde Afgift eller en Del af denne. Endelig var det ikke Hensigten at berøve Landbruget som Helhed den Fordel, det havde ved at kunne købe udenlandsk Foderkorn billigt, hvorfor Afgiftsbeløbet, bortset fra 2 Mill., der anvendtes til Fordeling af Oksekød til trængende Personer, skulde fordeles blandt samtlige Landbrugsejendomme med indtil 55,000 Kr. i Grundværdi.

For at lette Kontrollen med Ordningen indførtes Bestemmelsen om, at Import af Korn og Foderstoffer med mere kun maatte finde Sted gennem dertil af Landbrugsministeren autoriserede Importører.

Til at bistaa Ministeriet ved Gennemførelsen af Loven blev der nedsat et Kornnævn bestaaende af en af Landbrugsministeren udnævnt Formand, samt 4 Medlemmer, hvoraf de samvirkende danske Landboforeninger, Andelsfoderstofforretningerne og de private Importører hver valgte et Medlem.

Loven fik Gyldighed til Udgangen af August 1934, men allerede fra 1. August s. A. bortfaldt automatisk alle Importafgifter og Eksportgodtgørelser, da samtlige Kornpriser cif dansk Havn var steget til over 11 Kr. pr. 100 kg. Loven blev ikke forlænget, og for Høstaaret 1934-35 indførtes ingen Kornordning.

Fra August 1935 faar vi atter en Kornordning, og herefter afløser den ene Kornordning den anden, indtil Krigsudbrudet i 1939 og Besættelsen 9. April 1940 skaber en helt ny Situation for vort Land.

I det følgende skal derfor belyses Udviklingen af de Principper, der som ovenfor anført blev lagt til Grund for den første Kornordning, samt hvorvidt de Hovedregler, der er bibeholdt gennem alle

Ordningerne, har opfyldt deres Mission: at skaffe det kornsælgende Landbrug rimelige Priser.

Nedenstaaende Tabel angiver de i de forskellige Ordninger fastsatte Minimalpriser (cif-Priser med Tillæg af Afgiften) i Kr. pr. 100 kg.

Ordningen af:	Hvede	Rug	Byg	Havre/Blandsæd	Majs
$1\frac{3}{12}$ 1933	11,00	11,00	11,00	11,00	11,00
$\frac{3}{8}$ 1935	13,00	11,50	13,00	12,00	11,50
$\frac{7}{4}$ 1936	13,00	11,50	13,00	12,00	12,50
$2\frac{2}{12}$ 1937	14,00	13,50	14,00	13,00	13,50

De anførte Minimalpriser blev, for at følge de naturlige Sæsonsvingninger, Kornpriserne er underkastet, hver Januar, Februar, Marts og April forhøjet med 10 Øre pr. 100 kg, gældende til den paafølgende 1. September.

Det ses altsaa, at man fra 1935 er gaaet over til at fastsætte forskellig Minimalpris for de respektive Kornsorter, hvilket dog ikke altid bevirkede en tilsvarende Graduering i Noteringerne for dansk Korn. Som Eksempel herpaa skal anføres Maanedsgennemsnittene for Københavns Kornmarkeds Køber-Notering for Januar 1936, samt de for den samme Maaned gældende Minimalpriser:

	Hvede	Rug	Byg	Havre
Notering for dansk Korn	13,25	12,85	11,50	11,78
Minimalpris for fremmed Korn . .	13,10	11,60	13,10	12,10

Da det ved Gennemførelsen af Loven af 1935 var forudsat, at Kornproducenterne skulde opnaa de i Loven fastsatte Minimumspriser, blev man baade i Landbrugsministeriet og i Landbruget ubehagelig overrasket over de lave Priser, der noteredes for Byg. Landbrugsraadet henstillede derfor til Regeringen at foranledige, at de

danske Kornszælgere opnaaede de i Kornloven fastsatte Priser, hvilket vilde kunne ske ved en Begrænsning af Kornimporten.

Selv om Korn og Foderstoffer siden 7. April 1933 havde været overført til den bundne Liste, kan man dog næppe sige, at de forhaandenværende Behov for disse Varer indtil da ikke var blevet dækket. I Tiden fra April 1933-August 1935 fik Importørerne af Foderkorn saaledes udstedt Bevillinger til Indkøb af 35-75 % af, hvad de havde indført i 1932. For Foderkager m. m. udstedtes der i samme Periode Bevillinger fra 75-100 % af Importen i 1932, medens Møllerne fik tildelt Bevillinger efter Behov. Ved Vurderingen af Nedgangen i Importen af Foderkorn maa der imidlertid tages Hensyn til den Nedgang i Flæskeproduktionen, der fandt Sted i disse Aar. I 1932 eksporterede vi saaledes 390.000 Tons Bacon og Flæsk, medens Eksporten heraf i 1934 er gaaet ned til 223.000 Tons. Ved Produktionen af 1 kg Flæsk anvendes gennemgaaende 5 kg Korn, og ved den saaledes stedfundne Nedgang i Flæskeproduktionen paa 167.000 Tons er der altsaa sparet ca. 835.000 Tons Korn. Merimporten af Korn til Anvendelse i Landbruget udgjorde i 1932 1.235.000 Tons og i 1934 400.000 Tons. Nedgangen her paa 835.000 Tons svarer saaledes nøjagtigt til Nedgangen i Flæskeproduktionen.

I Forbindelse med ovennævnte Henvendelse fra Landbrugsraadet, der gik ud paa, at en direkte Importbegrænsning burde iværksættes, skal det bemærkes, at en saadan ikke kunde ske efter den dagældende Lov, idet enhver Importør ifølge samme havde Ret til Valutaattester til det Kvantum Korn, som han overfor Valutakontoret kunde godtgøre at have Brug for.

Landbrugsministeren kunde altsaa intet foretage, forinden der paa det omhandlede Punkt var gennemført en Lovændring. Efter Landbrugsraadets Ønske søgte Ministeren derfor Loven ændret,

hvilket skete ved, at han allerede i Februar 1936 forelagde Forslag til Lov om en Kornordning for Høstaaret 1936-37, der skulde træde i Kraft straks (ved Stadfæstelsen) og samtidig ophæve de hidtil gældende Love. Som ovenfor anført blev Loven stadfæstet 7. April, og i § 1 bemyndiges Landbrugsministeren til i Samraad med Handelsministeren at træffe regulerende Foranstaltninger vedrørende Indførsel af Korn og Foderstoffer, ogsaa ud over de i Lovens § 3 indeholdte Regler om Afgifter.

For derfor at stimulere Prisen paa indenlandsk Byg, hvoraf der paa daværende Tidspunkt var rigelige Beholdninger, standsedes fra Midten af Maj 1936 Importen af Foderhvede, Byg og Havre. Indførselen af førstnævnte blev dog allerede frigivet i Juli, medens Importen af Havre og Byg først blev tilladt fra Udgangen af September.

Disse Foranstaltninger bragte imidlertid ikke Prisen paa dansk Byg op over den i Kornloven forudsatte Pris. Først da det blev klart, at 1936 vilde give en meget lille Høst, steg Prisen op over de 13 Kr. pr. 100 kg.

Løvrigt er det ikke vanskeligt at forklare, hvorfor en fastsat Minimumspris cif dansk Importhavn ikke samtidig sikrer danske Kornsælgere en tilsvarende Pris. Saafremt det hjemmeavlede Korn kun blev handlet paa et lokalt Marked - fra Landbruger til Landbruger eller over en enkelt Handlende - er det indlysende, at Prisen ikke vilde komme til at ligge under Importprisen cif nærmeste Havn for udenlandsk Korn af tilsvarende Kvalitet. En Handlende vilde nemlig i saa Fald være i Stand til at betale en Oplandskunde lige saa meget, som han skulde give for Kornet i nærmeste Importhavn. Men i Danmark, hvor Kornsalg i nævneværdig Grad kun finder Sted paa Øerne og især er koncentreret paa Lolland og Falster, kan man ikke i Tilfælde af rigelige Beholdninger regne med at opnaa den

ovenfor anførte Pris, idet Producenten inden for Minimumsprisen maa bære Omkostningerne ved f. Eks. at faa Kornet ført til Jylland, hvor Køberen ikke vil betale mere for Varen end den Pris, som en tilsvarende Vare af udenlandsk Oprindelse falbydes til. Fra visse Sider er Forholdet endvidere blevet forklaret ved, at de Købere, der til sin Tid skulde dele, hvad der kom ind i Kornpuljen, endog har været villige til at betale højere Priser for udenlandsk Foderkorn, da der herved kom Penge i Puljen. Hertil maa dog bemærkes, at den enkelte Køber hos den lokale Handlende eller Lokalforening næppe har haft Adgang til selv at vælge mellem dansk eller udenlandsk Korn; han maa i Reglen købe den Vare, som det lokale Handelsled skaffer til Veje. Hvis Hensynet til Puljens Størrelse derfor skulde have gjort sig gældende ved Indkøb af Korn, har det ikke været de enkelte Forbrugere, men Købmændene og Foderstofforeningerne i de kornkøbende Egne, der har følt sig foranlediget til at varetage den samlede Køberstands Interesse.

Herefter gik Ministeriet over til at hævde det Princip kun at tillade fri Import, saafremt Korn af dansk Avl fandt Afsætning til de i Loven fastsatte Minimumspriser, ligesom det straks aabnede for Indførselen eller truede dermed, saasnt der ikke kom tilstrækkeligt dansk Korn frem til disse Priser.

Særlig vanskeligt blev Forholdet efter Rekordhøsten i 1938, hvor Kornsælgerne i August havde søgt og opnaaet Importforbud for Rug, Hvede og Majs, medens Møllerne paa den anden Side klagede over, at der ikke kom tilstrækkelig dansk Korn frem til de fastsatte Minimumspriser. Denne uholdbare Tilstand førte til, at der gennemførtes en Lov af 28. Oktober 1938 om Indmalingstvang for dansk Brødkorn, hvorefter enhver Møller, der formalede Hvede til Menneskeføde, skulde indmale mindst 50 % dansk Hvede. Ministeren havde dog Ad-

gang til efter Forhandling med Landbrugsraadet at ændre den paa-gældende Procentsats, saafremt dansk Hvede ikke kunde fremskaffes i tilstrækkelig Mængde, eller Prisen paa denne gav Anledning dertil. Indmalingsprocenten for dansk Rug kunde til enhver Tid fastsættes af Landbrugsministeren og blev ved Bekendtgørelse af 5. November 1938 foreløbig fastsat til 30 %. Samtidig blev det fastsat, at kun de Møllere, der havde modtaget en af Landbrugsministeriet meddelt Autorisation, havde Ret til at formale Brødkorn til Menneskeføde.

Vedrørende de ovennævnte Forbud mod Indførsel af Brød- og Foderkorn skal dog bemærkes, at der ikke herved hermetisk blev lukket af for Tilførslerne af disse Kornsorter, idet Importen kun blev betinget af, at der i hver enkelt Tilfælde forelaa Tilladelse fra Statens Kornkontor.

Som omtalt i Forbindelse med Kornordningen for 1933-34 varierede Importafgifterne omvendt med de paa Verdensmarkedet til enhver Tid gældende Priser. Naar saaledes Gennemsnitsprisen paa en Kornsort paa Verdensmarkedet havde naaet en vis Højde, blev Afgiften for denne sat ned til Nul, ligesom Afgiften igen blev aktuel, hvis Priserne paa Verdensmarkedet faldt saa meget, at deres Gennemsnit cif dansk Havn vilde udgøre mindre end den for samme Kornsort gældende Minimalpris.

Dette Princip blev bibeholdt gennem alle Ordningerne, og efter den lille Kornhøst paa hele den nordlige Halvkugle i 1936 holdt Priserne sig saa højt, at Afgiften for uformalet Korn i næsten 2 Aar var faldet bort. Da der ikke alene skulde fastsættes Afgifter for samtlige Kornsorter, men ogsaa for Mel og Kornvarer og alle Foderstoffer, der erstattede Korn som Foder, kunde Afgiftspligten til andre Tider omfatte en lang Række Satser, hvilket fremgaar af de fra 6. Januar 1939 gældende Beløb, der er anført i det følgende:

A. Uformalet Korn:

Rug	3	Kr. 50 Øre pr. 100 kg
Hvede	4	” 70 ” ” 100 ”
Byg	2	” 10 ” ” 100 ”
Havre	3	” 10 ” ” 100 ”
Blandsæd (af Byg og Havre)	2	” 10 ” ” 100 ”
Majs		70 ” ” 100 ”

B. Malt (uformalet maltet Byg)..... 2 ” 75 ” ” 100 ”

C. Mel, Stivelse og Gryn samt andre knuste, gruttede, formalede eller valsede Produkter af ovennævnte Kornsorter, undtagen Korn- og Mølleriaffald:

a. af Rug:

Sigtemel og Halvsigtemel	5	” 65 ” ” 100 ”
andre Produkter af Rug, herunder groft Rugmel	3	” 55 ” ” 100 ”

b. af Hvede:

grove Hvedeklid	fri	
andre Hvedeklid, Hvedeskraa (d. v. s. Hvedeklid med et fremtrædende Indhold af Mel eller Kærne o. lign.) samt Hvedemel, herunder Hvedefodermel (Pollards, Midlings o. lign.) for saa vidt Varerne i Klareringsangivelsen angives som bestemt til Foderbrug og er eller bliver denatureret	4	” 70 ” ” 100 ”

ellers	6 Kr. 70 Øre pr. 100 kg			
alle andre Varer, herunder saakaldt Semoule- og Mannagryn samt Hvede- stivelse	6	70	100	„
c. af Byg, herunder Maltspirer af Byg...	3	70	100	„
d. af Havre:				
Havremel, herunder Havrefodermel o. lign., forsaavidt Varerne i Klarerings- angivelsen angives som bestemt til Foderbrug og er eller bliver denatureret	3	10	100	„
ellers, herunder afskallet Havre	6	20	100	„
e. af Majs:				
forsaavidt Varerne i Klareringsangi- velsen angives som bestemt til Foder- brug og er eller bliver denatureret....		70	100	„
Anm.: Denaturering af Majsklid og an- dre grovere Majsprodukter er unødven- dig, saafremt de paagældende Varer efter Toldopsynets Skøn kun er anven- delige som Foderstof.				
ellers, herunder Majsmel og Majssti- velse.....	1	25	100	„
D. Korn- og Mølleriaffald.....		70	100	„
E. Andre Produkter:				
a. Tapiokamel, Maniokmel og Risfodermel	2	10	100	„
b. Hampefrø samt Dari, saavel i uformalet som formalet Stand, f. Eks. Klid.....	2	10	100	„

c. Hirse, saavel i uformalet som formalet				
Stand, f. Eks. Klid	2	Kr. 10	Øre	pr. 100 kg
d. Ærter:				
i flækket eller afskallet Stand	2	„ 80	„ „	100 „
ellers, herunder Ærtemel	2	„ 10	„ „	100 „
e. Bønner, Linser, Vikker, saavel i uformalet som formalet Stand	2	„ 10	„ „	100 „
f. Lucernemel og Kløvermel	3	„ 30	„ „	100 „

Det bør i denne Forbindelse fremhæves, at Importørerne stadig var interesseret i at købe saa billigt som muligt, da det jo ikke var den aktuelle Pris for den enkelte Ladning, der bestemte Afgiftens Højde, men Gennemsnitsprisen over en vis lagttagelsesperiode. Hvis en Kornimportør derfor havde købt for dyrt, led han tilsvarende Tab, som han under lignende Omstændigheder vilde have lidt under en fri Import, medens han paa den anden Side havde Adgang til at drage den fulde Fordel af et heldigt Indkøb.

De indkomne Beløb skulde som allerede tidligere omtalt, bortset fra udbetalte Eksportgodtgørelser m. m., ifølge Ordningen af 1933 fordeles paa Landbrugsejendomme med indtil 55.000 Kr. i Grundværdi. Imidlertid ændredes Fordelingsreglerne i 1935 og i 1936 til Gunst for de mindre Landbrugere saaledes, at kun Ejendomme med en Grundværdi paa indtil henholdsvis 15.000 og 10.000 Kr. kom i Betragtning ved Fordelingen. Tendensen til, at Kornfonden blev forbeholdt de mindre Ejendomme, fremgaar tydeligt af omstaaende Skema:

Ejendomme med		Antal Andele iflg. Loven af 1933	Antal Andele iflg. Loven af 1935	Antal Andele iflg. Loven af 1936 og følgende Love
indtil	1.000 Kr. Grundværdi	0	5	5
1.001-	2.000 „ „	2	6	6
2.001-	3.000 „ „	3	7	7
3.001-	4.000 „ „	4	8	8
4.001-	5.000 „ „	5	9	9
5.001-	6.000 „ „	6	10	10
6.001-	7.000 „ „	7	10	9
7.001-	8.000 „ „	8	10	6
8.001-	9.000 „ „	9	8	4
9.001-	10.000 „ „	10	6	2
10.001-	12.000 „ „	10	4	0
12.001-	15.000 „ „	11	2	0
15.001-	20.000 „ „	9	0	0
20.001-	25.000 „ „	8	0	0
25.001-	30.000 „ „	7	0	0
30.001-	35.000 „ „	6	0	0
35.001-	40.000 „ „	5	0	0
40.001-	45.000 „ „	4	0	0
45.001-	50.000 „ „	3	0	0
50.001-	55.000 „ „	2	0	0

Fordelingen af Kornfondens Midler gik saaledes over fra at være en Kompensation for de højere Priser, der maatte betales for udenlandsk Foderkorn, til at blive en Støtteforanstaltning for de mindre Brug. Ved 1935-Loven blev Staten forpligtet til, for saavidt der ikke indkom 16 Millioner Kr. til Fordeling, at supplere Fonden op til nævnte Beløb. I 1936 blev Statens Forpligtelse ændret saaledes, at saafremt

Kornfonden ikke kom til at udgøre 12 Millioner Kr., skulde Staten tilskyde det resterende Beløb, dog saaledes at Tilskudet ikke kunde overstige Halvdelen af det indkomne Afgiftsbeløb. I de to Høstaar har Staten i Henhold til nævnte Regler ydet Kornfonden et Tilskud paa ialt ca. 13,3 Millioner Kr.

Det ved 1933-Loven fastsatte Tilskud til Møllerne ved Formaling af Rug til Menneskeføde bortfaldt ved Loven af 1935-36. I 1936-37 fik Landbrugere, der paa fyldestgørende Maade kunde godtgøre at have solgt og leveret Rug af egen Avl til Formaling til Menneskeføde, i Stedet udbetalt en Godtgørelse paa 1.00 Kr. pr. 100 kg. Denne Bestemmelse blev ikke gentaget i de senere Kornlove eller erstattet med andre Regler, der havde til Formaal at billiggøre Rugbrødet.

Der er sidst, men ikke mindst, Grund til nærmere at omtale de Vanskeligheder, Eksporten af dansk Korn til Tider har været ude for i den paagældende Periode.

Det er indlysende, at Foranstaltninger, der medfører et højere Prisleje i Indlandet end i Udlandet, vilde umuliggøre en naturlig Eksport, hvis der ikke samtidig blev ydet en Eksportgodtgørelse til hel eller delvis Udligning af Prisdifferencen. Denne Godtgørelse, der omtales i det følgende, *afviger derfor i væsentlig Grad fra, hvad man forstaar ved Eksportpræmie, og maa altsaa ikke forveksles hermed.*

Indtil 1936 var Forholdene taalelige, idet der ydedes en Godtgørelse, som svarede til 90 % af Importafgiften for den paagældende Kornsort. Da imidlertid Hjemmemarkedets Priser for dansk Korn, som ovenfor berørt, i første Halvdel af 1936 laa betydeligt under de i Loven fastsatte Minimalpriser, vilde en Godtgørelse, der svarede til Afgiften med Fradrag af 10 % overstige Forskellen mellem Hjemmemarkedsprisen og Prisen i Udlandet. Landbrugsministeriet henstillede derfor til Valutakontoret kun at yde en Godtgørelse, der svarede til

Differencen mellem Prisen herhjemme og Verdensmarkedsprisen, da Ministeriet var af den Mening, at man i Udlandet vilde opfatte en højere Ydelse som Dumping, hvilket kunde medføre handelspolitiske Konsekvenser. Da Importen af Byg og Havre blev standset, ophørte samtidig enhver Godtgørelse, bortset fra Partier, for hvilke der senest den 14. Maj 1936 var afsluttet Kontrakter.

Da Verdensmarkedet for Korn i 1938 viste nedadgaaende Tendens, og det kunde forudses, at Afgifterne i Henhold til Loven automatisk vilde blive genindført, hvorved Spørgsmaalet om Godtgørelse atter blev aktuelt, blev der for disse fastsat følgende Regler: Ved Eksport af dansk eller udenlandsk Korn skulde der ydes en Godtgørelse svarende til Forskellen mellem den indenlandske Pris og den laveste Pris cif dansk Havn, dog saaledes at Kompensationen ikke maatte overstige Importafgiften paa den paagældende Kornsort med Fradrag af 10 %, og saaledes at det i Tilfælde af, at Importafgiften for Majs laa lavere end for den eksporterede Kornsort, skulde være Majsafgiften med Fradrag af 10 %, der dannede Grænsen for Godtgørelsens Størrelse.

Ved Udformningen af disse Regler har Ministeriet udelukkende haft for Øje at sikre sig, at der ikke ved Eksporten af Korn gik flere Penge ud af Kornfonden, end der kom ind ved Importen. I den paagældende Periode stillede Forholdene paa Verdensmarkedet sig nemlig saaledes, at Prisen paa Majs i Sammenligning med de øvrige Kornsorter laa relativt højt, hvorfor der ved Importen her til Landet først langt senere blev betalt Afgift herfor end for de øvrige Kornsorter. I et Aar, hvor for Eksempel Importen af Byg kun udgjorde ca. 25 % af Eksporten af samme, vilde Kornfondens Udgifter, saa længe Majsafgiften ikke var gennemført, komme til at overstige dens Indtægter, hvis Eksportgodtgørelsen skulde svare til den for den paagældende Kornsort fastsatte Importafgift.

I Henhold til de givne Regler og under de herskende Forhold blev der altsaa ikke ydet Godtgørelse ved Eksporten af Korn, hvilket var til Skade for den Del af Landbruget og Kornhandelen, der var interesseret i at opretholde det i Udlandet oparbejdede Marked for dansk Korn. Den Utilfredshed, der her kom til Orde, fik omsider Ministeriet til fra 1. September 1938 at ændre Reglerne derhen, at den, der udførte et Kvantum uformalet Korn, derved erholdt Ret til Refusion af 90 % af erlagt Afgift ved Indførsel af et Kvantum af samme Størrelse som det, der udførtes. Det paagældende Kvantum Korn skulde være af samme Art som det, der udførtes, dog at der for udført Byg ogsaa kunde indføres Majs. Refusionen blev endvidere betinget af, at Indførslen fandt Sted inden for en Frist af 3 Maaneder, der i Løbet af Høstaaret skulde begrænses til 1 Maaned efter Udførslen.

Da Priserne paa dansk Korn i Efteraaret 1938 faldt betydeligt under de i Kornordningen forudsatte Priser, indbragtes der den 12. Oktober fra konservativ Side i Folketinget et Forslag til Lov om Ændring i Lov om en Kornordning, der blev henvist til Udvalgsbehandling. Til det nedsatte Udvalg blev der den 20. Oktober rettet Henvendelse fra de største Korneksportfirmaer.

I Henvendelsen gjorde man Rede for de Forhold, der herskede paa Kornmarkedet, idet Udvalgets Opmærksomhed bl. a. blev henledt paa, at de i Udlandet opnaaelige Priser for dansk Maltbyg af almindelig god Kvalitet svarede til en Pris paa kun ca. 11.00 Kr. pr. 100 kg fob danske Havne. Ved Eksporten opnaaedes i Henhold til de gældende Regler en Importbevilling, hvis Værdi højst kunde omsættes til 1.00 Kr. pr. 100 kg. Den Pris, Eksportørerne saaledes erholdt fob dansk Havn, var derfor kun ca. 12.00 Kr. pr. 100 kg. Paa Basis af denne Pris kunde de danske Landmænd kun opnaa ca. 11.00 Kr. pr. 100 kg ab Gaard, hvilket var 3 Kr. under den i Kornordningen for-

udsatte Pris. For saa vidt en kontant Eksportgodtgørelse, der svarede til Importafgiften paa den paagældende Kornsort, ikke kunde gennemføres, indbragte Firmaerne subsidiært Forslag om, at der som Godtgørelse for Eksport af dansk Korn - uanset Sorten - gaves Eksportørerne Ret til afgiftsfri eller omtrent afgiftsfri Import af et tilsvarende Kvantum, men af en hvilken som helst Kornsort af udenlandsk Oprindelse. De ved Eksporten opnaaede Importbevillinger vilde herved faa en højere Værdi, saafremt Eksportørerne fik Adgang til at importere netop den Kornsort eller Kornvare, der var mest Brug for paa Hjemmemarkedet.

Forhandlingerne i ovennævnte Udvalg førte dog ikke til en Ændring af de gældende Bestemmelser, og for saa godt som hele Høstaaet 1938-39 laa de indenlandske Priser for dansk Byg kun ubetydeligt over Verdensmarkedets, hvilket nedenauførte af Ministeriet godkendte Noteringer viser:

	17/11 1938	15/12 1938	12/1 1939	16/2 1939	23/3 1939	23/4 1939
Kornlovens Minimalpris						
cif dansk Havn	14,00	14,00	14,10	14,20	14,30	14,40
Priser for dansk Byg	11,35	12,25	12,15	11,35	11,00	11,25
cif Priser for udenlandsk						
Byg (÷ Afgift)	10,42	11,37	11,87	10,08	11,09	11,20

Efter et kornrigt Aar som 1938 var Reglerne for Byggens Vedkommende altsaa utilstrækkelige til at skaffe det kornsælgende Landbrug tilfredsstillende Priser. Dette Forhold bør de interesserede Erhverv skrive sig bag Øret, saafremt lignende Foranstaltninger skulde blive genindført i Fremtiden.

Dog maa Skuffelsen over de lave Bygpriser ikke overskygge den Kendsgerning, at Ordningen for Hvedens Vedkommende har virket efter sin Hensigt, som det fremgaar af følgende Noteringer:

	17/11 1938	15/12 1938	12/1 1939	16/2 1939	23/3 1939	23/4 1939
Kornlovens Minimalpriser cif dansk Havn . .	14,00	14,00	14,10	14,20	14,30	14,40
Priser for dansk Hvede cif	13,40	14,00	14,00	13,60	13,30	13,35
Priser for udenlandsk Hvede ($\div$ Afgift)	9,41	9,87	9,52	9,35	9,74	9,52

Den sidste Krise-Kornlov blev givet saa sent som den 22. December 1939 og fik derfor ingen Betydning, da Kornpriserne inden for Lovens Gyldighedsperiode laa betydeligt over de deri fastsatte Minimalpriser.

1939. KRIGSTILSTAND PAANY

Den i Kriseaarene førte Kornpolitik gik ud paa at afbalancere Kornpriserne paa et saadant Niveau, at baade Køber og Sælger kunde være tjent dermed. Hvorvidt dette lykkedes, er skildret ovenfor, og vi vil herefter gaa over til at belyse de fremherskende Træk i den Situation, Danmark befandt sig i ved Krigsudbrudet 3. September 1939.

De Opgaver, der nu skulde løses, var ikke forskellige fra dem, der blev stillet i 1914, men den almindelige Indstilling over for dem var en anden.

I 1914 troede man paa et kort, omend blodigt Opgør, hvorefter normale Tilstande hurtigt vilde vende tilbage, og Udviklingen fortsætte i det sædvanlige Spor. I 1939 var man derimod indstillet paa, at Krigen kunde trække ud i en lang Aarrække, og nærede overhovedet ingen Illusioner med Hensyn til Frihed paa det økonomiske Omraade i den Tid, der vilde følge efter. Under den nuværende Krigsperiode tages der derfor mere haandfast paa Tingene end i 1914, hvor Staten forholdt sig mere passiv, bl. a. af Hensyn til den private Ejendomsret, saaledes som man dengang opfattede dette Begreb. Sidst men ikke

mindst skal det fremhæves, at man nu havde Forbilleder at gaa efter og Erfaringer at bygge paa fra sidste Krig.

Hovedopgaven er at sikre Befolkningens Forsyning med nødvendige Varer, herunder Gødningsstoffer, Brændsel og Korn m. m. saavel til Menneskeføde som til Foder, samt i Modsætning til Kriseperioden at holde Priserne saa langt nede som overhovedet muligt. Bestræbelserne for det sidste er endnu mere paakrævet end under den forrige Krig, hvor Forventningen om, at Pengeværdien takket være Guldet snart vilde blive genoprettet, lagde en ikke ubetydelig Dæmper paa Tendensen til Prisstigninger. Nu derimod er Udsigten til en Genoprettelse af Guldfoden saa ringe, at Forventningen herom ikke kan anses for at øve nogen Indflydelse paa Prisdannelsen.

Den fornødne Hjemmel til at gribe regulerende ind blev foreløbig givet i Lov af 2. September 1939, hvis første Paragraf lyder saaledes:

„Ministeren for Handel, Industri og Søfart bemyndiges til at iværksætte midlertidige Foranstaltninger med Henblik paa Landets Forsyning med nødvendige Varer, saasom at foretage Indkøb af Varer fra Ind- og Udland.

Ministeren kan ligeledes midlertidigt træffe forbrugsbegrænsende Forholdsregler og Foranstaltninger til Sikring af hensigtsmæssig Fordeling af Landets Varebeholdninger, samt til fornøden Regulering af Varepriserne.

Ministeren kan endvidere midlertidigt i det Omfang, det findes paakrævet, forbyde Udførsel her fra Landet af nærmere angivne Varer eller Varegrupper samt Omdestination til fremmed Territorium af Varer, som er under Befordring til dansk Territorium paa dansk eller fremmed Skib, Luftfartøj eller andet Befordringsmiddel, og Salg til Udlandet af saadanne under Befordring værende Varer. For saa vidt angaar Omraader, der fortrinsvis vedrører Landbrug og Fiskeri, træf-

fes de i denne Paragraf omhandlede Foranstaltninger af Ministeren for Landbrug og Fiskeri efter Aftale med Ministeren for Handel, Industri og Søfart.“

Man bemærker her, at Bemyndigelsesloven denne Gang er langt mere detailleret end i 1914. Dens Løbetid strækker sig dog kun over nogle faa Maaneder, idet den afløstes af de senere Korn- og Prislove m. fl.

De for Administrationen nødvendige Institutioner var til Stede i Forvejen og skulde kun omorganiseres og tilpasses efter de nu foreliggende Opgaver. Saaledes var Valutakontoret allerede oprettet i 1932 og blev under Krigen omdannet til Direktoratet for Vareforsyningen. Inden for Valutakontoret var der ved Gennemførelsen af den første Kornordning i 1933 oprettet en særlig Kornafdeling. Denne blev i 1937 udskilt fra Valutakontoret og eksisterer herefter som en selvstændig Institution: Statens Kornkontor. Dets væsentlige Opgave havde før Krigen været at regulere Kornimporten og administrere og fordele Kornfondens Midler, og det faldt nu naturligt at henlægge Kornadministrationen herunder. Ligeledes havde Priskontrolraadet bestaaet siden 1937, men væsentlig kun med den Opgave at kontrollere Prisaftaler, der blev indgaaet mellem Industri- og Handelsvirksomheder, private Virksomheder saavel som Selskaber. Nu fik Raadet til Opgave at fastsætte og kontrollere Varepriserne. Raadets daglige Forretninger varetages af Prisdirektoratet. Denne Institution har navnlig efter 9. April 1940 faaet en meget betydelig Magt fastlagt i Lov om Priser m. v., vedtaget af Rigsdagen den 28. Maj 1940 med senere tilkommende Ændringer, saaledes at Priskontrolraadet for Tiden er den Myndighed, der gennem Begrænsning af Nettoavancerne udøver den allerstørste Indflydelse paa Erhvervenes Indtjeningsmuligheder.

Krigen kom ikke denne Gang som en Overraskelse, men var for-

udset som en til Vished grænsende skæbnesvanger Sandsynlighed, og allerede i Slutningen af August 1939 var der fra Administrationens Side gjort Skridt til et Stykke ud i Fremtiden at sikre Landets Forsyninger med Korn og Foderstoffer. Den 24. og 26. August udstedte Landbrugsministeriet saaledes Forbud mod Udførsel af Foderstoffer og Korn her fra Landet. Da Krigen blev en Kendsgerning, udvidedes disse Forbud til ogsaa at omfatte Mel og Gryn af enhver Art samt Mølleriaffald. I September 1939 kom der ligeledes Forbud mod Opfodring af Rug og Hvede; undtaget fra det almindelige Opfodringsforbud blev dog fra 11. Oktober følgende Kategorier:

- a. Klid og Strømel.
- b. Rug og Hvede, der var dyrket enten i Blanding med andre Kornsorter eller iblandet disse i Tiden forud for Opfodringsforbudet.
- c. Rug, der var avlet og endnu fandtes paa Ejendomme med en Grundværdi af indtil 3000 Kr. incl.
- d. Hvede, der var avlet og endnu fandtes paa Ejendomme med en Grundværdi af indtil 6000 Kr. incl.
- e. 10 % af den samlede Høst af Rug og Hvede paa andre Ejendomme end de under c og e nævnte.

Endvidere blev Brødkorn, der var afvist fra en Møller eller Kornkøbmand, og som senere af et af de nu nedsatte kommunale Kornnævn enstemmigt var erklæret for uanvendeligt til Menneskeføde, undtaget fra Forbudet.

I Betragtning af de forhaandenværende Beholdninger samt af de Tilførsler, for hvilke der var kontraheret, og som man forventede vilde naa frem, ansaa man det saaledes ikke for nødvendigt at inddrage samtlige Beholdninger af Brødkorn under Opfodringsforbudet. Efter Besættelsen den 9. April 1940 udstedtes der imidlertid atter

Forbud mod Opfodring af alle Beholdninger af Brødkorn, samt Paabud om, at disse inden for en fastsat Frist skulde leveres til Forhandler eller Møller.

Med det Formaal at skaffe Ejendomme med indtil 10.000 Kr. Grundværdi Erstatning for det tvangsmæssige Salg af Brødkorn overtog Staten ved Bekendtgørelse af 23. September 1939 samtlige de her i Landet beroende Beholdninger af Majs samt Restbeholdningerne af dansk Korn af Høst 1938. Senere frigaves dog samtlige Partier paa indtil 10.000 kg, medens de øvrige blev fordelt gennem Statens Kornkontor.

For straks at imødegaa Tendensen til Prisstigninger udstedtes der ligeledes i September 1939 Bekendtgørelse om Maksimalpriser for indenlandsk Korn samt for de paa det paagældende Tidspunkt her i Landet værende Beholdninger af Majs. Disse Priser blev ansat til følgende Beløb:

Rug	19	Kr. pr. 100 kg for 118 Pund holl.
Hvede	18	” ” 100 ” ” 128 ” ”
Byg	17	” ” 100 ” ” 112 ” ”
Havre	17	” ” 100 ” ” 85 ” ”
Blandsæd	17	” ” 100 ” uanset Kvalitetsvægt
Majs	16	” ” 100 ”

Hertil maatte for de 4 indenlandske Kornsorter lægges 20 Øre pr. 100 kg for Partier, der vejede 2 Pund holl. eller mere over Basisvægten, medens der paa den anden Side skulde ske tilsvarende Fradrag, hvis den hollandske Vægt laa 2 Pund eller mere under denne. Endvidere blev det fastsat, at Priserne for samtlige Kornsorter med Undtagelse af Majs maatte forhøjes med 10 Øre pr. Maaned i 10 Maaneder regnet fra 1. November 1939.

Det gjaldt imidlertid ogsaa om at skaffe rigelige Tilførsler til Landet og til saa lave Priser som muligt. Med dette for Øje fandt man det hensigtsmæssigt at centralisere Importen og tog ved Oprettelsen af Centralkontoret for Indkøb af Korn og Foderstoffer og Brødkorns-Kontoret Tanken op fra 1919. Førstnævnte Kontor fik Monopol paa Importen af Foderkorn og Foderstoffer, Brødkorns-Kontoret paa Indførsel af Brødkorn. Centralkontorets Bestyrelse paa ialt 7 Medlemmer blev sammensat paa følgende Maade:

- 2 Repræsentanter for Andelsfoderstofselskaberne,
- 3 „ „ de private Importører,
- 1 „ „ Landbrugsministeriet,
- 1 „ „ Handelsministeriet.

Til Formand valgtes Konsul C. J. Boserup, Fakse.

Brødkorns-Kontorets Ledelse fik følgende Sammensætning:

- 3 Repræsentanter for Foreningen af danske Handelsmøller,
- 1 „ „ Landbrugsministeriet,
- 1 „ „ Handelsministeriet.

Til Formand valgtes Direktør V. Johansen, Skive.

De Partier Foderkorn og Foderstoffer, Centralkontoret indførte, skulde fordeles mellem Importørerne paa Basis af disses Andel i den samlede Import i Aarene 1936, 1937 og 1938. Paa lignende Maade blev de enkelte Møllers Forbrug af Brødkorn i de samme Aar lagt til Grund for Tildelingen af det gennem Brødkorns-Kontoret indkøbte Brødkorn, dog kun for saa vidt der ikke indførtes en saa stor Mængde, at samtlige paa Forhaand fremsatte Ønsker kunde imødekommes.

Oliekager og Sojaskraa, der blev fremstillet her i Landet, skulde ligeledes fordeles gennem Centralkontoret i Henhold til en mellem

dette og Oliefabrikkerne truffet Overenskomst. Derimod kunde Industrielle Virksomheder uden om Centralkontoret foretage Indførsel af Foderkorn til Brug i egen Virksomhed, saafremt der forelaa Tilladelse hertil fra Statens Kornkontor.

Angaaende Afregningen blev det for Centralkontoret fastsat, at dette kun maatte beregne sig den virkelige Kostpris for Varen med et Tillæg til Dækning af de ved dennes Transport til dansk Importhavn forbundne Omkostninger, herunder Mæglerkurtage, Administrationsudgifter m. v. Der skulde drages Omsorg for, at Salgsprisen i de Importhavne, hvortil Varen ankom direkte fra Udlandet, saa vidt muligt blev ensartet for visse Perioder ad Gangen. Iøvrigt skulde Priserne fastsættes med det Maal for Øje, at Centralkontorets Virksomhed saa vidt muligt økonomisk hvilede i sig selv. Et eventuelt Over- eller Underskud skulde ved Likvidationen fordeles mellem Importørerne i Forhold til de Mængder Foderkorn og Foderstoffer, som hver især havde modtaget fra Centralkontoret.

Brødkorns-Kontoret skulde ligesom Centralkontoret afholde samtlige Omkostninger, der var forbundet med Varernes Indkøb og Hjemførsel, men havde ikke Adgang til direkte ved Beregningen af Salgspriserne at søge Dækning for disse, idet Maksimalprisen for Mel satte en Overgrænse for Brødkornets Pris. Finansieringen af Importen af Brødkorn skete derfor over en særlig Reguleringskonto, hvis respektive Over- eller Underskud tilfaldt Statskassen.

De for de to Kontorers Virksomhed vedtagne Bestemmelser er til enhver Tid underkastet Statens Godkendelse.

Som ovenfor anført var kun de Beholdninger af Majs, der den 16. September 1939 var til Stede her i Landet, underkastet Maksimalprisbestemmelser. De senere indkomne Beholdninger af Majs og udenlandsk Korn i det hele taget fremkom til stadig stigende Priser. Da

Landbrugets Produkter imidlertid ikke steg i tilsvarende Grad, opstod der et Misforhold mellem nævnte Erhvervs Eksportpriser og Produktionspriser. Til Udligning heraf vedtoges Lov af 1. Februar 1940, i hvilken Landbrugsministeren blev bemyndiget til i Tiden indtil Udgangen af Marts Maaned 1940 at træffe Foranstaltninger til Nedsættelse af Prisen paa Foderkorn, der indførtes her til Landet, samt paa Foderkager med henholdsvis 6 Kr. og 2 Kr. pr. 100 kg. I de paa-gældende to Maaneder maatte Forbrugerne ikke forsyne sig med et større Kvantum end nødvendigt for deres Bedrift og svarende til deres normale Indkøb af Foderkorn for det omhandlede Tidsrum. Saafremt en Landbruger afleverede eller forpligtede sig til at aflevere Brødkorn, var han dog berettiget til at indkøbe et tilsvarende Kvantum Foderkorn. De i Loven fastsatte Tilskud blev udbetalt til Centralkontoret for Indkøb af Korn og Foderstoffer, der skulde drage Omsorg for, at det fulde Beløb kom Forbrugerne tilgode gennem tilsvarende lavere Priser.

Ved Lovens Fornyelse den 30. Marts s. A. blev det fastsat, at kun Ejendomme med indtil 20.000 Kr. i Grundværdi havde Ret til Tilskud, hvorefter følger, at dette maatte ydes direkte til de paagældende Landbrugere. Af de Beholdninger, hvis Pris var nedsat i Henhold til Loven af 1. Februar, blev der derfor opkrævet en Afgift svarende til Tilskudet, hvorefter Prisen maatte forhøjes med et tilsvarende Beløb, der blev udbetalt til ovennævnte Ejendomsgruppe af Statens Kornkontor.

Ved Begivenhederne den 9. April 1940 blev Danmark afskaaret fra enhver Forsyning med Foderstoffer, Foder- og Brødkorn. Da man imidlertid fra Statens Side ansaa det for formaalstjenligst saa vidt muligt at reservere de forhaandenværende Beholdninger af Oliekager til den kommende Vinter, blev der udstedt Forbud mod fra 11. Maj s. A. at udlevere Oliekager og Olieskraa. De saaledes sparede Partier i Forbin-

delse med den hjemlige Produktion kom til at udgøre ca. 70.000 Tons, der i Efteraaret 1940 blev fordelt paa samtlige Landbrugsejendomme, som ikke i Forvejen laa inde med Beholdninger af Oliekager.

Angaaende de tilstedeværende Mængder af Majs og udenlandsk Byg blev det ved Bekendtgørelse af 26. April 1940 fastsat, at Udlivering fra en Handlendes Lager kun maatte finde Sted mod Indkøbstilladelser, der i begrænset Omfang blev udstedt til Landbrugsejendomme med indtil 20.000 Kr. Grundværdi og til Hestehold uden for Landbruget. Da man imidlertid snart stod overfor den triste Kendsgerning, at de forhaandenværende Lagre vilde blive udtømte, førend der fremkom Korn af ny Høst, fandt man det paakrævet at undersøge, hvorvidt der fandtes Reserver paa de større Landbrugsejendomme. I de første Dage af Juli blev der derfor foretaget en Tælling af samtlige Beholdninger af Foderkorn beroende paa Landbrugsejendomme med over 20.000 Kr. Grundværdi, samt hos Handlende. Resultatet heraf viste, at der paa de paagældende Ejendomme kun fandtes ialt ca. 1000 Tons Foderkorn ud over Egetforbruget. Uanset disse relativt smaa Beholdninger skred man dog i Slutningen af Juli til en Fordeling heraf blandt saadanne mindre Landbrugere, der befandt sig i en absolut Nødsituation med Hensyn til Foderkorn.

Samtidig med at man saaledes, som ovenfor berørt, ved midlertidige Bestemmelser søgte at klare Dagen og Vejen, indtil ny Høst kom frem, forberedtes der en Kornordning for Høstaaret 1940-41, hvorved man udelukkende ved Hjælp af den indenlandske Høst sikrede Dækningen af Danmarks livsvigtige Behov for saavel Foderkorn som Brødkorn. Vor Stilling svarede til Situationen 1917-18; dog var vi bedre farne nu, idet Landets Kornafgrøde baade absolut og i Forhold til Folketallet var større end under sidste Krig. Gennemsnitshøstudbyttet for Aarene 1903-13 udgjorde saaledes kun ca. 826 kg pr. Indbygger,

medens det for Aarene 1934-38 var steget til 966 kg. Differencen, 140 kg Korn pro persona pr. Aar, er mere end tilstrækkelig til at dække Behovet for Brødkorn, selv uden Rationering.

Da man ved Kornloven af 1940 og de to paafølgende Kornlove har søgt at fremskaffe det nødvendige Korn paa en saadan Maade, at det ikke skulde være nødvendigt at undersøge den enkelte Landbrugs- ejendoms Leveringsevne, er Afleveringspligten ligesom i Aarene 1917-1918 fastsat paa Grundlag af Landbrugsejendommenes Grund- værdi. Det bærende Princip gennem alle Ordningerne har været, at de Landbrugere, der rettidigt afleverede det paa ovennævnte Grund- lag fastsatte Ligningskvantum, fik Ret til frit at anvende Resten af Afgrøden eller at afhænde, hvad de kunde undvære heraf i fri Handel, for hvilken der dog blev fastsat visse Begrænsninger. Ved Udskriv- ningerne er anvendt nedenanførte Skalaer, der angiver Afleverings- pligten pr. paabegyndt 1000 Kr. af den Grundværdi, der ligger inden for de anførte Intervaller:

Grundværdi Kr.	Aflevering i kg		
	1940-41	1941-42	1942-43
under 8.000	0	0	0
8.001- 10.000	0	500*)	500
10.001- 12.000	500	500	500
12.001- 25.000	500	550	550
25.001- 35.000	600	650	650
35.001- 50.000	600	700	700
50.001- 60.000	700	800	800
60.001- 80.000	700	900	900
80.001-100.000	800	1.000	950
over 100.000	800	1.050	1.000

*) Den faktiske Aflevering udgjorde dog kun 250 kg pr. 1000 Kr. Grundværdi, idet Gruppen paa 8.001-10.000 Kr. Grundværdi samtidig fik tildelt 250 kg pr. paabegyndt 1000 Kr. Grundværdi udover 8000 Kr.

Stigningen i Udskrivningen fra 1940-41 til 1941-42 er dog noget mindre, end Skalaen viser, idet denne i det første Aar omfattede alle til en Landbrugsejendom hørende Arealer, medens Grundværdierne af Skove, Plantager, Hede- og Klitarealer, samt Grundværdier over 1.800 Kr. pr. ha, der tilsammen overstiger 8 % af den øvrige Del af en Ejendoms Grundværdi, i de to sidste Aar er holdt uden for Ligningen. At saadanne Arealer overhovedet medtages, er Genstand for megen Misfornøjelse, idet der henvises til, at man paa omhandlede Arealer hverken kan dyrke Korn eller andre Afgrøder, der inden for Husdyrbruget kan træde i Stedet herfor. Imidlertid vilde Fradragsregler, der omfattede alle saadanne Arealer, medføre, at der ved Fastsættelsen af Ligningskvantummet skulde foretages Fradrag for saa godt som alle de Landbrugsejendomme, hvorfra der afleveres Korn, da der til næsten enhver almindelig Gaard hører større eller mindre Skovarealer og lign. Gennemførelsen heraf vilde derfor have mere end fordoblet de kommunale Kornnævns Arbejde med Udfærdigelsen af Kornafleveringsskemaerne og næppe have ført til væsentlig større Ensartethed ved Udskrivningen. Det siger sig selv, at Afleveringerne pr. 1000 Kr. Grundværdi i saa Fald skulde være forhøjet over hele Linjen, for at den tilstrækkelige Mængde Korn kunde være skaffet til Veje.

De ved Lovene udskrevne Kvanta skulde anvendes paa følgende Maade:

	1940-41 Tons	1941-42 Tons	1942-43 Tons
Brødkornsforsyningen	410.000	410.000	410.000
Korn til Havre- og Byggryn	37.000	100.000	100.000
Korn til Ejendomme fra 500-5000 Kr. Grundværdi	100.000	100.000	100.000
Foderkorn til bestaaende Svine- og Hønsehold udenfor Landbruget	22.500	23.000	23.000

	1940-41 Tons	1941-42 Tons	1942-43 Tons
Foderkorn til Avlscentre og Forsøgsstationer for Svin og Fjerkræ ..	4.500	4.500	4.500
Korn til Heste udenfor Landbruget	0	40.000	40.000
Bryggeriindustrien	0	35.000	35.000
Sprittfabrikationen	0	7.500	7.500
Kaffesurrogatfremstillingen	0	12.000	12.000
Ialt	574.000	732.000	732.000

Det fremgaar af Tallene, at de Behov, for hvilke der skulde skaffes Dækning i 1941-42 og det følgende Aar, er udvidet med ialt 158.000 Tons i Sammenligning med det første Høstaar. For 1940-41 havde man nemlig regnet med, at der til disse Formaal skulde kunne købes Foderkorn i fri Handel, men allerede paa et meget tidligt Tidspunkt viste det sig umuligt - især for Hestehold uden for Landbruget - at fremskaffe det nødvendige Foder, hvorfor man fra Statens Side saa sig nødsaget til ogsaa at regulere Omsætningen af Frihandelskorn. Fra 19. Sept. 1940 kunde Frihandelskorn saaledes kun afhændes til aut. Handlende til de i Loven fastsatte Maksimalpriser paa Kr. 28,00 og Kr. 30,00 pr. 100 kg for henholdsvis Korn til Foderbrug og for Kvalitetsvarer, der var velegnet til Gryn fremstilling og Bryggeribrug. Enhver Omsætning af Frihandelskorn mellem Landbrugere indbyrdes blev forbudt, ligesom enhver Udlevering fra de Handlende kun maatte ske efter skriftlig Ordre fra Statens Kornkontor (Indkøbstilladelse). Denne Tilstand opretholdtes indtil 31. Marts 1941, hvorefter Handelen atter kunde foregaa i Henhold til de oprindeligt fastsatte Regler. Dog havde en Handlende ikke Ret til frit at disponere over de Beholdninger af Frihandelskorn, der før nævnte Dato var indgaaet til hans Lager, idet disse for en stor Del blev overført til det afleveringspligtige Korn.

Der fremkom herved tilstrækkelige Mængder til Dækning af en Del af de Behov, som ikke var sikret ved Loven.

Fra Erhvervenes Side havde man ventet en Lettelse i Situationen, efter at Handelen med Frihandelskorn atter var fri. Denne udeblev imidlertid, da Landbruget ved den nye Kornlov for 1941-42, der blev stadfæstet af Kongen den 16. April 1941, opnaede fri Prisdannelse for denne Kategori, medens det til Gengæld maatte gaa ind paa en betydelig Forøgelse af det udskrevne Kvantum. Indrømmelsen saavel som det forøgede Krav medvirkede til, at der i den resterende Del af Høstaaret 1940-41 ikke kom ret meget Frihandelskorn frem hos de Handlende, idet Landmændene selvsagt ikke var interesseret i at udtømme deres Kornreserver til de fastsatte Maksimalpriser, da de regnede med betydelig højere Priser for Høsten 1941. Det var derfor besværligt for de Industrigrene, der var henvist til at dække deres Behov paa Markedet for Frihandelskorn, at erhverve de nødvendige Mængder. Bryggerierne kom saaledes ud for store Vanskeligheder, og for at undgaa Standsning i Erhvervet gik Landbrugsministeren med til en særlig Ordning, hvorved de Landmænd, der leverede Korn til Bryggerierne, opnaede den Fordel, at de paagældende Kvanta blev afskrevet paa Afleveringspligten for 1941-42.

Den fri Prisdannelse for Frihandelskorn bevirkede, at der til Trods for den meget lille Høst i 1941 dog kom ikke ubetydelige Mængder i Handelen, hvoraf en væsentlig Del blev indkøbt af Landmænd til Opfyldelse af deres Afleveringspligt. Som ventet kom Prisen i Efteraaret 1941 til at ligge omkring Kr. 40,00 pr. 100 kg og steg, efterhaanden som Knapheden blev føleligere, indtil den under Saasæds-sæsonen kulminerede ved 60-70 Kr. pr. 100 kg. Da Saatiden var forbi, faldt den til ca. Kr. 50,00 og efter Høsten 1942 helt ned til 38-40 Kr.

Medens der saaledes har fundet Ændringer Sted i Udskrivningen

af det afleveringspligtige Korn og Reglerne for Handelen med Frihandelskorn, er de i 1940 fastsatte Priser for førstnævnte i det væsentlige bibeholdt. Disse er følgende:

Rug	(118 Pund holl.)	Kr. 29,00 pr. 100 kg
Hvede	(128 " ")	" 28,00 " " "
Byg	(112 " ")	" 25,00 " " "
Havre	(85 " ")	" 25,00 " " "

Hertil skal lægges 15 Øre pr. Pund holl. Overvægt, dog højst 45 Øre pr. 100 kg, og fradrages 15 Øre pr. Pund holl. Undervægt. Indtil September 1941 var Fradragene større for lavvægtigt Korn med mere end 3 Pund holl. Undervægt, men har herefter udgjort nævnte Beløb pr. Pund, uanset hvor lavt den holl. Vægt laa. Fra ovenanførte Tidspunkt har de mindre gode Kvaliteter saaledes opnaaet højere Priser. Endvidere er Vilkaarene forbedret for de Landbrugere, hvis Levering af Brødkorn overstiger Afleveringspligten, og som saaledes har Ret til Ombytningskorn, idet Indkøbsprisen for dette (mod røde Mærker) ved Overgangen fra Høstaaret 1940-41 til 1941-42 er nedsat fra Kr. 28,00 til Kr. 26,50 pr. 100 kg, medens Tildelingskornet (mod grønne Mærker) samtidig blev forhøjet fra Kr. 28,50 til Kr. 29,00 pr. 100 kg reguleret efter holl. Vægt.

Endelig er der fra 1941 udsat en Præmie paa Kr. 10,00 pr. 100 kg for den sidste Ottendedel af Ligningskvantummet til de Landmænd, der rettidigt opfylder deres Afleveringspligt. Med dette Tillæg er ovennævnte Priser faktisk forhøjet med Kr. 1,25 pr. 100 kg, hvorved det dog maa bemærkes, at Forhøjelsen ikke kommer de Landbrugere til Gode, der grundet paa særlige Forhold er nødsaget til at tage Forbehold.

Ved at betale en højere Pris for Rug end for Hvede har man villet støtte de magre vestjydske Egne, hvor Rugen udgør ca. Halvdelen eller

derover af de høstede Kornafgrøder og saaledes i stor Udstrækning skal ombyttes med Foderkorn. Endvidere var Landets Hvedearealer i Aarene op til 1940 udvidet saa meget paa Bekostning af Rugdyrkingen, at man i dette Aar ansaa det for vanskeligere at fremskaffe det nødvendige Kvantum Rug end at tilvejebringe Dækning for Hvedebehovet. Man kan i denne Forbindelse henvise til, at der i Slutningen af Høstaaret 1939-40 blev blandet Hvede i Rugen til Fremstilling af det grove Brød.

Dette Forhold er imidlertid nu totalt ændret, idet Rugarealerne atter er udvidet, dels som Følge af det usædvanlige Prisforhold og dels paa Grund af de knappere Gødningstilførsler, der paa de mindre gode Jorder ikke giver Mulighed for en tilfredsstillende Hvedeafgrøde. Den stedfundne Nedgang i Hvedearealet er dog uden Betydning i Sammenligning med den katastrofale Virkning, de strenge Frostperioder i Aarene efter 1939 har haft paa Hvedeudbyttet; i 1942 blev saaledes ca. 80 pCt. af Landets samlede Areal med denne Kornsort totalt ødelagt af Frosten. Dette Aars Afgrøde kom derfor ikke til at udgøre stort mere, end hvad der medgik til Udsæd, saa at Rugen i Høstaaret 1942-43 faktisk er den eneste Brødkornssort, vi har. For at strække denne er det fastsat, at al Rug inden Formalingen til groft Mel, Halvsigtemel og Sigtemel skal iblandes Byg i Forholdet 30 Dele Byg til 70 Dele Rug. Under hele Perioden er det usigtede Mel til Fremstilling af Rugbrød tilsat Klid i Forholdet; 15 Dele Klid til 85 Dele Mel.

Den i 1940 fastsatte Pris paa Kr. 28,00 pr. 100 kg for Hvede er imidlertid ikke forhøjet uanset den store Risiko, der har vist sig at være forbunden med Dyrkingen heraf. For at Landmændene imidlertid ikke i for stort et Antal skulde lade sig afskrække fra Dyrkingen af Hvede, er Staten i Efteraaret 1942 gaaet ind paa delvis at overtage Risikoen ved eventuel Frostskaade for de Landmænd, der

indenfor en fastsat Frist har indberettet det Areal, de i Efteraaret 1942 har tilsaaet med Hvede, der var bestemt til Modning. Man haaber herved at sikre Dyrkningen af den for Befolkningens Ernæring saa vigtige Kornsort.

I Administrationen af Kornordningen har man i betydeligt Omfang optaget de ledende Principper fra Ordningerne i Aarene 1917-20. Kornet skal ligesom dengang inden for fastsatte Terminer afleveres til Forhandlere, der dog ikke nu i formel juridisk Forstand modtager Kornet paa Statens Vegne, saaledes som det var Tilfældet dengang, men overtager det for egen Regning. Forskellen mellem Statslagerholderen af 1918 og den autoriserede Forhandler af 1942 er dog kun tilsyneladende, idet hin, som tidligere berørt, saavel som denne, har en Ejers Risiko for Kornet og financierer Omsætningen. Medens man altsaa i 1918 betragtede Staten som Indehaver af Kornet, fordi den havde Dispositionsretten herover, er man nu gaaet over til at anse Forhandleren som Ejer af det afleverede Korn, da Ansvar for dets Eksistens paahviler ham. Retten til at disponere over Kornet har den aut. Handlende af i Dag imidlertid lige saa lidt som Lagerholderen i 1918.

Kun Handlende, der har modtaget Landbrugsministeriets Autorisation, har Ret til at modtage afleveringspligtigt Korn og drive Handel med Frihandelskorn. Denne Autorisation meddeles kun til saadanne Købmænd, Brugsforeninger, Foderstofforeninger og Grutmøllere, der normalt driver Handel med Korn, og som har den fornødne Lagerplads (Minimum: 300 Tdr.) og er i Stand til at holde Kornet i god Kondition.

Til Autorisationen er ikke alene knyttet en Ret, men ogsaa en Række af Pligter.

Den Handlende er saaledes forpligtet til - og maa ikke afslaa - at modtage afleveringspligtigt Korn, der bliver ham tilbudt af en Landbruger. Saafremt der leveres mere Foderkorn, end han har Plads til, skal han rette Henvendelse til Centralkontoret, der saa anviser Korn fra hans Lager til en anden aut. Handlende, der enten har den fornødne Plads, eller som umiddelbart skal bruge det til Udlevering mod Indkøbsmærker. Har en Handlende ikke tilstrækkeligt Foderkorn til dette Formaals, skal han ligeledes henvende sig til Centralkontoret, der straks foranlediger, at de nødvendige Kvanta bliver tilført hans Lager. Over Omsætningen af Foderkorn m. m. skal han føre nøjagtigt Regnskab, hvoraf Genpart pr. 1. og 15. i hver Maaned indsendes til Centralkontoret, hvis Ordre om Afhændelse eller Modtagelse den Handlende har en ubetinget Pligt til at efterkomme. Centralkontoret, der som tidligere omtalt blev oprettet med Import af Foderkorn og Foderstoffer for Øje, har saaledes overtaget en vigtig Del af Administrationen af den indenlandske Foderkornsomsætning, idet det skal drage Omsorg for, at Varen til enhver Tid er til Stede, hvor der er Brug for den i Henhold til Bestemmelserne. Den Handlende har altsaa ikke Ret til at disponere over det afleveringspligtige Foderkorn paa anden Maade end ved Udlevering til Personer, der er i Besiddelse af gyldige Indkøbsmærker, eller efter Ordre fra Centralkontoret.

For Omsætningen af Brødkornet indtager Brødkorns-Kontoret en lignende Stilling; dog gør særlige Forhold sig paa enkelte Punkter gældende her. Den Handlende har saaledes inden for en Maaned efter Modtagelsen Adgang til at afhænde Brødkornet til en aut. Møller eller anden aut. Handlende, men hvad der ikke er videresolgt paa nævnte Maade efter en Maanedes Forløb, skal tilbydes Brødkorns-Kontoret, som derefter disponerer over det.

Den lokale Kontrol med Kornordningen paahviler de i Efteraaret

1939 oprettede kommunale Kornnævn, hvis Arbejde er ret omfattende. Det er saaledes bl. a. Nævnets Opgave at føre Lister over samtlige Landbrugere inden for den paagældende Kommune samt over de Personer, der er berettiget til at modtage Mærker til Indkøb af Korn til Heste-, Svine- og Hønsehold uden for Landbruget. Det er Nævnet, der fastsætter, hvad den enkelte Landbruger er pligtig til at aflevere i Henhold til de gældende Bestemmelser. Dets Afgørelser kan indankes for Amtskornnævnet og for Statens Kornnævn. Endvidere skal det kommunale Kornnævn paa Grundlag af de af de Handlende udstedte Modtagelsesbeviser foretage Afskrivninger paa de paagældende Landbrugeres Afleveringspligt og derved kontrollere, at disse opfylder deres Forpligtelser, samt paase, at alt Brødkorn, ud over hvad der er nødvendigt til Saasæd, bliver afleveret. Nævnet har saaledes Ret og Pligt til at foretage Eftersyn paa samtlige Landbrugsejendomme inden for Kommunen for at sikre sig, at der intet foretages i Strid med de fastsatte Bestemmelser. Det har endvidere til Opgave ved Selvsyn at erkyndige sig om, at de hos de aut. Handlende beroende Beholdninger opbevares paa betryggende Maade. Foruden de her nævnte Beføjelser er der tillagt Nævnene en Række andre, som man dog ikke her skal komme nærmere ind paa. Det fremgaar af det anførte, at der paahviler de kommunale Kornnævn saare vigtige Opgaver.

Hvorvidt er det nu gennem de iværksatte Foranstaltninger og trufne Forholdsregler, som vi i det foregaaende har søgt at klarlægge, lykkedes at opnaa det tilsigtede Maal: at sikre Landets livsvigtige Behov for Korn, uden at der gøres større Indgreb i Landbrugets Dispositionsfrihed end strengt nødvendigt?

Da det har været en stiltiende Forudsætning for Kornlovene, at der ikke af Landmændene vilde blive krævet Aflevering af Korn ud-

over de for det paagældende Høstaar fastsatte Kvanta, har det været af stor Vigtighed at finde netop den Ligningsskala, der giver de i Loven stipulerede Mængder. Ved den i 1940-41 anvendte Ligningsskala kalkulerede man saaledes med en samlet Paaligning af 667.000 Tons, medens Optællingen af Grundværdierne paa Kornafleverings-skemaerne gav en samlet Ligning paa 726.000 Tons, altsaa en Difference paa ca. 9 pCt., der formentlig maa tilskrives Vanskeligheden ved paa Forhaand at beregne, hvor stor en Del af Landets Skovarealer der blev drevet i Forbindelse med Landbrug. For de følgende Høstaar, hvor man har imødekommet Landmændenes Ønske om Lovens Vedtagelse paa et saa tidligt Tidspunkt, at de, forinden Vaarsæden blev lagt i Jorden, var bekendt med de opstillede Krav, har det svingende Høstudbytte været et betydeligt Usikkerhedsmoment.

Medens man saaledes i 1940, da Loven blev vedtaget saa sent som den 25. Juli, altsaa efter at man gennem Høstskøn var orienteret om Høstens Størrelse, har været i Stand til forud at beregne det Fradrag i det samlede Ligningskvantum, som Forbeholdsretten repræsenterede, fremkom der for Høstaaret 1941-42 en betydelig Difference mellem det kalkulerede og det faktiske Forbehold. Aarsagen hertil var som sagt de stærkt svingende Høstafgrøder, der ifølge Statistisk Departements Beregninger har været følgende:

1940 - 3,2 Mill. Tons
1941 - 2,7   "   "
1942 - 3,8   "   "

Hvorledes det endelige Resultat er bestemt af nævnte Faktorer, fremgaar af omstaaende Skema, hvori de ved Planlægningen af Ordningerne beregnede Tal for henholdsvis: Ligningskvantum, Forbeholdsret og Aflevering er anført Side om Side med de faktiske Tal, der dog endnu (Februar 1943) ikke kendes for 1942-43.

	1940-41		1941-42		1942-43	
	beregnet	faktiske	beregnet	faktiske	beregnet	faktiske
Ligningskvantum (1000 t)	667	726	873	859	853	
Fradrag som Følge af For- beholdsretten	100	100	141	182	135	
Aflevering	567	626	732	677	718	
Overført og disponeret Fri- handelskorn		35				
Til Disposition		661		677		

Det er tidligere omtalt, at der i 1940-41 skulde skaffes Dækning for en Række Behov, der ikke oprindelig var medtaget under Ordningen, til hvilke Formaal Overskudet paa ca. 90,000 Tons er anvendt. Da de i Loven for 1941-42 stipulerede Anvendelser nøjagtig svarer til den beregnede Aflevering, fremkommer der saaledes et Underskud paa 55.000 Tons, der dels er dækket ved at skære ned paa en Række Tildelinger, dels ved at give Landbrugere Lejlighed til inden for Høstaaret at aflevere Korn, der blev afskrevet paa det følgende Aars Afleveringspligt, og endelig dels ved at tære paa de allersidste Reserver. For 1942-43 kender man endnu ikke (Januar 1943) det endelige Resultat, men den store Høst giver Løfte om en Aflevering ud over det ventede Kvantum. Der vil imidlertid være god Anvendelse for et eventuelt Overskud, idet der skal skaffes Dækning baade for et Underskud, der findes paa selve Budgettet, og for en Del af Mankoen fra foregaaende Aar.

Man vil altsaa forstaa, at der ved Kornudskrivningen ikke hidtil har været levnet Administrationen nogen Margin at operere paa, men at Situationen - som i Eventyret - har maattet klares ved at hugge en Hæl og klippe en Taa.

Omsætningen af Gødningsstoffer under Krigs- og Kriseperioderne vil blive behandlet under et særligt Afsnit om Kunstgødning.

OMSÆTNINGEN AF UDENLANDSKE BRÆNDELSSTOFFER FØR OG EFTER 1939

Ligesom Kornet er et nødvendigt Fødemiddel for den menneskelige Organisme, er Brændselsstofferne - især Kullene - dagligt Brød for Trafikmidler og Industri. Svingter Forsyningen af Brændselsstoffer, vil Hjulene uhjælpeligt gaa i Staa, og medens disse Krigsaar har vist, at vi kan klare os uden Tilførsel af Korn udefra, har vi samtidig faaet Øjnene op for, hvor vanskeligt Landet vilde være stillet, hvis Tilførslerne af udenlandsk Brændsel ophørte.

I Aarene umiddelbart før Krigen udgjorde ifølge en af Statistisk Departement foretaget Opgørelse Indførsel, Produktion og Forbrug af Brændsel omsat i Enheder, der svarer til Forbrændingsværdien af 1000 Tons Kul, følgende Størrelser:

	Indførsel	Produktion	Det aarlige Forbrug
Brændselolie	564	0	564
Kul	4038	0	4038
Koks & Cinders	1612	0	1612
Briketter af Brunkul og Tørv	98	24	122
Tørv til Salg	0	264	264
Brænde til Salg	0	324	324
Ialt	6312	612	6924

Det fremgaar heraf, at kun godt 600.000 Tons af et samlet Forbrug paa ca. 7.000.000 Tons eller ca. 9% er af indenlandsk Oprindelse. Dog maa det tages i Betragtning, at Landbrugets Forsyning af Brændsel fra egne Skove og Moser falder uden for Beregningen.

Hvad angaar Importen af Kul blev Danmark ved den med England i 1933 afsluttede Handelsoverenskomst forpligtet til at aftage 80% af sit Kulforbrug fra dette Land. For Koks og Cinders Vedkommende

havde vi derimod ikke paataget os nogen absolut Forpligtelse, men fra engelsk Side forventedes det, at vi vilde aftage samme Kvantum som de nærmest foregaaende Aar, d. v. s. ca. 65 % af den samlede Indførsel. Disse skrevne og uskrevne Forpligtelser blev saa vidt muligt overholdt af Valutakontoret.

Den resterende Kulimport fordeltes med 16 % paa Polen og kun 4 % paa Tyskland; herfra leveredes dog ogsaa de 35 % af Koks og Cinders, der ikke indførtes fra England.

Hele vort Forbrug af Kul, Koks og Cinders m. m. stammede saaledes fra Lande, der den 1. og 3. September 1939 blev indviklet i Krig. Allerede før Krigen blev en Kendsgerning, var Tilførslerne fra Polen standset. Straks ved Krigsudbrudet udstedte England Forbud mod Udførsel af Kul, Koks og Cinders og indførte det fra 1914-18 kendte Licenssystem, hvorefter der krævedes Udførselstilladelse for hver enkelt Ladning. Dog blev indtil Udgangen af 1939 praktisk talt alle Ansøgninger om Udførsel af Kul til allierede og neutrale Lande bevilget - om end i Begyndelsen med nogen Forsinkelse - idet Beholdningerne heraf var rigelige, hvorimod Lagrene af Koks og Cinders var knappe, da disse i stort Omfang forud var solgt paa Leveringskontrakter. Ved Frankrigs og Englands Krigserklæring stoppede Tyskland ligeledes Eksporten af Kul og Koks, dog kom Udførsel af sidstnævnte hurtigt i Gang igen, omend ikke i det sædvanlige Omfang.

Det blev dog Isvanskelighederne i Forbindelse med de udlagte Miner, der i den første Krigsvinter bragte Forsyningerne i den største Fare. For at sikre en ligelig Fordeling af de forhaandenværende Beholdninger indførtes derfor fra 23. Februar 1940 vidtgaaende Begrænsninger i Udleveringerne til Forbrugerne; saaledes havde private kun Adgang til at forsyne sig for den nærmest paafølgende Uge, erhvervsdrivende for 14 Dage og industrielle Virksomheder for 3 Uger frem

i Tiden. Endvidere var der allerede paa et tidligere Tidspunkt udstedt Forbud mod at benytte Varmtvandsforsyningsanlægene, samt paabudt brændselsbesparende Foranstaltninger ved Opvarmning af Beboelses-ejendomme, Kontorer, Butikker, offentlige Lokaler og lignende. Alt dette tiltrods blev Brændselsnøden imidlertid saa alvorlig, at man maatte ty til de Reservebeholdninger, Staten havde oplagret, og hvoraf der foruden en Del Stenkulsbriketter blev stillet ca. 26.000 Tons Kul til Raadighed.

Efter Besættelsen den 9. April 1940 blev det ganske klart, at vi ikke kunde undgaa en systematisk Rationering af udenlandske Brændselsstoffer. Iværksættelsen heraf blev indledet med, at der fra Maj s. A. udstedtes Forbud mod al Udlevering til private Forbrugere for at forhindre, at der af de bedre bemidlede blev foretaget Hamstringsindkøb.

Ved de dansk-tyske Forhandlinger om Vareudvekslinger opnaaede Danmark Tilsagn om Leverancer af Kul, Koks og Cinders, der svarede til $\frac{2}{3}$ af det sædvanlige Forbrug. Det gjaldt derfor om at spare, hvor spares kunde, hvilket bedst lod sig gøre for den Dels Vedkommende, der blev anvendt i Husholdningen og til Opvarmning, og som sædvanlig lægger Beslag paa over 40 % af den samlede Import. Herefter blev Kullene udelukkende tildelt Banerne og industrielle Virksomheder, der vanskeligt kunde bruge Tørv. Til Opvarmning m. m. maa der altsaa af udenlandsk Brændsel kun anvendes Koks og Cinders, der tilmed ved Rationeringen forbeholdtes København, Købstæderne og købstadsmæssige Bebyggelser, medens alle private Forbrugere i de rene Landdistrikter blev henvist til udelukkende at anvende indenlandsk Brændsel. Endvidere maa en Række industrielle Virksomheder paa Landet og i Byerne, saasom Mejerier, Slagterier, Sukkerfabrikker, helt eller delvis klare sig med danske Brændselsstoffer.

Rationeringen sker dels direkte gennem Direktoratet for Varefor-

syning og dels ved kommunale Brændselsnævn. Opgaven er fordelt saaledes, at sidstnævnte foretager Tildelingen til Privatforbrugere og Erhvervsvirksomheder med et Aarsforbrug under 200 Tons, medens større Foretagender modtager Tildeling direkte fra Direktoratet for Vareforsyning.

Importen foregaar ligeledes over Direktoratet for Vareforsyning, der - bistaaet af et Udvalg, hvori Gasværker, Elektricitetsværker, Industriraadet, Fragtnævnet og danske Kulimportørers Fællesrepræsentation er repræsenteret - fordeler til Importørerne og selvimporterende Institutioner de Kul- og Koksladninger, som 8 Hovedforhandlere for de westfalske og oberschlesiske Syndikater stiller til Raadighed for Danmark. Grundlaget for Fordelingen til Handelsimportørerne er i det store og hele de forskellige Importørers tidligere Tildeling af Valuta - uanset fra hvilket Land denne blev givet, dog at der tages Hensyn til de stedfundne Forskydninger i Behovene fra en Landsdel til en anden.

KORN

KORNETS OPRINDELSE OG ÆLDSTE DYRKNING

Korn er et Produkt, som kendes og anvendes i saa at sige Alverdens Landbrugslande fra Polarkredsen i Nord til Egnene helt ned imod det sydlige Ishav, omend den egentlige Korndyrkning navnlig foregaar i de tempererede Zoner paa Klodens to Halvkugler.

Kornets Oprindelse fortoner sig - ligesom det er Tilfældet for de fleste Kulturplanters Vedkommende - i en meget fjern og tildels dunkel Fortid. Men det er sandsynligt, at Kornets Anvendelse kan føres helt tilbage til den Tid, da vore Forfædre levede deres primitive Samlerliv ved Kysterne og klarede Vinteren ved Hjælp af Forraad i Form af indsamlede Frø af vilde Planters Sommerproduktion. Og hvis Johs. V. Jensen har set rigtigt i sin Sagnfortælling „*Bræen*“ fra Nordens Istid, saa har Hvidbjørns Hustru, *Vaar*, været det første Menneske i Norden, som gav sig af med Korndyrkning:

Hvidbjørn og hans unge Hustru, *Vaar*, rømmede fra den lille Folkestamme i Nord, der bl. a. ved Ildens Hjælp opretholdt en primitiv Levevis ved Kanten af *Bræen* - den store, kolde Istidsgletscher. *Vaar* blev Moder til Hvidbjørns lyshaarede Dreng, og hun havde mere end travlt om Sommeren med at samle Frø af de vilde Planter til Vinterforraad for de forslugne Mandfolk. Men det lykkedes for hende. Og en Maaneskinsnat efter en haard, men dog overstaaet Vinter, gik hun ud i Skoven for at takke Jorden for alt det, den hver Sommer hjalp hende med i Form af Kærner fra den vilde By. Paa en aaben Skov-

plet strøede hun fra sin selvgjorte Vidjekurv nogle Haandfulde Kærner, mens hun varm i Sind gjorde sig Umage for med en kroget Gren at skrabe Kærnerne til med Jord, saa hendes omstrejfende Dreng ikke skulde finde dem og le ad Mors naive Forehavende.

Men da Vaar nogle faa Maaneder senere ved Højsommertid passerede det samme Sted under sine Forraadsindsamlinger, stod her en bølgende Kornmark og tilbød sine Aks med en Overflod af Kærner, som hun aldrig tilforn havde set Mage til. Da forstod Vaar, at Jorden havde taget imod hendes Gave ved at give hende mangefold igen. Og blussende varm tog hun, hvad Jorden bød: De første Fold af Muldjordens Skød.

Og saaledes kan man da sige, at Agerbruget i Norden er begyndt som en lønlig Pagt mellem Kvinden og Jorden.

Om nu Begyndelsen til Agerbrug og Korndyrkning i Norden har formet sig netop saaledes og saa smukt, faar staa hen; men de ældste Fund over disse Spørgsmaal, som nu analyseres ved Hjælp af moderne Forskningsmetoder, bl. a. ved Hjælp af Pollenanalyser (Undersøgelser af fjærne Fortiders Blomsterstøv og Aftryk deraf i Jordlagene) gør Vaars Pionerarbejde saavel som Tidspunktet derfor mere sandsynligt end nogensinde før.

Det er den almindelige Opfattelse, at Agerdyrkningens „Vugge“ har staaet i Asien, og at den fra Kina, Mesopotamien og Egnene Syd for det kaspiske Hav Tid efter anden har bredt sig til Middelhavslandene for ogsaa at finde Vej til de nordiske Egne. Men umuligt er det ikke, at nyere nordiske Gravfund, som endnu ikke nær er udforsket til Bunds, vil give Agerbruget i Norden en betydelig ældre og mere anset Plads i Historien end hidtil. De paagældende Fund er især gjort i Södermanland i Nærheden af Stockholm. Men ogsaa i Danmark er der fundet Bopladser af meget stor Ælde - f. Eks. paa Sjælland ved

Strandegaard i Roholte Sogn (Stevns) og i Jylland ved Barkær i Feldballe Sogn (Djursland). Mest kendt er dog endnu det store Antal andre Fund i saa at sige alle Egne af vort Land - især de mange Gravfund i Kæmpehøjene, hvor der foruden Stenredskaber, Bronzesmykker m. m. er fundet Plantedele af Hvede, Byg og Hirse, Aftryk i Potteskaar af Kornkærner o. l., og hvoraf det bl. a. fremgaar, at Hvede og Byg har været de tidligst anvendte Kornarter.

Det fortjener vel ogsaa at nævnes, at noget af Visheden for, at der paa dette Tidspunkt var Tale om *Dyrkning* af Kornet her i Landet, fik man bl. a. i Bronzealderfund paa Lolland, hvor der fandtes ikke blot Hvedekærner, men ogsaa Avner og Stængeldele. Og sligt kan i hvert Fald ikke tænkes at have været importeret i Tider, hvor Samfærdselsmidlerne havde en saa spartansk Udvikling.

Af alle de gamle Fund fremgaar det, at Kornavlens har været Forfædrenes Hovednæringsvej.

Hvede og Byg menes at have været dyrket i Danmark i flere forskellige Varieteter i de sidste ca. 5000 Aar. Først et Par Tusinde Aar senere indvandrede Kulturplanter som Havre, Ærter, Hestebønner, Hirse o. fl. Og Rugen er for saa vidt en Nyopkomling, som det antages, at den først har holdt sit Indtog omkring vor Tidsregnings Begyndelse.

Men mere sikker er vor Viden om Korndyrkningens Begyndelse dog ikke, end at den meget vel kan være 10.000 Aar eller endnu ældre i Stedet for de anførte ca. 5000 Aar. Og Agerdyrkingen kan være - og er højest sandsynligt - begyndt ikke et enkelt, men flere forskellige Steder i Verden uafhængigt af hinanden.

Den store Betydning, der fra de allerældste Tider har været tillagt Kornet, fremgaar af mange Forhold: Ældgamle hedenske Myter lader f. Eks. Kornet fremkomme som Gaver fra Guderne. Gamle kinesiske Skrifter fortæller, at der for ca. 5000 Aar siden, hvert Aar, naar Kornet

skulde saas, blev afholdt store religiøse Fester, hvor Kejseren pløjede de første Furer eller saaede den første Kornager. Naar de gamle afgik ved Døden og blev højsat, har det været Skik i næsten alle Lande at henlægge Korn i Gravene, saa de hedengangne havde noget at styrke sig paa under den lange Rejse o. s. v. Og Skikken med de religiøse Ceremonier har for saa vidt holdt sig omtrent op til vor Tid, idet det endnu saa sent som for et Par Aarhundreder siden (i Jordfællesskabets Tid) var almindeligt, at Bønderne hvert Aar i Saatiden gik en Tur over Markerne for, sammen med Byens Præst, at nedbede Himlens Velsignelse over de nysaaede Agre. - Ja, endnu helt op omkring Aar 1850 var det oftest Præsterne, der var Ordførere for Forbedringer i Landbruget. - De havde baade Kundskaber og Jord (Præstegaardsjorden), og det faldt vist meget naturligt, at mangen Søndagsprædiken for en væsentlig Del handlede saavel om Kreaturholdets Røgt som om Jordbehandling og Valg af de rette Afgrøder.

Omend Jorddyrkningen har taget sin Begyndelse for flere Tusinde Aar siden, var det dog først efter Kristendommens Indførelse og Munke- og Klostervæsenets Udvikling, der kom Fart og System i Landbruget, og dette naaede i Valdemarstiden et foreløbigt Højdepunkt.

Hvor stor en Del af Danmarks nuværende Landbrugsareal, der har været taget ind til Dyrkning i de ældre Tider, er det vanskeligt at sige noget bestemt om. Omkring ved Gorm den Gamles Tid menes der at have været dyrket ca. 500.000 ha, eller omtrent en Sjettedel af Nutidens dyrkede Areal. Kong Valdemars Jordebog (det 13. Aarhundrede) giver kun usikre Oplysninger om det dyrkede Areals Størrelse. Et omfattende Værk fra 1656 er endnu mest optaget af, *hvad* der dyrkes. Det første Tilløb til Optagelse af en Statistik over Jordens Benyttelse skriver sig fra 1838, og omend Tallene fra denne Optælling er noget usikre, anføres de dog i omstaaende Tabel:

Kornarealets Størrelse i det sidste Hundrebaar

Antal Hundrede ha

Afgrøde	1838	1866	1881	1896	1912	1925	1938
Hvede	220	529	559	344	540	800	1315
Rug.....	1910	2287	2677	2907	2458	2145	1448
Byg.....	2100	3015	3169	2797	2413	3013	3973
Havre.....	2400	3646	4021	4394	4284	4450	3742
Blandsæd	-	244	648	1197	1804	2268	3016
Kornareal ialt:	6630	9465	11074	11639	11499	12676	13494
pCt. af dyrket Areal ca.	48	46	45	45	44	47	50

Det fremgaar af Tallene, at Rugarealet er aftaget en Del siden Aarhundredskiftet, og Hvedearealet er i samme Tid taget til omtrent i samme Omfang. - De sidste 3 Aars Statistik er paa Grund af de ekstraordinære Klimaforhold ikke medtaget. Havrearealet er ikke ændret stærkt siden 1866. Bygarealet er blevet næsten 100.000 ha større siden 1925.

Kornarealet er siden 1866 øget med godt 42 pCt. eller ca. 400.000 ha, hvoraf meget nær de 300.000 er Blandsæd – en Form for Korndyrkning, som især benyttes paa vort Lands lettere Boniteter og maaske ikke mindst paa de opdyrkede Hedearealer.

Af Tallene i Tabellens nederste Linje ses det, at Korndyrkningen har beslaglagt 45—50 pCt. af det dyrkede Areal gennem det sidste Hundrebaar. Gaar man tilbage til de ældre Tider, før der endnu blev benyttet noget egentligt Sædskiye, var Kornet (sammen med ganske smaa Arealer af Lupin, Hestebønne, Ært og Hør) saa at sige eneste dyrkede Afgrøde, idet Rodfrugterne ikke kendtes, og Græsmarkerne ikke blev „lagt ud“, men derimod blev „grønne af sig selv“.

Helt op i det 19. Aarhundrede blev Jorden endnu i enkelte Egne

dyrket med Korn efter Korn, saalænge den „orkede“ at give Kærne. Og naar Jorden blev for udpint, lod man den ligge hen og grønnede af sig selv, hvorefter der blev brudt andre Græsarealer op til en Række Aars Korndyrkning o. s. v. Denne Form for Jordbenyttelse kaldtes *Alsæddrift* eller *Alsædsbruget*, og de mest anvendte Kornarter var vistnok Byg, Havre og Vaarrug.

Med Landsbyernes Opstaaen fulgte en mere planmæssig, men ogsaa mere tvungen Drift af Jorden. „Bymarken“ blev da oftest delt op i tre *Vange* (*Trevangsbruget*). Vangene benævntes henholdsvis „Rugvangen“, „Bygvangen“ o. s. v., og hver af Bymændene havde adskillige Strimler Jord i hver af Vangene. Først i Tiden omkring Aar 1800 fik hver Bonde (efterhaanden som Udskiftningen tog Fart) sin Jord mere samlet, hvorefter han kunde benytte den, som han vilde, og den blev da ofte inddelt og indhegnet i Markskifter (Kobler) og benyttet 4-5 Aar i Træk til Korn og derefter 2-3 eller flere Aar til Græs. Det var det saakaldte *Kobbelbrug*, for hvis Indførelse Greve C. D. F. Reventlow var meget interesseret og virksom.

Men først da *Vekselbruget* ved Hjælp af Rødkløver og Rodfrugter tager Form i sidste Halvdel af det 19. Aarhundrede eller tildels endda senere, kommer der det System i Sædskiftet og Jordbenyttelsen, som nu er indarbejdet, og som skabte Betingelser for Korndyrkningens øgede Foldudbytte og bedre Kærnequaliteter.

Om de enkelte *Kornarter* bemærkes følgende:

Hveden hører som nævnt til de ældst dyrkede Kornarter. Efter alt at dømme har dens Udbredelse i dansk Landbrug fra de ældste Tider været henvist til Landets mildere Egne og gode Boniteter. Af gamle Bøger fra omkring 1650^{erne} hedder det f. Eks., at den meste og bedste Hvede vokser paa Lolland, Falster og Møn samt i Marsken. „Dens Mængde udgør gemeenlig en Fjerde Deel af Lollands aarlige

Sæd. Der udføres deraf aarligen mange Tusinder Tønder ey allene til Norge og andre Provintzer, men ogsaa til Lybek, Rostok og Sverige, endskiønt meget fortæres i Landet selv“.

Af de ca. 22.000 ha, der menes at have været dyrket med Hvede omkring 1838, var de 40 pCt. beliggende paa Lolland-Falster og de 35 pCt. paa Sjælland og Møn. Fyn og Jylland var længere tilbage med Hvededyrkningen.

Mest udbredt af Hvedeformerne fra den ældste Tid var den avneklædte „*Emmer*“ (Tokorn), omend der ogsaa dyrkedes Almindelig Hvede - den, der senere blev eneraadende i Landet. Og muligvis stammer den gamle brune danske Hvede direkte fra Oldtidens Form af Almindelig Hvede. Den brune Hvede var nøjsom og haardfør; men den var blødstraaet og ikke særlig yderig. I 1874 indførte Markfrøkontoret Squarehead-Hveden fra Skotland. Den var fra første Færd „Den brune“ overlegen i Ydeevne og naaede allerede i 90^{erne} at besaa ca. 90 pCt. af Landets Hvedeareal.

I den haarde Vinter 1900-01 frøs Squarehead-Hveden ud, og paa en af de ret faa overvintrende Planter fremavlede Forsøgsleder N. P. Nielsen, Tystofte, den senere saa berømte Tystofte Smaahvede, som omkring 1918 besaaede ca. 70 pCt. af Danmarks Hvedeareal. Og siden kom saa de mange forskellige Hvedesorter, som nu benyttes, og som er enhver Landmand og Kornkøbmand bekendt.

Rugen har vistnok altid været regnet for noget mere „simpel“ end Hveden. Men dens Nøjsomhed over for baade Jordbund og Klima gjorde den meget paaskønnet, hvor den fik Indpas. Herhjemme fik Rugen en stor Plads. - I Trevangsbruget benævntes den ene Vang altid „Rugvangen“, mens Benævnelserne „Hvedevang“ næppe nogensinde er forekommet. Og af Tallene Side 267 ses det, at Rugarealet i dansk Landbrug har været flere Gange større end Hvedearealet i det sidste

Hundredaar. - Et Forhold, som først i de allerseneste Aar har været ved at udviskes.

Rugens Kærne har vistnok omtrent samme „Skikkelse“ i Dag som for et Par Tusinde Aar siden; men der er en ikke ringe Forskel paa Rugsorternes Straastivhed, Kærnestørrelse, Nøjsomhed og andre Egenskaber. En af de meget kendte og benyttede Rugsorter var *Provsti-Rugen* (indført fra Provstiet Holsten sidst i det 18. Aarhundrede). Paa Sandjord dyrkedes dog helt op til vor Tid (ganske vist under meget forskellige Navne saasom *Hederug*, *Sandrug*, *Gammel dansk Rug* o. s. v.) en brunkærnet, finstraaet og nøjsom Rugsort, som maaske endog direkte var en Efterkommer af den først dyrkede Rug.

I Løbet af det 19. Aarhundrede indførtes mange forskellige Rugsorter, hvoraf her nævnes *Bretagne-Rugen*, selvom dens Oprindelse er noget uklar. Da Rugen af dette Navn klarede sig godt, hentede Ejeren af Brattingsborg paa Samsø omkring 1870 Saasæd af den fra Viborgegnen og fremelskede heraf den senere saa bekendte *Brattingsborgrug*, som i en lang Aarrække blev den mest benyttede Rugsort i Landet; men umuligt er det ikke, at saavel Bretagne- som dermed ogsaa Brattingsborgrug ikke var andet end en forholdsvis god „Stamme“ af Hederugen - altsaa af den gamle, brune danske Rug, og at den saaledes aldrig har haft noget med Bretagne at gøre.

Petkusrugen blev indført i 1890^{erne}, og det blev den og Brattingsborgrugen, der kom til at danne Grundlag for de Rugsorter, der benyttes den Dag i Dag.

Vaarrugen spillede en ikke ringe Rolle i Jordfællesskabets Tid. Og den benyttes endnu noget i Blanding med Graa Havre paa magre Sandjorder i Vest- og Nordjylland.

Rugen førte i ældre Tid en haard Kamp med Ukrudt og Plantesygdomme. Saasæden var næsten altid blandet med Hejre (som for-

øvrigt endnu benævnes Rug-Hejre). Rugen var mindre haardfør mod Vinteren end Hejren, og hændte det, at Rugen frøs bort, var det en almindelig Opfattelse, at Rugen af de overnaturlige Magter var bleven „forvandlet“ til Hejre. Meldrøjersvampen huserede ikke saa sjældent i et saa stort Omfang, at den paaførte Menneskene Meldrøjersot. Ogsaa Sortrust (Berberis-Græsrust) gjorde overordentlig Fortræd i Kornet. For godt Hundrede Aar siden, da „Berberisfejden“ stod paa, skrev Skolelærer Schøler, Hammel, der havde paavist, at Berberisbusken var Skyld i Sortrustens Udbredelse: „Ve og Forbandelse over slig Busk, der udklemmer saa mange Sukke og foraarsager saa stor Elende i Rugen“. Og St. St. Blicher skriver i et Rim om „den Busk, der sætte Rust paa Rug og bedærver Folkets Spise“.

Enkelte Analyser af Rug fra omkring Aar 1800 viser, at det ikke har staaet helt godt til med Rugkvaliteten. En saadan „Rugvare“ kunde bestaa af 38 pCt. Hejre, 32 pCt. svangt Rug med Meldrøjer plus en Del forskellige mindre Indblandinger af Byg, Klinte, Ærter, Fejeskarn etc.

Men med de ordnede Sædskifteforhold som omtalt under Veksellbruget, fremkom ogsaa Rugen efterhaanden i Kvalitetsvarer.

Byg blev sikkert tidligt en stærkt benyttet Kornart, omend den ikke fra Korndyrkningens ældste Tid kunde hamle op med Hveden. Oprindeligt har Byg vistnok faaet sit Navn som Udtryk for, at det var den Kornart, der blev dyrket, naar man satte Bo (byggede). Antallet af Aftryk i de gamle Potteskaar fra Fundene i Oldtiden tyder paa, at Hvede for 4-5000 Aar siden havde en næsten 10 Gange større Udbredelse her i Landet end Byg. For 3-4000 Aar siden synes de to Kornarter at have været meget nær lige udbredt. Og ca. 500 Aar før vor Tidsregning var Bygget blevet Hveden ca. 10 Gange overlegen i Udbredelse. Naar Bygget i den Grad vandt Terræn, skyldes det sik-

kert bl. a., at det dengang overvejende var „*Nøgent Byg*“, der blev dyrket, mens Hveden især var den avneklædte „*Emmer*“. Derfor har man ogsaa fundet, at Byg var egnet til alsidigt Brug. Det anvendtes saavel til Brød som til Grød og til Ølbrygning, og det var særdeles yndet tillige som Foder og Eksportvare. Naar dertil kom, at det var sikrere i Brugen, tidligere modent og nemmere at bjærge, er det ikke underligt, at det fik stor Anseelse, saaledes som det ogsaa finder Udtryk i følgende Linjer af Grundtvig:

„Byg, Bøg og Dannekvinder
Det er Danmarks Herlighed“.

Det nøgne Byg bukkede med Tiden under i Konkurrencen. Og de sidste ca. 1500 Aar har det avneklædte Byg næsten været eneraadende i dansk Landbrug. - Men saa længe holdt dog det nøgne Byg ved hist og her, at der har fundet Dyrkning Sted af denne Varietet helt op til Aarene omkring 1820.

Ved Overgang til det avneklædte Byg var det Seksradbygget (6^r), der fik størst Udbredelse i dansk Landbrug. Men 6^r-Byggets Saga er saa at sige udspillet, idet det nu kun udgør ca. 1 pCt. af Bygarealet. Af Sorterne er nok Abed-Julibyg omtrent den eneste anvendte.

Toradet Byg (2^r-Byg) menes at være indført langt senere end 6^r-Bygget. Og i hvert Fald var seksradet Vaarbyg den overvejende Bygform endnu ved Begyndelsen af det 19. Aarhundrede - saa nær som paa Lolland-Falster, hvor det toradede paa dette Tidspunkt var dominerende. I 1896 udgjorde 6^r-Byg meget nær 25 pCt. af Landets Bygareal; men paa Lolland-Falster „talte“ det kun 2 pCt.

Naar 6^r-Byg holdt saa længe ved (endnu i 1915 udgjorde det 18 % af Bygarealet), skyldes det bl. a. dets Evne til at taale sen Saaning og endda modne ret tidligt, ligesom det ogsaa blev anset for at være mere nøjsomt end 2^r-Byg.

Af toradede Bygsorter forekom forskellige, hvoraf nævnes *Nøgen toradet Byg*, der ogsaa kaldtes Kaffe-Byg, fordi det blev benyttet som Kaffesurrogat i Slutningen af det 18. Aarhundrede. (Der er som bekendt intet Nyt under Solen).

Men det blev Varieteterne Opret og Nikkende Byg, der kom til at spille Hovedrollen. Opret Byg var stivstraaet, grov af Kærnekvalitet og lidet yderig, mens Nikkende Byg var blødstraaet og af god Kærnekvalitet. Erhard Frederiksen krydsede de to og frembragte heraf den saakaldte Krydsningsbyg, som en Tid havde nogen Udbredelse.

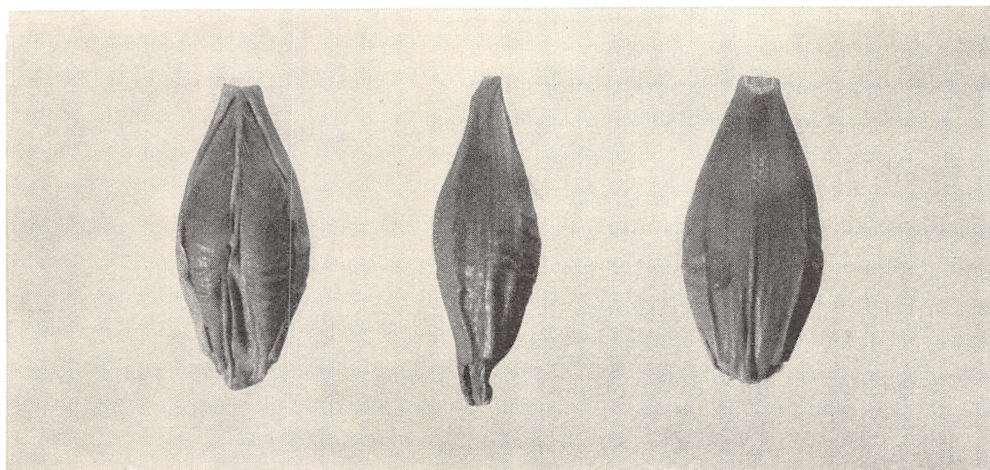
En Form af Opret Byg, Gold-Thorpe-Byg, ansaas omkring ved Aarhundredskiftet og endda senere for at være den fineste Salgsvarer af Byg overhovedet, og den havde i en Del Aar en ikke ringe Udbredelse i Landets Maltbyggegne.

Imidlertid blev det det Nikkende Byg, Interessen samlede sig om. Den gamle Sort heraf kaldtes Dansk Landbyg eller Gammel dansk Byg, og den havde Hovedpladsen helt indtil 1850^{erne}, og har hist og her været dyrket lige op til de senere Aar.

I 1830^{erne} indførtes Chevalier-Byg fra England. Det var en fin Maltbygkvalitet, som især paa Øerne fik megen Udbredelse, og det kendes helt op til Nutiden i Form af Lerchenborgbyg.

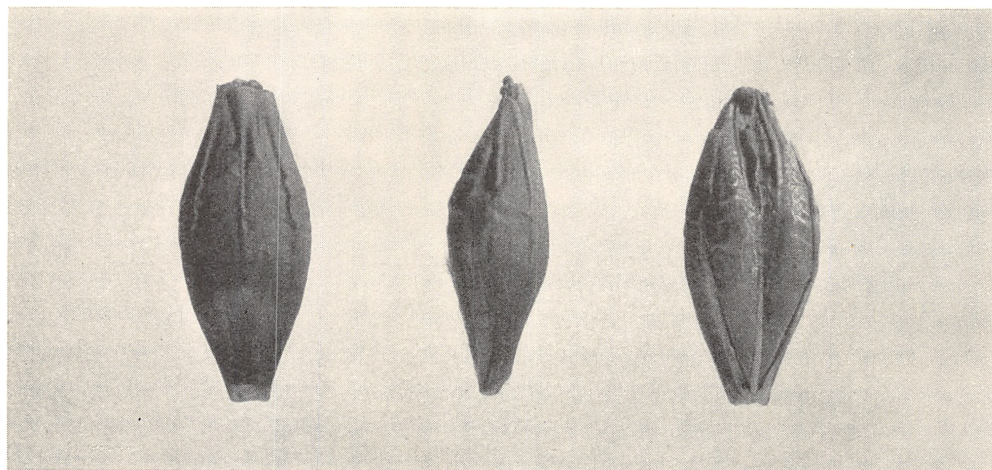
Omkring 1884 indførtes Prentice-Bygget fra England. Det viste sig hurtigt at være Landbygget overlegent i Ydeevne og fik - trods sin Sildighed og sit bløde Straa - meget stor Udbredelse ikke mindst i Form af Abed Prentice-Byg, der var en Rendyrkning deraf. I 1921 var meget nær 60 pCt. af Bygarealet besaaet med Prentice-Byg.

Men det var en trælsom Sort at arbejde med. Paa nogenlunde god Jord var Høsten altid ensbetydende med Lejesæd, og det er ikke for meget sagt, at danske Landmænd sukkede efter mere stivstraaede og tidligere modne Bygsorter. Da disse kom omkring 1916-18 i Form

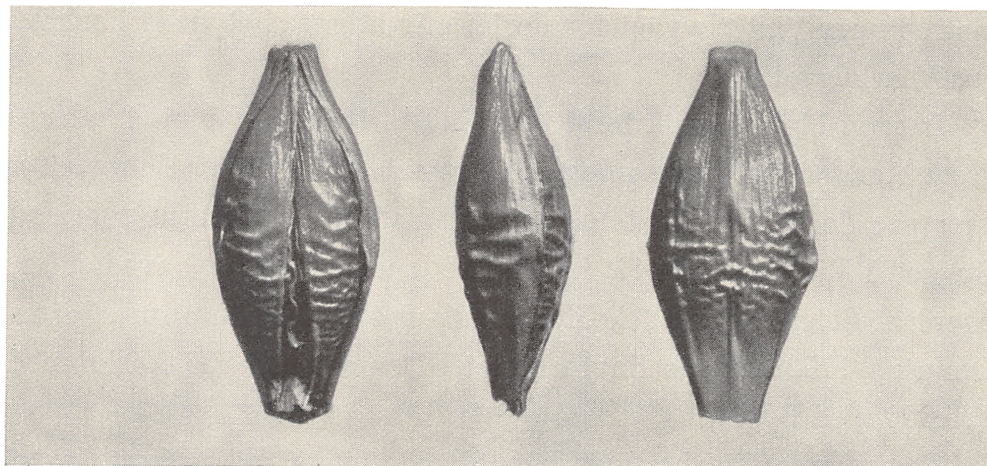

ABED KENIABYG

af Svaløf Guldbyg og Abed Binderbyg, blev de taget saa omgaaende og saa udstrakt i Brug, at de 10 Aar senere besaaede ca. 70 pCt. af Bygarealet. - Det var en Lettelse at komme af med Prentice-Bygget, og naar det alligevel holdt noget ved i enkelte Egne, ogsaa paa den bedre Bonitet, var dette foraarsaget af, at Bryggerierne en Overgang betalte det med en nogenlunde Overpris. Saa snart denne faldt bort (eller blev for lille), var Prenticebyggets Saga helt udspillet.

ABED MAJABYG

ABED ARCHERBYG

Forsøgsleder H. A. B. Vestergaard, Abed, tog nu Guldbyg og Binderbyg op som „Forældre“ i et stort Krydsnings- og Forædlingsarbejde, hvilket bl. a. resulterede i de nu saa bekendte og berømte „Børn“: Abed Kenia- og Abed Maja-Byg, hvis Navne blev kendt ud over mange Landegrænser. Og Forholdet er nu det, at danske Landmænd i 10-Aaret siden Slutningen af 20^{erne} igen har skiftet Bygsorter saaledes, at saa at sige hele vort Lands Bygareal besaas med Abedsorterne: Kenia-, Maja- og Archer-Byg. Men selvom disse Sorter har betegnet en stor Fremgang i Bygsorternes Dyrkningsværdi, er der dog Udsigt til, at Udviklingslinjerne i Forædlingsarbejdet - ogsaa for Byggets Vedkommende - fremdeles peger opad.

Endelig nævnes ogsaa Vinterbygget, som er dannet af Vaarbyg og forekommer saavel i en seksradet som en toradet Varietet; men den seksradede anvendes mest. - Vinterbyg antages kun at have været dyrket i de sidste ca. 300 Aar. Nogen stor Plads fik det aldrig, og siden de nye, tidligt modne Bygsorter kom frem, er det næsten gaaet helt ud af Dyrkning, et Resultat, som ogsaa blev fremskyndet af den Omstændighed, at visse Plantesygdomme (især Rust og Meldug) over-

vintrede paa Vinterbygget for derfra ofte at gøre betydelig Fortræd paa Vaarbygget.

Havren blev vistnok først taget ind til Dyrkning nogle faa Hundrede Aar før vor Tidsregning. Til Gengæld fik den stor Udbredelse, især paa de lettere Boniteter, fordi den viste sig mere nøjsom end Bygget. I Midten af det 17. Aarhundrede menes den at have udgjort over Halvdelen af det jydsk Kornareal - betydeligt mindre paa Øerne. Omkring 1750 anslaaes Havrearealet i Danmark til 225.000 ha mod 175.000 med Byg.

Fra gammel Tid har man kendt baade Lys, Graa og Sort Havre, og alle tre forekom i forskellige Sorter og med forskellige Navne. Lys Havre benyttedes mest og fandt Anvendelse baade som Foder- og som Exportvare. Sort Havre handledes ikke, men var anset som „et fortrinligt Foder, der ikke satte Vand i Benene paa Hesten“, som det hedder i en Beretning fra 1802.

Paa Lolland-Falster har Lys (Gul og Hvid) Havre været den mest almindeligt anvendte Havreform de sidste 150 Aar. Men paa Gedsergaard dyrkedes dog for ca. 100 Aar siden i over 20 Aar Sort skotsk Havre, som ansaas for at være „i det mindste en Fjerdedel bedre end den gule“. Naar den alligevel forsvandt, skyldes det bl. a. Ængstelsen for Indblanding med Lys Havre; men Forsøgene har jo ogsaa nok Tid efter anden rejst Tvivl om „Fjerdedelens“ Paalidelighed. Fra Næsgaard udbredtes omtrent paa samme Tid den lyse engelske Kartoffel-Havre, der dengang ansaas for at være Englands bedste Havre og „uden Tvivl den fortrinligste Havre, der kendes for Tiden, især hvad Vægten angaar“, og den modnede 14 Dage tidligere end almindelig Havre.

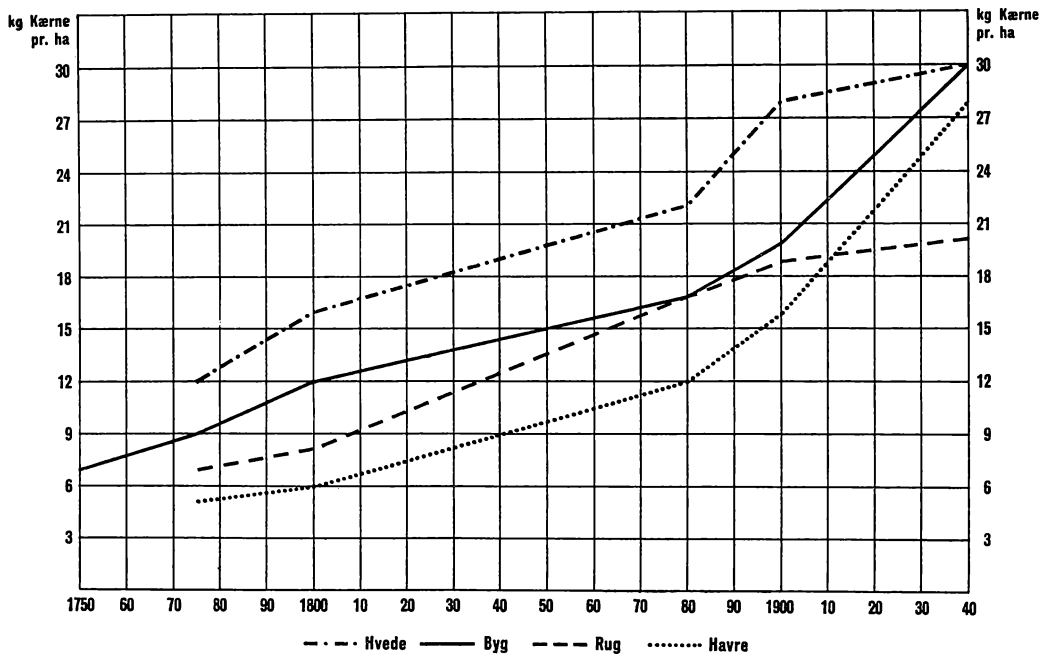
I Jylland (saa nær som den østlige Del) havde Graa eller Broget Havre Hovedpladsen, idet denne var anset for at være mere haardfør

og nøjsom end den lyse. Det hed sig, at den endog „kunde gaa i Jorden (tilsyneladende gaa ud) tre Gange og endda komme igen“.

Da de mange Sorter af Lys Havre i sidste Halvdel af det 19. Aarhundrede blev gjort til Genstand for sammenlignende Undersøgelser, viste det sig, at de trods forskellige Navne meget nær var samme Vare, som derefter blev kaldt Dansk Havre, og denne kom snart til at besaa næsten hele Landets Havreareal med Undtagelse af den helt lette Bonitet, hvor den Brogede Havre fremdeles fandtes bedst egnet.

Noget egentligt og planmæssigt Forædlingsarbejde med Havren kom ikke i Stand før omkring 1900, da Forsøgsleder H. A. B. Vestergaard, som dengang var ung Lærer paa Næsgaard Agerbrugsskole, frembragte Gul Næsgaard Havre gennem Udvalg i Beseler-Havre. Næsgaard-Havren fik stor Udbredelse. Men nu kom det, som ogsaa omtalt for Byggets Vedkommende, til at gaa Slag i Slag med Fremkomsten af nye Sorter. Svaløf Sejer-Havre svarede til Navnet og kom snart til at indtage en ubetinget Førsteplads, idet den i 1925 besaaede ca. 75 pCt. af Danmarks Areal med lys Havre. Men ogsaa den fik sin „Overmand“, idet Svaløf Ørn-Havre slog den med hele 10 pCt. i Ydeevne, hvilket sikrede denne Sort en meget stor Plads til trods for dens mindre gode Egenskaber med Hensyn til Kærrens Størrelse og Udseende samt Straaets uensartede Modning. Og siden kom saa de Sorter, som nu sammen med Ørn-Havren bejler saavel til Landmændenes som til Købmændenes og Møllernes Gunst.

Blandsæden gøres ikke til Genstand for Omtale. Det ses af Tabellen Side 267, at denne Form for Korndyrkning er af ret ny Dato, men at den i de senere Aar har faaet et Omfang omtrent som Havre- og Bygdyrkingen. Blandsæden omfatter imidlertid ikke saa meget Kornblandinger som Blandinger af Korn og Bælgsæd, og det ligger derfor lidt udenfor Emnet at tage Spørgsmaalet op i en Artikel om Korn.

KURVER, DER I GROVE TRÆK VISER FOLDUDBYTTETS STIGNING

Kornets Foldudbytte har naturligvis været Genstand for en betydelig Stigning gennem Tiderne, saaledes som det fremgaar af nedenstaaende Tal, der dog paa Grund af de ret mangelfulde og stærkt varierende Opgivelser især i Tiden op til omkring 1850 maa tages med fornødent Forbehold. Udbyttet anføres i hkg Kærne pr. ha:

	Hvede	Rug	Byg	Havre
Omkring Aar 1600			4- 6	
” ” 1750			5- 7	
” ” 1775	8-12	5- 7	8- 9	4- 5
” ” 1800	14-16	6- 8	10-12	5- 6
” ” 1880	20-22	16-17	16-17	10-12
” ” 1900	26-28	17-19	19-20	14-16
Aarene 1930-1940	28-30	19-20	28-30	26-28

Det fremgaar af Tallene, at Foldudbyttet har været jævnt stigende for alle Kornarternes Vedkommende i Tiden indtil omkring 1880. Derefter stiger Foldudbyttet for Hvede og navnlig for Byg og Havre meget stærkt. Dette Forhold ses maaske nok saa overskueligt af Kurverne Side 278, som er rekonstrueret efter Tabellens Talmateriale.

Hvedeudbyttet er, som Kurven viser det, steget stærkt i Aarene fra 1880 til 1900, hvilket sandsynligvis især maa forklares ud fra de indførte nyere Sorter og maaske ikke mindst i den Omstændighed, at Hveden samtidig fik en bedre Placering fortrinsvis paa den bedre Bonitet. Naar Udbyttet siden Aarhundredskiftet ikke holdt „Tempoet“, hænger dette nok for en Del sammen med, at danske Landmænd i stor Udstrækning anbragte Hveden paa Jord, der normalt maa siges at egne sig fuldt saa godt til Rug. Og naar Hvedeudbyttet alligevel holdt en noget opadgaaende Udbyttelinie ogsaa i denne Aarrække, skyldes dette for en meget stor Del Forædlingsarbejdet.

Bygudbyttet har været jævnt stigende indtil Aarhundredskiftet, hvorefter det gaar endog meget stærkt opad. - Et Forhold, der har sin Forklaring ikke mindst i Fremkomsten af de stivstraaede og yderige Abedsorter.

Rugens Ydeevne har været jævnt stigende gennem det omtalte Aaremaal. Naar Stigningen ikke har holdt sig med samme Retning opad i de senere Aar, skyldes det som omtalt under Hveden, at Rugen maatte afgive en Del af sin lidt bedre Vokseplads til Hveden.

Havrefoldene (Lys Havre) tog Fart med Næsgaard-Havrens Fremkomst omkring ved Aarhundredskiftet, og Kurvens Retning har holdt sig til Dato. Naar Havren først i Løbet af den sidste Snes Aar er gaaet over Rugen i Ydeevne, skyldes dette nok for en Del, at Rugen i ældre Tid ofte blev saaet efter Brak; mens Havren næsten altid var Stedbarnet, der selv skulde se at bjærge Føden ofte under ret kummerlige Forhold.

KORNETS ANVENDELSE

Kornet har fra de allerældste Tider været dyrket og anvendt først og fremmest paa Grund af dets fremragende Værdi som Fødemiddel for Menneskene. Men samtidig med, at Kornet har bevaret denne „Plads“, har det op igennem Tiderne fundet Anvendelse i endnu langt større Udstrækning som Fodermiddel og tillige som Raavare i vigtige industrielle Øjemed.

Hveden har vist meget langt tilbage i Tiden været anset og benyttet som det finere Brødkorn. Af Kong Valdemars Jordebog fremgaar det, at der paa den Tid (omkring 1230) skulde ydes Kongen Gæsteafgift i Form af Hvede. Gamle Beretninger fra 1760^{erne} fortæller, at det ikke mindst var paa Lolland-Falster, der dyrkedes meget af denne Brødkornsart, og „omendskjønt meget deraf udførtes, fortæredes dog meget i Landet selv, hvor Bonden ogsaa vil æde sin Hvedekage“.

Ikke mindst siden Aarhundredeskiftet og især i de sidste to Aartier er der gjort meget ud af Hvededyrkingen med Henblik paa Hvedens Anvendelse som „Fint Brød“, og det viste sig, at det fineste (fyldige, lette, lyse og lækre) Bagværk kunde tilberedes af den Hvede, der normalt havde et stort Æggehvideindhold.

Et stort Antal systematiske Analyseundersøgelser og Bagningsforsøg udpegede snart den oversøiske Hvede (f. Eks. Kanadisk Hvede) som en af de allerbedste Hvedekvaliteter, og Fremstillingen af Hvedebrød og fint Bagværk blev ogsaa i Danmark i udstrakt Grad baseret paa Import heraf. - For blot nogle faa Aar siden drøftede man ved enkelte Lejligheder Muligheden af at indmale en mindre Procentdel dansk Hvede i den oversøiske, men Spørgsmaalet vakte ikke Bifald fra Tilhørernes Side.

Indholdet af Æggehviden i Hveden varierer meget baade efter

Hvedesorter, Dyrkningsforhold, Hjemsted m. m. Følgende Tal viser, hvorledes det omtrentlige Forhold er i de tre mest anvendte Hvedeformer:

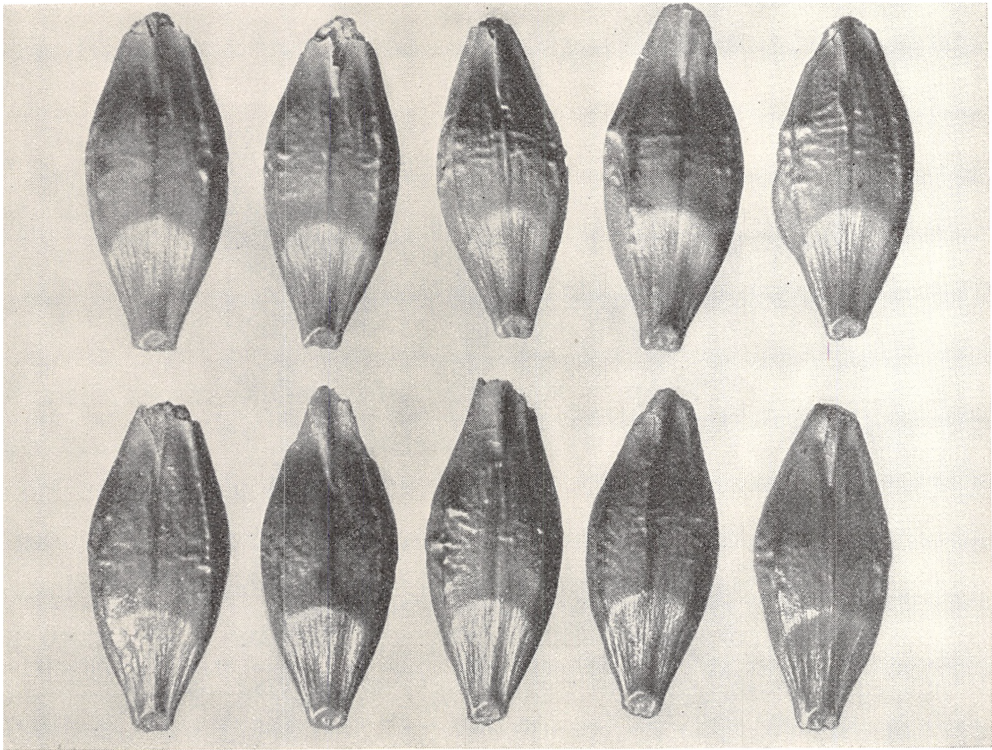
	pCt. Kvælstof i Hvedens Tørstof		
	Minimum	Gennemsnit	Maksimum
Dansk Vinterhvede	1,50	2,00	2,35
Vaarhvede	2,00	2,45	2,70
Kanadisk Exporthvede	2,50	2,70	2,90

Det fremgaar af Tallene - som er lidt afrundede Gennemsnitstal - at Kanadisk Hvede gennemsnitlig indeholder ca. 35 og Vaarhvede ca. 20-25 pCt. mere Æggehvite i Tørstoffet end Vinterhveden. Men det er en kendt Sag, at Vinterhvedens Kvælstofindhold og Bagningsværdi kan paavirkes gunstigt gennem forskellige Dyrkningsforhold vedrørende saavel Boniteten som Gødskning, Forfrugten, Bjærgningen m. m., samt at ogsaa Bagningsevnen i ikke helt ringe Udstrækning synes at være en Egenskab, der forekommer mere udpræget i nogle Sorter end i andre.

Hveden har saa udbredt et Dyrkningsomraade, at der hver Maaned høstes Hvede et eller andet Sted paa Jordkloden.

Rugen kom, som tidligere omtalt først til Dyrkning 2-3000 Aar senere end Hveden; men den blev alligevel Hovedbrødkornet. Simon Paulli fortæller i sin danske Urtebog bl. a. om Rugbrødets Sundhed fremfor Hvedebrødet, „særlig for svagelige Mennesker“, og videre hedder det, at de franske Kvinder bliver ved længe at holde sig unge og dejlige, fordi de siges at spise meget Rugbrød.

Rugen finder nu udstrakt Anvendelse baade som Brødkorn og som Fodermiddel. Men „Det sorte Brød“ har ikke som Hvedebrødet faaet nogen stor Plads i Verdenshusholdningen. Det er et særdeles vigtigt Brødkorn især i Skandinavien og Østersølandene; men der-

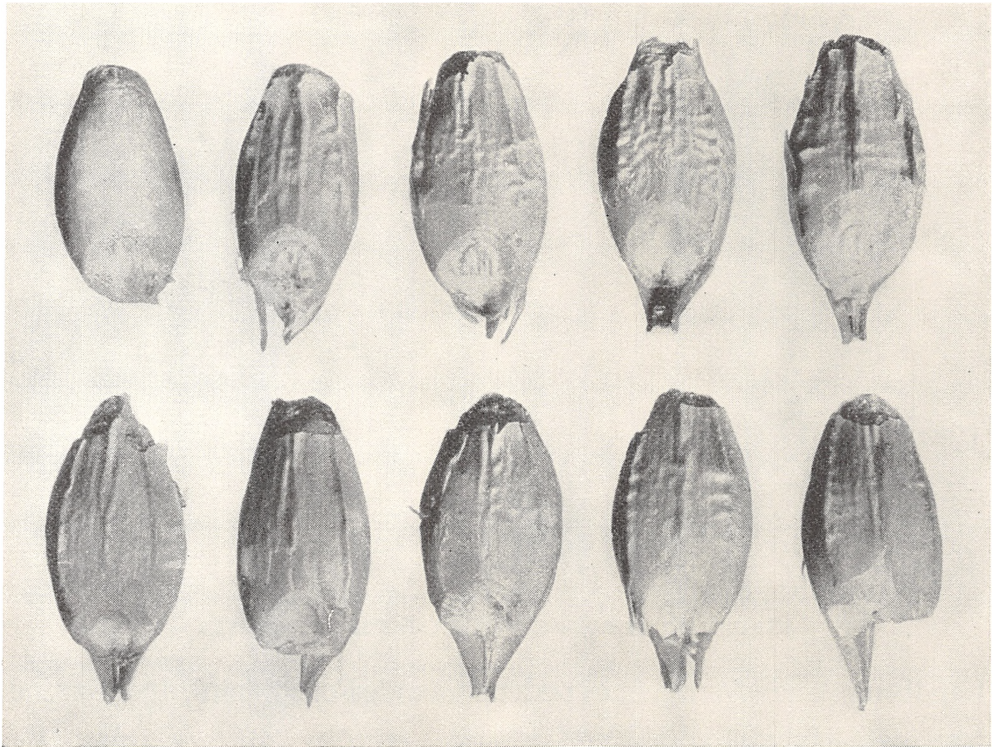

BYG UDEN TÆRSKEFEJL

udover spises det praktisk taget ikke, selvom der dyrkes en Del Rug f. Eks. i De forenede Stater og Kanada.

Byg har meget tidligt faaet Anvendelse som Brødkorn, sandsynligvis, som nævnt under Hvede, fordi den ældste Bygform var uden Avner. Som Grødkorn har det haft stor Anseelse, saa langt Historien rækker tilbage. Naar saa dertil kommer, at man forstod at skatte Bygget som Foderkorn og som Eksportvare og tilmed lærte at brygge herlig Drikke deraf, er det forstaaeligt, at Byg blev en højt værdsat Artikel i de Egne og Lande, hvor man har de for Bygdyrkingen særligt egnede Jordbunds- og Klimaforhold.

Havren er som nævnt ung i Tjenesten; men den naaede alligevel at blive den af alle Enkeltplanter, der fik den største Plads i dansk

BYG MED TÆRSKEFEJL

Landbrug, selvom den i de senere Aar har trukket omtrent paa lige Hammel med Bygget.

Havren anvendes først og fremmest som Fodermiddel, omend den ogsaa i Form af Gryn og forskellige „Avena-Produkter“ indgaar som et ret betydeligt „Led“ i den menneskelige Ernæring. (Avena er Havrens latinske Navn.) Havrens Ry som Hestefoder er kendt over store Dele af Verden, og det har gjort sit til, at den dyrkes i flere Egne, hvor den ellers knapt kan siges at have Konkurrencemuligheder overfor de andre Kornarter. Danmark ligger godt, hvad Produktionen af Havre angaar, idet vi har de klimatiske Forhold, der meget nær betinger maksimale Havrefold.

Danmarks Høstudbytte af Korn i Sammenligning med andre

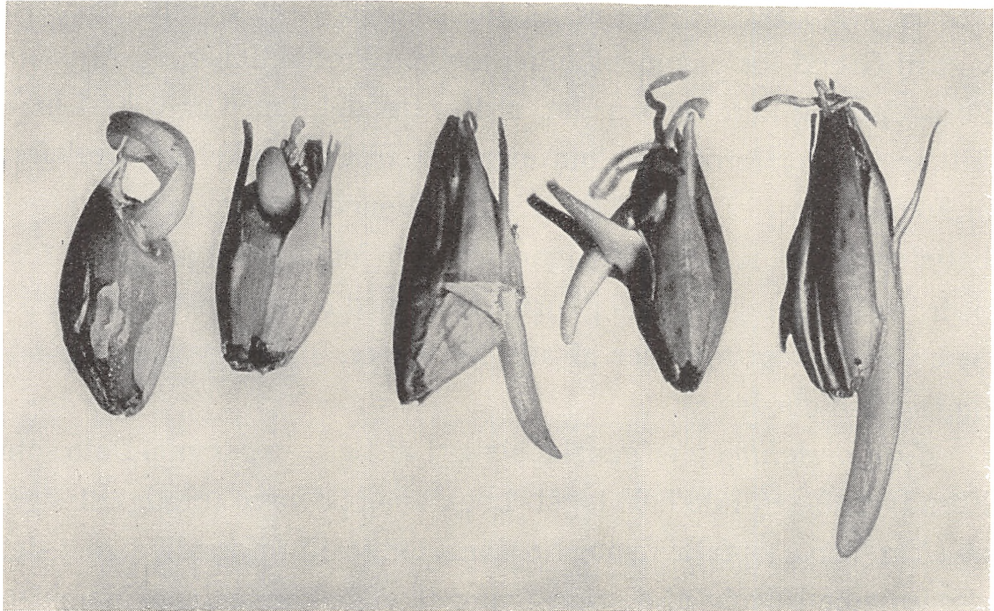

GRØNMALT AF SUNDE, UBEKADIGEDE BYGKÆRNER

Landbrugslande fremgaar af nedenstaaende Forholdstal, der stammer fra sidste Halvdel af 1930^{erne}:

Hvede		Rug		Byg		Havre	
Danmark	100	Belgien	100	Danmark	100	Belgien	100
Holland	99	Holland	90	Holland	96	Danmark	99
Irland	91	Sverige	78	Belgien	92	Irland	88
Belgien	88	Irland	75	Irland	90	Holland	80
England	78	Norge	73	England	71	England	77
Sverige	76	Danmark	71	Tyskland	70	Tyskland	74
Tyskland	73	Tyskland	70	Sverige	68	Norge	70

Det ses af Tallene, som kun omfatter nogle af de Lande, der har størst Foldudbytte, at Danmark i Gennemsnit for Hvede, Byg og Havre ligger højest i Kærneudbytte pr. Arealenhed af samtlige Landbrugslande i Verden. Naar Danmark ligger saa forholdsvis lavt med Rugfoldene, hænger dette sandsynligvis for en overvejende Del

GRØNMALT AF TÆRSKEBESKADIGEDE BYGKÆRNER

sammen med, at Rugen gennemgaaende dyrkes paa daarligere Boniteter end i de Lande, hvormed den er sammenlignet. I nedenstaaende Tal gives et Udtryk for *Danmarks samlede Produktion af Korn* gennem det sidste Hundredeaar:

Aar	i Mill. hkg	Danmarks Kornproduktion: Forholdstal naar 1875-79 er 100	
		Produktionens Forøgelse	Arealets Forøgelse
1837-38	8,5	-	-
1875-79	17,0	100	100
1880-84	18,4	108	105
1895-99	19,8	116	111
1910-14	22,5	132	110
1925-29	30,6	180	121
1935-39	35,7	210	129

Det ses af Tallene, at Kornproduktionen blev fordoblet fra omkring 1840 til 1880. Og siden er Fordoblingen gentaget. Men da Stati-

stikken fra 1830^{erne} ikke er alt for paalidelig, er Aarene 1875-79 lagt til Grund for Sammenligning mellem Produktionen og Arealets Forøgelse, og herefter ses det, at Kornproduktionen er vokset med 210, mens Arealforøgelsen kun andrager 29 pCt., hvilket er Udtryk for, at Foldudbyttet i Løbet af de sidste to Menneskealdre er øget meget betydeligt. Denne store Fremgang er især forårsaget af stærkt forbedrede Dyrkningsforhold i Forbindelse med Fremkomsten af stedse bedre Sorter og Stammer af alle Kornarter, altsaa gennem Forædlingsvirksomheden.

Kornforædlingen er ganske sikkert af lige saa gammel Dato som Korndyrkningen i de hele taget. Det vil næppe være urigtigt at sige, at „Vår“ maa opfattes som Nordens første Kornforædler, idet det skønsumme Udvalg af de rigest ydende vilde Planter, som hun uden Tvivl hvert Aar har foretaget, og som hendes Efterkommere fortsatte gennem Tusinder af Aar, har haft en forædlende Indvirkning paa de dyrkede Kornsorter. Vi har jo haandgribelige Udtryk for et saadant Arbejdes Betydning helt op til Dagen i Dag: Petkus-Rugen, som gennem mere end den sidste Menneskealder har været en af de aller-betydeligste Rugsorter, blev frembragt netop gennem et vedholdende, skønsumt og omhyggeligt Udvalgsarbejde. Og saa sent som i inde-værende Aarhundrede har man gennem Tystofte Smaahvede og Trifolium 14 Eksempler paa, hvorledes Naturen (i disse to Tilfælde de haarde Vintre) kan række Haand til Udvalgsarbejdet og bidrage til at udpege særlig værdifulde Kornsorter.

Dertil er saa siden kommet det videnskabelige Grundlag, hvorpaa den moderne Planteforædling hviler, og hvorfra der er saa mange smukke Resultater at opvise. Men selv denne moderne og videnskabelige Planteforædling naar kun sit Resultat gennem det skønsumme og meget omhyggelige Udvalgsarbejde -.

Gennem Forsøgenes Ydelsestal fremgaar det bl. a., at Hvedens Ydeevne siden Squarehead-Hvedens Afløsning er øget med 25-35 pCt. som Følge af Planteforædlernes Indsats. Og for Byggets Vedkommende er Ydeevnen af samme Grund ihvertfald ikke øget mindre i Tiden fra Printice-Bygget og til de moderne Abedsorter.

Samtidig med, at Kornsorterne i sig selv stedse blev mere yderige, blev de baade nemmere at arbejde med og i højere Grad svarende til Dyrkningsformaalene, idet de fik stivere Straa, vægtigere Kærne, mindre Skalprocent, højere Bagningsværdi o. s. v.

Resten af de 100 pCt.'s Fremgang i Kornets Ydeevne i Aarene siden 1880 maa søges i de forbedrede Dyrkningsvilkaar, og disse er ikke vanskelige at paavise i Form af øget Grundforbedring, bedre Sædskitte, rundeligere Gødskning, samt den danske Landmands øgede Indsigt i og bedre Magt over Landbrugets Røgt i det hele taget.

KORNETS ANVENDELSE I INDUSTRIELT ØJEMED

Af Hvede og Rug anvendtes der i Danmark til Mel (Brød) saa store Kvanta, at det i 1930^{erne} svarede til henholdsvis 72 pCt. af Hvedehøsten og 74 af Rughøsten. Men af den hjemlige Hvede- og Rughøst brugtes der kun henholdsvis 5 og 3 pCt., hvilket altsaa vil sige, at Danmarks Hvede- og Rugbrød indtil de sidste ganske faa Aar blev fremstillet af indført Brødkorn.

Af Havre og Byg anvendtes der til Gryn og Mel saa meget, at det svarede til ca. 1¹/₂ pCt. af Byghøsten og ca. 2 pCt. af Havrehøsten. Heraf var de 66 pCt. af Bygget og de 25 pCt. af Havren danskavlet Korn.

Til Gær- og Spritindustrien medgik i de samme Aar ca. 0,3 pCt. af Danmarks Byg- og Hvedehøst.

Bryggerierne (Ølproduktionen) lagde Beslag paa ca. 4 pCt. af Landets Byghøst, og et lignende Kvantum Maltbyg blev eksporteret.

- Danmark har som bekendt et godt Renommé saavel for sit Maltbyg som for sine Ølkvaliteter.

Om *Verdensproduktionen af Korn* (Majs og Ris indbefattet) anføres følgende, idet Tallene angiver Antal Mill. hkg Kærne i lidt afrundet Gennemsnit:

		Hvede	Rug	Byg	Havre	Majs	Ris
Gennemsnit af	1901-05	883	422	299	520	817	
”	”	1909-13	1028	450	380	655	1060
”	”	1936-38	1680	470	510	650	1170 1410
pCt. af Produk-							
tionen i	1936-38	28	8	9	11	20	24

Det ses af Tallene, at Hvede- og tildels Bygproduktionen næsten er fordoblet siden Aarhundredskiftet, at Produktionen af Rug omtrent er uændret, samt at Havre- og Majsproduktionen er øget med henholdsvis 25 og ca. 43 pCt.

Af den nederste Talrække fremgaar det, at Hveden er den største af de 6 „Producenter“, idet den leverer 28 pCt. af Verdensproduktionen. Majs og Ris repræsenterer tilsammen de 44 pCt., og Rug, Byg og Havre er de mindre Bidragydere.

Men Verdensproduktionen siger naturligvis kun meget lidt om:

VERDENSHANDELEN MED KORN (EKSPORT OG IMPORT)

Naar der ved Verdenshandelen forstaas Nettoeksporten, ved hvilket et Lands Import er fradraget Eksporten, viser det sig, at kun ca. 6 pCt. af Verdens Kornbeholdning eksporteredes i Gennemsnit af Aarene 1936-38. De 94 pCt. forbruges i Hjemlandene.

Ogsaa som Eksportvare er Hveden Nr. 1, idet Nettoeksporten af den andrager ca. 130 Mill. hkg, Majs ca. 110, Ris 70, Byg 25, Rug 10

og Havren 7,5 Mill. hkg. Ialt omfatter (eller omfattede) Nettoeksporten altsaa 352,5 Mill. hkg Korn - det er som sagt kun 6 pCt. af Produktionen; men det er alligevel 7000-9000 Skibsladninger à henholdsvis 50.000 eller 40.000 hkg Korn.

Maalt i Forhold til Produktionen, er det Majs, der handles mest, idet 9-10 pCt. af den eksporteres mod Hveden 7-8, 4-5 af Byg og Ris. Og kun 1-2 pCt. af Verdens Havre- og Rughøst eksporteres.

Og hvor ligger saa *Verdens Kornkamre*? Ja, her er det vist almindeligt i første Række at tænke paa Amerika, og det har sin naturlige Forklaring deri, at den store Nettoeksport kommer derfra. Nedenstaaende lidt afrundede Procenttal giver et Indtryk af, i hvilke større Landomraader Kornproduktionen foregaar, samt hvor Nettoeksporten og Nettoimporten gaar hen (alle 6 Kornarter er inkluderet i Procenttallene):

	Asien	Europa*)	Nord- Amerika	U.S.S.R.**)	Syd- Amerika	Afrika	Austra- lien
Verdens Korn- produktion (pCt.)	35	22	20	16	4	2	1
Nettoeksporten kommer fra (pCt.)	15		23	6	43	3	10
Nettoeksporten gaar til (pCt.)		100					

Hvis man ved Kornkamre forstaar Kornproduktionen, viser Tallene, at Asien ligger i Spidsen med 35 pCt., mens Nord- og Sydamerika tilsammen producerer lidt mindre end en Fjerdedel af Verdens Kornmængder.

Men forstaas der ved Kornkamre de Lande, der har den store Nettoeksport, hvilket vel er det rigtige Maal, da det er derfra, de Lande og Folk faar Forsyningerne, som ikke er i Stand til at „korn-

*) Europa excl. Rusland. **) Det europæiske og asiatiske Rusland.

føde“ sig selv - saa kommer Amerika (Nord- og Sydamerika tilsammen) ind som Storleverandøren med 66 pCt. af Nettoeksporten, mens Afrika og Asien yder 18 og U. S. S. R. og Australien 16 pCt. - Og Europa (uden Rusland) er Ene-Aftager af Kornet.

Verdensproduktionen af Korn fordeler sig naturligvis paa mange forskellige Lande; men det er dog forholdsvis begrænsede Landomraader, der repræsenterer den store Mængde af de 6 Kornarter, saaledes som det fremgaar af nedenstaaende Oversigt.

De vigtigste Produktionsomraaders Andel i Verdenshøsten (pCt.):

Hvede	Europa (26)	U. S. S. R. (23)	Asien (23)	Nord-Am. (18)	Andre Lande (10)
Rug	U. S. S. R. (48)	Europa (47)			” ” (5)
Byg	Asien (32)	Europa (30)	U. S. S. R. (18)	Syd-Am. (13)	” ” (7)
Havre	Europa (39)	Nord-Am. (30)	U. S. S. R. (27)		” ” (4)
Majs	Nord-Am. (51)	Europa (17)	Asien (13)	Syd-Am. (11)	” ” (8)
Ris	Asien (96)				” ” (4)

Tallene viser i store Træk, at Europa, U. S. S. R., Asien og Nordamerika er de store „Hvedeproducenter“. Rugens Hjemland er Europa og det europæiske Rusland. Bygget produceres i det væsentlige i Asien, Europa, U. S. S. R. og Sydamerika. Havren begrænser sig til Europa, Nordamerika og U. S. S. R. Majsen til Nordamerika, Europa, Asien og Sydamerika, mens Risen saa at sige udelukkende har asiatisk Vokseplads.

Det ses ogsaa af Tallene, at Europa er en af de to største „Kornproducenter“, naar Risen undtages. Og dog er Europa den Verdensdel, der modtager hele Verdens Nettoeksport af Korn, saaledes som Tallene ovenfor viser det.

Verdenshusholdningen har i det hele taget været tilrettelagt paa Grundlag af Samhandel mellem Landene. Og denne Vareudveksling har ikke mindst omfattet Foderkornet og Brødkornet.

EN OMTALE AF HANDELEN MED OG HISTORIEN OM FODERSTOFFER

En fyldestgørende Bedømmelse af Landbrugets nuværende Stilling produktionsmæssigt som økonomisk forudsætter et ret indgaaende Kendskab til Erhvervets Udvikling og de oftest meget forskelligartede Faktorer, der har øvet Indflydelse herpaa.

Dansk Landbrugs Produktion og Teknik nyder megen Anseelse i Udlandet, hvilket ofte paa smukkeste Maade er kommet til Udtryk. Aarsagen hertil maa vel søges blandt andet i Udlændinges Studierejser i vort Land samt i Kendskabet til det statistiske Materiale, der fortæller om den særdeles store Eksport af forædlede Landbrugsvarer.

Vurderet i Forhold til andre Stater med en større Bondebefolkning og mere frugtbar Jord er Særstillingen iøjnefaldende. Det ligger nær for at slutte, at denne Realitet ikke skyldes en pludselig opstaaet Forskydning i Produktionen, men maa findes i en relativt langsom Udvikling, der organisk er groet ud af de økonomiske Muligheder, som Samfundsstrukturen tillod eller befordrede. Dette kan ogsaa med Rette hævdes at være Tilfældet.

Omkring Midten af det 18. Aarhundrede var Hornkvægbestanden grundet paa Kvægpestens Hærgning stærkt reduceret, og Produktionen dækkede kun nogenlunde Befolkningens Behov. I de følgende Aar op mod Stavnsbaandsløsningen i 1788 oparbejdedes en mindre Landbrugseksport bestaaende af ubetydelige Mængder Smør, Ost og en Del Svin, mens Kornudførselen efter Datidens Forhold var ret betydelig.

Efter de store Landboreformers Gennemførelse i Slutningen af det 18. Aarhundrede med Bondestandens Frigørelse og Jordens Udskiftning skabtes Grundlaget for en Udvikling økonomisk og kulturelt paa et tidligere Tidspunkt, end Tilfældet var med andre Lande. Brugenes Overgang fra Fæste til Selveje og Jordens planmæssige Udskiftning muliggjorde de Fremskridt, der viste sig i øget Husdyrbestand og større Korneksport.

Overskudsudførselen af Korn fra Kongeriget og Hertugdømmerne er for 1730-1740 anslaaet til ca. 202.000 Tdr., medens den i 1796-1798 var steget til ca. 900.000 Tdr.

Landbrugskrisen efter Napoleonskrigene og den paafølgende Statsbankerot i 1813 medførte vel særlig en Formindskelse af Kornavlens, men fra 1830 til 1870 oparbejdedes langsomt en Eksport af Husdyrprodukter og især af Korn, hvilket sidste fremmedes af Englands Toldpolitik og Omformning til Industriland.

Priserne opfordrede ogsaa til at lægge Hovedvægten paa Kornproduktionen, idet Byg i Aarene 1831-1835 til 1851-1855 steg fra 5,19 til 9,86 Kr. pr. Td., medens Flæskeprisen kun var henholdsvis 20 og 23 Øre pr. Pund.

En støt økonomisk Fremgang karakteriserede Tiden mellem 1855 og 1870. Gennem stadigt forbedrede Driftsmetoder bringes Jordens Ydeevne op, der dels viser sig gennem en større Korneksport og dels ved at Kvæg- og Svineholdet øges.

Aar	Antal Tusinder af	
	Hornkvæg	Svin
1837	858	237
1861	1.121	304
1871	1.239	442
1881	1.470	527
1898	1.745	1.168

Som omstaaende Oversigt tilkendegiver, sker der en særdeles betydelig Forøgelse af Husdyrbestanden inden Aarhundredskiftet, en Kursændring, der spores inden 1870, og tilstræbte Kornvarerne fordelagtigere omsat i forædlede Produkter, end hidtil sket ved direkte Korneksport. Om end Ændringerne paa dette Tidspunkt kan spores, medfører den fransk-tyske Krig 1870-1871, samt de stærkt voksende Guldtilførsler fra Australien og Kalifornien et stigende Prisniveau, der ikke mindst giver Korndyrkning og Korneksport Vind i Sejlene. Kornpriserne naaede Maksimum i første Halvdel af Halvfjerdserne, og da Prisfaldet paa Landbrugsvarer herefter sætter ind, ramtes Husdyrprodukterne mindst, som det fremgaar af følgende:

Aar	pr. hkg Hvede	pr. kg Flæsk	pr. kg Smør
1870-74	Kr. 21,20	Kr. 0,86	Kr. 2,18
1895-99	Kr. 11,80	Kr. 0,68	Kr. 1,83

De lave Priser paa disse Produkter gennem Firserne og Halvfemserne maatte fremkalde økonomisk Krise i Landbruget. Og af flere Aarsager skønnede man det paakrævet at søge nye Veje brudt for at opnaa Balance og Stabilitet i Driftsøkonomien.

Stærkt medvirkende til, at Depressionen følte saa knugende blandt Landmænd, var de radikalt ændrede Eksportforhold paa det vesteuropæiske Marked. Den industrielle Udvikling havde medført en teknisk Forbedring af Transportmidlerne, der greb dybt ind i Verdensøkonomien. Anvendelsen af Dampmaskinen til Jernbanedrift og Skibstrafik muliggjorde hurtig og lønnende Transport af Korn fra hidtil mangelfuldt opdyrkede, men nu meget ydedygtige Jorder i Australien, Argentina og Amerika til de europæiske Industrilande. Det europæiske Landbrug kunde ikke konkurrere med de store Tilførsler af billigt, oversøisk Korn og en dybtgaaende Landbrugskrise, der varede op til Aarhundredskiftet, blev Følgen.

Importforbud eller høje Toldmure rejstes i de fleste europæiske Lande for at beskytte den hjemlige Kornproduktion; men dansk Landbrug styrede en anden Kurs, idet det billige, oversøiske Korn blev anvendt som Produktionsmiddel i en stærkt øget Fremstilling af forædlede Landbrugsprodukter, som op i Nutiden har været dansk Landbrugs Særkende.

Denne Omlægning af Landbruget blev ret hurtigt gennemført. Omkring 1870 havde Danmark en Overskudsudførsel af op mod 300 Mill. kg, mens der i 1885 var en Overskudsindførsel af 90 Mill. kg Korn. Udførselen af Husdyrprodukter var samtidig steget stærkt, som det fremgaar af følgende:

Aar	Overskuds-Udførsel	
	Korn og Kornvarer	Kød, Flæsk og Smør
1842	110 Mill. kg	2 Mill. kg
1871	260 " "	13 " "
1875	170 " "	18 " "
1883	6 " "	19 " "
1890	÷ 240 " "	61 " "
1900	÷ 565 " "	135 " "

Den mindskede Kornpris i Forbindelse med de relativt gunstige Eksportpriser for Husdyrprodukter blev retningsbestemmende for Landbrugets Udvikling. Produktionsapparatet blev omformet til at omsætte en stigende Mængde Rodfrugt gennem en stærkt forøget Anvendelse af proteinrigt Kraftfoder i vore Stalde. Og det skal være Opgaven her at redegøre for Forløbet heraf.

Antagelig er de ældste Kulturplanter dyrkede fortrinsvis for at fremskaffe Føde til Mennesker.

Som noget sekundært kom Dyrkningen af Planter, der kunde afgive Materiale til Klædedragt og andre Nytteformaal eller maaske tjene som Foder til Husdyr. At anvende Markens og Skovens Planter til Kreaturerens Ernæring er selvfølgelig lige saa gammelt som at holde Husdyr.

Under en fremadskridende Kultur iagttog man, hvilke Planter der var mest velegnede for Husdyrene, og Dyrkningen af saadanne tog sin Begyndelse.

Allersidst møder man det saakaldte Kunstfoder, som først virkelig er taget i Brug i nyere Tid.

En regelmæssig og betydende Kraftfoderanvendelse vinder Indpas i Landbruget i sidste Fjerdedel af det 19. Aarhundrede. Fodringsmæssigt kan dette betegnes som et Brud med en aartusindlang decideret Sulteperiode for Husdyrholdet. Malkekvæget maatte ofte om Sommeren tage til Takke med meget for smaa Græsmængder, tilmed af en tarvelig Kvalitet, mens Vinterfodringen havde Halm som Grundfoder og Hø i vekslende Mængder til Kraftfoder.

Adskillige Beretninger beskriver malende om lange Hungerperioder for Kvæget under Sommertørke, samt om hvor afkræftet Husdyrene efter Misvækst-Aar kunde blive paa det meget knapt tilmaalte og eensidige Vinterfoder. Ja, man har Eksempler paa, at Kvæget om Foraaret var saa udsultet, at det maatte transporteres ud paa Græsgangene.

Datidens mangelfulde Fodring skyldtes imidlertid ikke Ukendskab til Kornets høje Foderværdi, men maa udelukkende søges i, at dets Anvendelse til andre Formaal var mere paakrævet.

Gennem Ordsprog og „Mundheld“ som: „Koen malker gennem Tanden“, og „Korn kan give saavel Brød som Mælk“, foreligger der Bevis for, at Kærnefodring var højt værdsat, og det bør i denne For-

bindelse heller ikke glemmes, at der gennem lange Tidsrum var eksporteret et anseligt Kontingent staldfedede Stude, ligesom velfodrede Heste ikke var ukendte.

Med Bondestandens lettere Adgang til Oplysning fulgte Realiseringen af forbedrede Driftsmetoder, hvorunder Interessen for Husdyrenes Fodring blev levende. Det forekommer karakteristisk, at de første Hjælpstoffer, man søger anvendt til Forbedring af Husdyrenes Ernæring, var betragtet som „Affaldsstoffer“, og ikke som af Nutiden henregnet til værdifulde Biprodukter.

Det blev Klidene, der brød Vejen for Anvendelse af de mægtige Kvanta koncentreret Kunstfoder, som Husdyrholdet siden da fordelagtigt har omsat. Klidfodringen tog sin Begyndelse omkring 1840, og da de herved indhøstede Erfaringer var gode, blev dette Biprodukt ved Formalingen af Rug og Hvede mere og mere anvendt.

Faa Aar efter kommer Oliekager i smaa Partier paa Markedet og vinder snart en fremskudt Plads som et vigtigt Suppleringsfoder i et intensivt drevet Landbrug.

Anvendelsen af saadanne Presrester efter Olieproduktionen til Kvægfoder var ikke af ny Dato, men gaar utvivlsomt helt tilbage til Oldtiden. Dog var Brugen heraf oftest betragtet mere som en Slags Medicin end som et Foder egnet for Hverdagen; men netop derigennem belæres vi om, at dets betydelige Foderværdi har været en Del Jorddyrkere velkendt. Der er imidlertid ogsaa Beretninger om, at det er anvendt som Brændsel eller endnu oftere i findelt Tilstand som Gødning, hvilket omkring 1850 var ret almindeligt selv i højt udviklede Agerbrugslande.

Det var herhjemme den fortrinlige Hørfrøkage, man sammen med Rapskage først forsøgte med, naturligt begrundet i en ret udstrakt Dyrkning af Hør og Raps. Saaledes var i 1866 ca. 28.300 Td. Land

udlagt med Raps. Anvendelsen af disse Presrester fra vore hjemlige Oliemøller, thi først senere blev Indførselen af nævneværdig Omfang, var endnu en Aarrække forbeholdt de faa særlig Interesserede, samt de, der havde let ved at aftage Oliemøllernes Affaldsprodukt, og selv her var de opfodrede Kvanta efter Besætningsstørrelsen ringe, vel nærmest at betragte som en Slags Dessert. Dette fremgaar tydeligt af, at Danmark helt op mod 1870 havde en Overskudseksport af Oliekager, trods en ikke særlig betydelig Produktion.

Hertil kom formentlig yderligere Landmændenes Bestræbelser for at opretholde en anselig Korneksport, saaledes som Traditionen hidtil havde været, og det blev da dels som Erstatningsvare og dels som Tilskudsfoder til et „Normalfoder“, at Oliekagerne maatte søge at hævde sig i Husdyrenes Ernæring.

Hvorledes lykkedes nu denne Opgave? Ja, Hørfrøkagens (Linkage) Anvendelse som eneste Kraftfodermiddel, eller iblandet Havre - eller udrørt i Mælk til Smaakalve, - godtgjorde, at den var de hidtil kendte Fodermidler overlegen. Tilsvarende Anerkendelse fik Kagen til Kvæg-fedning, et Ry, den siden har evnet at bevare. Brugen af Hørfrøkagen, Klid og Rapskagen til malkende Køer gav højere Ydelse; „Affalds-produkterne“ fik Ord for at være „mælkebevarende“. Om end rigelig Anvendelse af Datidens Hørfrøkage kunde give nogen Afsmag i Mælk, og Rapskagens Indhold af skarpe Stoffer ikke forblev upaaagtet, havde de dog vundet sikkert Fodfæste i Landbruget.

Dette styrkedes yderligere herved, at Fodring med Oliekager gav Smør af en bedre Kvalitet. Det danske Smørs Omdømme paa Markedet havde været alt andet end tilfredsstillende, det havde Ord for at være kort, tørt og fast i Vintermaanederne, men blev nu især ved Brug af Rapskagen blødt og smidigt og derved konkurrencedygtigt. Dette var Landmændene og specielt Mellemandlerne opmærksomme paa, og

efter faa Aars Forløb blev det Kotume ved en Række Mejerier, at Producenterne forpligtede sig til at aftage en vis Mængde Rapskager som en Art Garanti for, at det senere leverede Smør var af den ønskede Kvalitet. - Konkurrencen paa dette Felt - blødt og smidigt Smør af tiltalende Koncistens - er med Held fortsat op i Nutiden.

I Begyndelsen af Halvfjerdserne kastes Bomuldsfrøkagen paa Markedet, idet vore Oliemøller paabegyndte Presning og Behandling af Bomuldplanternes Frø. De danske Oliemøller har saaledes Æren af at have indledet Produktionen af disse Biprodukter til det hjemlige Forbrug, selv om en ubetydelig Oliekage-Import af og til havde fundet Sted.

Med Bomuldsfrøkagen var tilført Landbruget et fortrinligt Raastof med et meget højt Indhold af Protein (Æggehvidestof). Det bliver utvivlsomt paa dette Omraade, den skete Forøgelse af Foderets Proteinindhold, man finder en af de væsentligste Aarsager til at Kraftfoderanvendelsen medførte paafaldende større Mælkeydelse. Thi det hidtidige Foder bestaaende af Halm og Hø samt maaske lidt Kærnefoder var ude af Stand til blot omtrentlig at dække Malkekvægets Proteinbehov.

Uden at belyse disse interessante Spørgsmaal nærmere, skal det blot anføres, at en Malkeko med en middelstor Ydelse - her er regnet med ca. 12 kg Mælk - kræver pr. Dag omkring 800 g fordøjeligt Renprotein, hvorfor Grovfoder alene ikke strækker til. Dette ses let af følgende (nyere Analysetal):

	g fordøjeligt Renprotein pr. kg	Foder-Enheder pr. 100 kg
Kaalroer	5	11
Halm	5	25
Hø	45	40
Byg	70	100
Hørfrøkager	260	111
Bomuldsfrøkager .	360	114

Tallene er talende! Hverken i Proteinmængden eller med Hensyn til Foderenheds-Koncentration er der nogen Konkurrence mellem det hidtil anvendte „Grundfoder“ og de nyopdukkede Oliekager.

De gunstige Erfaringer med Opfodring af Oliekager medførte, at Landbrugets Foregangsmænd og Vejledere rejser en Agitation gennem Foredrag og Artikler for yderligere Kraftfoderanvendelse. Ikke mindst da Prisfaldet under Firsernes Krise rammer Husdyrprodukterne forholdsvis mindre end Korn, faar denne Produktionsretning øget Vind i Sejlene, og man lytter til de nye Toner om at søge det økonomiske Tryk lettet noget ved at omforme Korn, Klid og Oliekager i Smør og andre forædlede Landbrugsvarer. Der fremelskes i disse Aar mere Sans for rationelle Metoder i Bedrifterne, og Landbruget bevæger sig herefter med raske Skridt mod en Industrialisering ved i stadig større Omfang at gøre Brug af de nye Hjælpestoffer. Produktionsomlægningen fremgaar af følgende:

Aar	Overskudsindførsel i Mill. kg af Kornvarer og Foderstoffer.	
	Ialt Kornvarer	Majs, Klid og Oliekager
1865		(÷ 4)
1876-80	÷ 161	73
1881-85	÷ 23	120
1886-90	85	208
1891-95	203	255
1896-1900	178	607

Oversigten bestyrker Opfattelsen af, at den første Oliekageanvendelse har været fremmet af Ønsket om at spare paa Kornet, saa et Salg kunde opretholdes; men Kursændringen var indtraadt og fortsættes i det følgende Tidsafsnit.

Blev Korneksporten fra Danmark saaledes ret hurtigt ændret til en betydelig Kornimport, var Landbrugets Udførselsevne ikke dermed svækket, snarere tværtimod. Den bedre Fodring paavirkede Kvægets Aarsydelse saaledes, at Gennemsnits-Mælkemængden pr. Ko steg fra ca. 1.000 kg i 1861 til 2.500 kg i 1893, mens Smørudbyttet i samme Tidsrum ved en Gennemsnits-Ko steg fra 31 kg til 74 kg om Aaret. - Udførselstallene stiller sig saaledes i 5-aarige Perioder:

Aar	Oksekød	Udførsel i Mill. kg	
		Smør	Flæsk
1866-70	11	5	5
1881-85	27	15	8
1896-1900	23	57	65

Mens Oliekagerne havde deres store Andel i Æren for den øgede Smørudførsel, maa den enorme Udvikling af Flæskeproduktionen i ikke ringe Grad tilskrives Majsens Tilsynekomst paa vore Breddegrader samt de stigende Mængder Skummetmælk. Omkring 1875 paabegyndtes Majsimporten, og dette fortrinlige Foderstof viste sig snart velegnet til Svin ved at give Foderet mere Alsidighed og Stabilitet. Allerede 1877 var vort Majsforbrug ca. 50 Mill. kg og i 1900 ikke mindre end 408 Mill. kg.

Store Eksport- og Importtal er ikke i sig selv en Garanti for bedre Økonomi; men det skal her anføres, at Landbruget omkring 1900 hjembragte Netto flere Penge end paa noget tidligere Tidspunkt.

Tilsyneladende var alt saaledes i støt Udvikling og fast Gænge, den Vej, man var slaaet ind paa, kunde med Fordel følges. Imidlertid er det et ikke ukendt Fænomen, at skal Færdselen foregaa ad bred og banet Vej i nye Omraader, vil der oftest være nogle Forhindringer,

som først maa fjernes, saaledes ogsaa her. Enkelte af disse opstaaede Problemer fortjener nærmere Omtale.

Værdiindholdet af grove, mellemgrove og fine Hvedeklid er omtrent ens; men de grove betaltes omkring 1890 med op mod 70 Øre mere pr. 100 Pund, og Aarsagen hertil var, at man mente det lettere at iagttage eventuelle Forfalskninger i den grove Klid. Det stærkt stigende Forbrug i Forbindelse med dette, at man stod overfor et Affaldsprodukt, samt Mangelen paa en effektiv Foderstofkontrol havde forledt enkelte Handlende til at iblande Frarensning, Ukrudtsfrø, Sand eller andre mere eller mindre værdiløse Bestanddele.

Landmanden kunde ganske vist købe efter forevist „Prøve“; men selv herefter var Garantien for en virkelig Kvalitetsvare ikke til Stede. Lovene tillod vanskeligt at tage tilstrækkeligt haandfast paa Overtræderen, naar Forfalskninger havde fundet Sted.

En kemisk Analyse af Fodermidlerne kunde ofte give værdifulde Fingerpeg, og Professor Stein var utrættelig til at offentliggøre de herved fundne Resultater for dog i det mindste at rette en Advarsel.

Værdien af saakaldte Klid var stærkt svingende, og der fremkom Eksempler paa, at Askeprocenten kunde overstige 20, hvoraf Sand udgjorde den væsentligste Part. I en stor Procentdel af de undersøgte Klidpartier kunde paavises Iblanding af omtrent værdiløse Stoffer.

Paa tilsvarende Maade gik det med Oliekagerne. Professor Stein fremhæver, at de Kager, der i Handelen betegnes som Rapskager, ofte burde gives en ganske anden Betegnelse, idet de overhovedet ikke er slaaet af Raps- eller Rybsfrø, men derimod er presset af „indisk Raps“, der mere ligner Sennep, ligesom nogle rettest burde betegnes som Ukrudtsfrøkager. Man har Erfaring for, at Kørne blev syge ved at æde saadanne Kager. Af 530 Prøver Rapskager, analyseret paa Steins Laboratorium i Aarene 1886-89, var 190 helt eller

delvis af indiske Frøsorter og 31 var Ukrudtsfrøkager. En kemisk Analyse viste følgende:

Kager af	Kvælstofholdige Stoffer	Fedt
Indisk Frø	33,36 %	9,13 %
Ren Raps	32,87 „	8,85 „
Ukrudtsfrø	31,28 „	9,70 „

Det interessante i ovenstaaende Oversigt ligger i at konstatere, hvor smaa Afvigelserne er paa Procenttallene for sunde og sundhedsfarlige Kager. Den kemiske Analyse er derfor utilstrækkelig til helt at afgøre Foderstoffers Værdi, en mikroskopisk Undersøgelse maa føjes til. Da Prisen for en saadan ikke virkede afskrækkende, indgik den ofte som en gavnlig Supplering af en kemisk Analyse, der kunde give overraskende Oplysninger. Saaledes var Sandindholdet i en Rapskage (Ukrudtsfrøkage) oppe paa 17,7 Procent! I Markedets nyere Foderstoffer som Jordnød-, Solsikke-, Kokoskager m. fl. konstateredes jævnlig fremmed Iblanding.

Disse for alle Parter beklagelige Forhold maatte bringes til Ophør, og Grundlaget herfor blev Loven af 28. Marts 1898 om Handelen med Gødnings- og Foderstoffer.

Det kgl. danske Landhusholdningsselskab havde forud, nemlig i 1893, paabegyndt en Kontrol med Korn- og Foderstoflagre for bl. a. ved Udtagning af autoriserede Prøver at „betrygge Omsætningen af Foderstoffer“; men det var kun blevet et kort Skridt i den rigtige Retning.

Gennemførelsen af „Foderstofloven“ var en Understregning af, hvor vigtigt det er, at man ved Indkøb af Foderstoffer faar Garanti for, at Varen er ren og uforfalsket og har et bestemt, nærmere opgivet Indhold. Af ikke mindre Vigtighed er det, at man lader denne

Garanti kontrollere ved en kemisk Analyse, idet en Garanti uden Kontrol er af ringe Værdi.

I den vedtagne Lov hed det bl. a., at Køberen ved Varens Levering modtager skriftligt Bevis for Raastoffets, eventuelt Raastoffernes Navne, og at Varens Renhedstilstand er upaaklagelig, samt ved Foderkager, om disse er slaaet af skalholdige eller afskallede Frø. Er dertil Foderstoffet solgt med Garanti for et bestemt Indhold af Næringsstoffer, skal angives procentvis Mængden af kvælstofholdige Stoffer og Mængden af Fedt. Erstatningsansvar var indskærpet, saafremt Varen ikke svarede til Garantien.

Disse Regler kunde Køberen af industrielt behandlede Foderstoffer kræve overholdt, dog, som det hed i Loven, „med mindre andet er vedtaget“. Denne Tilføjelse gjorde sit til, at Loven ikke blev det Instrument til at skaffe Klarhed i Foderstofhandelen, som man havde ventet. Adskillige Sælgere lod paa de vedlagte Fakturaer trykke f. Eks. følgende: „Vi garanterer ikke nævnte Foderstoffer efter Foderstofloven af 26. Marts 1898, ihvorvel o. s. v.“. Garantien var herefter ingen Garanti. Foderstofhandelen naaede vel frem til megen Stabilitet, men i nogen Grad ad andre Veje.

I Loven var indføjet, at enhver Køber, til hvem et Garantidokument var udstedt, er berettiget til at indsende Prøver af de leverede Varer til Undersøgelse ved et statsautoriseret Laboratorium. Skulde imidlertid Prøveudtagningen danne Grundlag for et senere Erstatningskrav paa Sælgeren, var denne Udtagning ret kompliceret, og det viste sig snart, at Landmændene kun i ringe Udstrækning gjorde Brug heraf. Den fornødne Interesse og Indsigt manglede hos dem, som Loven var udset til at gavne.

Kort efter Aarhundredskiftet kom mindre Partier Foderblandinger frem paa Markedet, og det stod alle Forbrugerne klart, at her var en

skønsmæssig Bedømmelse af Varens Kvalitet og Værdi ikke betryggende. Under Professor Harald Goldschmidts Ledelse iværksattes derfor i 1909 en Kontrol med færdige Foderblandinger. En Række Firmaer sluttede op om en effektiv Kontrol og efter Professorens Død i 1923 rettede man Henvendelse til Forsøgslaboratoriet med Anmodning om at fortsætte det saaledes paabegyndte Arbejde.

Denne Henvendelse resulterede i Dannelsen af „Forsøgslaboratoriets Foderstofkontrol“, der ved kemisk Analyse og mikroskopisk-botanisk Undersøgelse af Foderstofblandingerne, samt ved uhindret Adgang til Firmaets Bøger og til iøvrigt at besigtige hele Fremstillingen af Foderstofblandinger, har paavirket den samlede Handel med Oliekager i gunstig Retning. Kontrollen, som for Firmaerne er frivillig, betaltes i 1928 med en samlet Sum af 2 Øre pr. 100 kg Foderblanding. En ringe Betaling for at kunne garantere Køberen en bestemt Kvalitetsvare.

Den førnævnte Foderstoflovs iøjnefaldende Mangler medførte, at man skred til en gennemgribende Revision af denne, og Resultatet blev Loven om Handel med Foder og Gødningsstoffer samt Grundforbedringsmidler af 13. April 1938. Der blev hermed skabt rene Linier og al ønskelig Klarhed i disse for Handel og Forbrugerne vigtige Spørgsmaal.

Med Aarhundredskiftet indlededes en Periode, der for Landbruget var karakteriseret ved en jævn og solid Fremgang i Produktion og Økonomi. Smøreksperten steg saaledes med ca. 25 Procent fra 1900-1905 til 1911-1915, da Krigen bremsede en Udvikling, der havde bevæget sig ad en stadig stigende Kurve. Landets Høstudbytte var i Stigning; men den øgede Strøm af forædlede Landbrugsprodukter, der gled over Grænsen, krævede yderligere Import af Foderstoffer for at kunne fortsættes. Den største Importstigning faldt paa Olie-

kagerne, der i 1901-1905 havde udgjort 339 Mill. kg og i 1911-1915 naaede 618 Mill. kg.

Billedet var ogsaa paa anden Vis ændret gennem de 25 Aar fra 1875, da Roret lagdes om. Det var nu ikke mere Hørfrøkagen, for slet ikke at tale om Rapskagen, der dominerede paa Foderstof-Markedet. Nu havde Kager som Bomuldsfrø-, Solsikke-, Jordnød- og Kokoskagen vundet et stort Terræn, og fra 1908 vandt ogsaa den fortrinlige Soyakage samt Soyaskraa Indpas.

Soyaskraa - som andet „Skraa“ - er fremstillet ved Ekstraktion af Raavaren, Frøet, med Æter el. l. og gav et udmærket Foder, som vel er meget fedtfattigt, men mere proteinrigt end den tilsvarende Kage.

Medens Importen af Klid og Kornvarer i det nævnte Tidsrum havde relativt ringe Fremgang, steg Majsimporten fra 268 Mill. kg i 1901-1905 til 398 Mill. kg i det sidste Femaar før Krigsspærringen og befæstede derved yderligere dets Renommé som et meget stabilt Foder. Med Mellemrum var der falbudt Kager af daarlig eller direkte sundhedsfarlig Karakter, saasom Valmuefrøkage og Kakaokage. Førstnævnte fremstilles af Opiumsvalmuens Frø og har vist sig at give Sløvhed hos Dyrene, samt anvendt til Malkekøer en tydelig Nedgang i Mælkemængden og Mælkens Fedtindhold. Kakaokager faas som Biprodukt ved Chokoladefabrikationen. De havde Ord for at give fed Mælk, hvilket ogsaa viste sig at være rigtigt; men samtidig gik Mælkemængden meget stærkt ned, ligesom Forgiftningstilfælde hos Dyrene ikke var ukendte. Der var fra saavel Handelens som Landbrugets Side Enighed om, at de nævnte Foderstoffer ikke var i Besiddelse af de krævede Egenskaber.

Med Verdenskrigens Udbrud 31. Juli 1914 og til dens Afslutning fire Aar senere fulgte et Tidsafsnit, der produktions- og afsætningsmæssigt maatte blive præget af Usikkerhed. Importen af Korn og Foder-

stoffer i 1913-1914 havde haft det sædvanlige Omfang, og Lagrene var derfor af normal Størrelse. Lykkeligvis blev det gørligt at opretholde Importen af Korn og Foderstoffer i omtrent sædvanligt Omfang fra 1914 til 1916, idet den udgjorde omkring 1300 Mill. kg aarlig, der næsten udelukkende var placeret paa Amerika. I 1917 faldt Importen af Korn og Foderstoffer til 500 Mill. kg grundet paa Gennemførelsen af den uindskrænkede Undervandsbaadskrig, der kort efter 1. Februar samme Aar blev meget effektiv. Amerika lukkede for Eksporten hertil, og Følgerne heraf lod ikke vente længe paa sig, saaledes faldt Smørekporten fra 62 Mill. kg i 1917 til 15 Mill. kg i 1918, hvor Spærringen først rigtigt var blevet følelig i Produktionen; men dermed var Bunden ogsaa naaet.

I 1918 udførtes her fra Landet 21 Mill. kg Rug og Byg, mens Importen af Kornvarer var helt ubetydelig og af Oliekager lig Nul, saa for første Gang siden 1885 havde Landbruget dermed Eksport-Over-skud af Korn.

Det var et udtalt Ønske i alle Kredse og ikke mindst i Landmændenes og Handelens Lejr ved Krigsafslutningen, at Samhandelen Landene imellem snarest maatte blive etableret, saa de gabende tomme Lagerbygninger atter kunde tjene den Opgave at huse Kraftfoder til de nu slunkne Besætninger. Imidlertid forløb adskillige Maaneder af Aaret 1919, før et begrænset Parti Oliekager naaede hertil, og Aaret sluttede med en Foderstofimport paa omkring en Trediedel af Normalen. Kraftfoderet var dyrt, og Produktionsapparatet svækket, saa først saa sent som i 1924 naaede man op paa Førkrigstidens Import af denne Varegruppe.

Foderstofhandelen gik dermed atter i sin Helhed ad de vante Baner og blot et enkelt Forhold skal nærmere omtales. Salget af færdige Foderblandinger havde op gennem Tyverne vundet stadig større

Udbredelse, og Fordelene herved baade arbejds- og fodringsmæssig er iøjnefaldende. For at skabe mere Klarhed paa dette Omraade havde Landøkonomisk Forsøgslaboratorium i 1928 ladet indregistrere nogle særlige Vare- eller Fællesmærker for A-, B-, C-, D- og G-Foderblandinger til Malkekvæg. Det var tilladt alle Firmaer at bruge disse Betegnelser for Foderblandinger, naar der garanteredes et vist Indhold af Foder-Enheder og fordøjeligt Renprotein pr. 100 kg, og man iøvrigt var underkastet den af Forsøgslaboratoriet i 1926 iværksatte Foderstofkontrol. Fællesmærkerne garanterede følgende Indhold:

Betegnelse	F. E. pr. 100 kg	g fordøjeligt Renprotein pr. kg
A	95 (95-100)	150 (140-180)
G	95 (95-100)	200 (190-240)
B	105 (105-110)	250 (240-290)
C	110 (108-114)	300 (290-340)
D	115 (112-118)	350 (340-390)
E	120 (115-122)	400 (390-440)

Om ovenstaaende med Bogstaver betegnede Blandinger kan sammenfattende anføres, at de er meget anvendelige til Malkekvægets Fodring. „G“ er særlig tænkt benyttet som Tilskud til Græs, de

relativt proteinfattige Blandinger passer udmærket til højtydende Køer, og de proteinrige er velegnede til lavtydende Køer, der skal have mindre Kraftfodermængder, men til Gengæld af en højere Proteinkoncentration.

Fællesmærker for Kraftfoderblandinger til andre Husdyr vandt ogsaa Indpas, saaledes en „Svinefoderblanding“ med et garanteret Indhold paa mindst 95 F. E. pr. 100 kg og 8 pCt. fordøjeligt Renprotein. Til Fjerkræ indregistreredes følgende Fællesmærker:

Betegnelser	F. E. pr. 100 kg	Procent fordøjeligt Renprotein
Hønsfoder	90	16
Kyllingefoder (store Kyllinger)	90	12
Kyllingefoder (små Kyllinger)	95	14

Disse og nogenlunde tilsvarende Blandinger med andre Betegnelser

vandt stedse større Indpas i Landbruget, saaledes at over Halvdelen af Oliekagehandelen efter Foderstoffirmaernes Oplysninger i Begyndelsen af Trediverne var placeret paa Foderblandinger. Medvirkende hertil var den Kendsgerning, at et alsidigt Foder sædvanlig har høj biologisk Værdi og derfor byder større Sikkerhed i Produktionen, samt at de af Forsøgsvæsenet publicerede „Foder-

tabeller“, der som en Vejledning benyttedes af stadig flere Landmænd, netop foreslog Foderblandinger.

Et intensivt drevet Landbrug med alle Sejl til kunde ikke undgaa kraftige Rystelser under den Verdenskrise, der 1930-1935 stærkt hæmmede Eksport-Landenes Økonomi overalt, saaledes ogsaa i Foderstofomsætningen følte Virkningerne heraf. Landbruget havde hidtil set sin Fordel ved at anvende stigende Mængder Kraftfoder; men nu bøjede ogsaa denne Kurve tydeligt nedad, som nedenstaaende Oversigt fortæller:

Aar	Overskudsindførsel af Foderstoffer i Mill. kg	
	Korn og Majs	Oliekager
1929	1440	1019
1934	769	689
1938	570	924

Den største Tilbagegang falder paa Korn og Majs, hvor en Halvering fandt Sted paa faa Aar. Aarsagen hertil maa søges i mindskede Udførselsmuligheder for forædlede Landbrugsvare, da Eksportens Størrelse maatte fastlægges efter gensidige Handelsaftaler og strenge Restriktioner, blandt hvilke Englands Baconkvota vejede stærkt til.

Med Aaret 1934 synes Depressionen at have naaet Bunden, og Priserne paa Landbrugsvare bedredes, og det lettede atter noget for Udførselen, hvilket begrundes den øgede Oliekageimport i 1938.

Den store Krigs Paabegyndelse i September 1939 ændrede brat denne Udvikling til faldende Produktion, og Foderstofmarkedet gled atter som i 1917-1918 ind under Statens regulerende Indflydelse; men det tilkommer Fremtiden at berette om dette Tidsafsnits Historie. Den allerede nu konstaterede Nedgang i Mælkemængden fra 5450 Mill. kg i 1938 til 3559 Mill. kg i 1941 kan ikke forbavse, naar det

tages i Betragtning, at Importen af Protein udgjorde 40 Procent af det samlede Forbrug.

Ret naturligt har den manglende Oliekageimport animeret til Dyrkningen af Olieplanter som Hør, Sennep o. l., saaledes at disse Afgrøder i 1942 beslaglagde 15,300 ha. Forarbejdningen af det herved producerede Frø til Foderkager vil vore Oliemøller med Lethed kunne magte, idet denne Industri i 1937 af indførte Oliefrø producerede det imponerende Kvantum af 323,9 Mill. kg Soyaskraa og Oliekager, eller 260,4 Mill. kg mere end i 1911-1913.

Dansk Landbrugs Særpræg i nyere Tid er dikteret af den for ca. 75 Aar siden indledte Kursændring, der dels byggede paa vort Lands nære Beliggenhed ved de vesteuropæiske Industrilande med de deraf flydende Afsætningsmuligheder, og dels paa den Kendsgerning, at vort Produktionsapparat uden store Vanskeligheder lod sig omforme og iøvrigt paa en saadan Maade, at Avlen derigennem øgedes meget betydeligt.

Det, der her især er tænkt paa, er den Mangedobling af Rodfrugtavlens, der har fundet Sted i dette Tidsrum. Parallelt hermed maatte næsten naturnødvendigt følge en øget Anvendelse af Kraftfoder for at skabe Mulighed for en fordelagtig Omsætning af dette Grovfoder. Og Oversigten giver et Rids af, hvorledes dette har formet sig.

Aar	Rodfrugter Mill. Afgrødeenheder	Oliekageforbrug Mill. hkg
1880-1884	1,8	0,3
1910-1914	18,6	6,8
1929-1933	30,5	8,6

De proteinrige Oliekager har været et nødvendigt Supplement til de proteinfattige Roer, og det er karakteristisk, at Oliekageforbruget nogenlunde har holdt Trit med Rodfrugtavlens Udvidelse.

Under den forhaandenværende Situation er de traditionelle Produktionsmuligheder radikalt ændrede; men alligevel ser man, at Landbruget i 1939-1942 ikke driftsmæssig har foretaget væsentlig Omlægning. Landbruget arbejder med det langsomt roterende Hjul, er vel i nogen Maade industrialiseret, men Arbejdet maa foregaa paa langt Sigt, og det kan ikke som en Fabrik ændre sin Produktion med kort Varsel.

I den gennem de senere Aar fastholdte Kurs ligger ogsaa Landbrugets Tilkendegivelse af Troen og Tilliden til, at der atter vil blive Mulighed for et Samvirke Landene imellem ad de hidtil kendte Veje. Landbrug og Handel er fælles i Ønsket om, at den Dag ikke maa være fjærn, da Portene aabnes ud mod en i alleregentligste Forstand større Verden.

NOGLE TRÆK AF KUNSTGØDNINGENS HISTORIE

Da Krigen i 1939 afbrød de naturlige Samfærdselsforhold mellem Landene, udgjorde Verdensforbruget af Kunstgødning ca. 50 Mill. Tons aarlig. I alle Lande med rationel Planteavl var Kunstgødning efterhaanden blevet kendt og benyttet som et uundværligt Hjælpe-middel til Forøgelse af Planteproduktionen.

Blandt de europæiske Lande har Holland, Belgien, Tyskland og Danmark hidtil været de relativt største Kunstgødningsforbrugere. Følgende Tabel angiver Forbruget af Kunstgødning i kg pr. Hektar Landbrugsareal i 1936-37 i disse Lande:

	18 % Superfosfat	40 % Kaligødning	15 1/2 % Kvælstofgødning
Holland	218	104	203
Belgien	168	59	188
Tyskland	122	83	128
Danmark	113	27	69

Kunstgødningens eller Handelsgødningernes Historie er kun kort, men til Gengæld har Gødningslæren sit Udspring helt tilbage i den græsk-romerske Oldtid, hvor den Tids Naturfilosoffer skrev store Værker om Planternes Ernæring.

Der skulde imidlertid hengaa ca. 2000 Aar, før man ved Hjælp af „Kemiens gyldne Nøgle“ blev i Stand til at lukke op for Naturens Hemmeligheder og klarlægge Grundprincipperne for Planternes Ernæring, og med den samme Nøgle har Kemikere og Teknikere aabnet

Vejen for den Verdensindustri, der nu aarlig producerer de 50 Mill. Tons Kunstgødning.

Nedenstaaende Tidstavle viser, hvor kort Kunstgødningens Historie i Virkeligheden er:

1770:	Bengødning	
1830:	Chilesalpeter	
1839:	Guano	
1842:	Superfosfat	
1858:	Svovlsur Ammoniak (fra Koksværker)	
1860:	Kaligødning	
1870-80:	Raafosfater	
1883:	Thomasfosfat	
1905:	Norgesalpeter	} syntetiske Kvælstofgødninger
1906:	Kalkkvælstof	
1913:	Kalksalpeter	
1913:	Svovlsur Ammoniak	

Trods dette korte Spand af Aar er Kunstgødningens Historie særdeles indholdsrig, idet den ikke alene føjer sig ind som et Led i den nyere Tids Landbrugshistorie, men ogsaa forgrener sig stærkt ind i Industriens og Handelens Historie, og sidst, men ikke mindst, er Kunstgødningen tillige stærkt knyttet til de kemiske og fysiologiske Videnskabers Historie.

I det følgende fremdrages nogle enkelte Træk vedrørende Kunstgødningens Historie:

Det var i Slutningen af det 18. Aarhundrede, at stigende Krav til Jordens Ydeevne begyndte at gøre sig gældende, hvilket formentlig har skærpet Opmærksomheden, naar det gjaldt om at finde Stoffer, der kunde gøre Jorden „god“ og fremme de dyrkede Planters Vækst. Det er i hvert Fald i denne Periode, at man „opfinder“ den første virke-

lige „Hjælpegødning“, d. v. s. et Gødningsmiddel, der ikke henhører under Begrebet Staldgødning.

Det var i England, at man omkring 1770 begyndte at gøre Brug af Bengødning, og i mange Aar derefter blev Ben en meget eftertragtet Vare, der lagde Grunden til en Verdenshandel med Gødning, og i denne Handel var det England, der i lang Tid var Storkøberen. Som Eksempel til Belysning af Englands Benimport kan nævnes, at der i 1827 ankom ialt 248 Skibsladninger Ben alene til Byen Hull; af disse 248 Ladninger var de 57 afsendt fra Danmark. Vort Land stod altsaa den Gang som Eksportør af Gødningsstoffer.

I Begyndelsen blev de raa, hjemmebehandlede Ben benyttet direkte som Gødning, men snart blev man opmærksom paa, at stærkt findelte Ben virkede hurtigere og bedre paa Afgrøderne. Denne Iagttagelse førte til Indretning af Møllerier til Findeling af Benene, og hermed er den egentlige Begyndelse til en Gødningsindustri gjort. Der var dog ikke Tale om nogen kemisk Fabrikation af Kunstgødning, men kun om en mekanisk Behandling af Benene.

Da Ben hovedsagelig bestaar af fosforsur Kalk, var det altsaa en Fosforsyre-gødning - med et lille Indhold af organisk Kvælstof - man her havde med at gøre.

Af den senere saa bekendte Kvælstofgødning, Chilesalpeter, ankom den første Ladning til England i 1827; denne maatte ganske vist udlosses til Søsiden i Stedet for til Landsiden. Aarsagen hertil var en høj Toldafgift, der ikke tillod Indførslen af denne Gødning. Senere blev dette Forhold ændret, og i 1830 kunde de engelske Landmænd begynde at prøve den nye Kvælstofgødning. Heller ikke Chilesalpeter er Produktet af en egentlig kemisk Fabrikation; Gødningen fremstilles ved Rensning af et salpeterholdigt Raasalt, Caliche, der findes aflejret i de berømte Salpeterørkener i det nordlige Chile.

Det engelske Landbrugs store Interesse for Bengødning blev Aarsag til en begyndende Fabrikation af og Handel med Gødning i Danmark; dette gik saaledes til:

I 1813 bosatte den til Danmark indvandrede Englænder, Joseph Owen, sig i København og løste dansk Borgerskab som Grosserer. Joseph Owen blev senere Ejer af en Oliemølle og Sæbesyderi, Fredens Mølle paa Amager. Fra sit Fædreland medbragte Owen Kendskabet til Bengødning, og efter Overtagelsen af Fredens Mølle i 1827 paa-begyndte han her Tilvirkningen af Benmel til Gødningsbrug.

Som før nævnt, var England i mange Aar Storimportør af Ben, hvilket efterhaanden vakte stor Opmærksomhed blandt landøkonomisk kyndige Mænd i mange Lande; disse Mænd agiterede ofte meget stærkt mod Salg af Ben til England. Her i Landet blev det Englænderen Joseph Owen, der gennem et Forslag om at udstede Udførselsforbud for Ben gjorde Forsøg paa at bevare dette Gødningsmiddel for dansk Landbrug; Forslaget nød ikke Fremme, men i 1829 blev der dog paa raa Ben lagt en Udførselstold paa 10 Skilling pr. 100 Pund.

Foruden Bengødning fremstillede Owen ogsaa en saakaldt „Patentgødning“. Recepten til denne stammede fra Frankrig. Patentgødning blev fremstillet af forkullet Dagrenovation og brændt Ler, der efter Finmaling blev blandet med friske menneskelige Ekskrementer. Produktet havde Udseende som tørt pulveriseret Kul og solgtes „i Tønnevis“ til Landmændene. Patentgødningen kom dog aldrig til at spille nogen stor Rolle, kun i et enkelt Aar oversteg Fabrikationen 20.000 Tønder.

Det blev Bengødningsfabrikationen, der førte Owen rigtig ind i Gødningsindustrien og gjorde ham kendt i danske Landbrugskredse; hertil medvirkede især hans energiske Gødningspropaganda, som blev indledet med en Oversættelse af en engelsk Beretning om For-

delene ved at bruge Ben til Gødning. I en Fortale, hvormed Owen ledsagede denne Beretning, udtaler han bl. a., at han ikke tør smigre sig med det Haab at se Bengødningen almindelig indført her tillands, førend nogle oplyste Landmænd ved gentagne Forsøg praktisk overbevises om dens udmærkede Egenskaber.

Ønsket om at faa oplyste Landmænd til at udføre praktiske Forsøg med Bengødning blev ogsaa efterkommet. I 1830^{erne} kom dansk Landbrug ind i en Udvikling, der førte nye Tanker og nye Ideer ud blandt dets Udøvere, og særlig blandt Landets større Jordbrugere blev det nye taget op og prøvet, det gjaldt ogsaa de forskellige „Fabrikationsgødninger“.

Joseph Owen var stærkt med i denne Udvikling og da særlig i den, der gjaldt Gødningsproblemerne. Disse Problemer blev stærkt diskuteret blandt Datidens Naturforskere og førende Landmænd overalt i Europa, og de ofte voldsomme Diskussioner gav ogsaa Genlyd i danske Landbrugskredse. Særlig blev den berømte „Humusteori“ stærkt diskuteret i forrige Aarhundredes første Halvdel. Tilhængere af denne Teori hævdede, at den eneste Næringskilde for Planterne var Humus - d. v. s. organisk Stof - og Vand, og man frakendte de mineralske Stoffer al Næringsværdi. Af dette vil man forstaa, at Humusteoriens Tilhængere maatte være Modstandere af Kunstgødninger, hvis Indhold bestod af mineralske Salte. En saa anset og verdensberømt Landmand som den tyske Godsejer og Videnskabsmand, Albrecht Thaer, var Fører for Humusteoriens Tilhængere.

Saa kom 1840, hvor den tyske Landbrugskemiker, Justus von Liebig, i en Bog om Kemiens Anvendelse paa Landbruget opstillede den rene „Mineralteori“ som Modstykke til „Humusteorien“, og med denne Bog, der blev oversat til mange Sprog, fremkaldtes en Revolution i den Tids Opfattelse af og Viden om Planternes Ernæring. Liebigs

Lære banede Vej baade for nye Fremskridt i Landbruget og for Udviklingen af en ny kemisk Industri til Fremstilling af Kunstgødning.

Liebig forudsaa denne Udvikling, hvorom han i 1840 spaaede følgende:

„Der vil komme en Tid, hvor man vil gøde Jorden med fosforsure Salte, som man har tilberedt i kemiske Fabrikker, ligesom man nu giver kemiske Præparater for at helbrede Feber og Krop“.

Denne Spaadom blev fremsat paa et Tidspunkt, der fra et landøkonomisk Synspunkt kan betegnes som et Vendepunkt i Læren om Planternes Ernæring, og Liebig selv var en af de Mænd, der i Udøvelsen af sin Videnskab i særlig Grad bidrog til, at dette Vendepunkt indtraadte.

I England levede paa samme Tid en Mand, Godsejer John Bennet Lawes, som anstillede omfattende Markforsøg til Afprøvning af de kunstige og naturlige Gødningsmidler, som paa den Tid interesserede Landbrugets Foregangsmænd. Denne Godsejer blev den første, der bragte Liebigs Spaadom til Opfyldelse; i 1842 udtog han Patent paa Metoder til fabriksmæssig Fremstilling af Superfosfat, og i 1843 blev denne Gødning bragt i Handelen.

Det var Brugen af Bengødning, der førte John Bennet Lawes ind paa Tanken om en Forbedring af denne ved Behandling med Svovlsyre, og Forsøgene hermed faldt heldigt ud og førte til Grundlæggelse af den Gren af Kunstgødningsindustrien, der blev Verdens største.

Joseph Owen fulgte nøje denne Udvikling, og da han allerede i 1833 havde udvidet Fredens Mølle til ogsaa at omfatte en Svovlsyre-fabrik, Danmarks første af denne Art, samt i en Aarrække havde fremstillet Bengødning, faldt det ham ganske naturligt i 1851 at paa-begynde en Fabrikation af Superfosfat ved Behandling af Ben med Svovlsyre.

Formaålet med denne Syrebehandling af Ben eller andre fosforsyreholdige Stoffer var at bringe disses tungtopløselige Fosforsyre over i en vandopløselig Tilstand, hvorved der opnaaedes en hurtigere og bedre Virkning af dette Plantenæringsstof.

To af Datidens mest kendte Landmænd, Tesdorff, Ourupgaard paa Falster, og Valentiner, Gjeddesdal paa Sjælland, gik straks i Gang med at prøve denne nye Fosforsyregødning, og i Efteraaret 1852 afgav de begge rosende Erklæringer om dens Virkning paa Afgrøderne.

Her i Landet blev Superfosfat i en Aarrække solgt under Navnet sur fosforsur Kalk med et Indhold af 10-12% vandopløselig Fosforsyre samt et mindre Indhold af Kvælstof, stammende fra de organiske Bestanddele, der fandtes i de til Fabrikationen anvendte Stoffer, Ben eller Guano. Superfosfatfabrikationen blev senere taget op af en Del andre danske Fabrikvirksomheder, men de fleste af disse indstillede dog ret hurtigt denne Fabrikation, hvorimod Aktieselskabet Fredens Mølle fortsatte og udvidede den danske Superfosfatindustri, bl. a. ved i 1871 at bygge en ny Superfosfatfabrik ved Mundelstrup i Jylland.

Baade Bengødning og Superfosfat var Fosforsyregødninger; hver især havde de dog tillige et mindre Indhold af Kvælstof, men den virkelige Kvælstofgødning kom først frem i Form af Chilesalpeter, der som før nævnt indførtes til Europa i 1830, og som i Løbet af nogle Aar ogsaa blev importeret til Danmark fra England. Der hengik dog adskillige Aar, før Chilesalpeter blev en almindelig Handelsvare her i Landet. Det synes, som om denne Kvælstofgødning, til Trods for sin eventyrlige Oprindelse og udmærkede Egenskaber har haft en meget stille Fortid her i Europa. Den blev i lang Tid stillet stærkt i Skyggen af Guano, der efter 1839 meget hurtigt opnaaede en kolossal Popularitet inden for Handels- og Landbrugskredse i Europa.

Da Guano hovedsagelig var dannet af de Ekskrementer, som Millioner af Søfugle gennem Tusinder af Aar havde efterladt paa deres Rugepladser paa Øer og Kyster ved Sydamerika og Afrika, beliggende i Klodens regnløse Egne, var dette Produkt i Virkeligheden en „Naturgødning“. Efter Bengødning blev Guano forrige Aarhundredes vigtigste Handelsgødning.

Visse Guanosorter indeholdt baade Fosforsyre og Kvælstof, henholdsvis ca. 12 og ca. 14 %; andre Sorter, der var aflejrede under Forhold, hvor Ekskrementernes Kvælstof kunde udvaskes, indeholdt kun Fosforsyre. Ligesom Ben blev Guano anvendt baade direkte som Gødning og som Raavare for Superfosfatfabrikationen.

Guanoen blev først indført til England, hvortil en Prøve ankom i 1839, og allerede i 1846 havde England en Guanoimport paa 89.203 Tons, der i 1851 naaede op til ca. 250.000 Tons. Denne Import vakte stor Opsigt i Handels- og Landbrugskredse uden for England, og her i Danmark blev der ogsaa talt og skrevet meget om Guano. En af Datidens mest kendte landøkonomiske Skribenter, Provst J. B. Krarup, var den første her i Landet, der i 1845 omtalte Handelen med Guano og Brugen af denne. Efter at Provsten havde refereret en Del gunstige Resultater af Forsøg med Guano baade i Tyskland og England, sluttede han med følgende: „Enhver, som har Danmarks stigende Vel for Øje, kan derfor ej andet end ønske, at dette nye Gødningsmiddel snart maa kunne faas til forholdsmæssige Priser og blive brugt meget af os, saa at vi ikke først skulle begynde derpaa, naar andre Nationer alt længe har forøget deres Velstand“.

Provst Krarups Haab blev nok opfyldt, men dog næppe i det Omfang, han selv havde ventet.

Et stort engelsk Handelshus havde sikret sig Eneretten til Import til Europa af Perugano, der hurtigt blev den førende Guanosort paa

Verdensmarkedet. Enkelte større danske Godsejere „indforskrev“ Guano fra Liverpool eller Hamburg, og efterhaanden optog danske Importfirmaer ogsaa Handelen med denne Gødning. Selv om Guano var Genstand for megen Omtale i Datidens Landbrugslitteratur, gik det dog kun smaat med Salget af denne Gødning her i Landet. Eksempelvis kan nævnes, at Fredens Mølle fra 1846 til 1852 solgte højst 6000 Tons pr. Aar. I Maj Maaned 1856 meddelte den københavnske Grosserer H. Groothoff i Ugeskrift for Landmænd, at han havde modtaget en Ladning Guano direkte fra London; Varen blev tilbudt direkte fra Skib til en Pris af 6 Rd. pr. 100 Pd. engelsk Vægt. I „Fredens Møllens Priscourant“ fra samme Aar stod Patentgødning opført til 1 Rd. 8 Skilling pr. Td., Superfosfat til 3 Rd. pr. 100 Pd. og ægte peruansk Guano til 7 Rd. pr. 100 Pd.

Senere klagede man fra Landbrugets Side over, at der blandt de mange Slags Handelsgødninger, som blev falbudt, næsten ikke fandtes Peruguano, som Danmark var henvist til at indforskrive fra Hamburg, og at det kun var faa større Forbrugere, der hidtil havde været bekendt med denne Handelsvej. I Forbindelse med Fremføringen af denne Klage meddeler Tidsskrift for Landøkonomi, at et Selskab ved Udenrigsministeriets Hjælp havde fjernet de hidtidige Hindringer for en Import af Guano, og at der til næste Foraar (1867) vilde ankomme en Ladning paa 8-1200 Tons direkte fra Peru. Modtageren af denne Guanoladning, Holger T. Foss, København, gik imidlertid forsigtigt til Værks, idet han søgte at sikre sig ved at meddele, at Skibet ved dets Ankomst til den engelske Kanal vilde erholde Ordre til at gaa til Rotterdam, London eller Hamburg, hvis han ikke forinden havde modtaget de nødvendige Forudbestillinger, der kunde sikre Skibets Rejse til dansk Havn. Det vides ikke, om det lykkedes at gennemføre denne Import direkte fra Peru.

Til Trods for de mange gunstige Udtalelser og den ret livlige Agitation for Brugen af Kunstgødning, som fremkom fra mange Sider, gik det dog foreløbig kun smaat med Fremgangen i Forbruget. Ganske vist udtrykte Ugeskrift for Landmænd allerede i 1856 sin Tilfredshed med Kunstgødningsforbruget i følgende Vendinger: „Det maa vistnok betegnes som et glædeligt Fremskridt i vort Landvæsen, at Forbruget af kunstige Gødninger i de senere Aar er tiltaget i saa høj Grad, da Landvæsenet derved saa at sige træder ind i et helt nyt Stadium og bliver til en Industri, hvor Intelligens og Formue faar en afgørende Indflydelse paa Produktionen“. Ugeskriftet var dog vistnok for ensidigt orienteret og dømte øjensynligt udelukkende ud fra Kendskabet til de af Landets større Godsejere, som paa den Tid var Landbrugets Foregangsmænd, ogsaa med Hensyn til Brugen af Kunstgødning. Dette fremgaar i hvert Fald tydeligt af et Foredrag, som cand. polyt., senere Professor ved Landbohøjskolen, Th. Segelcke, holdt ved et Møde i Landhusholdningsselskabet i 1862. Det kan heraf skønnes, at Landmændene i Almindelighed udviste en betydelig Træghed over for Brugen af Kunstgødning, men det fremgaar tillige af Foredraget, at der fra Handelens Side kun var sat ringe Kraft ind paa at overvinde denne Træghed. Segelcke mente bl. a., at den Omstændighed, at Kunstgødningen „altid skulde forskrives fra København eller andet Sted langt borte“, var en væsentlig Hindring for en almindelig Udbredelse af denne, hvorfor han opfordrede Fabrikanter og Forhandlere til at fjerne denne Hindring. Det havde vist sig, at enkelte Gødningsfabrikker (Benmøllerier) havde haft Held til at oparbejde et større lokalt Gødningsforbrug, udelukkende fordi Landmændene havde mere Tillid til den Vare, som de paa Stedet kunde se og føle paa, før de købte. Segelcke opfordrede de store Fabrikanter og Forhandlere til at holde Agenter og Lagre af kunstig Gødning

rundt om i Provinserne og klagede samtidig over, at Gødningmarkedet ikke var „saa velassorteret som ønskeligt“. Naar Landmændene vilde have en Kunstgødning, maatte de ofte vente længe, fordi Forraad manglede. Den eneste Kunstgødning, af hvilken Forraad altid var til Stede, var Fredens Møllers sure, fosforsure Kalk (Superfosfat).

Om Kunstgødningsforbrugets Størrelse udarbejdede Landhus-holdningsselskabet i 1868 en Oversigt, der blev givet paa Grundlag af indhentede Oplysninger fra de 10 førende Firmaer, der handlede med Varen. Disse 10 Firmaer havde tilsammen solgt godt 12.000 Tons, bestaaende af Guano, Superfosfat, Benmel og Chilesalpeter. Salget var fordelt til alle Landsdelene, der hver især havde aftaget følgende Kvanta:

Sjælland.....	3.095 Tons
Bornholm	65 „
Lolland-Falster ..	2.333 „
Fyn	918 „
Jylland	6.140 „

I 1869 solgtes ialt 23.000 Tons, i 1870 ialt 29.000 Tons. Kunstgødningsforbruget steg derefter stadig indtil 42.000 Tons i 1876, hvorefter der fulgte en Tilbagegang i nogle Aar, indtil 1887, hvorefter Forbruget atter har været i Stigning lige til 1940.

Af den foran anførte Tidstavle over de forskellige Kunstgødningers Fremkomst paa Markedet ses det, at den Svovlsur Ammoniak, der fremstilles som Biprodukt fra Gas- og Koksværker, kan føres tilbage til 1858; det blev dog først omkring ved Aarhundredskiftet, at denne Gødning begyndte at faa nogen Udbredelse.

Opdagelsen i 1843 af Kalilejerne ved Stassfurt i Nærheden af Halle skabte ogsaa Grundlaget for en ny Gødningindustri, der blev paabegyndt i 1861 og efterhaanden udvikledes til at blive til den nu

verdensberømte tyske Kaliindustri, der ogsaa udnytter de Kalilejer, der senere er opdaget i andre Egne af Tyskland. I enkelte andre Lande i og uden for Europa udnyttes lignende Kalilejer i Gødningsøjemed.

En anden Begivenhed inden for Gødningshandel og -industri er knyttet til Opdagelsen i 1870^{erne}, 1880^{erne} og senere af de righoldige Lejer med mineralske fosforsyreholdige Salte, som findes i Nordafrika, Amerika og Rusland samt paa enkelte Stillehavsøer. Disse saakaldte Raafosfater erstattede efterhaanden Ben, Guano og andre hidtil anvendte Raastoffer til Fabrikation af Superfosfat. Efter Opdagelsen af disse Fosfatlejer kan man roligt se Fremtiden i Møde uden Frygt for foreløbig Fosforsyremangel i Landbruget. Man har nemlig beregnet, at de vigtigste hidtil kendte Fosfatlejer indeholder opimod 500 Milliarder Tons Raafosfat. Da Fosfatlejerne imidlertid hovedsagelig er beliggende uden for Vesteuropa, vil det altid være et Livsspørgsmaal for de herunder hørende Lande, at de til Stadighed kan skaffe sig Fosfat. For vort eget Lands Vedkommende har baade forrige og den nu herskende Verdenskrig medført en Standsning i Fosfattilførslerne og dermed en Standsning i Superfosfatfabrikationen.

Endelig maa det nævnes, at Thomasfosfat ogsaa hører til de Kunstgødninger, der fremkom i forrige Aarhundredes sidste Halvdel. Denne Fosforsyregødning er et Biprodukt, stammende fra Fabrikation af Staal. Paa særlig Maade bliver det til Staalfabrikation benyttede fosforholdige Raajern under Smeltningen rensat for Fosfor, der gaar over i de Slagger, der skilles fra det smeltede Jern. Slaggerne males meget fint, de indeholder fra 12 til 20% tungtopløselig Fosforsyre og er i mange Aar gaaet i Handelen under Navnet Thomasslagge. Her i Landet har denne Gødning kun haft ringe Betydning, kun i en kort Aarrække har Forbruget været oppe paa ca. 10.000 Tons.

Af det foran fremførte ses det, at i Tiden 1850-1900 kom efter-

haanden alle tre Hovedgrupper af Kunstgødning, Fosforsyre-, Kali- og Kvælstofgødning, paa Markedet, og det er nævnt, at det samlede Kunstgødningsforbrug her i Landet omkring 1870 kunde anslaaes til mellem 20 og 30.000 Tons aarlig. Først efter 1890 kom Aarsforbruget op paa omkring 50.000 Tons.

Ser vi i Dag lidt nærmere paa det store Udvalg af forskellige Kunstgødninger, som der blev handlet med for ca. 50 Aar siden, kan vi af Udvalgets Omfang skønne, at det maatte være besværligt baade for Sælgeren og for Køberen at finde rigtig Rede i alle disse forskellige Gødningsarter.

Følgende Liste viser Antallet og Navnene paa de vigtigste af de Gødninger, man efterhaanden var naaet frem til at udbyde til Landmændene:

Fosforsyregødninger:

20 % Superfosfat
 18 %   "   "
 17 %   "   "
 12 %   "   "
 9 %   "   "
 20-24 % Peiner Fosfatmel
 17-20 % Thomas Fosfatmel
 Bengødning
 Dampet Benmel
 Liebigs Benmel

Ohlendorffs raa Peru Guano I
 Ohlendorffs   "   "   "   II

Blandingsgødninger:

Ammoniak-Superfosfat I
                               "   "   II
                               "   "   III
 Kali-Ammoniak-Superfosfat I
 (Roegødning)
 Kali-Ammoniak-Superfosfat II
 (Kartoffelgødning)
 Kali-Ammoniak-Superfosfat III
 (Fuldgødning)
 Kali-Fosfat (Enggødning)

Kaligødninger:

Kainit
 Kainit med 2½ % Tørvemel
 Koncentreret Kalisalt

Kvælstofgødninger:

Chilesalpeter
 Svovlsur Ammoniak

Guanosorter:

Ohlendorffs opløste Peru Guano

Endvidere omfattede Tilbudene ogsaa Norsk Fiskeguano, Opløst Fiskeguano, Blodmel og Blodsuperfosfater.

Det er forstaaeligt, at det baade for Handelens og Landbrugets Mænd kunde falde vanskeligt at skulle træffe det rette Valg blandt det store Antal af Gødninger, som fandtes paa Datidens Gødningsmarked; man havde endnu ikke virkelige Forsøgsresultater at støtte sig til.

Med Hensyn til Gødningernes kemiske Sammensætning og Indhold af virksomme Næringsstoffer havde Landmændene dog gennem flere Aar haft Adgang til Udøvelse af Kontrol. Det var særlig Steins Laboratorium, der blev grundlagt i 1867, som tog sig af denne Side af Sagen. Mellem Laboratoriet og Landhusholdningsselskabet var der i en Del Aar en Overenskomst vedrørende en kemisk Kontrol med Gødnings- og Foderstoffer. De aarlige Beretninger fra Laboratoriet blev offentliggjort og gav ofte Anledning til Diskussioner vedrørende de forskellige Kunstgødningers Indhold i Forhold til Salgsprisen. Fabrikationen af Handelsgødning var i mange Lande ikke altid helt paalidelig, ofte dukkede helt værdiløse Gødninger til høj Pris op paa Markedet; det samme gjaldt Foderstoffer. Til Beskyttelse mod saadanne „Vildskud“ vedtog man i 1887 i Belgien en Lov om Handel med Gødnings- og Foderstoffer, Frankrig fulgte efter i 1888 og England i 1893 med tilsvarende Love. I 1894 rettede De samvirkende danske Landboforeninger en Henvendelse til Regeringen om at faa indført Lovbestemmelser til Betyggelse af Handelen med Gødningsstoffer, Foderstoffer og Sædevarer her i Landet.

Det gik ikke helt glat med Vedtagelsen af en saadan Lov. Forslaget blev behandlet i Rigsdagssamlingen i 1895-96, men blev ikke vedtaget, og heller ikke i næste Samling blev Forslaget til Lov; dette skete først i 1898. Loven kom da til at omfatte Handelen med Gødnings- og Foderstoffer, men ikke Sædevarer, som oprindeligt ogsaa var

medtaget i Forslaget. Ifølge denne nye Lov skulde Sælgeren af industrielt behandlede Handelsgødninger i Partier paa 200 Pd. og derover i ethvert Dokument angaaende Handelens Indgaaelse (Slutsedler, Bestillingssedler o. l.), som blev forelagt Køberen til Underskrift, give Oplysninger om Varens Pris, Navn og Indhold af Plantenæringsstoffer. Navnet maatte ikke i nogen Henseende være vildledende med Hensyn til Varens Beskaffenhed. Loven gav nøjagtig Anvisning paa de kemiske Forbindelser, der maatte anføres ved Opgivelse af det procentiske Indhold af Plantenæringsstoffer. Blev der ikke udstedt noget Salgsdokument, var Sælgeren forpligtet til senest ved Gødningens Levering at udstede et Garantidokument, der skulde indeholde de i Loven foreskrevne Oplysninger.

I 1908 blev Loven suppleret med nye ministerielle Bestemmelser vedrørende den krævede Garanti, Emballagemærkning og Prøveudtagning, gældende for henholdsvis Gødning og Foderstoffer. I 1938 fandt en ny Revision Sted. Handelen med Kunstgødning, Grundforbedringsmidler og Foderstoffer er nu underkastet Lov af 13. April 1938.

Lige fra 1860^{erne} var der gjort forskellige Tilløb til at faa iværksat kontrollerede Markforsøg med kunstig Gødning. Flere landøkonomiske Foreninger søgte at fremme et saadant Forsøgsarbejde, men de Markforsøg, der blev udført, savnede en fast Plan og var for lidt kontrollerede til at kunne give paalidelige Resultater. Mange ledende Landøkonomer fremhævede dog stadig Nødvendigheden af en effektiv Kontrol med Virkningen af de forskellige Kunstgødninger, og det kan i denne Forbindelse anføres, at de danske Sukkerfabrikker i 1888-90 lod udføre særlige Gødningsforsøg paa Lolland til Belysning af Chilesalpeterets og Fosforsyregødningernes Indvirkning paa Sukkerroernes Kvalitet. I samme Tidsrum lod Det danske Hedeselskab udføre Forsøg med Kali- og Fosforsyregødningers Virkning paa Mose-

jord; et meget omfattende Forsøg blev anlagt i Skovbjerg Mose Sydvest for Herning.

I Landboforeningerne blev Gødningsforsøgene først rigtig organiseret, efter at Professor T. Westermann, Landbohøjskolen, i et Foredrag, der blev holdt i Københavns Amts Landboforening, havde anvist Fremgangsmaader til saadanne Forsøgs Gennemførelse. Det blev Statskonsulenterne K. Hansen, Lyngby, og Fr. Hansen, Askov, der førte Planerne ud i Livet. Takket være de her nævnte Mænds Indsats har der siden 1895 været udført lokale Markforsøg med Kunstgødning her i Landet i et større Omfang end i noget andet Land i Verden.

Allerede ved Aarhundredskiftet forelaa der Resultater fra et saa stort Antal lokale Gødningsforsøg, at man paa Grundlag af disse kunde begynde Udformningen af Vejledninger samt bedømme Rentabiliteten ved Anvendelsen af de enkelte Sorter Kunstgødning.

Forsøgsresultaterne gav ogsaa Anledning til, at der blev rejst en stærk Agitation mod Blandingsgødningerne, hvori Prisen pr. Næringsenhed som Regel var betydelig højere end i de ublandede Gødninger. I Løbet af forholdsvis faa Aar forsvandt Blandingsgødningerne da ogsaa fra Markedet, det samme gjaldt de lavprocentige Superfosfater; tilbage blev kun de rene, ublandede, højprocentige Fosforsyre-, Kvælstof- og Kaligødninger.

Angaaende Kunstgødningens Betydning for Planteproduktionen i Almindelighed kunde en Mand som daværende Statskonsulent K. Hansen omkring Aarhundredskiftet ofte udtale, at man ved Kunstgødningens Hjælp kunde hæve Værdien af Danmarks Høstudbytte med Beløb paa mellem 50 og 100 Millioner Kr. aarlig, og mindst Halvdelen deraf vilde forventelig kunne indkasseres som Nettofortjeneste. Saadanne og andre lignende Udtalelser grundede Statskonsulenten paa Resultaterne fra de lokale Gødningsforsøg, og Eftertiden gav ham Ret.

Baade paa Statens Forsøgsstationer og i Landboforeningerne kom Gødningsforsøgene efterhaanden til at indtage en stadig voksende Plads, og det kan vist med Rette siges, at det er Resultaterne af dette Forsøgsarbejde, der siden Aar 1900 i særlig Grad har medvirket til den Stigning i Kunstgødningsforbruget, der har fundet Sted siden nævnte Aar.

Stigningen i det aarlige Forbrug af Kunstgødning og i Antallet af lokale Gødningsforsøg fremgaar af følgende Taleksempler:

Aar	Tons Kunstgødning	Antal lokale Forsøg
1900	ca. 47.000	245
1905	„ 65.000	758
1910	„ 116.000	1560
1915	„ 227.000	1419
1920	„ 180.000	1544
1925	„ 380.000	2299
1930	„ 600.000	2629
1935	„ 600.000	2058

I Kunstgødningens Historie er Aaret 1900 paa en Maade et Mærkeaar, hvorfra en ny Udvikling tager sit Udgangspunkt, en Udvikling, der bragte ny Viden om Kunstgødningens Betydning for Landbruget og dermed større Efterspørgsel efter dette nyttige Driftsmiddel.

Naturproduktet Chilesalpeter fra Chiles Salpeterørkener og Bi-produktet Svovlsur Ammoniak fra Gas- og Koksværkerne var indtil Begyndelsen af det nye Aarhundrede de eneste rene Kvælstofgødninger paa Verdensmarkedet. Der var ingen Konkurrenter til disse Gødninger, og derfor heller ingen Erstatninger for disse, hvis de af en eller anden Grund udeblev fra Markedet. Videnskabsmændene

havde længe søgt efter Metoder til Udnyttelse af den uudtømmelige Kvælstofkilde, der findes i den atmosfæriske Luft. Det gjaldt om at „binde“ dette Kvælstof paa en saadan Maade, at det kunde indgaa i en Fabrikation af Kvælstofgødninger. I Aarene 1906-13 naaede man dette Maal, og Luftkvælstofindustrien blev en Kendsgerning.

Denne Industri begyndte i 1905 med Bygning af en *Kalkkvælstoffabrik* i Italien og i 1907 med en Fabrik i Bayern. Raavarerne til Fabrikation af Kalkkvælstof er Kalciumkarbid (Karbid bruges ogsaa til Fremstilling af Acetylgas) og rent Kvælstof, der er udvundet af den atmosfæriske Luft ved, at denne under stærkt Tryk og Afkøling bringes i flydende Tilstand. Fabrikationen af Kalkkvælstof kræver meget høj Temperatur, 11-1200°, og meget stærke Kraftanlæg. Der er efterhaanden bygget Kalkkvæstoffabrikker i mange Lande, hvor Adgangen til de fornødne billige Kraftkilder er til Stede.

Som Luftkvælstofgødning Nr. 2 kom Norgesalpeter paa Markedet. Denne Gødning blev fremstillet efter en Metode, der var udarbejdet af de to Nordmænd, Birkeland og Eyde. Den første Fabrik blev bygget paa Notodden 1906. Med de norske Vandfald som Kraftkilde dannedes en meget kraftig elektrisk Lysbue i en dertil indrettet Ovn. Ved Lysbuens Varme – ca. 3000° – blev Luftens frie Kvælstof bundet til Ilt; af dette Kvælstofilte kunde man fremstille Salpetersyre, og ved at lede denne til Kalk fik man et Kalksalpeter med 13 % Kvælstof, der under Navn af Norgesalpeter blev indført bl. a. paa det danske Marked i de følgende Aar.

Verdens hidtil største Aftager af Chilesalpeter, Tyskland, mødte ogsaa op i Konkurrencen om Kvælstofgødningerne. To tyske Videnskabsmænd, Haber og Bosch, havde udarbejdet en tredje Metode til Binding af Luftkvæstoffet, og den første Fabrik til Udnyttelse af denne Metode blev paabegyndt i Oppau i 1913. Den her grundlagte

Industri udvikledes meget hurtigt og blev til Verdens største Kvælstofindustri. Efter Haber- og Bosch-Metoden bindes Luftens Kvælstof til Brint som Ammoniak. Ved Brug af Svovlsyre kan der af Ammoniakken fremstilles Svovlsur Ammoniak, men Ammoniakken bliver ogsaa anvendt til Fremstilling af Salpetersyre, som forenet med Kalk bliver til Kalksalpeter med $15\frac{1}{3}$ % Kvælstof, den Kvælstofgødning, som vel enhver Landmand i Danmark har kendt og brugt i flere Aar. Foruden Svovlsur Ammoniak og Kalksalpeter fremstiller de tyske Værker ogsaa andre kvælstofholdige Gødninger, som dog hidtil ikke har været almindeligt fremme paa det danske Marked.

Som Følge af, at Haber- og Bosch-Metoden blev antaget af de norske Salpeterfabrikker, ophørte Salget af Norgesalpeter til Danmark i 1928, hvorefter de norske Værker gik over til at levere Kalksalpeter.

De her omtalte nye Kvælstofindustriers Udvikling kom for en stor Del til at foregaa i Krigsperioden 1914-18, og da denne medførte en delvis Standsning af Transporten af Gødningerne fra Produktionsstederne til Forbrugslandene, afklaredes Virkningen af Konkurrencen paa Kvælstofmarkedet først nogle Aar efter Krigens Afslutning. Følgende Tal giver et Eksempel paa Kvælstofgødningernes forholdsmæssige Placering paa Verdensmarkedet.

I Procent af den samlede Verdensproduktion af Kvælstof re-præsenterede:

	1931-32	1934-35
Svovlsur Ammoniak o. a. Gødninger .	ca. 75%	ca. 71%
Chilesalpeter.....	„ 11%	„ 9%
Kalkkvælstof	„ 9%	„ 12%
Kalksalpeter	„ 5%	„ 8%

Af Danmarks Forbrug af Kvælstofgødning dækkedes i 1934-35 ca. 50% med Kalksalpeter og knap 50% med Chilesalpeter og Svovl-

sur Ammoniak. Kalkkvælstof udgjorde kun ca. 1%. Efter Krigens Udbrud i 1939 blev dette Fordelingsforhold fuldstændig ændret, bl. a. som Følge af, at Chilesalpeterimporten helt ophørte.

Det var dog ikke alene Kvælstofindustrien, der blev stærkt udviklet og udvidet efter Aaret 1900. Det samme gjaldt ogsaa Kali- og Fosforsyreindustrien.

Den eneste danske Gødningsindustri er Superfosfatindustrien, om hvis Udvikling følgende kan anføres:

I 1891 stiftedes Aktieselskabet Dansk Svovlsyre- & Superphosphat-Fabrik, og Selskabet overtog de to eneste danske Superfosfatfabrikker, der var beliggende i Kastrup (Amager) og Mundelstrup (Jylland). Overtagelsen fandt Sted henholdsvis i 1891 og 1903. I 1907 og 1914 byggede Selskabet nye Fabrikker i Aalborg og Nørresundby, i 1918 i Fredericia og i 1930 i Kalundborg. Efter Bygning af disse nye Fabrikker blev Mundelstrup-Fabrikken helt nedlagt og Kastrup-Fabrikken indrettet udelukkende til Svovlsyrefabrikation.

Efter forskellige Udvidelser bragtes de tilbageblevne 4 Fabrikkers Produktionskapacitet efterhaanden op til ca. 400.000 Tons Superfosfat aarlig, et Kvantum, der fuldt ud dækkede Danmarks Forbrug af denne Gødning.

Indtil Krigsudbruddet i 1914 foregik Fabrikationen af Superfosfat her i Landet saavel som Importhandelen med Kvælstof- og Kaligødning frit og uhindret i Takt med Landbrugets stigende Efterspørgsel efter disse Gødninger. Efter 1914 opstod der store Vanskeligheder baade for Importen af Raavarer til Superfosfatindustrien og for Importen af de færdige Kvælstof- og Kaligødninger.

Handelsomsætningen med Superfosfat dalede stærkt i de følgende Aar og naaede i 1918 ned paa godt 6000 Tons. Det gik betydelig bedre med Kaligødning; Tilførslerne af denne Gødning paavirkedes

ikke saa stærkt af Krigen. Til og med 1917 lykkedes det ogsaa at fremskaffe nogenlunde normale Kvanta Chilesalpeter, som i 1914-15 blev suppleret med lidt Norgesalpeter. I 1916 kom der dog intet Norgesalpeter frem, og i 1918 maatte Anvendelsen af Chilesalpeter helt ophøre; til Erstatning herfor lykkedes det den danske Regering gennem et Varebytte med Norge at fremskaffe 20.000 Tons Norgesalpeter.

Fordelingen af den begrænsede Mængde Kunstgødning blev delvis underlagt Regeringens Kontrol. I Henhold til den saakaldte Bemyndigelseslov af 7. August 1914 om Regulering af Priser paa Levnedsmidler og Varer blev der senere ogsaa fastsat forskellige Regler vedrørende Handelen med Kunstgødning.

Den første Reguleringsforanstaltning vedrørende Kunstgødningshandelen gjaldt Chilesalpeter; i Foraaret 1916 blev Maksimalprisen for denne Gødning ansat til Kr. 37,00 pr. 100 kg ab Importhavn. Den 2. Februar 1917 blev der udstedt Forbud mod Udlevering af og Handel med Chilesalpeter, dette Forbud blev 3. Marts efterfulgt af et nyt, der forbød Landmændene at udstrø Chilesalpeter. Disse to Indgreb i Handelen med og Brugen af Chilesalpeter var nødvendige som Forberedelse til den Rationering, som blev nærmere udformet i en indenrigsministeriel Bekendtgørelse, der udstedtes 29. Marts 1917 vedrørende Fordeling af Chilesalpeter. Til at administrere de fastsatte Rationeringsbestemmelser blev der i Foraaret 1917 nedsat et Chilesalpeternævn. Handelen med Superfosfat og Kaligødning foregik i 1917 uden Indgreb fra Regeringens Side, af Superfosfat kunde der dog kun skaffes ca. 65 % af det sædvanlige Forbrug.

Til Brug i 1918 kunde der som før nævnt ikke fremskaffes Chilesalpeter; helt uden Kvælstofgødning stod Landbruget dog ikke i Foraaret 1918; Regeringen havde som tidligere anført indkøbt 20,000

Tons Norgesalpeter. Dette Kvantum, der blev fordelt af Chilesalpeter-nævnet, svarede til 40 pCt. af det Kvantum Kvælstofgødning, der var fordelt i 1917. Viderefordelingen fra Forhandlere til Forbrugere skulde foretages paa Grundlag af det Kvantum, hver enkelt havde aftaget i 1917. Prisen paa Norgesalpeter blev fastsat af Regeringen til Kr. 35,00 pr. 100 kg ab Sælgerens Station. Leveringerne af Superfosfat standsede ogsaa næsten helt i 1918. Der kunde kun fremskaffes godt 6000 Tons, som Chilesalpeter-nævnet fordelte til nyopdyrkede Hedejorder efter Ansøgning.

Til Foraarsbrug 1919 fremkom der ca. 18,000 Tons Fosforsyre-gødning, bestaaende af forskellige Sorter; ogsaa dette Kvantum blev fordelt af Nævnet til en Maksimalpris af Kr. 25,00. Fra Efteraaret 1919 begyndte det atter at lysne for Superfosfathandelen; den samlede Levering i 1919 androg ca. 83,000 Tons, og i 1920 ialt 160,000 Tons, hvorefter Forbruget atter steg jævnt fra Aar til Aar.

Kalileveringerne i 1919 gik derimod nu lidt tilbage, medens Kvælstofkrisen udløstes i dette Aar, hvor der ankom ca. 63,000 Tons Chilesalpeter og ca. 20,000 Tons Norgesalpeter her til Landet. Maksimalprisen paa Chilesalpeter blev den 1. Marts 1919 ansat til Kr. 55,00 pr. 100 kg frit paa Banevogn eller Skib i Lossehavn, og Prisen paa Norgesalpeter var ca. Kr. 45,00 pr. 100 kg.

Krigsaarene 1914-18 bragte saaledes betydelige Forstyrrelser baade for Gødningshandelen og for Landmændene.

Den tvungne stærke Indskrænkning af Kunstgødningsforbruget i Forbindelse med andre Forhold foraarsagede desværre ogsaa en betydelig Nedgang i Høstudbyttet.

Prisforholdet mellem Kunstgødning og Planteprodukter har iøvrigt holdt sig nogenlunde jævnt fra Aar til Aar.

Sættes Gennemsnitskornprisen for nedennævnte Perioder lig med

100 og Gødningspriserne i Forhold dertil, faar vi følgende Illustration af Prisforholdet:

	Korn	Kvælstofgødning	Superfosfat	Kaligødning
1903-1916	100	198	60	117
1917-1921	100	148	82	85
1922-1929	100	146	45	87
1930-1938	100	136	50	106

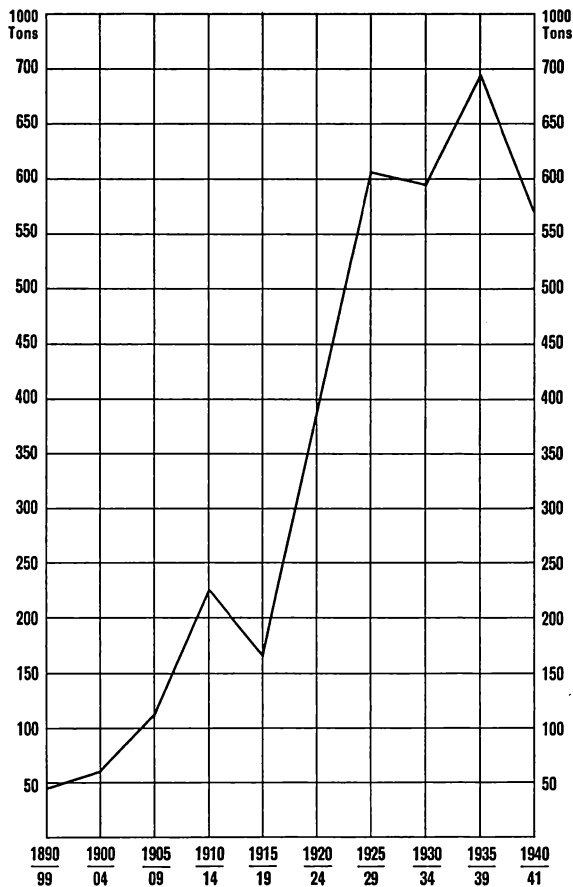
Efter den nye Storkrigs Udbrud i 1939 er der atter indtraadt Forstyrrelser i Gødningshandelen, der denne Gang i særlig Grad er gaaet ud over Superfosfat paa Grund af den standsede Import af Raafosfat, ligesom ogsaa Importen af Chilesalpeter er helt standset.

De danske Superfosfatfabrikker kunde dog opretholde normal Forsyning med Superfosfat i 1939-40, og af Chilesalpeter fremskaffede Importørerne ca. 43.000 Tons til Brug i Foraaret 1940.

Fordelingen af de smaa Mængder Superfosfat, der var til Raadighed i 1940-41 (84.000 Tons) og 1941-42 (34.000 Tons), blev foretaget efter Samraad med Landbrugsministeriet og under Medvirken af et særligt Udvalg.

Med Hensyn til Forsyningerne med Kvælstof- og Kaligødning ligger Forholdene væsentlig gunstigere end under forrige Verdenskrig, og det har hidtil været muligt nogenlunde at dække Normalforbruget af disse Gødninger, d. v. s. et Forbrug svarende til Aaret 1938-39; Forbruget i det paagældende Aar androg ialt ca. 240.000 Tons Kvælstofgødning og ca. 111.000 Tons Kaligødning.

Paa Grund af den af Krigen foraarsagede Begrænsning i Kunstgødningstilførslerne nedsatte Landbrugsministeriet den 12. August 1942 et særligt Gødningsnævn, hvis Opgave det er at bistaa Ministeriet ved Fordelingen af de Kunstgødningsmængder og -sorter, der tilføres Landet.

DET AARLIGE FORBRUG AF
KUNSTGØDNING I FEMAAARIGE PERIODER

angiver det aarlige Gennemsnitsforbrug af samtlige Kunstgødninger i femaarige Perioder efter Aarhundredskiftet.

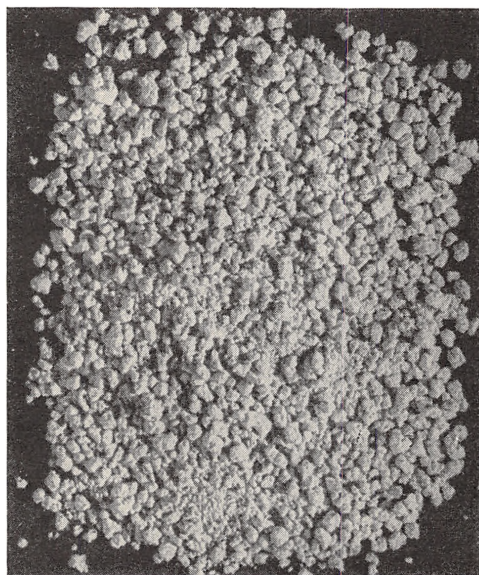
Den første Afbrydelse i Kurvens Stigning indtraf under forrige Verdenskrig; den anden indtraf under Landbrugskrisen i Begyndelsen af 1930'erne, og den tredie har atter en verdensomspændende Krig som Aarsag.

Foretages en nærmere Analyse af Kunstgødningsforbruget her i Landet, finder man, at Lolland-Falster har et betydelig større Forbrug end andre Landsdele. Følgende Tabel viser dette.

Nævnet bestaar af Repræsentanter for Landbrugsministeriet, Landboforeninger og Husmandsforeninger, Handelsorganisationerne og Kunstgødningsimportørerne.

De kemisk fremstillede Kunstgødningers Historie spænder endnu kun over 100 Aar, og i den første Halvdel af dette Aaremaal har dansk Landbrug kun gjort Brug af disse Gødninger i et beskedent Omfang; det er, som før nævnt, først omkring Aarhundredskiftet, at Kunstgødningsforbruget for Alvor begyndte at stige. Hvor stærk denne Stigning har været, viser vedføjede Kurve, der

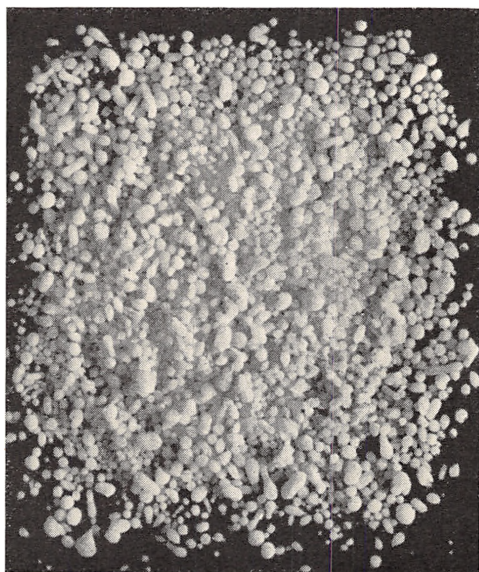

18% SUPERFOSFAT
(granuleret)

40% KALIGØDNING

KALKSALPETER
(15½% Kvælstof)

SVOVLSUR AMMONIAK
(20,8% Kvælstof)

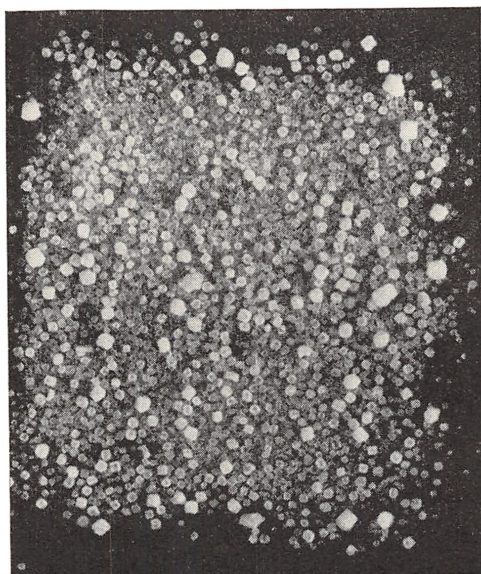
Kunstgødningsforbruget i kg pr. Hektar Landbrugsareal 1938-39:

Sjælland	213	Østlige Jylland	236
Bornholm	234	Nordlige Jylland	225
Lolland-Falster	405	Vestlige Jylland	234
Fyn	227	Sydlig Jylland	212
<hr/>		<hr/>	
Gennemsnit for Øerne	269	Gennemsnit for Jylland	227

Siden Aarhundredskiftet er Danmarks aarlige Høstudbytte steget fra ca. 50 til ca. 110 Mill. Afgrødeenheder (1 Afgrødeenhed = Foder­værdien af 100 kg Byg). Denne Udbyttestigning skyldes et Sam­virke mellem flere forskellige Faktorer, Grundforbedring, Nyopdyrk­ning, Rodfrugtdyrkning, Planteforædling m. fl., men dertil kommer den stadig øgede Anvendelse af Faktoren Gødning - Staldgødning og Kunstgødning - der har virket som den uundværlige Kraftkilde, der har betinget Udnyttelsen af alle de andre Faktorer.

CHILESALPETER
(16% Kvælstof)

16% NATRONSALPETER
(16% Kvælstof)

BRÆNDELSEL

OPVARMNING AF BOLIGER I FORTID OG NUTID

FRA ARNESTED TIL FJERNVARMEANLÆG

Vi husker vist alle, at vi i Historien har læst om, hvorledes Rolf Krakes Bersærker under Gæstebudet hos Kong Adil kastede deres Skjold paa Baalet, da de blev angrebne, og idet de traadte paa Skjoldene, sprang over Baalet og slap ud i det fri og bort.

Dette Baal i Kongshallen blev benyttet til at opvarme denne, og paa lignende Maade blev ogsaa Opholdsrummet (Stuen) i andre Beboelseshuse opvarmet. Skønt denne Form for Opvarmning efter vore Begreber forekommer meget primitiv, holdt den sig igennem Aarhundreder - ja, man kan endog enkelte Steder se den anvendt den Dag i Dag.

Hosstaaende Fig. 1 viser en saadan Stue i en norsk Bondegaard (fra Gudbrandsdalen, bygget ca. 1440), der nu findes paa „De Sandvigske Samlinger“ i Lillehammer. Som man ser af Billedet, bestaar Ildstedet af Arnen (paa norsk: Åren), der er opbygget som en lav firkantet Forhøjning, dækket af flade Kampesten, som holdes sammen af en Ramme af Tømmer. Læg Mærke til de morsomt udskarne Stole ved „Åren“ og Madkarrene paa Bordet. Paa Arnen blev der tændt et Baal af Brænde, og herfra steg Røgen til Vejrs og trak bort igennem en Aabning i Loftet: Lyren, der samtidig tjente som Lysgiver til Rummet. Vinduer kendtes ikke, og det var forøvrigt for risikabelt at anbringe Vinduer i Sidevæggene - dertil var Tiderne for usikre. Dette „Ovenlys“ gav iøvrigt en ikke helt daarlig Lysfor-

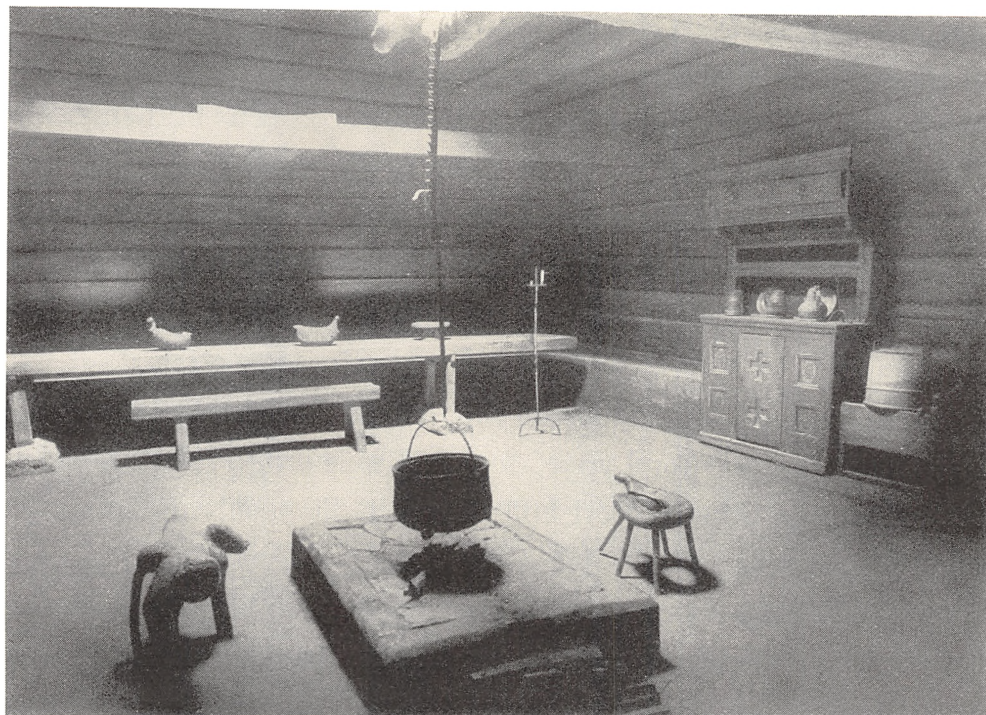

FIG. 1. INTERIØR AF ÅRESTUE FRA GUDBRANDSDALEN, BYGGET 1440
 Findes nu i De Sandvigske Samlinger i Lillehammer

deling i Rummet, men det havde den store Ubehagelighed, at det under Regnvejr regnede ned i Stuen, og da Gulvet som Regel var stampet Lergulv, blev det ikke videre behageligt at gaa paa efter et vedholdende Regnvejr. I Troels-Lund: Dagligt Liv i Norden i det 16. Aarhundrede, findes som bekendt en Række Skildringer af Folkelivet i tidligere Tider, og ind i Teksten er flettet et Utal af Skildringer fra det daglige Liv. Hør blot: „Men én Klasse var værgeløs, det var de Rejsende, der maatte søge Nattelleje paa Gulvet. Med Rette betragtede Dyrene Gulvet som deres, - Stuens Midtpunkt var især yndet, hvor Tagdryppet fra Lyren stundom skabte en lille Pøl, Grisene forbeholdt - enhver, der tog Plads iblandt dem, ansaa de for en Kammerat og behandlede ham derefter. Med glødende Farver skildrer en Rejsende

i det 16de Aarhundrede Nattens Rædsler under slige Forhold, Stedets ejendommelige Dunstkres, denne Smag, som man ikke blev af med selv i det frie, mere mættende end et Maaltid, den egne Fornemmelse ved at oversnuses og slikkes i Ansigtet af Svinene“.

Undertiden opsatte man en Luge bestaaende af en tynd Hinde (f. Eks. af Koens eller Faarets ufødte Foster, Tarmskind eller lign.) udspændt paa en Ramme, hvormed man kunde lukke for Lyren. Man var derved befriet for den Gene, som var foraarsaget ved, at det regnede ned, men paa den anden Side kunde Røgen ikke trække ud, naar der var lukket for Lyren - og da Brænderøg svider i Øjnene, har denne Luge ikke medført lutter Fordele. Ildstedet var, som man ser af Fig. 1, anbragt midt paa Gulvet, det var Centrum i Stuen, og man opholdt sig helst rundt omkring Ildstedet; her blev Maden lavet, her var varmest, og naar det var mørkt udenfor, var det det lysteste Sted i Rummet, og i de kolde, mørke Vinteraftener har de siddet omkring Arnestedet, ophedede paa den ene Side og - formentlig - frysende paa den anden. Lys var der ikke meget af, men derimod megen Røg og megen Træk, saa et Nutidsmenneske vilde sikkert finde en saadan Stue baade kold, mørk og uhyggelig.

Bordet i Stuen var anbragt saaledes, at en Linie igennem Midten af Døren, af Ildstedet og af Bordet har været Stuens Midterlinie. Midt for Bordet havde Husets Herre sin Plads, hvorefter den Skik er opstaaet, at Værten (Værtinden) ved en Festlighed sidder midt for Bordet.

Saaledes saa Ildstedet ud igennem Aarhundreder, men Ulemperne ved dette Ildsted var saa store, at man - meget naturligt - forsøgte at forbedre det - og siden da har Ildstedernes Konstruktion gennemgaaet en langvarig Udvikling, som efterhaanden førte til meget betydelige Forbedringer.

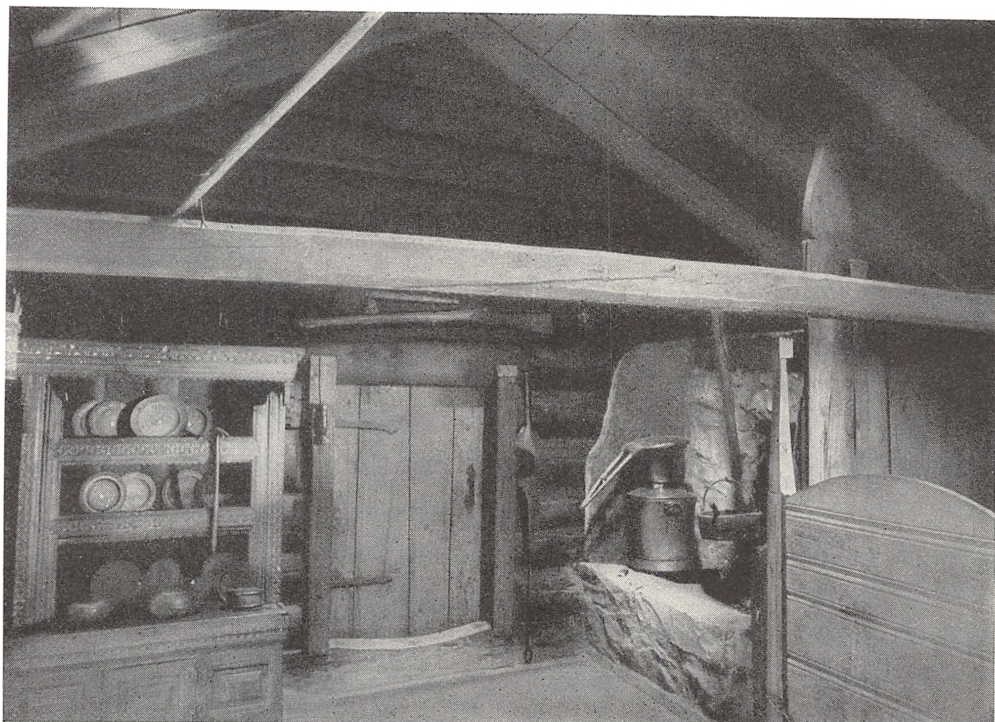

FIG. 2. INTERIØR AF RØGOVNSSTUE FRA GUDBRANDSDALEN, BYGGET CA. 1600
Findes nu i De Sandvigske Samlinger i Lillehammer

Det næste Trin i Udviklingen var „Røgovnen“, som var indrettet saaledes, at man byggede Ildstedet op af Ler eller af Sten indtil Mandshøjde.

Fra Ovnens Indre, hvor Ilden brændte, trak Røgen ud foroven og bort igennem Lyren. Fordelen var altsaa den, at man fik et nogenlunde røgfrit Bælte forneden, og at den Varme, der blev „opsamlet“ i Stenene eller Murværket, hvoraf Ovnens var opbygget, blev mere jævnt fordelt i Stuen, men paa den anden Side mistede man Lyset fra Flammerne, som nu blev skjult af Ovnens Stensætning.

Den Røgovn, som er vist i Fig. 2, hidrører ogsaa fra „De Sandvigske Samlinger“. Det turde være umiddelbart indlysende, at man ikke kunde have denne Stenkolos staaende midt paa Gulvet, da hele

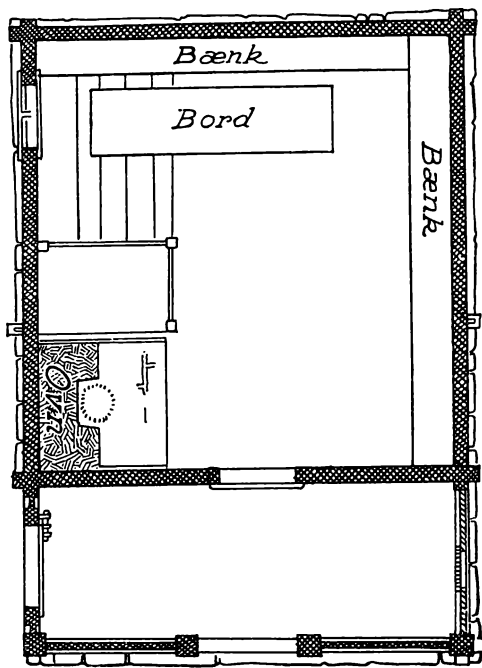

FIG. 3. PLAN AF DEN I FIG. 2 VISTE
RØGOVNSSTUE

Stuens Udseende derved vilde blive ødelagt; man var simpelthen nødt til at flytte den hen i et Hjørne af Stuen, hvorved Stuens Plan ændres, som eksempelvis angivet i Fig. 3. Da Ildstedet ikke mere er placeret midt paa Gulvet, er Stuens Symmetrilinie forsvundet, Bordet bliver da flyttet hen i et Hjørne af Stuen, og Husherren faar nu sin Plads for Bordenden, hvilket betyder en Ændring af Skik og Sædvane foraarsaget af Ildstedets Udvikling og Flytning; ogsaa denne Skik har holdt sig til

vore Dage. Læg Mærke til, hvorledes man har „flottet sig“ ved under den „fornemme Ende af Bordet“ at henlægge et Plankegulv, hvorpaa Husets Herre og de fornemste Gæster kunde placere Fødderne.

Denne Konstruktion af Ildstedet har utvivlsomt forbedret Opvarmningsforholdene noget, idet den store Stenkolos har givet en bedre Varmefordeling i Rummet, men den har ikke afhjulpet den Træk, som maatte opstaa paa Grund af Lyren i Loftet.

For et Nutidsmenneske skulde det synes nærliggende at drage Konsekvensen af denne Ændring i Ovnens Byggemaade ved at bygge Ovnens saa højt op, at den blev ført ud igennem Taget, saaledes at der paa denne Maade kunde skabes Aftræk for Røgen. Denne Konstruktion blev ganske vist det næste Trin i Udviklingen, men hvorvidt den fremkom som en logisk Konsekvens af den paabegyndte Udvikling fra Arnestedet til Røgovnen faar staa hen.

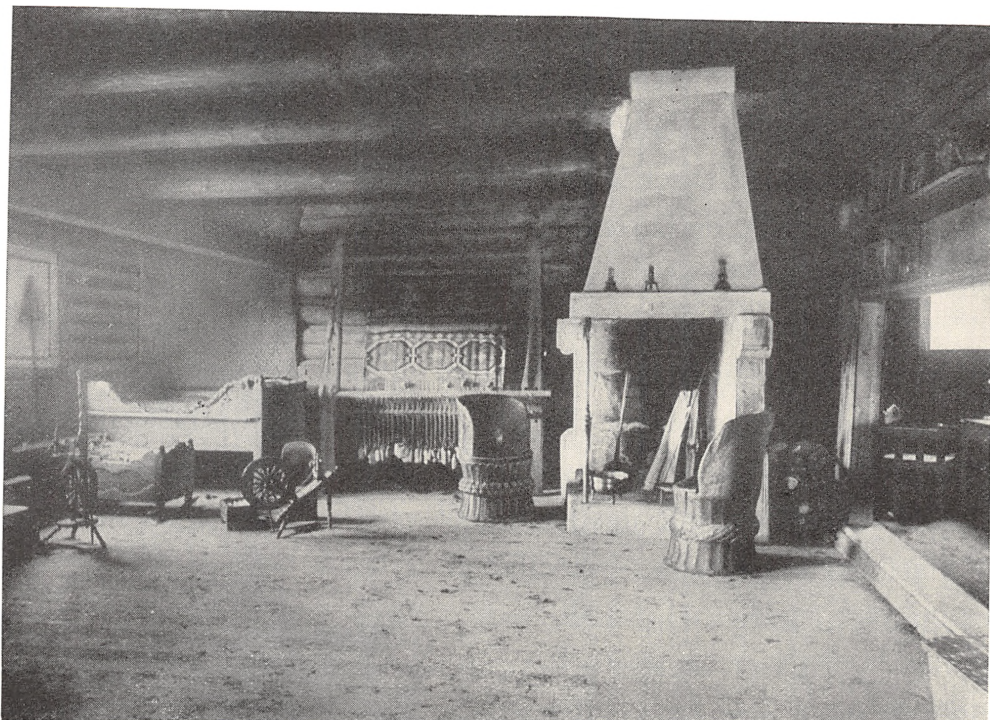

FIG. 4. INTERIØR AF PEISESTUE FRA PRÆSTEGAARDEN FRA VÅG, BYGGET CA. 1650
 Findes nu i De Sandvigske Samlinger i Lillehammer

Denne Form for Ildsted kaldes en Pejs (paa Svensk: Spis) eller med et Udtryk, som er kommet sydfra: en Kamin. Dette Ildsted, som vi kender og ser anvendt den Dag i Dag, er i al sin Enkelthed et aabent Ildsted af ildfast Materiale, paa hvis plane Bund, som Regel opført af Sten, Brændslet anbringes, som i hvert Tilfælde i de nordiske Lande var Brænde. Flammerne bestryger Bagsiden af Kaminen, og Røgen strømmer direkte igennem Skorstenen ud i det fri. Fig. 4 viser en norsk Stue - ogsaa fra „De Sandvigske Samlinger“. Man ser i Baggrunden Pejsen og i en Rundkreds uden om denne Træstole, udskaaret af massive Træstammer - øjensynlig Datidens Chesterfield Stole. Princippet er i hvert Tilfælde det samme, idet Hensigten med Stolene er og bør være at isolere Ryggen imod Stuen,

som føles kold, da Pejsen giver en daarlig Varmefordeling, medens Forsiden af Legemet vender ind imod Ildstedet og opvarmes af dette.

Denne Ændring af Ildstedets Konstruktion fik forskellige og vidtrækkende Konsekvenser først og fremmest for Byggemaaden. Lyren i Loftet forsvandt, og da den foruden at tjene som Røghul som nævnt ogsaa havde til Opgave at fungere som Lysgiver, var man nødt til at anbringe Lysaabningen et andet Sted, og dette maatte da blive i Væggen, hvorved man havnede ved det nu almindelig kendte: Vindue. Det skal parentetisk bemærkes, at det er ganske kuriøst at lægge Mærke til, at Ildstedet begyndte med at være placeret midt paa Gulvet, derefter fandt det sin Plads ved Væggen, og i moderne Varmeanlæg ser man, at Varmefladerne eller Radiatorerne undertiden er anbragt i Loftet. Omvendt fandt Lysaabningen først sin Plads i Loftet og senere i Væggen - Bevægelsen er altsaa forløbet i modsat Retning, men man tør vist forudse, at denne „Vandring“ ikke fuldføres saaledes, at den havner i Gulvet.

Men tilbage til Pejsen. Dette, at man bortledede Røgen igennem en lodret Røgkanal (Skorstenen), tillod, at man kunde bygge flere Etager, hvilket med de tidligere kendte Former for Ildsteder var udelukket.

Skorstenen (Ordet kommer af at skore, d. v. s. at gøre Ild) kom til at berede Myndighederne adskillige Kvaler. Før det første blev det en desværre ret udbredt Skik at udføre Skorstenen af Træ, og disse Træskorstene blev efter bedste Evne bekriget af Myndighederne, hvilket der naturligvis var al mulig Grund til, da det viste sig, at de gav Anledning til adskillige Ildebrande, som i Byerne, hvor Husene ogsaa ofte var af Træ, i adskillige Tilfælde fik en endog meget stor Udbredelse. Dernæst opdagede man, at Skorstenen skulde renses, og inden man naaede saa langt, at Skorstensfejning blev anerkendt

som et særligt Fag, hvis Udøvere paatog sig dette Arbejde, havde der været ført adskillige gæve Fejder, baade om hvem, der skulde udføre det, hvorledes det skulde foretages og ikke mindst, hvorledes det skulde betales. Vi er nu naaet saa vidt i Udviklingen, at vi er inde i Renaissanceetiden, hvor den velstillede Del af Befolkningen gerne ofrede noget paa Udstyret; Fig. 5 viser eksempelvis en saadan Pejs, som nu er opstillet i Nationalmuseet.

FIG. 5. RENAISSANCEKAMIN (PEJS)

Men ogsaa blandt den mindre velstillede Del af Befolkningen medførte Udviklingen en Forbedring af Forholdene, dog mere af rent praktisk end af æstetisk Art; medens Beboelseshusene i ældgammel Tid kun bestod af eet Rum, der samtidig var Opholdsstue og Køkken, blev det sidstnævnte efterhaanden udskilt som et særligt Rum, der havde sit eget Ildsted beregnet til Madlavning, og man fik, alt efter Forholdene, flere Værelser.

Efterhaanden som Tiden gik, fandt man paa at udnytte Varmen - vi vilde *nu* sige Spildevarmen - fra det Brændsel, der blev benyttet til Madlavning i Køkkenet. Man fandt saaledes paa at udbygge Køkkenildstedet (eller andet Ildsted) saaledes, at det blev udbygget igennem Muren ind i Stuen ved Siden af, og paa en saadan Maade, at Bunden i den Del af Ovnene, der var bygget ind i Stuen, laa i samme Højde som Herden paa Ildstedet i Køkkenet. Naar man var færdig med at lave Mad, skubbede man Gløderne ind i den Udbygning, „Bilægger-

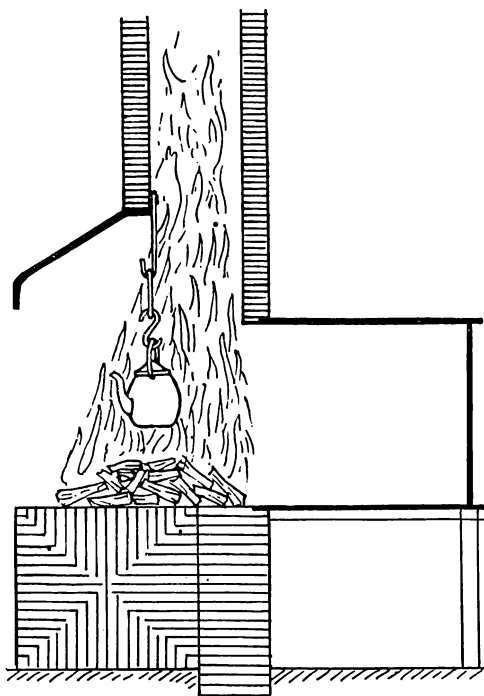

FIG. 6. SKEMATISK FREMSTILLING
AF KØKKENILDSTED OG BILÆGGEROVN

ovnen“, som naaede ind i Stuen ved Siden af, se Fig. 6. Bilæggerovnen, der var karakteriseret ved, at den ikke havde nogen selvstændig Indfyring i den Stue, hvori den stod, blev udført enten af Lerkakler eller Potter (den saakaldte Potteovn) som vist i Fig. 7, eller - navnlig senere - af Støbejern, der her i Landet som oftest blev leveret fra de norske Jernværker i de mange smukke Udførelsesformer, som man ser enkelte af endnu, se Fig. 8.

Bilæggerovnen betød et væsentligt Fremskridt, idet Stuen blev adskillig mere tjenlig som Opholdsstue, den blev varmere, og Varmen blev tilmed bedre fordelt, og yderligere var de støbte Jernovne en Pryd for Stuen. Paa den anden Side stod Bilæggerovnen i een Henseende tilbage for Pejsen, nemlig derved at den ikke gav nogen Mulighed for Ventilation af Stuen. Dette medførte, at man maatte forsyne Vinduerne med Hængsler, saaledes at de kunde aabnes, hvilket tidligere ikke var kendt.

For et Nutidsmenneske skulde det synes nærliggende at trække Bilæggerovnen, som stak ud igennem Væggen, ud fra denne og svinge den rundt og forsyne den med en Endevæg og en Ovndør. Men en Ovndør var dengang et ukendt Begreb, og det varede et Par Aarhundreder, inden nogen fik den Idé, men det skete dog, og man naaede

derved til den Ovnkonstruktion som benævnes en „Vindovn“, idet „Vinden“ (Luften) blev suget igennem den. Vindovnen, som er Forløberen for den nu kendte og anvendte Kakkelovn, bestod af en firkantet Kasse paa høje Ben, og over Kassen var undertiden anbragt en Overbygning, hvorfra Røgen blev ledet ud i Skorstenen igennem et Kakkelovnsrør, som undertiden var forsynet med en Udbygning formet som en firkantet Kasse en saakaldt „Tromle“, hvis Opgave blot var at forøge Ovnens Varmeflade, saaledes at den kunde afgive mere Varme til Rummet; Rør og „Tromle“ var ofte udført af Kobber, hvilket var meget pynteligt. Vindovnen var indrettet til Fyring med Brænde, som laa direkte paa Bundpladen. Man maatte fyre hyppigt, da det var begrænset, hvor meget Brænde, der kunde være i Ovnens paa een Gang, idet Fyrdøren var anbragt umiddelbart over Bunden. Fig. 9 viser en saadan Vindovn, der, som det ses af Billedet, var

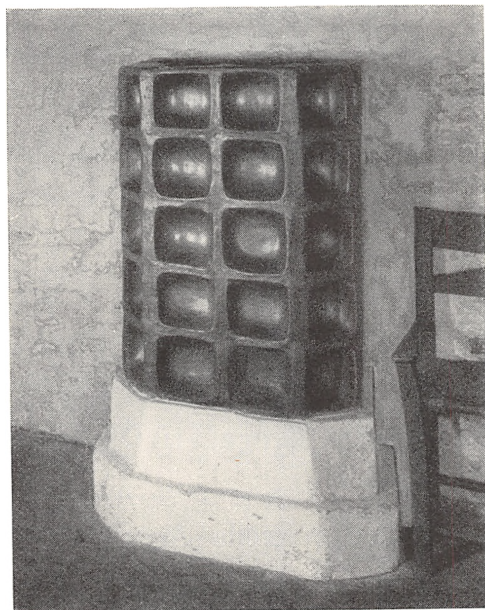

FIG. 7. BILÆGGEROVN BYGGET AF KAKLER
 Findes paa Sallinggaarden i Frilandsmuseet ved Lyngby
 Dansk Folkemuseum fot.

FIG. 8. BILÆGGEROVN AF STØBEJERN
 FRA B. F. JENSENS HUS, VEDBYNØRRE
 Dansk Folkemuseum fot.

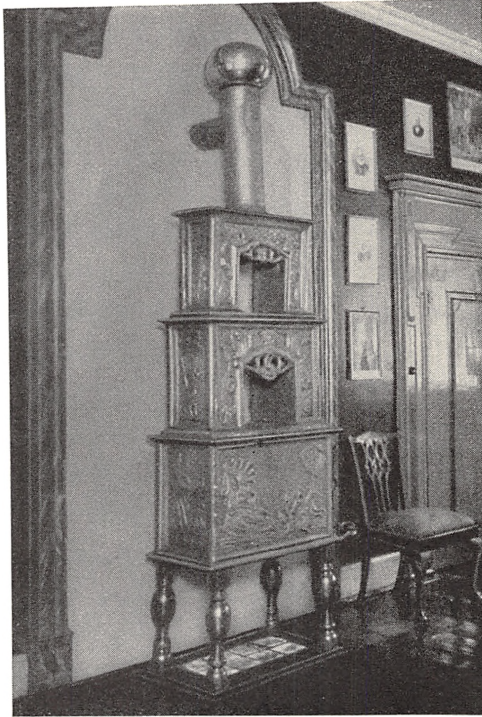

FIG. 9. VINDOVN FRA NØRRE VOSBORG
 Dansk Folkemuseum fot.

udført af støbte Plader, smykket med Relieffer. Saavel Ovnens i sin Helhed som Reliefferne, var baade i Valg af Motiv og Udførelse præget af de vekslende Stilarter.

En Vindovn var - som nævnt - forsynet med et kasseformet Fyrsted med en plan Bund, hvorpaa Brændslet blev lagt. Det karakteristiske ved Vindovnen, fyingsteknisk set, var, at den ikke havde nogen Rist, idet den ligesom alle de tidligere nævnte Fyrsteder var beregnet paa Fyring med Brænde, som, i Modsætning til alle andre faste Brænds-

ler, kun indeholder en meget ringe Askemængde - altid under 1%. Asken lod man ganske simpelt ligge paa Ovnbunden.

Idet vi nu er naaet frem til Tiden omkring Begyndelsen af det forrige Aarhundrede, indtræffer samtidig og indenfor et kort Spand af Tid en Række forskellige Begivenheder, som medfører, at Udviklingen af de Fyrsteder og Anordninger, der var beregnet til Opvarmning af Boliger, ledes ind i helt nye Baner.

For det første formindskedes det skovbevoksede Areal her i Landet stadig. I den forhistoriske Tid tør man formentlig gaa ud fra, at Landet i Hovedsagen har været dækket af Skove, som de indvandrede Folkestammer har maattet rydde for at skaffe sig Boplads. I

Løbet af Aarhundreder er stadig mere Land blevet lagt under Ploven, og samtidig er Befolkningen taget til, hvorved Skovenes Mulighed for at forsyne Befolkningen med Brændsel i fornødent Omfang stadig formindskedes. Det er indlysende, at alene dette Forhold maatte føre til en Brændelseskriser, som nødvendigvis skulde finde sin Løsning.

Men ogsaa andre Forhold bidrog til, at man maatte finde andre Udveje for Landets Forsyning med Brændsel. Det skal blot nævnes, at omkring 1769 konstruerede James Watt sin første Dampmaskine, 1807 byggede Robert Fulton sit første Dampskib, 1814 byggede George Stephenson sit første Lokomotiv, og i Kølvanet af disse Begivenheder fulgte den Udvikling af Samfærdselsmidler og Industri, som vi alle kender. Men denne Udvikling i Særdeleshed stillede stadig stigende Krav om Levering af Brændselsmængder, som de eksisterende Skove var aldeles ude af Stand til at honorere, og man maatte derfor øse af andre Kilder - man begyndte at anvende Kul og senere Koks.

Paa nogle af de efterfølgende Sider vil der blive redegjort for Kullenes Opstaaen, Klassificering, Forekomst, Anvendelse o. s. v., kort sagt „Eventyret om Kul“, men forinden maa vi afslutte den paabegyndte Beskrivelse af Ildstedernes Kavalkade.

Fyring med Kul havde paa dette Tidspunkt været kendt længe i andre Lande, og man vidste, at det krævede Anvendelse af en Rist, hvorpaa Brændslet kunne ligge, saaledes at Asken kunde rystes fra ved at falde ned igennem Aabningerne i Risten. Det nye ved den herefter fremstaaede Ovntype var, at den plane Bund i Vindovnen blev erstattet med en Rist og et Askefald. Fig. 10 viser et Eksempel paa en saadan Ovn i en særlig smuk Udførelse, medens de Ovne, der anvendtes af Menigmand, naturligvis var af en mere beskedne Udførelse. Disse Ovne blev kaldt Kakkelovne, hvilket er ganske fejlagtigt,

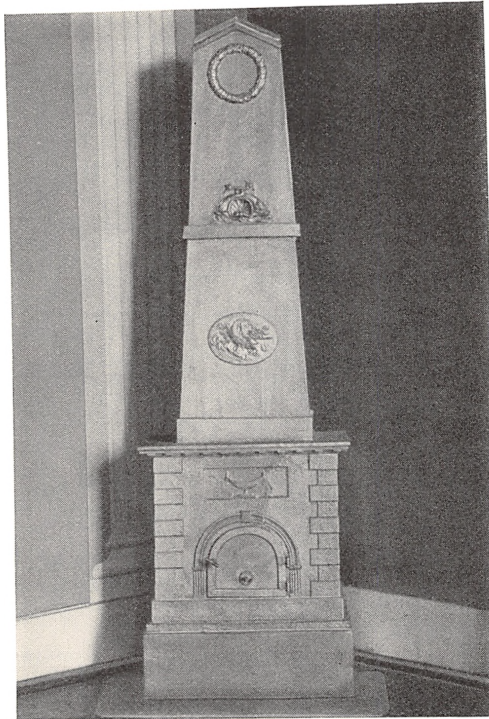

FIG. 10. JERNOVN
FRA SORØ AKADEMIS LOVSANGSSAL
Dansk Folkemuseum fot.

idet en Kakkelovn, ifølge sin Benævnelse, maa være en Ovn, der er opbygget af Kakler, fremstillet af brændt Ler. Egentlig burde Ovnene hedde Jernovne, men nu er der intet derved at gøre, da Navnet Kakkelovn forlængst har vundet Hævd som Betegnelse for denne Type af Ovne.

I de følgende Linier skal der gives et ganske kort Uddrag af en Beskrivelse, som Almuekvinden Caroline Graves i sin Bog: „Fra Halleby Aa“ har givet af Almuens Livsvilkaar i Tiden omkring Midten af forrige Aarhundrede.

„ . . . . En meget stor Del af sin Tid tilbragte min Moder i den aabne Skorsten. Dér var der et muret Fyrsted, et Stød eller Eesen, som det kaldtes, hvorpaa Maden kogtes i Kedler eller Gryder, der hang i en Krog eller stod paa en Trefod. Fra den aabne Skorsten var der ogsaa Indlæg baade til Bilæggeren i Stuen og til den indmurede Bryggerkedel . . . .“

„ . . . . Det meste af Varmen baade fra Stød, Bilægger, Bageovn og Bryggerkedel gik op gennem Skorstenshullet. Det kneb derfor ogsaa altid for Smaafolk med at faa Ildebrændsel nok. I Nærheden af Skovene gik det jo nok an; der kunde de tit hente sig noget Brænde af raadne Grene, der faldt ned. Men paa Hedden (de skovfattige Egne vest for Tiissø), sagde min Moder, maatte Smaafolk om Foraaret,

naar Brændslet var ved at slippe op, undertiden gaa hen til bedrestillede og bede om et Knippe Ærtehalm for at faa kogt sig lidt Mad. I de Egne var det ikke ualmindeligt, at man anvendte Kogødning til Brændsel. Den samledes op paa Marken om Sommeren, naar Køerne stod ude. Naar den var tørret paa den ene Side, blev den vendt om paa den anden Side og senere stablet op. Den brændte nok godt, men udbredte en afskyelig Lugt . . . .“

„ . . . . Vintrene kunde rigtignok være drøje for Fattigfolk med de Fyrindretninger, man havde den Gang. Min Moder sagde altid, naar vi talte om, at Vinduerne var saa frosne: „Aa, saa længe de holder dem i Damaskes Mønster, saa gaar det nok an, men naar de bliver som Vadmelsklude, saa bider den bedre i . . . .“

„ . . . . Da jeg var 5-6 Aar, lejede min Fader et Køretøj for at køre til Slagelse Marked for at købe en Kogekakkelovn at stille op i Stuen i Stedet for Bilæggeren. Nu om Dage vilde man jo ikke regne med den Slags Ting som en Begivenhed. Hvem der ikke har prøvet at staa og fyre i en aaben Skorsten, udsat for Røg, Sod og Træk, kan ingen Forstaaelse have af, hvor vanskeligt det var. Her maatte Konen idelig staa og puste til Ilden med Blæsepiben (en Hyldepind, Marven var taget ud af); villigt til at brænde var det aldrig. Undertiden naar det var imod andet Vejr, vilde Skorstenen ikke trække; Røgen slog ned, og alt, hvad der kunde aabnes af Vinduer og Døre, maatte lukkes op, saa man atter kunde trække Vejret og faa tørret Taarerne, som Røgen havde fremkaldt, af Øjnene. Til andre Tider gav Soden sig til at løbe, Dryp efter Dryp, saa det var næsten umuligt f. Eks. at faa sat Boller paa, uden at en anden maatte staa og holde et stort Laag ovenover, mens det udførtes. Men selv om man var vant til at passe meget nøje paa, hændte det dog jævnlig, at man i et upaaagtet Øjeblik kunde faa et større Stykke Sod, der havde løsnet sig, ned

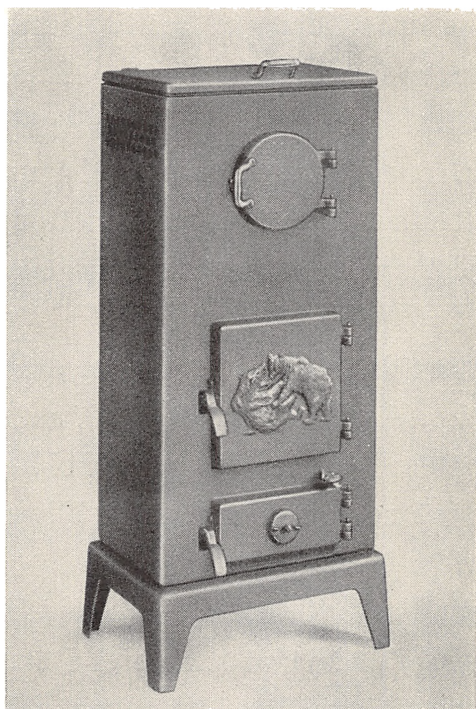

FIG. 11. DØGNBRÆNDER

paa et Grydelaag, saa Soden kunde vippe dette og falde ned og ødelægge en hel Grydefuld Mad. Alt dette kunde jo saa undgaas om Vinteren, naar vi fik Kogekakkelovn, saa man forstaar, at det var en Begivenhed. Nu kunde min Moder i en Haandevending faa opvarmet Stuen, mens Kaffen kogtes. Ved at fyre paa Ildstedet gik denne Varme til Spilde, og Bilæggeren tog det længere Tid at faa opvarmet. En saadan Kakkelovn kostede, med tilhørende 2 Gryder og Rør, 24 Rdl. (48 Kr.), en Sum, mine For-

ældre ikke saa sig i Stand til at skaffe saadan paa et Bræt, men maatte afbetale i Løbet af et Aars Tid. Det var den første Kogekakkelovn, der kom til Hallebyore . . .“

Man kan heraf danne sig et lille Begreb om, hvor meget ringere Forholdene maa have været i tidligere Tider.

Den saakaldte Kakkelovn har i Tidens Løb gennemgaaet en Udvikling, som i faa Ord kan karakteriseres ved, at Fyrdøren, der i de ældste Typer (se Fig. 10) sidder umiddelbart over Risten, i moderne Ovne er flyttet saa højt op som vist i Fig. 11, hvilket betyder, at Ovnen kan rumme saa stor Mængde Brændsel, at Ilden kan vedligeholdes Natten igennem uden Paafyldning - Ovnen er en „Døgnbrænder“.

Den industrielle og sideløbende sociale Udvikling og deraf følgende Forbedring af de økonomiske Kaar har medført ændrede og

stigende Krav til Opvarmningsanordningen, hvilket har ført til Fremkomsten af Centralvarmeanlæg, som kan opvarme et større Antal Værelser, eventuelt Lejligheder fra *et* centralt Fyrsted. I Fig. 12 er vist en skematisk Fremstilling af et Centralvarmeanlæg. Denne Udvikling er i de senere Aar fortsat derhen, at ikke alene et Antal Lejligheder, men en Række Bygninger opvarmes fra et centralt Kedelanlæg. Denne Type af Anlæg kaldes Byvarmeanlæg eller Fjernvarmeanlæg, som er blevet udbygget i en Række af Landets større Byer, hvor et Ledningsnet nedlagt i Jorden, ofte med flere Kilometers Længde, fordeler Varmen fra et Kedelanlæg til de forskellige Bygninger, som aftager (køber) Varmen.

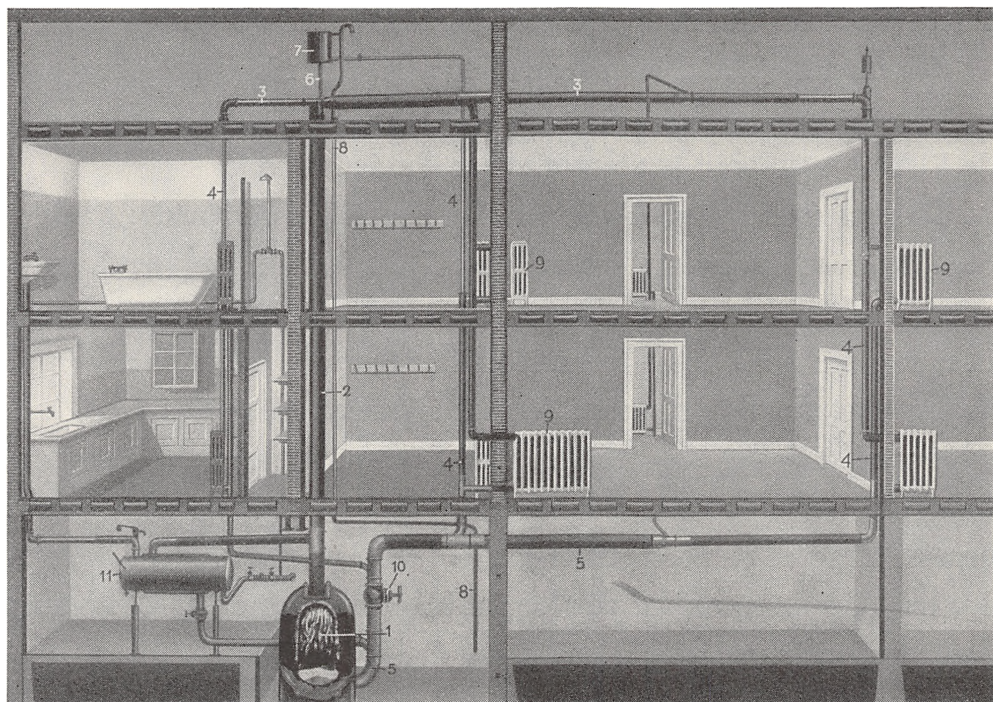

FIG. 12. LODRET SNIT AF ET HUS MED VARMEANLÆG

Fot. efter Model paa Teknologisk Institut

- 1 Kedel - 2 Hovedstigsrør - 3 Hovedfordelingsrør - 4 Ovnstrenge - 5 Hovedreturrør - 6 Ekspansionsrør
7 Ekspansionsbeholder - 8 Overløbsrør - 9 Radiatorer - 10 Ventil - 11 Varmtvandsbeholder

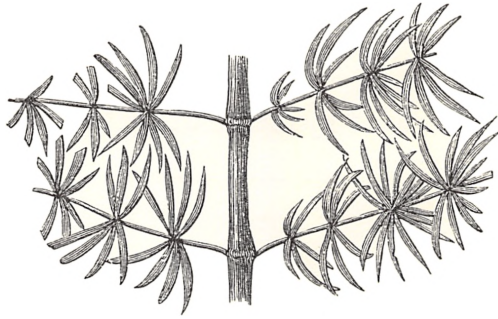

FIG. 13. GREN AF KALAMIT
Gengivet efter N. V. Ussing: Kortfattet Lærebog
i den almindelige Geologi

for Kullenes Dannelse ligger Millioner af Aar tilbage, saaledes som det fremgaar af Tabel 1 Side 358 over den geologiske Inddeling af Hovedafsnit og Perioder i Jordens Udviklingshistorie. I denne Oversigt er den ældste Periode anført først og de efterfølgende Perioder i Rækkefølge, medens Skemaet slutter med den yngste Periode, Kvartærtiden, i hvis sidste Afsnit Mennesket dukker op. De i Tabel 1 angivne geologiske Perioders Længde er billedligt fremstillet ved det geologiske Ur (se Fig. 18), som er udarbejdet af Dr. phil. H. Thamdrup, Naturhistorisk Museum, Aarhus. Kultidens Planteverden har været vidt forskellig fra de Planter, vi kender nu, idet den saa godt som udelukkende har bestaaet af blomsterløse Planter, navnlig træagtige Sporeplanter som Bregner, Padderokker, Ulvefod og lignende. Geologerne har paavist talrige nu uddøde Arter, blandt hvilke kan nævnes:

Kalamiter, som havde hule Stammer, der kunde blive indtil 12 m høje (se Fig. 13).

Træagtige Bregner, som var beslægtede med Nutidens. Fig. 14 viser et Aftryk af et Bregneblad

for Kullenes Dannelse ligger Millioner af Aar tilbage, saaledes som det fremgaar af Tabel 1 Side 358 over den geologiske Inddeling af Hovedafsnit og Perioder i Jordens Udviklingshistorie. I denne Oversigt er den ældste Periode anført først og de efterfølgende Perioder i Rækkefølge, medens Skemaet slutter med den yngste Periode, Kvartærtiden, i hvis sidste Afsnit Mennesket dukker op. De i Tabel 1 angivne geologiske Perioders Længde er billedligt fremstillet ved det geologiske Ur (se Fig. 18), som er udarbejdet af Dr. phil. H. Thamdrup, Naturhistorisk Museum, Aarhus. Kultidens Planteverden har været vidt forskellig fra de Planter, vi kender nu, idet den saa godt som udelukkende har bestaaet af blomsterløse Planter, navnlig træagtige Sporeplanter som Bregner, Padderokker, Ulvefod og lignende. Geologerne har paavist talrige nu uddøde Arter, blandt hvilke kan nævnes:

FIG. 14. AFTRYK AF BREGNEBLAD
Gengivet efter K. A. Jurasky: Kohle

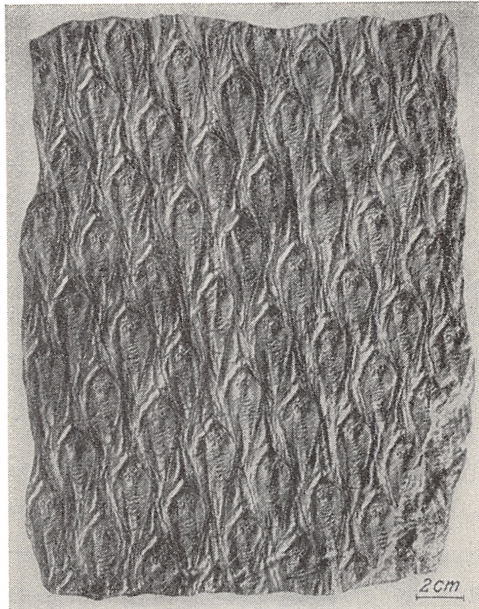

FIG. 15. STAMMESTYKKE AF SKÆLTRÆ
Gengivet efter K. A. Jurasky: Kohle

hidrørende fra et Kullag. – Skæltræer og Segltræer, som kunde opnaa en Tykkelse af ca. 2 m og en Højde af indtil 30 m. Disse Træer, som har vokset i Sumpe, altsaa i blød Bund, har haft kraftige indtil 20 m lange Rødder.

I Fig. 15 er afbildet et Stykke af en Stamme af et Skæltræ og i Fig. 16 et Maleri, der viser, hvorledes en Skov i Stenkulstiden har set ud.

De Kul, der hidrører fra Tertiærtiden, er fortrinsvis Brunkul. Planteaftryk og Planterester i Kul-

lagene viser, at Tertiærtidens Planteliv har bestaaet af Arter, som ikke har afveget væsentligt fra Nutidens; da Omdannelsesprocessen

FIG. 16. SKOVMOSE FRA STENKULSTIDEN
Gengivet efter K. A. Jurasky: Kohle

i Brunkulslag ikke er saa vidt fremskredet, som i Stenkulslag, er Planteresterne bedre bevarede, hvilket eksempelvis ses af Fig. 17, som viser en Stub af en Sumpcypres paa Roden, staaende i Trolldhede Brunkulsleje Sydvest for Herning.

Da de vigtigste Kulforekomster i Europa er opstaaet inden for samme geologiske Periode, tænkte man sig oprindeligt, at alle Kuldannelsers Tilblivelse kunde henføres til denne Periode, som derfor fik Navnet: Karbontiden (Kultiden); senere Undersøgelser har dog vist, at denne Formodning ikke har kunnet holde, men at der er dannet Kul i næsten alle Perioder af Jordens Udviklingshistorie, saaledes som det fremgaar af Tabel 1 Side 358. Men under alle Omstændigheder er Kullenes Dannelse paabegyndt for Millioner af Aar siden. Brunkullene er saaledes opstaaet for ca. 50 Millioner Aar siden, medens de Stenkul, som almindeligvis anvendes her i Landet, d. v. s. engel-

FIG. 17. STUB AF CYPRES PAA RODEN TROLDHEDENS BRUNKULSLEJE

Gengivet efter Alfr. Rosenkrantz: Kortfattet Oversigt over Danmarks Geologi

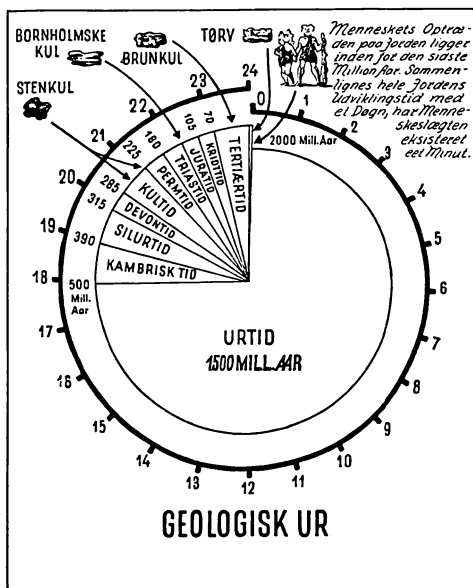

FIG. 18. GEOLOGISK UR
Udarbejdet af Dr. phil. H. Thamdrup, Aarhus

TABEL 1

Den geologiske Inddeling af Hovedafsnit og Perioder i Jordens Udviklingshistorie.

<i>Hovedafsnitenes Benævnelse</i>	<i>Periodernes Benævnelse og formodede Længde</i>	<i>Karakteristiske Dyr</i>	<i>Karakteristiske Planter</i>	<i>Kuldannelser</i>
Urtiden (Den arkæiske Tidsalder)	1500 Mill. Aar	Uden Spor af Dyreliv De første Spor af Dyreliv	Uden Spor af Planteliv De første Spor af Planteliv	
Palæozoiske Tidsalder	Kambrium 110 Mill. Aar	Kun hvirvelløse Dyr	Alger, Svampe og lignende lavere-staaende Planter	Spor af Kul
	Silur 75 Mill. Aar	Hvirvelløse Dyr og de første Fisk (Bruskfisk)		Grafit
	Devon 30 Mill. Aar	Hvirvelløse Dyr. Fisk (Bruskfisk)	Sporeplanter saasom: Bregner, Padderokker, Mos og Ulvefod etc.	Ældste Stenkul. Findes paa Bjørneøen (Spitsbergen)
	Karbon (Kul) 60 Mill. Aar	De første Padder	Træagtige Sporeplanter: Bregner, Padderokker, Ulvefod etc.	Fortrinsvis Tiden for Kuldannelser i Europa og Nordamerika
	Perm 45 Mill. Aar	De første Krybdyr		Stenkulsdannelser i Østasien og paa de sydlige Kontinenter
Mesozoiske Tidsalder	Trias 40 Mill. Aar	Padder. De første Pattedyr	Træagtige Sporeplanter uddør Nøgenfræede Planter (Naaletræer, Ginkgo, Cykadeer)	Stenkulsdannelser i Virginien
	Jura 35 Mill. Aar	De første Benfisk. De første Fugle. Store Øgler. Pattedyr		Stenkulsdannelser i Ungarn, Rumænien og Østasien
	Kridt 35 Mill. Aar	Fugle med Tænder		Store Stenkulsdannelser i Nord- og Sydamerika
Kænozoiske Tidsalder	Tertiær 70 Mill. Aar	Insekterne og Fiskene udvikler sig. Disse Perioders Dyreliv er navnlig præget af Fugle og Pattedyr. I Kvartærtiden forekommer Mennesker	Dækfræede, blomstrende Planter med Løv udvikles, medens de nøgenfræede Planter træder i Baggrunden	Brunkulsdannelser over hele Jorden
	Kvartær 1 Mill. Aar			Tørvedannelser

Kuldannelsernes Forekomst og Dyr- og Planteliv gengivet efter: *K. A. Jurashy: Kohle, Julius Springers Forlag. Berlin. 1940.* Periodernes Længde angivet efter Konference med „Danmarks geologiske Undersøgelser“.

ske, skotske, westfahlske og polske Kul, er dannet i Kulperioden, d.v. s. for ca. 250 Millioner Aar siden. Det skal dog bemærkes, at i Kultiden og Tertiærtiden er der - efter det Kendskab vi i Dag har dertil - dannet Kullag i større Omfang end i alle andre Perioder.

Ejendommeligt er det at tænke paa, at der saa mange Aar tilbage i Tiden i Jordens Skød er hengemt Energikilder, som har ligget parat til at blive anvendt af Menneskene. 250 Mill. Aar er et saa stort Spand af Tid, at man har vanskeligt ved helt at fatte eller vurdere denne Længde af Tid, da vi almindeligvis kun er vant til at regne med højst nogle faa Gange Hundrede Aar. Forholdet mellem 250 Mill. og 100 Aar er som 100 Aar i Forhold til 21 Minutter.

Nedenfor citeres nogle Linier af Digteren Hans Hartvig Seedorff Pedersens pompøse Digt: „Mødet med Jorden“, i hvilket Digteren i faa Linier har skitseret et Billede af Kultiden og Menneskets første Tilsynekomst paa Jorden - den Skabning, som Millioner Aar senere skulde finde og udnytte de hengemte Energikilder:

Skovene sank . . .

Skæltræets grenede Lampe,

Bregnerens Vifter og Palmernes klaprende Løv
fyldte de Sumpe og Kløfter, hvor Øglernes Kampe
laa som en Krusning i Tidens forstenede Støv.

Men imod Solen, der gyldned de blaa Horisonter,
banede Manden paa labbende Poter sin Sti, -
knugende Haanden om Flinten, naar graa Mastodonter
drog ham som vældige, vandrende Bjærge forbi.

Stenen fik Sjæl!

Lystrede dog - som i Lænker -

Sigtet, der brændte under det laveste Bryn.

Manden var blevet til Tænker.

Tanken til Lyn.

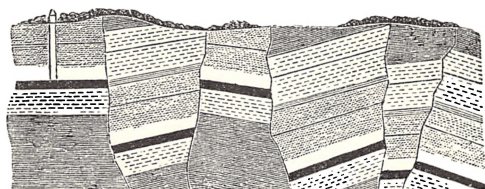

FIG. 19. LODRET SNIT GENNEM
STENKULSFØRENDE JORDLAG MED SPRING
Gengivet efter N. V. Ussings: Kortfattet Lærebog
i den almindelige Geologi

Men tilbage til Prosaen. - Of-
test er der ikke aflejret et enkelt
Kullag, men flere Lag indbyrdes
adskilt af Lag af Kalksten, Sand-
sten, Lerskifer o. s. v. Disse Lag
har maaske i Kultiden været af-
lejret nogenlunde jævnt, men er

i mange Tilfælde blevet foldede eller har skiftet Hældning, ligesom
det ogsaa kan forekomme, at Dele af et Lag kan være forskudt i For-
hold til andre Dele af det oprindelig samme Lag, alt paa Grund af
Bevægelser eller Forskydninger i Jordskorpen. Fig. 19 viser skema-
tisk et Eksempel herpaa.

Paa Grund af den Maade, hvorpaa Kullene - saavel Stenkul som
Brunkul - er dannet, forekommer de i Lag, hvis Tykkelse som Regel
varierer imellem 0,5 og 5 m, men de kan dog forekomme i en Tykkelse
af ganske faa cm og naa en Tykkelse af ca. 100 m.

Som ovenfor nævnt er Kullenes Omdannelsesproces begyndt paa
Bunden af en Sø eller en Mose, men i Tidens Løb er Lagene blevet
udsat for et større eller mindre Tryk af de overlejlrede Jordlag eller
Bjergarter af forskellig Art, hvilket har hidført en Temperaturstigning,
der har virket fremmede paa Omdannelsesprocessen.

Alt efter Kullagenes Alder og de Paavirkninger (formentlig navn-
lig Tryk og Temperatur), de har været udsat for, faar Kullene forskel-
lige Egenskaber, hvilket skal forklares ganske kort.

Alt fast Brændsel bestaar af brændbare Stoffer, Vand og Aske,
det sidste hidrørende fra de Jordlag, hvorimellem Brændslet i sin
Tid har været aflejret samt fra oprindeligt Mineralindhold i Plan-
terne. De brændbare Stoffer indeholder Kul og saakaldte „flygtige
Stoffer“, hvilke sidste er Forbindelser af Kulstof, Ilt og Brint, som

ved kortvarig Opvarmning af Brændslet undviger - populært sagt - i Form af Gasarter, der brænder. Flammerne, man ser i et Fyr, er Gasarterne, der brænder. Et Brændsel, som indeholder mange „flygtige Stoffer“ er meget flammende i Modsætning til et Brændsel, som kun indeholder faa „flygtige Stoffer“. Træ brænder saaledes med en kraftig Udvikling af Flammer, medens Antracit (som hidrører fra nogle af de ældste Kulformationer) brænder med ganske korte Flammer. Iøvrigt henvises til nedenstaaende Tabel 2, hvori er opført forskellige Brændselsarter, blandt hvilke Tørv er yngst, Brunkul næst-yngst, medens Stenkul gennemgaaende er ældre, og Grafit hører til de ældste Formationer.

TABEL 2

I tør og askefri Tilstand indeholder:

	% rent Kulstof	% flygtige Stoffer
Træ (Brænde)	omkring 50 %	ca. 70—80 %
Tørv	ca. 50—60 %	- 60—70 %
Brunkul	- 65—75 %	- 50—60 %
Fede Kul	- 75—85 %	- 25—50 %
Magre Kul	- 85—93 %	- 10—25 %
Antracit	- 93—96 %	- 5—10 %
Grafit	- 100 %	omtrent 0 %

Naar man ved at lægge Tallene i de to Kolonner sammen kommer til et Tal, der er større end 100, skyldes det, at en Del af Kulstoffet, som er angivet i den første Kolonne, ogsaa forekommer som en Bestanddel af de „flygtige Stoffer“.

De i Tabel 3 angivne Tal er udarbejdet til The World Power Conference, som afholdtes i Washington i 1936; det fremgaar heraf, at Stenkul forekommer i alle Verdensdele, men sandsynligvis ganske særlig i Nordamerika og Asien, specielt i Kina.

Tabel 3 og 4 er gengivet efter Civilingeniør Elis Göth: „Gas, Kol och Koks“.

TABEL 3

Kulføremster i Milliarder Tons

	Stenkul		Brunkul	
	Undersøgte Føremster	Sandsynlige Føremster	Undersøgte Føremster	Sandsynlige Føremster
Nordamerika.....	30,0	2.283,0	391,0	1.441,0
Sydamerika.....	2,0	1,0	—	—
Afrika.....	9,0	207,0	—	—
Australien.....	21,0	139,0	11,0	—
Asien.....	11,0	10.155,0	—	1,0
Europa.....	544,0	1.615,0	60,0	280,0
Sum...	617,0	14.400,0	462,0	1.722,0

Hvad angaar Europa, fordeler Kulmængderne sig som angivet i

TABEL 4

Kulføremster i Europa i Milliarder Tons

	Stenkul		Brunkul	
	Undersøgte Føremster	Sandsynlige Føremster	Undersøgte Føremster	Sandsynlige Føremster
Rusland.....	295,9	998,0	12,9	202,0
England.....	132,4	174,7	—	—
Tyskland.....	80,5	279,5	28,8	56,8
Polen.....	15,0	91,0	—	5,5
Tjekoslovakiet.....	6,5	25,0	12,5	—
Frankrig.....	6,0	17,0	1,6	1,6
Belgien.....	—	11,0	—	—

I samtlige Verdensdele er der i 1938 saaledes brudt ca. 1,2 Milliarder Tons.

Af Tabellerne 3 og 5 fremgaar det, at der, hvis Brydningen ikke

TABEL 5

Brydning af Kul i 1938 i Millioner Tons i de større Kullande
Gengivet efter Finanstidende for 6. Januar 1943, Side 265

Europa	703,9
heraf England og U. S. S. R.	364,8
Amerika	366,1
heraf U. S. A.	352,3
Asien	122,9
heraf Japan og Manchuriet	65
Afrika	20,2
Australien	12,8

overstiger det nuværende Omfang, vil være Kul nok i nogle Tusinde Aar frem i Tiden, om end det maa forudses, at der før eller senere maa træffes Foranstaltninger til Økonomisering med disse Energikilder.

I Danmark forekommer kun en meget ringe Mængde Kul, bornholmske Kul, som det normalt ikke kan betale sig at bryde, hvorimod man under den forhaandenværende vanskelige Brændselssituation udnytter denne Kulforekomst.

Brunkul forekommer i beskedent Omfang. Ifølge Danmarks geologiske Undersøgelser kendte man i 1939-40 Brunkulsforekomster med en samlet Kapacitet af 5 Millioner Tons, og senere har man fundet Lejer med et Indhold af ca. 2 Millioner Tons, men det er muligt, at der kan findes endnu mere. Naar denne Krig er sluttet, vil formentlig Størsteparten af disse Brunkul være brudt. En Del af Brunkullene anvendes (ogsaa før denne Krig) til Fremstilling af Brunkulsbriketter.

Den vigtigste Brændselsforekomst i Danmark er uden Tvivl Tørvene. Det danske Hedeselskab har i Aarene kort inden den nuværende Krig foretaget en Optælling af den forhaandenværende Mængde af Raatørv i de danske Moser. Efter Tørvenes Konsistens er Moserne delt i fire Klasser som følger:

- I Moser, der paa Grund af for stort Askeindhold eller andre Aarsager ikke kan eller bør bruges til Fremstilling af Brændtørv.
- II Moser, der vel indeholder brugelig Brændtørv, men hvor Dybden er saa ringe (ikke over 1,0 m), eller Moserne allerede er afdrejet saa stærkt, at de nu kun har Interesse for Fremstilling af Tørv til den paagældende Egns Beboere.
- III Moser, der kan udnyttes til Tørvefremstilling i større Stil.
- IV Moser, hvor Tørvemassen er af en saa let Kvalitet, at den ikke med Fordel, med de hidtil kendte Metoder, kan udnyttes til Fremstilling af Brændtørv.

Optællingen har givet følgende Resultat vedrørende Mosearealer paa mindst 5 ha:

Klasse I	83	Millioner Tons Raatørv.			
„ II	73	„	„	„	
„ III	53	„	„	„	
„ IV	31	„	„	„	

Produktion af Tørv har i Aarene 1916-42 varieret, som angivet i hosstaaende Fig. 20, som er gengivet efter Hedeselskabets Tidsskrift Nr. 15, 1942, hvor Produktionen er angivet i Stykker Tørv; 1 Ton Tørv er regnet lig 2500 Stk.

Endelig leverer de danske Skove en Del Brændsel. Skovenes samlede Vedproduktion androg i 1933 1.582.000 m³, hvoraf 920.000 m³ anvendtes til Brænde, hvortil kom 125.000 m³ Affaldsbrænde fra Savværkerne.

I Aarene mellem de to Verdenskrige producerede Danmark selv ca. 10 % af sit aarlige Brændselsforbrug under Hensyntagen til de enkelte Brændselsarters effektive Brændværdi, jfr. iøvrigt Tabellerne 6 og 7.

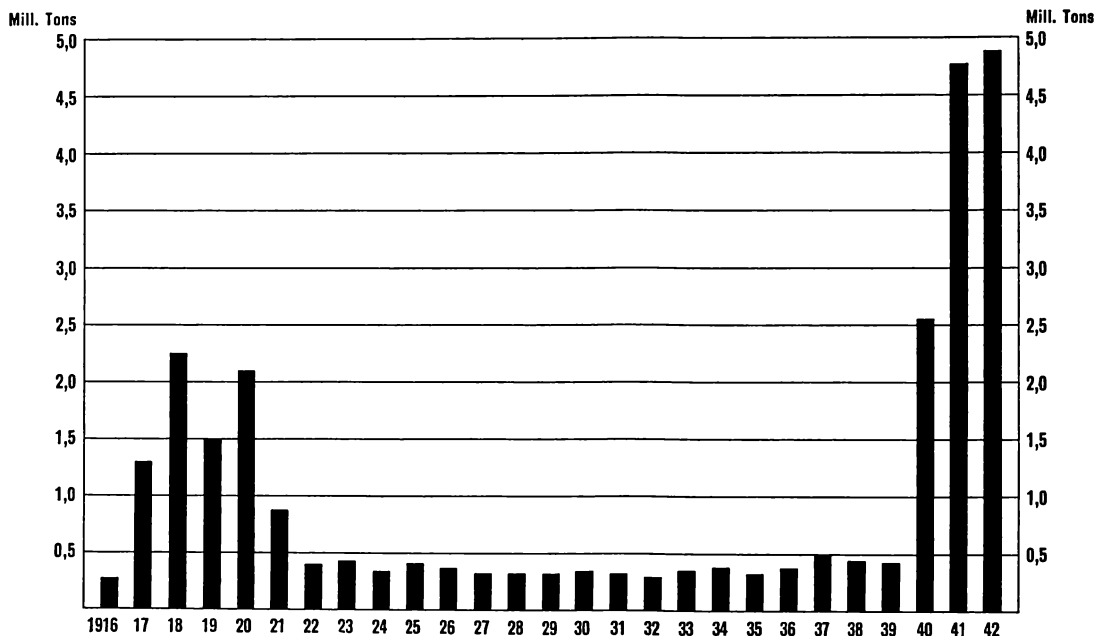

FIG. 20. TØRVEPRODUKTIONEN I DANMARK 1916-42
Gengivet efter „Det danske Hedeselskabs Tidsskrift“

Vi vender tilbage til Beretningen om Kullene.

Nogle Kulfelter forekommer saaledes, at Kullene kan brydes direkte fra Jordens Overflade, medens man, naar det drejer sig om dybtliggende Kullejer maa udføre Minegange dybt under Jordens Overflade. Dette kræver Udførelsen af omfattende Arbejder med Etablering af Skakt, Minegange o. s. v., hvilket binder store Kapitaler, inden Brydningen kan paabegyndes. Det er en Teknik for sig, som det vil føre for vidt at beskrive i Detailler her, hvorimod Billederne Fig. 21-25 illustrerer, hvorledes Kulbrydningen foregaar.

Naar Stenkullene kommer op til Jordens Overflade, skal de sorteres. En grovere Frasortering af Sten og Skiferstykker foregaar almindeligvis under Brydningen, hvorimod den egentlige Frasortering og Rensningen af Kullene foretages, naar de er kommet op af Minen. Frasorteringen kan ganske enkelt foregaa ved en Haandsortering paa

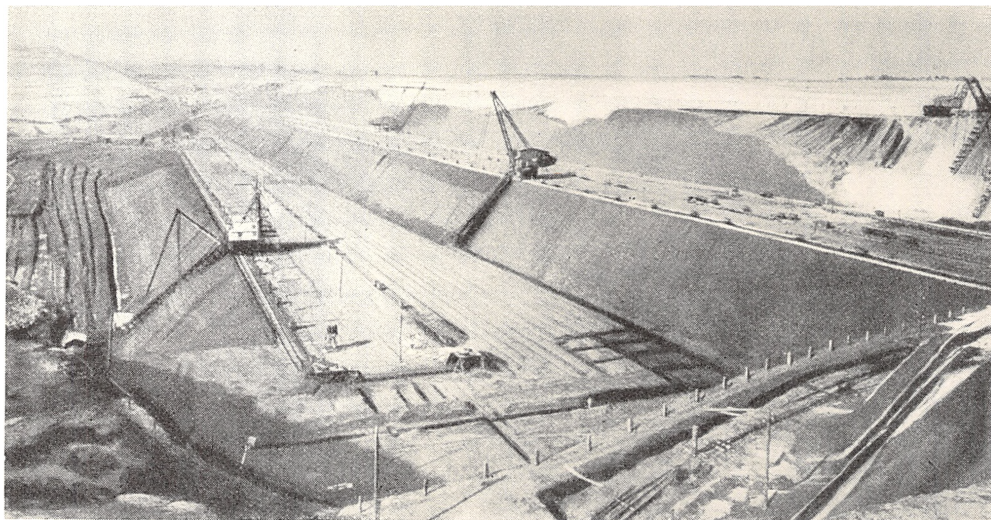

FIG. 21. BRYDNING AF BRUNKUL
Gengivet efter Hans Hartmann: Weltmacht Kohle

løbende Transportbaand. I vore Dage foretages denne Sortering dog som Regel maskinelt. Dette kan ske enten ved „tør Sortering“ eller „vaad Sortering“. Det vil næppe være af Interesse for Læserne af dette Skrift at blive præsenteret for en Række Tegninger og Beskrivelser af indviklede maskinelle Anlæg, og det maa derfor være tilstrækkeligt at oplyse, at denne Sortering som Regel er baseret paa, at de Sten og Skifer, man vil sortere fra, har en større Vægtfylde end Kullene.

Næst efter Kul er under normale Forhold Koks det mest anvendte faste Brændsel. Koks (Cinders) fremstilles som bekendt paa Gasværker eller Koksværker, hvor der udvikles Gas af Kullene (de „flygtige Stoffer“!), og endvidere udvindes Koks (Cinders) samt forskellige Biprodukter. Ogsaa før Krigen anvendtes foruden Kul og Koks endvidere Brænde, Tørv samt Briketter af Tørv og Brunkul her i Landet, som det fremgaar af Tabellerne 6 og 7.

Enhver, som vil handle med Kul og Brændsel i det hele taget, bør have et indgaaende Kendskab til de forskellige Kulsorters Kvalitet

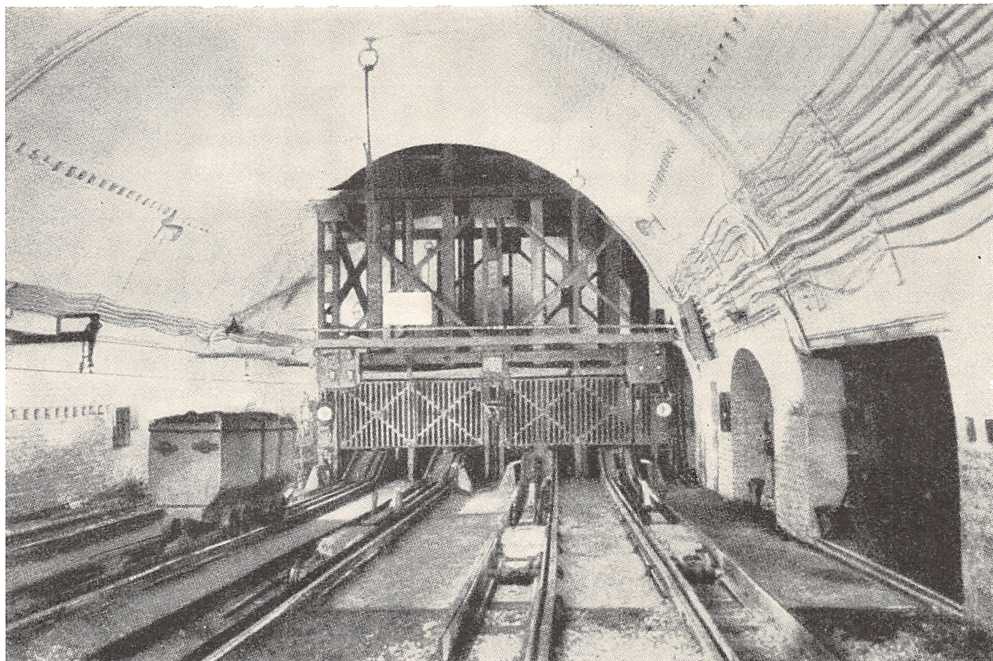

FIG. 22. FRA EN STENKULSMINE
Gengivet efter Hans Hartmann: Weltmacht Kohle

og Egenskaber, som kan være vidt forskellige. I det følgende skal kort redegøres for de vigtigste Forhold, hvorefter man klassificerer Kul.

1. *Brændslets Brændværdi.* - En meget vigtig Ting er Kullenes Brændværdi, hvorved man forstaaer den Varmemængde i Kilogramkalorier, som 1 kg Brændsel udvikler ved fuldstændig Forbrænding. Brændværdien for Stenkul ligger almindeligvis mellem 6000 og 7000 Kalorier pr. kg, men kan for særlige Kulsorter, f. Eks. Antracit, stige til 8000 Kalorier pr. kg. Brændværdien bestemmes ved til et Laboratorium at indsende en Prøve af det Parti Kul, man vil have undersøgt. Den indsendte Prøve knuses og blandes i Laboratoriet, og af det pulveriserede Brændsel udtages efter visse Regler en lille Brændselsprøve, hvoraf Brændværdien bestemmes. Denne Prøve rummes i en lille Digel omtrent af Størrelse som et Fingerbøl.

TABEL 6

Beregnet Fordeling af Danmarks aarlige Brændselsforbrug 1937-38.

	Jernbaner, Statsskibe og Handels- skibe		Gasværker		Elektricitets- værker		Industri, Haandværk, Landbrug og Gartnerier		Opvarmning og Husholdning	
	1000 t	Omregn. efter Brænd- værdi til 1000 t Kul	1000 t	Omregn. efter Brænd- værdi til 1000 t Kul	1000 t	Omregn. efter Brænd- værdi til 1000 t Kul	1000 t	Omregn. efter Brænd- værdi til 1000 t Kul	1000 t	Omregn. efter Brænd- værdi til 1000 t Kul
Brændselolie	100	162	—	—	65	105	161	260	12	20
Kul	690	690	655	655*)	450	450	1525	1525	718	718
Koks/Cinders	—	—	—	—	—	—	215	226	1630	1712
Importerede Brunkuls- briketter . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	140	98
Danske Brun- kuls- og Tør- vebriketter .	—	—	—	—	—	—	—	—	34	24
Tørv til Salg.	—	—	—	—	—	—	—	—	455	264
Brænde	—	—	—	—	—	—	90	54	450	270
Ialt		852		655		555		2065		3106

*) Heraf produceres 310.000 Tons Koks paa danske Værker.

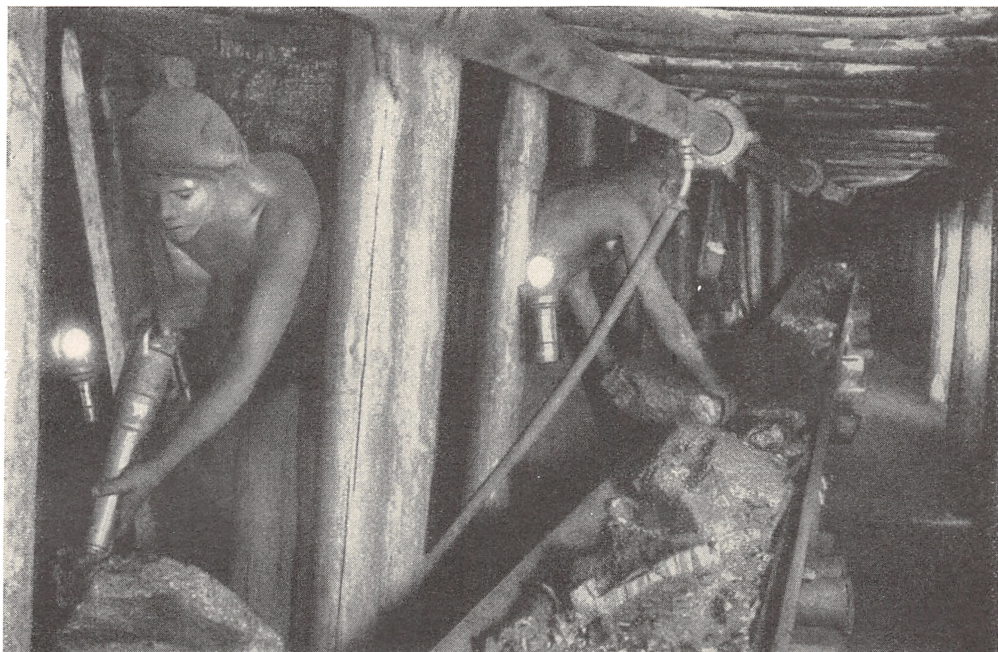
TABEL 7

Danmarks Import og Egenproduktion af Brændsel 1937-38 omregnet til 1000 Tons Kul.

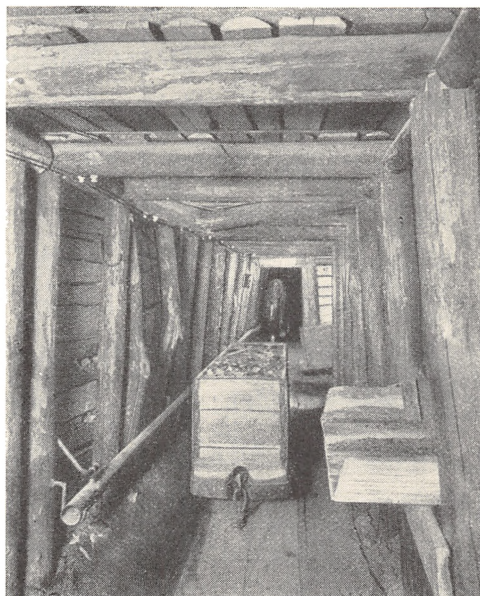
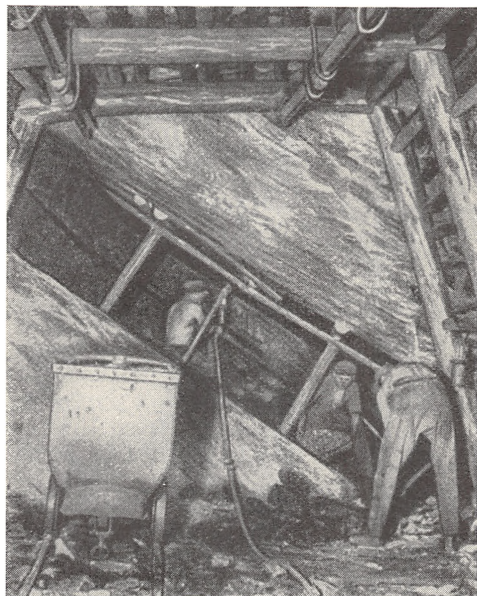
	Ialt	Fra diverse Lande	Fra England	Fra Tyskland og Polen	Egen Produktion
Brændselolie	547	547	—	—	—
Kul*)	4038	—	3190	848	—
Koks og Cinders	1628	—	1109	521	—
Briketter	122	—	—	98	24
Tørv til Salg	264	—	—	—	264
Brænde	324	—	—	—	324
Ialt	6923	547	4299	1467	612
Fordeling i %	—	7,9	62,2	21,1	8,8

*) Af den importerede Kulmængde blev ca. 655.000 Tons anvendt til Fremstilling af 310.000 Tons Gasværkskoks; denne Post er ikke medregnet under Koksforbruget.

FIG. 23. FRA EN STENKULSMINE
Gengivet efter K. A. Jurasky: Kohle

FIG. 24 OG 25. FRA EN STENKULSMINE
Gengivet efter Hans Hartmann: Weltmacht Kohle

Man vil heraf forstaa, at det er af største Vigtighed, at den Brændselsprøve, der udtages af et Parti og indsendes til et Laboratorium, er udtaget saaledes, at den virkelig repræsenterer Middelværdien af hele Partiets Brændværdi, idet Brændværdien af de enkelte Dele af et Parti kan variere meget.

2. *Brændslets kemiske Sammensætning* spiller en stor Rolle for dets Anvendelighed til forskellige Formaal. Tabel 2 giver i store Træk et Billede af, hvorledes Indholdet af flygtige Stoffer varierer, og en saadan Variation af Brændslets kemiske Sammensætning er - forsaavidt angaar Stenkul - afgørende for, om Kul er bagende eller ikke, magre eller fede o. s. v. og alt efter Kullenes forskellige Egenskaber, er de særligt egnede til Gaskul, Smedekul, Højtrykskedler, Centralvarmeanlæg o. s. v.
3. *Brændslets Vandindhold*. - Det er almindeligvis bedst at fyre med tørt Brændsel; formodentlig har de fleste Læsere i disse Krigsaar erfaret, hvilke Ulemper Fyring med vaadt Brændsel kan medføre.
4. *Brændslets Askeindhold* hidhører fra de Jord- og Bjergarter, hvori Brændslet i sin Tid har været aflejret. Jo større Askeindholdet er, desto mindre bliver Brændværdien. Megen Aske i Brændslet medfører iøvigt rent praktiske Ulemper under Fyringen, idet Risten skal renses desto hyppigere, jo mere Aske Brændslet indeholder.
5. *Brændslets Sortering*. - Inden Kul, Koks (Cinders) leveres fra Mine henholdsvis Gasværk eller Brændselsleverandør til Forbruger, passerer Brændslet over en saakaldt Harpe, hvorved Brændslet sorteres i forskellige Bunker efter Størrelse. Desværre foreligger der ikke udarbejdet Standards, hverken for Størrelsesforhold af de enkelte Sorteringer eller for Benævnelsen af de enkelte Sorteringer. I store Træk kan man dog inddele Kul og Koks (Cinders) i de i Tabel 8 anførte Sorteringer.

TABEL 8

Singles	ca. 15—25 mm
Smaakul	” 0—40 ”
Nøddekul	” 40—70 ”
Cubes*)	” 70—100 ”
Dampkul	over 100 mm
Knuste Cinders, Størrelse	ca. 20—40 mm
Smaa, hele Cinders ”	” 40—60 ”
Store, hele Cinders ”	” 60—90 ”
Nøddekoks ”	” 10—25 ”
Knuste Koks ”	” 25—50 ”
Hele Koks ”	..... over 50 mm

*) Kan ogsaa benævnes Cobbles, eller paa tysk: Würfel.

6. Endelig spiller Brændslets Haardhed og Rumvægt en Rolle, der maa tages Hensyn til baade ved Indkøb af Brændsel og Fyring dermed.

Omstaaende Tabel 9, som er gengivet efter en af Teknologisk Institut udarbejdet Tabel, giver Mulighed for paa simpel Maade at omregne fra et Brændsel til et andet, idet det bemærkes, at de i Tabellen angivne Brændværdier for de forskellige Brændselsarter naturligvis maa være Middelværdier.

Efter at der nu er givet en kortfattet Oversigt over, hvorledes Kul er opstaaet, Kullenes Forekomst, Brydning og Behandling samt nogle faa Oplysninger om Kullenes Egenskaber, skal denne Redegørelse slutte med en lille Oversigt over Kullenes Anvendelse.

Kullene anvendes til Drift af vore Samfærdselsmidler: Jernbaner, Skibe, Sporvogne m. m., disse Samfærdselsmidler, som er af afgørende Betydning ikke alene i Produktionens og Materialismens Tjeneste, men ogsaa i kulturel Henseende, idet der herigennem er skabt en Mulighed, som ikke var kendt tidligere, til at besøge andre Egne og Lande, hvilket giver en videre Horisont, og Lejlighed til paa mang-

TABEL 9. OMSÆTNINGSTABEL FO

Revider

		Forudsætninger:			Koks (Cinders) 45 kg pr. hl		Kul 75 kg pr. hl		Tørv med		
		Fyring i Magasinkedler	Effektiv Brænd- værdi i Kalorier pr. kg		Heraf udnyttet i Fyr- stedet	Rummaal	Vægt	Rummaal	Vægt	under 27,5 %	27,5 % 32,5 %
1	Koks (Cinders) 45 kg pr. hl..	6500	70 %	1 hl erstatt. af	—	45 kg	0,65 hl	49 kg	90 kg	98 k	
2	" " " " " "	—	—	1 t " "	22,2 hl	—	14,4 "	1080 "	2,00 t	2,17	
3	Kul 75 kg pr. hl	6000	70 %	1 hl erstatt. af	1,54 hl	69 kg	—	75 kg	138 kg	150 l	
4	" " " " " "	—	—	1 t " "	20,5 "	925 "	13,3 hl	—	1,84 t	2,00	
Tørv med et Indhold af Vand + Aske paa											
5	under 27,5 % (gns. 25 %)	3800	60 %	1 t erstattes af	11,2 hl	0,50 t	7,3 hl	0,54 t	—	—	
6	27,5 %-32,5 % (" 30 %)	3500	60 "		10,3 "	0,46 "	6,7 "	0,50 "	—	—	
7	32,5 %-37,5 % (" 35 %)	3200	58 "		9,1 "	0,41 "	5,9 "	0,44 "	—	—	
8	37,5 %-42,5 % (" 40 %)	3000	56 "		8,2 "	0,37 "	5,3 "	0,40 "	—	—	
9	42,5 %-47,5 % (" 45 %)	2700	55 "		7,3 "	0,33 "	4,7 "	0,35 "	—	—	
10	47,5 %-52,5 % (" 50 %)	2400	55 "		6,5 "	0,29 "	4,2 "	0,31 "	—	—	
Brunkul med et Indhold af Vand + Aske paa											
11	45 %	3100	55 %	1 t erstattes af	8,3 hl	0,37 t	5,4 hl	0,40 t	0,75 t	0,81	
12	50 %	2800	55 "		7,5 "	0,34 "	4,9 "	0,37 "	0,68 "	0,73	
13	55 %	2500	50 "		6,1 "	0,28 "	4,0 "	0,30 "	0,55 "	0,60	
14	Tørvebriketter 15 % V. + Aske	4400	65 %	100 kg erstattes af	1,4 hl	63 kg	0,9 hl	68 kg	125 kg	136 k	
15	Tørvebriketter 30 % V. + Aske	3500	65 "		1,1 "	50 "	0,7 "	54 "	100 "	108 :	
16	Brunkuls " 30 % V. + Aske	4200	65 "		1,3 "	60 "	0,9 "	65 "	120 "	130 :	
Bøgebrænde kløvet (Industriklov), Vægt 475 kg pr. rm, Vandindhold 20 %											
17	Bøgebrænde kløvet (Industriklov), Vægt 475 kg pr. rm, Vandindhold 20 %	3400	60 %	1 rm erstattes af	4,7 hl	0,21 t	3,1 hl	0,23 t	425 kg	460 k	
18	Bøgebrænde rundt (Fagot, Knip- pel), Vægt 400 kg pr. rm, Vandind- hold 30 %	2900	60 "		3,4 "	0,15 "	2,2 "	0,17 "	305 "	330 ,	
Fyr- og Granbrænde kløvet, Vægt 375 kg pr. rm, Vandindhold 20 %											
19	Fyr- og Granbrænde kløvet, Vægt 375 kg pr. rm, Vand- indhold 20 %	3500	60 %	1 rm erstattes af	3,9 hl	0,17 t	2,5 hl	0,19 t	345 kg	375 k	
20	Fyr- og Granbrænde runt, Vægt 375 kg pr. rm, Vand- indhold 30 %	3000	60 "		3,3 "	0,15 "	2,1 "	0,16 "	295 "	320 ,	

Forkortelser: t = ton = 1000 kg, hl = Hektoliter, rm = Rummeter.

Brugsanvisning: Tabellen læses vandret.

Eksempler:

- 1) Et aarligt Brændselsforbrug paa 40 Tons Kul skal omregnes til Tørv. Af Tabellens Linie 4 ses Omsætningstallene for 1 Ton Kul; har de paagældende Tørv et Indhold af Vand og Aske paa 41 % (Kolonne 8: 37,5 %—42,5 %), faas Resultatet af $40 \times 2,50 = 100$ Tons Tørv.
- 2) Man har Tilbud paa et Parti Brænde paa 35 Rummeter Bøgeknippel; hvor mange Hektoliter Koks (Cinders) kan Partiet erstatte? Af Tabellens Linie 18 ses, at 1 rm af det nævnte Brænde svarer til 3,4 hl Koks (Cinders) (Kolonne 1). Partiet kan altsaa erstatte $35 \times 3,4 = 119$ hl Koks (Cinders).

Tabellen er udarbejdet af Teknologisk Instituts Varmetekniske Afdeling som et Hjælpemiddel Indkøb af Brændsel. Udregningen er sket paa Grundlag af de anførte effektiv

ORSKELLIGE BRÆNDSLSARTER

ovember 1942

Indhold af Vand + Aske paa				Brunkul med et Indhold af Vand + Aske paa			Tørvebriketter	Tørvebriketter	Brunkulsbriketter	Bøgebrænde		Fyr- og Granbrænde	
1,5 %—17,5 %	37,5 %—42,5 %	42,5 %—47,5 %	47,5 %—52,5 %	45 %	50 %	55 %	15 % V. + A.	30 % V. + A.	30 % V. + A.	kløvet Vandindh. 20 %	rundt Vandindh. 30 %	kløvet Vandindh. 20 %	rundt Vandindh. 30 %
7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
10 kg ,45 t	122 kg 2,70 t	138 kg 3,06 t	155 kg 3,45 t	120 kg 2,68 t	133 kg 2,96 t	164 kg 3,64 t	72 kg 1,59 t	90 kg 2,00 t	75 kg 1,67 t	0,21 rm 4,7 "	0,29 rm 6,5 "	0,26 rm 5,8 "	0,30 rm 6,7 "
70 kg ,26 t	188 kg 2,50 t	212 kg 2,83 t	239 kg 3,18 t	185 kg 2,47 t	204 kg 2,73 t	252 kg 3,36 t	110 kg 1,47 t	139 kg 1,85 t	115 kg 1,54 t	0,33 rm 4,3 "	0,45 rm 6,0 "	0,40 rm 5,3 "	0,47 rm 6,2 "
—	—	—	—	1,34 t	1,48 t	1,83 t	800 kg	1000 kg	835 kg	2,4 rm	3,3 rm	2,9 rm	3,4 rm
—	—	—	—	1,23 "	1,36 "	1,68 "	735 "	925 "	770 "	2,2 "	3,0 "	2,7 "	3,1 "
—	—	—	—	1,09 "	1,20 "	1,48 "	650 "	820 "	680 "	1,9 "	2,7 "	2,4 "	2,7 "
—	—	—	—	0,99 "	1,09 "	1,35 "	590 "	740 "	615 "	1,7 "	2,4 "	2,1 "	2,5 "
—	—	—	—	0,87 "	0,96 "	1,19 "	520 "	655 "	545 "	1,5 "	2,1 "	1,9 "	2,2 "
—	—	—	—	0,78 "	0,86 "	1,06 "	460 "	580 "	485 "	1,4 "	1,9 "	1,7 "	2,0 "
,92 t	1,01 t	1,15 t	1,29 t	—	—	—	595 kg	750 kg	623 kg	1,8 rm	2,4 rm	2,2 rm	2,5 rm
,83 "	0,92 "	1,04 "	1,17 "	—	—	—	540 "	680 "	565 "	1,6 "	2,2 "	2,0 "	2,3 "
,67 "	0,74 "	0,84 "	0,95 "	—	—	—	435 "	550 "	458 "	1,3 "	1,8 "	1,6 "	1,8 "
14 kg	170 kg	192 kg	217 kg	168 kg	186 kg	229 kg	—	—	105 kg	0,30 rm	0,41 rm	0,36 rm	0,42 rm
13 "	135 "	153 "	172 "	133 "	148 "	182 "	—	—	83 "	0,23 "	0,33 "	0,29 "	0,34 "
17 "	162 "	184 "	207 "	160 "	177 "	218 "	96 kg	120 kg	—	0,28 "	0,39 "	0,35 "	0,40 "
10 kg	577 kg	652 kg	733 kg	570 kg	630 kg	775 kg	340 kg	427 kg	355 kg	—	1,39 rm	1,23 rm	1,43 rm
15 "	415 "	470 "	527 "	410 "	452 "	556 "	243 "	307 "	255 "	0,72 rm	—	0,88 "	1,03 "
25 kg	470 kg	530 kg	595 kg	463 kg	510 kg	630 kg	275 kg	347 kg	288 kg	0,81 rm	1,13 rm	—	1,17 rm
35 "	400 "	455 "	512 "	396 "	438 "	540 "	235 "	298 "	247 "	0,70 "	0,97 "	0,86 rm	—

Pladsforhold: Til Udregning af Rumfangs- og Pladsbehov kan man benytte sig af følgende Tal:

Tørv fylder fra ca. 2 til 4,5 m³ pr. Ton.

Brunkul og Briketter fylder ca. 1,5 m³ pr. Ton.

Brænde. Rumfanget fremgaar direkte af Tabellen, idet 1 Rummeter fylder 1 m³.

Taget efter Brændværdi kan man regne med, at

et Kvantum Tørv fylder ca. 2—4 Gange saa meget som det tilsvarende Kvantum Koks													
og ca. 4—6 Gange	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	Kul
" " Brunkul " ca. 1,5—2 Gange	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	Koks
og ca. 3—4 Gange	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	Kul
" " Briketter " ca. det samme	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	Koks
og ca. 1,5 Gange	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	Kul
" " Brænde " ca. 2—3 Gange	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	Koks
og ca. 3—4 Gange	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	Kul

er kan benyttes til en orienterende Omregning fra en Brændselsart til en anden f. Eks. ved rændværdier og under Forudsætning af de anførte Nyttevirkninger i Fyrstedet.

foldig Maade at tilvejebringe et Samarbejde iblandt Fagfolk i de forskellige Lande, hvorved der skabes en Vekselvirkning, som har haft stor Betydning i faglig og videnskabelig Henseende, ligesom der i det Hele har været en Mulighed for at etablere en mellemfolkelig Forbindelse, som dog desværre synes at have haft saare ringe Virkning med Hensyn til at skabe Forstaaelse mellem de enkelte Folk - og dermed Fred.

Endvidere anvendes Kul til Elektricitetsværker, hvilket ikke alene har Betydning for Produktionen, men ogsaa i kulturel Henseende: tænk paa hvad Radio direkte og det elektriske Lys indirekte har betydet i saa Henseende. - Kullenes Anvendelse i Gasværkerne er vist fortrinsvis helliget Materialismen - Kødgryderne. Endvidere anvendes Kullene i Produktionens Tjeneste dels til Dampkedler med tilhørende Dampmaskiner, som driver alle de forskellige Bearbejdningsmaskiner, og dels til Smeltning, Glødning, Kogning, Tørring, kort sagt til en Række forskellige Varmeprocesser indenfor forskellige Industrier, og endelig anvendes Kul som Raastof for en Række Produktioner indenfor den kemiske Industri, blandt hvilke ganske kort skal nævnes: Tjære, Benzol, Benzin, Gas, Koks, Medikamenter, Farvestoffer, Sprængstoffer, diverse Kemikalier, Kunstsilke m. v.

Last not least anvendes Brændsel til Opvarmning saavel af alle de Arbejdslokaler, hvori vi udfører vort daglige Arbejde, det være sig Værksteder, Lagre, Butikker, Kontorer o. s. v., som ogsaa i vore Hjem, og Tilvejebringelsen af passende Opvarmningsforhold er af Betydning og en Betingelse for Opretholdelsen af det materielle og kulturelle Niveau, vi er naaet frem til.

Naar man i Litteraturen finder Udtryk som „Kong Kul“ eller „Kullene som Verdens-Magt“, er det saaledes berettigede Udtryk for Kullenes omfattende Betydning for det moderne Samfund.

KOLONIAL

GLIMT AF KOLONIALHANDELEN FØR OG NU

Kolonial . . . hvor giver dette Ord Fantasien Flugt, og hvor kalder det Billeder frem for det indre Øje! Rismarker, hvor tunge, langhornede Okser og gyldenbrune, svedige Mennesker trasker i Vand til Anklerne . . . Kvadratkilometer efter Kvadratkilometer af Kaffe- og Teplantager i Tropernes glødende Sol . . . Palmer, der svajer og suser for Brisen fra det azurblaa Hav, hvor Bølgerne brydes over Korallerevet . . . Floden, som dorsk og tungt henskridende baner sig Vej gennem Urskovens Vildnis, bærende de tungt lastede Fartøjer paa sin Ryg . . . den hvide Opkøber, som paa mange forskellige Tungemaal drøfter Pris- og Leveringsproblemer med en Hærskare af gestikulerende Indfødte . . . det myldrende, larmende Liv i den store Havneby, hvor den yppige Naturs Rigdomme stuves i Lastbaadens store Bug . . . Skibet, som i Dagens brændende Solskin og i den dybsorte Tropenat stævner mod Europa, mod Danmark.

Og herhjemme fra Erindringen om Købmandsbutikken, hvor man kom som Kunde, allerede da man knap kunde naa op til Disken og maatte have Pengene med indpakket hjemmefra . . . Butikken, der fra Loft til Gulv var fyldt med Hundreder og atter Hundreder af vidt forskellige Varer, som fyldte Butikken med en ubestemmelig, men kær Duft - af Kaffe, af Nelliker, af Kanel, af Ingefær, af Abrikoser og meget, meget mere. Og den svingende fyldte Købmandskurv, som holdt sit Indtog i Hjemmet, og som det altid var spændende at

være med til at tømme, maaske ogsaa fordi det kunde hænde sig, at et Kræmmerhus med Bolcher var stukket ned mellem alle de mange Poser og Pakker.

Saalænge et Barn ikke har set stort andet af Verden end Hjembyen, synes Købmandsforretningen at være et sandt Slaraffenland, der ikke som Aladdins Hule er fyldt med skønne, men uspiselige Ting – men derimod rummer alskens Mundgodt. Og Barnet forestiller sig uvilkaarlig, at Købmanden maa være fantastisk rig, naar han raader over alle disse Rigdomme: Kaffe i Sækkevis, Svedsker og Korender i hele Kasser, et helt Lager af Sukker, samt Bolcher i store Krukker! Efterhaanden som Aarene gaar, reduceres Købmandsforretningen vel i Bevidstheden i Forhold til de mange andre Ting, som ses og opleves. Saaledes revideres vel navnlig Indtrykket af Købmandens Rigdom, og der dæmrer en Forstaaelse af, at Købmandens Varelager ikke er en Pengeanbringelse, men et nødvendigt Led i hans Virksomhed og iøvrigt til Stadighed i Cirkulation. Derimod bevares ofte Indtrykket af Købmandsforretningens særlige Atmosfære og Hygge . . . og man kommer vel aldrig i Livet til at holde af nogen Butik (hvor moderne og hvor veludstyret den end kan være), som man gjorde af den, hvor man kom som Barn, og hvor man for første Gang blev præsenteret for Alverdens Varerigdomme.

Faktisk er en almindelig dansk Købmandsforretning – i normale Tider – overordentlig velforsynet med Varer. Der er Hundreder, ja, Tusinder af dem. De stammer fra mange forskellige Leverandører, ja, Varer fra snart sagt alle Klodens Egne sætter hinanden Stævne i hver enkelt Købmandsforretnings Lager, paa dens Hylder og i dens Skuffer. Her er Varer af indenlandsk Produktion, her er Produkter, som stammer helt oppe fra vor fjerne, arktiske Koloni, snart sagt alle europæiske Landes Industri er repræsenteret, her er Varer fra

alle Verdensdele og ikke mindst fra de rige, tropiske Omraader. Samtidig med at Alverden leverer Varer til hver eneste dansk Købmandsforretning, den være sig større eller mindre, er danske Produkter glædeligvis paa lignende Maade repræsenteret ude omkring i Verden.

Den internationale Samhandels Udvikling og de store Fordele, den bringer hele Menneskeheden, kan beskrives og belyses paa mange Maader, men man kan ogsaa nøjes med at kaste et Blik paa en dansk Købmandsforretning og dens Vareudvalg. Et mere slaaende Bevis paa, hvor langt det internationale Varebytte er skredet frem, kan man næppe finde. At hver eneste Købmandsbutik og dermed ogsaa hver eneste Kunde paa denne Maade har hele Verden som Leverandør, er noget nyt. Man skal ikke kaste Blikket ret langt tilbage i Fortiden, før man bemærker, at hvert enkelt Land og hver enkelt Del af dette var langt mere selvforsynende end nu, selvom en vis international Handel ogsaa fandt Sted dengang. Og gaar vi helt tilbage til den fjerne, graa Fortid, var Menneskene udelukkende henvist til at forsyne sig med, hvad de kunde fravryste Naturen i deres Bopæls umiddelbare Nærhed.

Kolonialvarerne har altid været nogle af de Varer, som i videst Omfang har været gjort til Genstand for Handel over lange Afstande. Medens Kød, Mælk, Smør og mange andre Fødevarer i Fortiden slet ikke lod sig transportere over betydelige Distancer, og medens det kun undtagelsesvis kunde betale sig at transportere andre Varer som Brændsel og Bygningsmaterialer, hvorfor disse Varer *maatte* produceres i Nærheden af Forbrugsstedet, stillede Forholdet sig anderledes med Kolonialvarerne. De bestod oprindeligt udelukkende af Varer, som dyrkedes i „Kolonierne“, altsaa i oversøiske, i Reglen tropiske Omraader, og de kunde slet ikke dyrkes under andre klimatiske For-

hold. Disse Varer kunde altsaa kun indgaa i Forbruget, om de blev transporteret den lange Vej fra Produktions- til Forbrugsstedet, f. Eks. fra Ostindien til Danmark.

De Varer, som med Fordel lod sig transportere fra Kolonierne og de øvrige, fjerne Landomraader, var især Sukker, Kaffe, The, Ris, Sago, Kakao, Peber, Vanille og en hel Række forskellige Krydderier, Tobak og endnu mange andre Varer. Disse oprindelige og egentlige Kolonialvarer er imidlertid i Tidens Løb blevet suppleret med mange andre, som kommer fra Produktionssteder, som ligger nærmere Danmark. En Række Produkter, som stammer f. Eks. fra Sydeuropa, saasom forskellige Frugter og Vine, regnes saaledes med til Kolonialbranchen. Endvidere anses i vore Dage overordentlig mange Varer af dansk Oprindelse for at høre ind under Kolonialvarerne, bl. a. Mel og Kartoffelmel, Margarine (der ganske vist fremstilles af oversøiske Raastoffer, men dog tilvirkes paa dansk Grund), Kaffetilsætning, Sprit, Gær, Eddike og ikke mindst det danske Sukker. De oprindelige Kolonialvarers – som Krydderiernes – Monopol-Stilling er svækket ved Fremkomsten af overordentlig mange Essenser o. l., som ofte tilvirkes indenfor den danske kemisk-tekniske Industri. Hvis man gør Begrebet Kolonialvarer identisk med det Vareudvalg, som Kolonialbutikkerne, i Reglen kaldet Købmands- eller Urtekrambutikkerne, fører, maa endnu mange forskellige Varer medregnes: Øl, Sæbe, Smør, Ost og en Række Varer, som i endnu større Udvalg genfindes i andre Brancher, især Isenkram, Manufaktur og Skotøj.

Naar Varer i Praxis optræder gruppevis og danner Grundlag for en Branches Vareudvalg, er de præget af en vis indbyrdes Samhørighed. Denne kan være af forskellig Natur. Varer kan især være samhörige i Indkøb og Forbrug. De oprindelige Kolonialvarer var først og fremmest præget af den indkøbsmæssige Samhörighed.

Varerne havde samme Oprindelsessted – de fjerne, varme Lande – og derfor var det naturligt at indkøbe, transportere og videresælge dem under eet. I vore Dage er Kolonial i højere Grad en Varegruppe, der er præget af forbrugsmæssig Samhørighed. En Kolonialbutik fører ikke alene de egentlige Kolonialvarer, som maaske kommer fra samme Landsomraade eller i hvert Fald fra samme klimatiske Zone, følger de samme Handelsveje og maaske afsættes af een og samme Leverandør. I Tilknytning til disse egentlige Kolonialvarer forhandles som nævnt forskellige Produkter fra nærmere beliggende Leverandørlande, samt et betydeligt Antal Produkter af indenlandsk Oprindelse, naar disse Varer iøvrigt kan tænkes at blive købt af Husmoderen til Brug i Hjemmet, især til Madlavningen og den øvrige Gerning i Huset. Husmoderen vil nemlig købe Kaffen fra Brasilien, Kaffetilsætningen fra Hedehusene, Theen fra Ceylon, Sukkeret fra Lolland, Rosinerne fra Californien, Karry'en fra Ostindien, Vinen fra Frankrig, Spritten fra Aalborg og Ananas'en fra Hawaii – eet og samme Sted – nemlig hos sin egen Kolonialkøbmand.

Hvornaar de første Kolonialvarer kom til Danmark, er ikke godt at sige. Det fortaber sig i en fjern, fjern Fortid, hvornaar de første Produkter – nærmest som Kuriositeter, men sikkert samtidig som Kostbarheder – naaede op til vore Strande og bragte Variation og i Ordets egentlige Forstand Krydderi i Nordboernes ensformige Kost. Møntfund rundt om i Norden bekræfter, at Folkeslagene heroppe tidligt var i Forbindelse med de to store Handelsnationer, Byzantinerne og Araberne, hos hvilke de for Produkter af egen Tilvirkning erhvervede sig Luksusprodukter fra Syden og fra Østen – og herunder vel ogsaa nu og da Kolonialvarer. Araberne raadede i nogle Aarhundreder over et stort Landomraade, spændende fra Spanien og Nord-

afrika i Vest til Syrien og Persien mod Øst. Men deres handelsmæssige Interessesfære var endnu større, og de knyttede ikke mindst Handelsforbindelser med Landene omkring det indiske Ocean. Hvor de kom frem, iværksattes Dyrkning af Planter, som ellers tidligere havde hørt hjemme i fjerne Omraader, f. Eks. Sukkerrør og Ris. Navnene paa adskillige Kolonialvarer som f. Eks. Abrikos, der er indgaaet bl. a. i de nordiske Sprog, er af arabisk Oprindelse.

Da de italienske Byer paa Korstogstiden fik deres økonomiske Blomstring, blev det dem, som i stort Omfang kom til at formidle Handelsforbindelsen med Kolonialvarernes Hjemlande, og som ogsaa nordpaa direkte eller gennem Mellemmænd, f. Eks. tyske Købmænd, førte Krydderier og andre eksotiske Produkter frem til Norden. I den flanderske By Brügge, hvor de nordeuropæiske Købmænd i stort Omfang forsynede sig, var Krydderier, Ris og Sukker nogle af Hovedartiklerne. Hansa'ens store Vareudveksling mellem forskellige europæiske Lande omfattede ogsaa Kolonialvarer med de indiske Krydderier som Peber, Kanel, Ingefær, Muskat, Nelliker og Kardemomme paa Førstepladserne.

Endnu i det 15. Aarhundrede var det dog meget smaa Kvantiteter Krydderier og andre Kolonialvarer, der fra Østen naaede til Europa. Trafikvilkaarne umuliggjorde Handel af betydeligt Omfang. Varerne maatte enten transporteres den lange, besværlige Vej fra Indien over Land, eller Varerne sejledes til Ægypten, hvor Sultanen lagde meget høje Toldafgifter paa dem.

Til Danmark kom Kolonialvarerne i Reglen over Tyskland eller Holland. Vigtigst blandt Kolonialvarerne var Peberet, som var det foretrukne Krydderi paa den Tid. Ja, Ostindien, „hvor Peberet gror“, kaldtes ofte for „Peberlandet“. Hvor vigtigt Peberet var som Vare ses af en Forordning af 1543, i hvilken det bestemtes, at Enker efter

københavnske Magistratspersoner i Aaret efter deres Mands Død blandt andet skulde have et Pund Peber.

Opdagelsen af Søvejen til Indien i 1498 aabnede imidlertid helt nye Perspektiver for den ostindiske Handel.

Prisen for indiske Krydderier faldt omgaaende til omkring Halvdelen. Et Cantar Peber, som i Indien kunde opkøbes for $2\frac{1}{2}$ -3 Dukater, havde hidtil kostet 40 Dukater i Lissabon. Efter Sø-

PEBERDYRKNING

vejens Opdagelse kunde Regeringen fastsætte en Maksimalpris paa 20 Dukater. Kun faa Aar efter, at Besejlingen af Søvejen var begyndt, indledte Portugiserne en regelmæssig Søtransport af indiske Produkter til nordeuropæiske Havne, især Antwerpen, og Nordeuropa og saaledes ogsaa Danmark fik hermed langt bedre Forsyningsmuligheder. Det er sikkert først paa dette Tidspunkt, at Betegnelsen *Kolonialvarer* er blevet knyttet til de under denne Varegruppe hørende Produkter.

Amerikas Opdagelse (1492) satte sig først langt senere Spor i Europas Forsyning med Kolonialvarer, idet der paa de fleste Felter først skulde skabes en Produktion dér, f. Eks. af Sukker og Kaffe. Efterhaanden er de amerikanske „Kolonialomraader“ dog paa disse og mange andre Felter blevet af afgørende Betydning for Europas og for Danmarks Forsyning med disse Varer – for Sukkerets Vedkommende saaledes indtil Roesukkeret i de allerseneste Menneske-

aldre er traadt i Stedet for Rørsukkeret i det danske Forbrug, og hvad Kaffen angaar, da er Brasilien i Dag Verdens største Kaffeproducent.

De lange Handelsrejser til Søs, som nu blev nødvendige, medførte en baade økonomisk og personlig Risiko, som man i vore Dage næppe kan gøre sig Begreb om. At sende et Skib fra Europa til Indien hele den lange Vej udenom Kap det gode Haab var intet mindre end en dristig Spekulation. Rejsen fra Nordeuropa til Indien eller Kina og retur kunde vare et Par Aar, og lykkedes det at faa Skibet tilbage med hele Ladningen i Behold, da var denne ikke engang en Tiendedel af, hvad et moderne Damp- eller Motorskib kan rumme. Sejlskibene havde en Besætning paa omkring 150 Mand mod maaske 35 paa et moderne Skib af tidobbelt Størrelse. Men aldrig kom vel en hel Skibsbesætning helskindet tilbage. Tropesygdomme, som man i stort Omfang stod magtesløse overfor, Kosten, som man ikke kunde variere eller gøre vitaminrig, Drikkevandet, som blev fordærvet og den slette Hygiejne krævede paa hver Rejse sin Told af Mandskabet. Sørøveri var saa almindeligt, at der i 1715 her i Danmark blev oprettet en saakaldt „Slavekasse“ til Løskøbning af Danske, som var taget til Fange og gjort til Slaver af Sørøverne. Skibene og deres Ladninger var Gang paa Gang i Fare. Havari og Forlis hørte til Dagens Orden. Men *kom* Skibet og Ladningen hjem i uskadt Stand, da var Fortjenesten ogsaa uhyre.

De her nævnte Forhold bevirkede i Forening, at den enkelte Købmand kun undtagelsesvis kunde og turde gaa ind i den oversøiske Handel. Fordelte flere derimod Risikoen mellem sig, eller oprettede man et veritabelt Handelskompagni, med eller uden Statens økonomiske Medvirken, stillede Sagen sig anderledes. Saa gik det bedre an at udruste Skib, at hverve Mandskab og at gøre alt klar med

THEPLUKNING PAA FORMOSA

Henblik paa Køb og Salg af de kostelige Produkter fra det fjerne Østen.

I det 16. og 17. Aarhundrede gjorde de nordeuropæiske Lande en Indsats i den ostindiske Handel, og navnlig oprettedes i England forskellige Handelsselskaber med Henblik herpaa. Saaledes oprettedes ved det 17. Aarhundredes Begyndelse det berømte East India Company i London af private Købmænd, men med økonomisk Støtte fra den engelske Stats Side. Ogsaa i Danmark, der hidtil var blevet forsynet med Kolonialvarer tilført paa udenlandske Skibe, eller med Varepartier, som erhvervedes paa de europæiske Handelspladser, var der paa denne Tid Folk, som mente, at ogsaa vi burde være i denne Handel. Man syslede endda med den Tanke, om danske Sø-mænd kunde finde en helt ny Søvej til Indien, hvorved vort Land kunde blive til et nyt Centrum for den ostindiske Handel, saaledes som Portugal havde været det umiddelbart efter Opdagelsen af Sø-

vejen til Indien. Derfor sendtes Jens Munk i Begyndelsen af det 17. Aarhundrede ud paa sin lange Sørejse i de arktiske Farvande. Det var en stolt Sømandsbedrift, der her blev øvet, men praktisk handelsmæssig Betydning fik den ikke.

Mere betydningsfuldt var det, at dansk Handel, støttet af Regeringen, gik ind i den normale ostindiske Handel. Vi skal her i nogle Glimt belyse dette interessante Afsnit af den danske Handels Udvikling, idet denne Indsats netop havde til Formaal at skaffe Danmark direkte Adgang til de saa stærkt eftertragtede Kolonialvarer. I 1619 stiftedes det første ostindiske Kompagni. Christian den Fjerde nærede store Forhaabninger til dette Handelsselskab og ydede Bidrag til det af sin egen Kasse. Ifølge dets Oktroj var Adgangen til at tegne Andele i Kompagniet iøvrigt aaben for enhver. Kompagniet fik foreløbig for 12 Aar Eneret paa Handel med Østen. Efter at have virket i 34 Aar, opløstes Kompagniet i 1650. Det havde da et klækkeligt Underskud. I 1670 rekonstrueredes det paa Basis af nytilført Kapital, men det havde atter Vanskeligheder ved at klare sig og afsluttede paany sin Tilværelse i 1732. Samme Aar stiftedes imidlertid som en Art Arvtager Det kongelige Octroyerede Danske Asiatiske Compagnie, som ligeledes havde Privilegier og fik Støtte fra Staten. Det bestod indtil 1843.

I 1618 afsendtes for første Gang Skibe fra Danmark til Østen. Det var en lille Eskadre under Ledelse af Admiral Ove Gjedde. Den samlede Lasteevne var ca. 1000 Tons, og der medførtes – foruden Soldater – en Besætning paa 400 Mand. Efter Tab af Menneskeliv og Skibe, men mange Erfaringer rigere, kom Ove Gjedde 3 Aar efter tilbage til Danmark. Det var lykkedes paa Forindiens Kyst at faa overladt Byen Trankebar, hvor Fæstningen Dansborg anlagdes. I nogle Aar var der en efter Datidens Forhold livlig Forbindelse mellem

dette handelsmæssige Støttepunkt og Hjemlandet, idet der hvert Aar fragtedes et Par Skibsladninger hjem. Men Danmarks Indblanding i Trediveaarskrigen vanskeliggjorde fortsat Fremskaffelse af den fornødne Kapital, og Ledelsen af Kompagniet var ikke altid i de rette, duelige Hænder.

Selvom det ostindiske Kompagni ophævedes ved Midten af det 17. Aarhundrede, bibeholdt Danmark dog Trankebar. Kolonien var ganske vist nogle Gange paa et hængende Haar ved at blive solgt til andre Lande, men i Slutningen af 60^{erne} vaagnede Interessen for den fjerne Koloni paany, og i 1668 gik et Skib atter derud. Efter at Kompagniet var blevet genoprettet i 1670, opnaaede den ostindiske Handel en ny Blomstring, og Trankebar udbyggedes til at blive en virkelig Handels- og Haandværksby, medens den tidligere kun havde været en Fæstning og Udgangspunkt for Opkøbsrejser i de omliggende Distrikter. Danmark sikrede sig ogsaa Støttepunkter flere andre Steder, bl. a. paa Ceylon og ved Frederiksnagore i Nærheden af det nuværende Calcutta. I det hele taget var den danske Koloni-Ekspansion stort anlagt. Den udgør et farverigt Kapitel i vor Handels Historie.

I Løbet af det 17. Aarhundrede begyndte dansk Handel ogsaa at interessere sig for Deltagelse i Handelen paa Vestindien og Guinea-kysten. I 1671 dannedes et vestindisk Kompagni, som inddrog St. Thomas og senere St. Jan under sig. For at faa Øerne opdyrket og en rentabel Produktion i Gang maatte man følge de andre europæiske Kolonimagters Eksempel og importere Neger-slaver fra Guinea-kysten. Man kom derfor ind paa en økonomisk set særdeles praktisk „Trekant-Sejlad“: Skibene gik lastede med Industrivarer til Guinea-kysten. Her lossedes denne Ladning, og Skibet fyldtes med Neger-slaver. De sejledes til Vestindien, hvorfra Skibet hjemtog vestindiske Produkter, først Tobak og senere især Sukker. I 1659 var Danmarks

Forbindelse med Guineakysten blevet knyttet fastere, idet der oprettedes et afrikansk-guinesisk Kompagni. Senere overtog det vestindiske Kompagni Besejlingen og Handelen paa Guineakysten.

Medens det ostindiske Kompagni hovedsagelig havde handlet paa Indien og da navnlig benyttet Trankebar som Støttepunkt, havde der ikke været nogen direkte Handel paa Kina, hvis Produkter kun via Indien var blevet hjemført paa danske Skibe, eller som var hentet til Europa paa andre Handelsnationers Skibe. Da det andet ostindiske Kompagni var sygnet hen, lykkedes det at faa etableret Det kongelige Octroyerede Danske Asiatiske Compagni, som især skulde gøre en Indsats indenfor Kinahandelen. I Vestindien udvidede Det vestindiske Kompagni dansk Koloniomraade ved at købe Øen St. Croix i 1733.

Naar man blader i den danske Kolonihandels Historie, kan den synes at være een lang Beretning om smertelige Erfaringer, Skuffelser og Nederlag. Fortrøstningsfulde og ved godt Mod hilste danske Ostindiefarere Kronborg paa deres Vej ud til det Fjerne. Men inden de naaede frem til Guinea, til Vestindien eller til Trankebar, og paany saa Dannebrog vaje – omend under Palmer – havde Sø og Vind været haard ved Skibet, Søvand og Rotter havde taget deres Part af Ladningen, der manglede Mænd i Soldaternes og Sømændenes Rækker, og de, der var tilbage, var hulkindede og afkræftede efter den lange, brydsomme Rejse. Og inden Skibet paany kunde gaa for Ankers paa Københavns Rhed, var der lidt nye Tab og Skuffelser. Men der hjembragtes dog visse Kvantiteter Kolonialvarer til Danmark, og set paa længere Sigt skabtes i Handelskompagniernes første Aar Fundamentet og Rammerne for den Handel og Skibsfart, som var Forudsætningen for, at Danmark i den sidste Halvdel af det 18. Aarhundrede kunde opleve sin „florissante Handelsperiode“, hvorunder vi ikke alene kunde forsyne Hjemmemarkedet, men ogsaa i betydeligt Om-

FRA COSTA RICA: KAKAOFRUGTER, SOM RUMMER CA. 50 FRØ, O: KAKAOBØNNER

fang andre europæiske Lande. Omkring dette Aarhundredes Midte kom der nemlig Liv i Handelen med Kolonialvarer som ingensinde før. Den danske Handelsflaade voksede i hurtigt Tempo, og flere og flere Skibe hjemførte stadig større Varemængder til Landet. Kolonialvarer som Kaffe, The og Krydderier begyndte samtidig at miste deres Kuriositets- og Nyhedspræg. Større og større Befolkningsklasser blev Forbrugere af disse Varer, og herved udvidedes Markedet. Fra at være Luksusvarer, som kun forholdsvis faa Mennesker kunde købe, gik Kaffe, The, Krydderier o. s. v. mere og mere over til at blive almindelige Forbrugsvarer.

Den oversøiske Handel var i den florissante Periode langt den mest betydende Del af Danmarks hele Udenrigsomsætning, og der importeredes store Varemængder, hvoraf omkring Halvdelen videreeksporteredes. I 1804 importeredes 30 Millioner Pund Sukker, 6 Millioner Pund Kaffe og 5 Millioner Pund Tobak og endvidere min-

dre Mængder Krydderier, The, Ris, Vin og andre Kolonialvarer. Sukkeret blev videreforarbejdet (raffineret) i de hjemlige Industri-virksomheder, medens de fleste af de øvrige hjemførte Varer var klar til direkte at gaa ud paa Hjemmemarkedet.

Baggrunden for den florissante Handelsperiodes Kulmination var imidlertid, som A. F. Bergsøe skriver i Den danske Stats Statistik: „Tidsomstændighederne“. Danmarks Stilling som neutralt Land, først under den nordamerikanske Frihedskrig og senere under Frankrigs Krige, havde nemlig en „saare velgjørende Indflydelse“ paa dansk Handel. Medens den samlede Værdi af de fra Kina og Indien hjembragte Ladninger udgjorde 1-1½ Million Rigsdaler Courant aarlig i de forudgaaende Tiaar, naaede man i Perioden omkring 1780 op paa 3½ Million Rdlr., hvoraf vel en Tredjedel var Nettogevinst for Landet, og i 90^{erne} havde de fra Østen hjembragte Ladninger en Værdi af op mod 5 Millioner Rdlr. Courant aarlig.

For denne florissante Handelsperiode og dermed ogsaa for den blomstrende Import af Kolonialvarer satte Krigene i det 19. Aarhundredes Begyndelse et brat Punktum. Handelsflaaden reduceredes til Halvdelen af, hvad den havde været før Krigene, og Statsbankerotten var det ubedragelige Tegn paa, at Samfundets og Erhvervslivets Økonomi var stærkt svækket. Man forsøgte at genoptage Handelen paa Indien og Kina, men uden Held. 1843 opløstes det asiatiske Kompagni, og 2 Aar efter solgte Staten de indiske Kolonier til det engelske ostindiske Kompagni. Og en Sommermorgen i 1845 stod Korvetten „Galathea“ ud paa Togt til Ostindien – i den sørgelige Mission at bringe Danmarks Farvel til de gamle danske Besiddelser i Indien. Samtidig skulde den dog undersøge Mulighederne for fornyet Kolonisering og Etablering af handelsmæssigt Virke paa Nikobarerne, 21 indiske Smaaøer, som Danmark havde taget i Besiddelse, forsøgt

at kolonisere, men senere opgivet. Endnu havde ingen anden Stat erhvervet dem, og det var nu Hensigten at hævde Retten til dem og undersøge, om de var af nogen Værdi. Der blev ogsaa gjort et Koloniseringsforsøg, men uden positivt Resultat. I 1848 hjemførte Korvetten „Valkyrien“ de tilbageblevne Danske. Dannebrog blev strøget, og i 1869 overtoges Øerne af England. De danske Besiddelser i Guinea afhændedes til England i 1850.

Det danske Markeds Tilførsler af Kolonialvarer kom nu i Stedet i stort Omfang frem over forskellige europæiske Byer, især Hamborg. I A. F. Bergsøes foran citerede Værk, som beskriver Danmarks Forhold for hundrede Aar siden (Bogen er udkommet i 1847) hedder det meget betegnende: „De mangfoldige Gjenstande, hvilke den danske Stat indfører, komme naturligviis oprindelige fra mange forskjellige Steder; men kun en ringe Deel af samme foreskrives af vore Handlende directe fra Frembringelsesstedet, hvorimod den aldeles overveiende Deel kjøbes i Hamborg og Altona. Vil man tælle Indførsels-gjenstandene, da kan man saaledes gjerne sige, at der for hver 50 Artikler, som alene, eller næsten alene forskrives fra de nye nævnte Stæder, kun er een, af hvilken den større Deel forskrives directe fra Produktionsstedet“. Som Aarsag hertil angiver Bergsøe det kendte Forhold, at „de danske Detailhandlere og Fabrikanter langt lettere finde Credit i Hamborg og Altona end i deres Hjemstavn, og der kunne de saa mageligen faae hvad de behøve, da de hamborgske Kjøbmænd sende de Handelsreisende med Prøver og Priiscouranter i Huset, for at de hos samme skulle gjøre deres Bestillinger“. Af Kolonialvarer, som i Hovedsagen hentes direkte hjem fra Oprindelseslandene, nævntes alene Sukker (fra Vestindien) og Ris, endvidere Oranger, Rosiner, Mandler og Figner fra Middelhavshavnene.

Det hændte dog, at der for hundrede Aar siden indkom Skibe til

Retslige Bekjendtgjørelser.

Vare-Auction.

Tirsdagen den 20de Juni forst., Formid. Kl. 9, og følgende Dage, bliver ved offentlig Auction, som afholdes i Auctionslocalet i Gaarden Nr. 63 paa Østergade, bortsolgt en stor Del nye og moderne Manufacturvarer, foræmnelig bestaaende af: Haarboords Tørklæder, Borne Kommetørklæder, Twilled Muffs Tørklæder, fine hvide og sorte Bomulds Damestrømper og Soffer, Bomulds Hue, en stor Deel afvaskede Skjoletoier, saasom Vinous, Sirts, Jaconet i alle Couleurer, Chaly Tørklæder, fine stribede Flørs Langshawler, uldne Bomulds Shawler, figureret Orleans, Haramattas, Silke- og Bomuldsstøil, Silke Vesttoier, fine Halyssilke- og Vinous Tørklæder, hvide Mantels- og Damehandsker, couleurte Bornehandsker hvide Bomulds Kustplinger, guldvalmede Silke Stravetørklæder, fine sorte Atlas Halsbind, elafinise Volska Seler, engelske Bomulds Seler, diverse Silke Snore, Silke Haramauer, Silke Fryndser, flere Stkr. forskellige Vaand, saasom Lyfringsbaand, forskledebaand, hvide hollandske Svader, Bomulds Dame- og Borne-Morgenkapper ic. ic., alt tilhørende Silke- og Klædehandler P. O. Jacobs Kallitio og ved Betaling til J. C. Damltier, Vestergade Nr. 42, hvor Cataloget vil være at erholde nogle Dage før Auctionen.

Tirsdagen den 4de Juli, i Middagsstunden, lade d'Hr. **Jacob Holm & Søner** ved Auction paa Børsen bortsælge den nu med Skibet „**Indianseren**“, Capt. H. P. J. Holm, fra Ostindien hjemkomne Lading paa 3 Maaneders Credit:

2360 Sække Bally Riis.
164 do. Batavia Riis.
184 Kister Cassia Ligna.
616 Sække sort Peber.
482 Kister hvid Perlesago.
42 do. rød do.
39 do. Sagomeel.
50 do. syttet Ingefær.
201 Sække Java Caffé.
250 do. ostindisk Caffé.
1 Kasse Muskatnodder.
2 Sække Neliker.
73 Kasser Arrak.
100 Kurve Gambier.
1045 Bundter Snorrottinger.
1100 Stykker Spanskrossstokke.
1400 do. Malacca-Stokke.
1300 do. Saputræ.
1 Kasser Skildpaddeskaller.
15 Foustoger Cocus-Olie.
27 Krukker do.
122 Flasker do.

hvorover Fortegnelser blive at erholde hos Mæglerne **Swane & Hvalsoe.**

Befordringstol.

Mandagen den 19de Juni forstkommende, Formid. Kl. 2 præcis, bliver ved Auction i Gaarden Nr. 88 i Store Kongensgade paa Christianshavn bortsolgt:

2 Korsebæste,
en Ketsedogn,
2 Arbeidsvogne,
et Sat Seletoi,
nogle Stalbrædder,
15 fortlønlige Malkesær,
35 Tdr. Grødet Høg,
35 Tdr. Grødet dito,
40 Tdr. Rug,
2 Tdr. Kommen,

tilhørende Brandstøinsbræder C. F. Dillens So. De Henslaade, som skulle sælges, ere til Eftersegn paa Auctionslocalet i Østergaden den 17de ds. Kl. 10-2, og Betalingen erlægges til Poets Curator, Procurator b'Aushamp, boende ved Sammelstrand Nr. 153.

Danmark direkte fra Ostindien. Hvad en saadan Ostindiefarerer rummede, giver en her gengivet Annonce i Berlingske Tidende for den 16. Juni 1848 et Indtryk af.

Dansk Skibsfart og Handel paa Østen blev dog først virkelig genoptaget, da Ø. K. paabegyndte sin verdensomspændende Rutefart. H. N. Andersen fortæller i sine Erindringer, at medens han som ung fo'r paa Østen, var hans Glæde over at se og opleve disse fjerne Lande ofte blandet med Skuffelse, „fordi min Barndoms Forestillinger om Danmarks Betydning paa Havet kun i ringe Grad svarede til Virkeligheden. Saa jeg i det fjerne et Skib komme brusende under en Sky af hvide Sejl, stod jeg i Spænding: Skulde det være et dansk Skib? Men sjældent saa jeg det danske Flag vaje paa Verdenshavene. Hvor var de mange, stolte, danske Skibe, der bar den røde Dug med det hvide Kors ud til fjerne Verdensdele?“ Men Ø. K.'s Skibe kom til at vise Flaget derude, og Kolonialvarer

kunde dermed paany fragtes direkte til Danmark under et dansk Skibsdæk.

Efter Afhændelsen af de indiske og guinesiske Kolonier fortsattes dog Handelen paa det sukkerproducerende Vestindien (som var dansk Koloni indtil 1917). Efterhaanden blev Handelen paa Øerne frigivet, saaledes at det private Erhvervsliv overtog Sukkerhandelen. Men Øerne tabte efterhaanden deres Betydning som Sukkerleverandør, idet Rørsukkeret – den egentlige Kolonialvare – paa det danske Marked fik en indenlandsk Konkurrent: Roesukkeret, i sin Tid kaldet „Kontinentalsukkeret“ i Modsætning til „Kolonialsukkeret“. Medens Rørsukkeret er blevet kaldt „Naturens fuldt færdige Gave til Menneskehedens Husholdning, Solens og Sydens Barn“, er Roesukkeret, skønt i kemisk Henseende nøjagtig ens med Rørsukkeret, træffende blevet betegnet som „et Barn af Teknik og Trolddom“. Under Napoleonskrigene kastede man sig i Europa over Dyrkningen af Sukkerroer for at faa et Erstatningsprodukt i Stedet for det oversøiske Sukker, og efter talrige og ihærdige Forsøg lykkedes det efterhaanden at forædle Roerne, saa de er kommet op paa samme procentuelle Sukkerindhold som Sukkerrørene. Hermed skete den sidste revolutionerende Ændring i Verdensmarkedets og det danske Markeds Forsyning med denne vigtige Kolonialvare. Sukkerproduktionens Vandringer – eller snarere dens Flytninger, thi det er Menneskene, der har grebet ind – er et overordentlig interessant Kapitel af Kolonialvarernes Historie. Bengalen regnes for Sukkerets egentlige Hjemsted. I Europa hører man første Gang om Sukkeret efter Alexander den Stores Erobringstogt mod Indien. Senere blev Persien og Mesopotamien sukkerproducerende Lande. Araberne førte Sukkeret til Middelhavslandene, bl. a. til Ægypten og Spanien. Under Verdenshan-

KAFFEHØST I SANTOS

delens Ekspansion i Tiden efter de store Opdagelser overførtes Sukkerdyrkingen først til Azorerne og de Kanariske Øer (hvorfra den første direkte danske Import synes at have fundet Sted) og senere til Amerika. Senere intensiveredes Dyrkingen paany i Asien og Afrika, men stadig indenfor et afgrænset klimatisk Bælte. Og det skulde altsaa blive langt senere, at det blev muligt at frembringe Sukkeret paa Danmarks egen Jord. En indenlandsk Sukkerproduktion tog først sin Begyndelse, da først Sukkerfabrikken „Lolland“ og senere De danske Sukkerfabrikker oprettedes i Begyndelsen af 70^{erne} i forrige Aarhundrede. Saa gennemgribende har Udviklingen været, at Danmark er blevet selvforsynende med Sukker og endda har kunnet eksportere af denne Kolonialvare.

Der er ogsaa for de øvrige Kolonialvarer sket store Forskydnin-

KAFFEBØNNER UNDER TØRRING PAA EN BRASILIANSK KAFFEPLANTAGE

ger med Hensyn til Frembringelsessted og Handelsveje, om ikke for dem alle i saa gennemgribende Omfang som for Sukkerets Vedkommende. Men selvom det tilsyneladende kan være de samme Varer, der findes i en Kolonialforretning af i Dag og i en tilsvarende for 100 Aar tilbage, kan det altsaa være Produkter, som stammer fra vidt forskellige Egne af Jordkloden. En saa vigtig Kolonialartikel som Kaffe har saaledes ført en meget omskiftelig Tilværelse. Den antages at stamme fra Abessinien. Senere blev Arabien et kaffedyrkende Land, ude i Østen organiserede Hollænderne Kaffeproduktionen, bl. a. paa Java, og senere overførtes Kaffen til Brasilien, som i Dag er Storleverandør til det europæiske og dermed ogsaa til det danske Marked.

Kaffen er særlig betydningsfuld som Vare netop i den *danske*

Kolonialhandel, eftersom Danskerne er et af Verdens mest kaffedrikkende Folk — saa kaffebegeistrede, at Kaffen kan betegnes som den danske Nationaldrik. De øvrige skandinaviske Folk ligger ligeledes meget højt, hvad Kaffeforbrug angaar. I 1938 var Kaffeforbruget pr. Indbygger saaledes 7,3 kg i Danmark, 7,3 kg i Sverige, 6,3 kg i Norge, 6,1 kg i U. S. A., 3,9 kg i Frankrig, 2,0 kg i Tyskland, 5,0 kg i Belgien, 5,0 kg i Holland og 0,7 kg pr. Indbygger i England, hvor Theforbruget til Gengæld er adskillige Gange højere end det danske. Men de danske Kolonialforretningers Kaffesalg bestaar ikke alene i Afsætning af det oversøiske Produkt. Ogsaa her er der dukket en rent dansk Kolonialvare op — Kaffetilsætningen. Dens Fremtrængen er et andet Bevis paa, hvor levende Udviklingen har været inden for Handelen med Kolonialvarer. Under Napoleonskrigene, da Kaffetilførslerne mindskedes, kom man ind paa at brænde Korn og Cikorierødder og benytte disse som Kaffeerstatning. Efterhaanden har Kaffetilsætningen opnaaet en fast Plads ved Siden af den „rigtige“ Kolonialvare — Kaffen. Brugen af Kaffetilsætning er — ligesom det høje Kaffeforbrug — en speciel dansk Købevane og dermed en af de mange Ting, der virker med til at give dansk Kolonialhandel sit Særpræg. I vort Naboland Sverige er Kaffetilsætningsforbruget eksempelvis minimalt. Her ses naturligvis bort fra de herskende unormale Varetilførselsforhold.

Det er ikke Formaalet her at gennemgaa alle de mange Varegrupper og enkelte Produkter, som den danske Kolonialbutik rummer, ja, bugner af i Fredstid. Her skal yderligere kun bringes nogle Oplysninger om selve Forretningernes Udvikling gennem Tiderne.

Det er tidligere nævnt, at Kolonialvarerne meget langt tilbage i Tiden udgjorde en naturlig afgrænset Gruppe, derved at de havde

den indbyrdes Samhørighed at stamme fra fjerne Leverandørlande og ved ofte at blive hjemført paa eet og samme Skib og dermed ogsaa hyppigt blive afsat af een og samme Købmand. Saa snart en omfattende international Handel kom i Stand, og Tilførslerne kom frem med nogenlunde Regelmæssighed, opstod derfor en egentlig Kolonialbranche, omend den vel oprindelig var kombineret med anden Erhvervsvirksomhed og tit omfattede baade Engros- og Detailhandel. Den paa Ostindien handlende Købmand videresolgte i Reglen Varerne i mindre Partier til Indehaverne af Købmandsgaardene rundt om i Provinsen og til Hovedstadens Urtekræmmere, Høkere, og hvem der ellers handlede med Kolonialvarer. Kolonial blev saaledes hurtigt et Virkefelt for det egentlige Handelserhverv. Mange andre Varer, som f. Eks. Beklædning, Skotøj og Møbler, som i Dag afsættes af Handelsvirksomheder, solgtes i tidligere Tid i overvejende Grad af Haandværkerne selv. Og andre Varer som Grønsager, Frugt, Mælk, Flæsk og Fisk, som i vore Dage ligeledes er Handelsartikler og danner Grundlag for selvstændige Brancher, afsattes dengang i stor Stil direkte paa Torvet af Landbrugerne eller Fiskerne.

Bestemmende for en Branches Vareudvalg er Markedets Størrelse og Købekraft. Jo flere og jo mere købedygtige Kunder der findes, i des højere Grad kan Vareudvalget indsnævres, hvad Antallet af forskellige Varer angaar. En egentlig Kolonialbranche fandtes derfor kun i de større Byer, hvilket for Danmarks Vedkommende vil sige i Hovedstaden og ganske enkelte Provinsbyer. Arbejdsdelingen mellem Engros- og Detailhandel var ligeledes kun fremtrædende i Hovedstaden. I København udgjorde Grossererne for 100 Aar siden een Stand, der var samlet i det i 1742 oprettede Grosserer-Societet. Den københavnske Detailhandel — som det kan være af Interesse at kaste et Blik paa, fordi Udviklingen i Provinsen har udvist Lig-

hed med den københavnske – var delt i fem Laug, hvoriblandt Urtekræmmer- og Sukkerbagerlauget. Dette havde Ret til at handle med alle Slags Kolonialvarer, visse Materialvarer, dansk Brændevin og Frugtvin, fremmede Frugter, Krydderier samt Glasprodukter og Konfekturvarer. Gaar man helt tilbage til 16. Aarhundrede, finder man kun to Handelslaug: Vandtsniderne (som handlede med Silkeklæde og Lærredkram og iøvrigt var Grosserere) og endvidere Kræmmerne, der handlede detail med alle Slags Varer. Saaledes opregnes i en Politivedtægt af 1549 blandt de Varer, som Kræmmerne maatte sælge: „Vox, Peber, Safran, Muskat, Nelliker og anden Urtekram og Speceri“. Efterhaanden som flere og flere Kolonialvarer tilførtes Landet i Løbet af det 17. og det 18. Aarhundrede, foregik den ovennævnte Udspecialisering af Handelen og dermed af Laugene. De københavnske Urtekræmmeres Laugsartikler gaar tilbage til 1693.

I Privilegierne herom opregnes alle de Varer, som Datidens Kolonialkøbmænd „maa og skal handle med“, nemlig 1) Aquaviter, 2) Destillerede Vande, 3) Conditer og indsyltede Vare (herunder bl. a. Apricoser, Cichorie-Rødder, Citroner, Ingefær gemeen og af China, Mandeler, Muskater af Indien), 4) Confecturer og Sukker (bl. a. Caneel-Bark, Marsipan, Canari-Sukker), 5) Brun og hvid Sukker, 6) Specerier og Frugter (bl. a. Dadeler, Fuglefrø, Corender, Muskatter, Neglicker, Oliven, Peber, Rosiner, Svedsker), 7) Mineralier, Jorder og Gummer, 8) Træer, Steen og andet (bl. a. Eddicke, Chocolate, Tee, Caffé, Anchois, indianske Fugle-Reder, Tobak, Nyse-Pulver.

Det yngste af de fem Handelslaug var Isenkræmmerlauget, som tidligere havde hørt sammen med Urtekræmmerne. Udover de fem Laug fandtes efter 1817 nogle Korporationer, omfattende mindre Brancher som Mel- og Grynhandlerne og Høkerne. Sidstnævnte handlede foruden med Flæsk og Fedevarer med snart sagt alle mu-

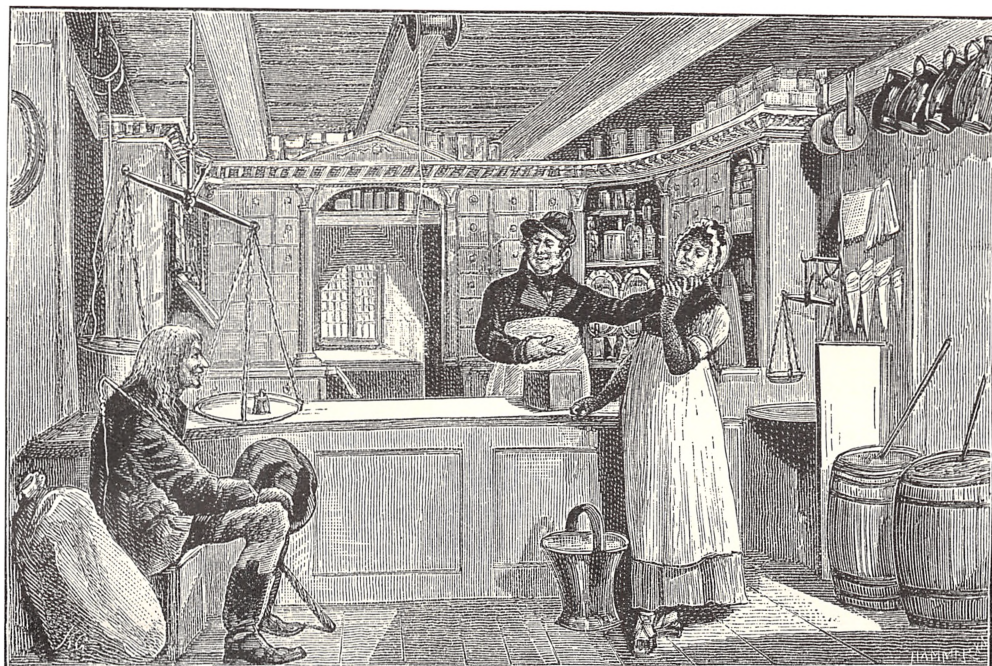

KOLONIALFORRETNING (URTEBOD) FRA DET 17. AARHUNDREDE

lige Varer mellem hinanden, altsammen i Kvaliteter og Kvantiteter, der var afpasset til de mindre bemidlede Kunders Smag og Pengepung. Under Hensyn til Københavns stadige Befolkningstilvækst og den ligeledes hastigt voksende Købekraft, er Høkerbranchens Udspecialisering stadig blevet fortsat. Kolonialvarer findes ikke mere i Høkerbutikkerne. Disse har specialiseret sig i Flæsk og Fedevarer, og Nutidens hygiejniske Krav, udtrykt i de gældende Sundhedsvedtægter, forbyder Salg af Kolonialvarer sammen med Kød, Paalæg o. s. v.

Kolonialforretningerne – i Hovedstaden fra gammel Tid ofte benævnt som Urtekramforretninger – har koncentreret sig om selve Kolonialvarerne, hvis Antal dog er blevet forøget gennem Tiden, saaledes som vi allerede har været inde paa tidligere. Her skal yderligere nævnes, at en Varegruppe som Konserves i Dag regnes for en meget vigtig Kolonialvare. Kolonialhandelens Vareudvalg er hermed blevet forøget med en Række Produkter saasom Ærter; Suppe, Medisterpølse og mange, mange andre henkogte Fødemidler, som ikke uden den moderne Konserverings- og Emballeringsstekniks Hjælp vilde høre hjemme i en moderne Kolonialbutik. Og det nyeste nye er tørrede Grønsager – Kaal, Spinat og Bønner og andet, som i frisk Tilstand ej heller falder ind under Kolonialhandelens Vareudvalg.

Specialiseringen har ogsaa givet sig Udtryk i, at helt nye Forretninger er opstaaet indenfor Kolonialbranchen. Det drejer sig især om Kaffe- og Theforretninger, og Chokoladeforretninger. Man betegner ofte disse Forretninger som Specialforretninger, men rigtigere er det at kalde dem Enkeltvareforretninger, eftersom de kun handler med en enkelt eller nogle ganske faa nært samhørende Varer. Denne vidt gennemførte Specialisering er kun forretningsmæssigt rentabel i København og i de allerstørste Provinsbyer, hvor Markedet

KØBENHAVNSK KOLONIALBUTIK FRA FØRSTE HALVDEL AF DET 19. AARHUNDREDE

er stort nok dertil. Ifølge Erhvervstællingen 1939 fordeltes den samlede Næringsmiddelomsætning i Danmark sig med 29% i Hovedstaden, 29% i Provinsbyerne og 42% i Landdistrikterne. Men ser man paa Omsætningen i Gruppen Kaffe, The og Konfektoreforretninger, er Fordelingen anderledes skæv: 64% i København, 31% i Provinsbyerne og 5% i Landdistrikterne. For Tobaks- og Vinforretningerne er de tilsvarende Tal 63%, 30% og 7%. Denne Skævhed i Fordelingen skyldes ikke saa meget forbrugsmæssige Forskelligheder, men væsentlig at disse Brancher ikke er saa udspecialiseret i Provinsbyerne som i København – og allermindst udspecialiseret paa Landpladserne.

I Provinsen har Kolonialhandelen altid haft – og har den Dag i Dag – et andet Præg end i Hovedstaden, saaledes som allerede de

ovenfor anførte Oplysninger giver Indtryk af. København – og kun i visse Perioder ganske enkelte Provinsbyer – var Danmarks Port ud mod Verden. Her havde Kompagnierne og de Købmænd, som handlede i store Partier og over lange Distancer, deres Domicil. Provinsbyernes Handel havde et mere begrænset Arbejdsfelt. Hver Bys Handelsstand havde først og fremmest til Opgave at forsyne Byen selv og dens Opland med Varer, som kom fra det øvrige Land eller importeredes. A. F. Bergsøe skriver i det tidligere citerede Værk: „Provindsernes Handel indbyrdes er kun ubetydelig. De allerfleste Kjøbstæder drive kun Handel med den nærmeste Omegn, der danner deres Opland, hvis Produkter de tildeels købe, og hvis Beboere de forsyne med deres Fornødenheder, og for saavidt de endvidere have nogen Handel, da er denne paa Kjøbenhavn og paa Udlandet, men ikke med de andre Kjøbstæder eller Losse- og Ladepladser. Selv mellem de Provindskjøbstæder, imellem hvilke Kommunikationen er allerstørst, er Vareomsætningen derfor kun ubetydelig . . . . .“.

Hver By havde altsaa sit eget Opland, som var den Mulepose, hvorfra Handelsstanden ernærede sig. Mod Konkurrence var Byen sikret ved, at der før Næringsfrihedens Indførelse var Forbud mod at grundlægge Handelsvirksomheder udenfor Købstadsgrænserne. Hertil kom, at hver By havde en afstandsbestemt Monopolstilling. Med Datidens primitive Hestekøretøjer og slette Veje kunde en Tur til Byen og tilbage igen paa een Dag ikke i Almindelighed gennemføres over længere Afstande end 12–20 km. Der var naturligvis indbyrdes Konkurrence mellem de forskellige Handlende i Købstaden, men iøvrigt kunde disse være nogenlunde sikre paa at have selve Byen saavel som det afstandsmæssigt begrænsede Opland som Markedsomraade. Dette var imidlertid ikke saa stort, at den Specialisering af Vareudvalget, som allerede dengang kendtes i København, var gennemførlig.

Praktisk talt alle Varer maatte samles paa eet og samme Sted, om Omsætningen skulde blive stor nok til at sikre lønnende Drift. Hertil kom, at Landboerne, som udgjorde en meget væsentlig Del af Forretningernes Kundekreds, ikke blot vilde *købe* Varer hos deres Købmand i Byen, men tillige ønskede et økonomisk Vekselvirkningsforhold. De vilde afsætte deres Korn og øvrige Landbrugsprodukter. De vilde endvidere handle et Sted, hvor de kunde „holde ind“ med deres Hest og Vogn.

Den Forretning, som skulde opfylde alle disse mange Krav, kunde ikke være en lille Krambod, men maatte være stor, rummelig og vidtspændende – kort sagt: en *Købmandsgaard*. Hver eneste By fik da efterhaanden en eller flere af disse stolte, gamle Købmandsgaarde, hvor Kolonialvarerne ofte var den centrale Del af Vareudvalget, men hvor Kornforretningen som nævnt var af den allerstørste Betydning for Samvirket med Oplandskundekredsen, og hvor der endvidere førtes praktisk talt alle de Varer, som efterspurgtes dengang. Her var ikke alene Butik, men ogsaa Skænkestue. Gaarden med de toppede Brosten fyldtes af Bøndervognene og her var der Staldplads, hvor Hestene kunde hvile ud, indtil de skulde paa den lange Hjemfart med det af Købmandsvarer svingende fulde Køretøj. Her rørte sig hele det travle, muntre Liv, som saa ofte er skildret baade i Memoirer og i digteriske Fremstillinger.

Her var fremfor alt det gode, helt patriarkalske Forhold mellem Købmanden og hans Kunder. Typisk herfor er et lille Træk, som berettes i det Muus'ske Handelshus' Jubilæumsskrift: „En af de første Dage, da Elias B. Muus stod paa sit Kontor, kom en gammel, hvidhaaret Bonde ind ad Døren. Træskoene havde han ladet staa ude paa Butikkens Brostensgulv, og der stod han nu i sin hvide Vadmelsskofte, Knæbukser og graa Strømper med rød Tophue i Haanden. Han saa

FRA HOVMANDS KØBMANDSGAARD I RØDBY, 1826-1927

lidt paa den unge Købmand og saa sagde han: „Tør jeg spørge, er det vor nye Fa'r?“

Ligesom Hovedstadens Kolonialhandel havde gennemgaaet en levende Udvikling, saaledes kom Købmandsgaardene ogsaa til at føle Tidens Pulsslag. Næringsfriheden indførtes, Konkurrence opstod i de i Landdistrikterne nyoprettede Forretninger, der kom en betydelig Befolkningstilvækst og Købekraften var i Stigning. En Specialisering viste sig mange Steder fordelagtig. Endnu staar selve de gamle Købmandsgaarde – Bygningerne – mange Steder i Provinsen, men Vareudvalget har gennemgaaet en Specialisering. Nogle handler kun med Korn og Foderstoffer, andre med Isenkram og Bygningsartikler, medens andre atter har begrænset sig til at handle med Kolonial. Naar et Slægtled er gaaet i Graven, har det ofte været

BUTIK MED SKÆNKESTUE I HOVMANDS KØBMANDSGAARD, 1826-1927

saadan, at det i næste Generation har været nødvendigt og hensigtsmæssigt at opspalte Forretningen i flere forskellige, der hver for sig begrænsede sig til een Branche. Købmandsgaardenes Antal har i de seneste Menneskealdre til Stadighed været i Tilbagegang. Dette afspejles ogsaa i den officielle Statistik, selvom denne ikke er fuldstændig paa dette Punkt. I Folketællingen for 1845 oplyses, at 3.289 er „Kiøbmænd, som drive fuldstændig Kiøbmandshandel“. I 1890 registrerer Folketællingsstatistikken 5.086 „Indehavere eller Bestyrere af Købmandsgaarde“. Der har altsaa i denne Periode været en betydelig Forøgelse af Antallet, men dog ikke en Tilvækst, som holder Trit med Befolkningstilvæksten. I Folketællingen for 1930 er derimod kun opført 3.435 Indehavere eller Bestyrere af Købmandsgaarde – medens alle andre Brancher er vokset meget stærkt. Ved Folke-

tællingen i 1890 optaltes ca. 25.000 Detailhandlere, i 1930 ca. 53.000.

Samtidig med, at Købmandsgaardenes Antal er reduceret, hvorved deres hele Stilling inden for dansk Provinshandel er ændret, er Detailomsætningen steget meget stærkt, og meget stærkere end den iøvrigt meget kraftige Befolkningstilvækst. En stadig større Del af Kolonialomsætningen er dermed overgaaet til de specielle Kolonialforretninger, som i vore Dage ikke alene findes i stort Tal i Købstæderne, men overalt i Stationsbyer og Landsbyer, ja, i selv den mindste Samling af Huse. Endnu er der dog nogle af de gamle Købmandsgaarde tilbage – C. A. Qvade ejer saadanne baade i Mariebo og Saxkjøbing.

Mangen en lollandsk Purk, som af sin Moder sendes paa Indkøb i Qvades Forretning eller kommer med Forældrene til Bys, vil nu og i Fremtiden kunne hente Indtryk, som senere hen i Livet kalder Erindringsbilleder frem og sender Fantasien paa Langtur . . . . . til de fjerne, skønne Lande, hvorfra Kolonialvarerne kommer, eller maaske ikke længere bort end til de lollandske Marker, hvor danske Hænder dyrker Produkter, hvorefter nogle af de moderne Kolonialvarer bliver til.

AFSLUTNING

Sit 100 Aars Jubilæum fejrer A/S C. A. Qvade & Co. under en stor Krig, der har tændt hele Verden i Brand og medført vort Lands Besættelse af fremmede Tropper. Ogsaa 75 Aars Jubilæet i 1918 faldt i en Krigstid, og nu som dengang arbejder Firmaet paa Grund af Krigen under Forhold, der har lidet eller intet med Handel, endsige fri Handel at gøre. Omsætningen af Firmaets vigtigste Varer foregaar i det store og hele efter Myndighedernes Forordninger.

For Kornets Vedkommende sker Omsætningen paa de Betingelser, der er fastsat i Kornlovene og dertil hørende Bekendtgørelser.

Med Hensyn til Foderstoffer, Kunstgødning og Brændsel er Hovedregelen den, at man faar tildelt de Kvanta, som man paa Basis af et bestemt Aars Omsætning kan tilkomme. Der er forud fastsat Pris for saavel Køb som Salg, og der maa kun sælges til Indehavere af Rationeringsmærker, Kort eller Købstilladelser. Visse Varesorter fordeles dog paa Grundlag af Kundernes Køb i Basis-Aaret. For Kolonialvarernes Vedkommende er man i stor Udstrækning henvist til Surrogater.

Kort- og Mærkesystemet etc. paalægger Købmændene et uhyre Ekstraarbejde. Vi drukner i Papirer. Efterhaanden er der udstedt saa mange Bekendtgørelser og Bestemmelser, at det er meget vanskeligt at opfylde alle Krav om Udfyldelse af Skemaer, Rapporter, Mærke-regnskaber etc. etc. Købmændenes unge Mennesker kan for Tiden lære at tælle Mærker, føre Skemaer og aflægge Rapporter, men

lære dem det, de gerne *vil* lære, Handel og Varekundskab, er man desværre afskaaret fra. Man maa haabe, at den Generation af unge Handelsmænd, der er saa uheldig at skulle lære og videreuddannes i disse Aar, ikke bliver en Generation af „Kontoriusser“.

Der skal ikke her spaas om, hvordan den internationale Handel kan tænkes at komme til at foregaa, naar Krigen engang er forbi, men det er givet, at Handelen, naar Freden kommer, vil blive et meget vigtigt Led i Brobygningen mellem Landene. Det maa derfor haabes, at Overgangsperioden fra Fredsslutningen til den frie Handels Genoptagelse ikke maa blive for lang, saa Erhvervenes Initiativ og Energi hurtigst kan blive befriet for alle hæmmende Baand. Med Længsel ser den frie og selvstændige Købmand frem til den Dag, da han atter kan opfylde sin virkelige Mission: at købe Varer hjem til Danmark fra de Lande, hvor de faas bedst og billigst, samtidig med at Landets egne Produkter sælges til de Lande, der betaler den højeste Pris.

At dette maa blive muligt indenfor en ikke alt for fjern Fremtid, saa Købmanden igen kan betjene sine Kunder paa en Maade, der er til Gavn for alle Parter, skal være det Ønske, der udtales som Afslutning paa dette Jubilæumsskrift.

K I L D E A N G I V E L S E

SLÆGTENS HISTORIE

- Den danske Quade - Quaae - Qvadeslægt
ved Carl Anton Frederik Qvade.
Slægten Lange fra Faaborg.
Trap: Danmark.
Daniel Bruun: Danmark.
Større danske Herregaarde.
C. C. Haugner: Lollandske Herregaarde.
Førstelærer Svend Jørgensen Taareby: Lolland-Falsters Herregaarde i Fortid og Nutid.
Both: Kongeriget Danmark. Historisk-topografisk Beskrivelse.
Erich Pontoppidan: Den danske Atlas.
L. M. Wedel: Indenlandske Rejse.
P. Rhode: Samlinger til de danske Øers, Laalands og Falsters Historie.
A. Kall Rasmussen: Musse Herred paa Laaland.
Maribo Amts Landbrug gennem 100 Aar, udg. af Maribo Amts økon. Selskab.
Begtrup: Beskrivelse over Agerdyrkningens Tilstand i Danmark.
Bricka: Dansk biografisk Leksikon.
Dahl og Engestofte: Dansk biografisk Leksikon.
Ministerialbøger og Begravelsesprotokoller for Maribo Kjøbstad.
Chr. Sonne: Min Livsmelodi.
Dagblade: Børsen, Berlingske Tidende, Lolland-Falsters Stiftstidende, Lollandsposten.

FIRMAETS HISTORIE

- Indberetninger og Beretninger fra Maribo-Bandholm Toldsted.

- Grevskabet Knuthenborgs Arkivalier vedr. Bandholm Havn.
A. Thorsøe: Fr. M. Knuth.
Maribo Kommunalbestyrelses Forhandlingsprotokol.
Maribo Kommunes Panteregistre og Pantebøger.
Saxkjøbing Kommunes Panteregistre og Pantebøger.

HANDELENS HISTORIE

- Danmarks Riges Historie.
Verdenskulturen.
Allens Haandbog i den danske Historie.
Schovelin: Fra den danske Handels Empire.
Vibæk: Den danske Handels Historie.
Birch: Told og Accise.
Rise Hansen: Den danske Skibsfart.
Frihandelsklubben: Toldbeskatning.
Falbe-Hansen og Scharling: Danmarks Statistik.
Kongeriget Danmarks Love.
Andelsbevægelsen i Danmark.
Bayers Archiv for Handel, Skibsfart og Toldvæsen.
Hages Haandbog i Handelsvidenskab.
Salomonsens Leksikon.
Danmarks Handelsspeil.
Kgl. Resolutioner, Anordninger, Love og Cirkulærer vedr. Næringslovgivning m. m.
Statistisk Aarbog.

TIDEN EFTER 1914

- Einar Cohn: „Danmark under den store Krig (Kbh. 1928)“.

Beretninger til Indenrigsministeren om
 Ernæringsraadet Virksomhed i Høstaarene
 1917-18, 1918-19, 1919-20.
 Kjeld Philip: „Den danske Kriselovgivning
 1931-38“ (Kbh. 1939).
 15., 16., 17., 18. og 19. Beretning om Land-
 brugsraadet Virksomhed (Aarene 1934-38).
 Helge Andersen: „Kul, Tørv og Brunkul“
 (Kbh. 1942).
 Statistiske Efterretninger.
 Statistiske Aarbøger.
 Rigsdagstidende.
 Lovtidende.
 samt enkelte utrykte Kilder.

KORN

Bræen, af Johs. V. Jensen, Gyldendalske
 Boghandel 1911.
 Landmandsbogen, af Westermann og
 Goldschmidt, Det nordiske Forlag 1895.
 Det danske Landbrugs Historie, K. Hansen,
 Gads Forlag, endnu under Udgivelse.
 Korn, af A. Ranløv, Alfred Jørgensens Forlag
 1942.
 Landbrugets Jorddyrkning og Plantekultur,
 Prof. Westermanns Forelæsninger 1919.
 Landbrugets Plantekultur II,
 af Axel Pedersen, Landbohøjskolen 1942.
 Danmarks Oldtid, af Johs. Brønsted,
 Gyldendal 1938.
 Landbrugets Ordbog, Th. Madsen Mygdal,
 Gyldendal 1938.
 Landbruget i Norden 1875-1925, ved E. Lind-
 hard, Göteborg 1926.
 Naturens Verden. Artikler af Gudmund Hatt
 og J. P. Andersen, Gyldendal 1930.
 Verdens Landbrug, af R. Kampp. Nyt nordisk
 Forlag 1934.
 Fra Verdenskrigen til nu, af P. Munch.
 Gyldendal 1938.
 Erhvervsgeografi, af O. Bøggild og G. Grue-
 lund, Gyldendal 1933.
 Landbrugsudstillingen paa Bellahøj 1938,
 ved K. Johansen, Landbrugsraadet 1939.
 Statistiske Aarbøger.

FODERSTOFFER

H. J. Rasmussen: Fodringslære.
 A. Axelsen Drejer: Jydsk Andels-Foderstof-
 forretning 1898-1923.
 O. H. Larsen: Landbrugets Historie
 og Statistik.

KUNSTGØDNING

Tidsskrift for Landøkonomi.
 Ugeskrift for Landmænd.
 C. Nyrop: Fredens Mølle.
 Beretninger om Planteavlzarbejdet
 i Danmark.
 Superphosphate. Udgivet af Superfosfat-
 fabrikkernes internationale Forening.
 K. A. Bondorff: Landbrugets Jorddyrkning II.

BRÆNDELSE

Kildeangivelser findes i Teksten.

KOLONIAL

Kolonialhandelens og Kolonialbranchens Ud-
 vikling og Stilling er belyst i mange Vær-
 ker af vidt forskellig Art. Selve Varerne er
 omtalt bl. a. i L. V. Birck: Vigtige Varer og
 - i kort Form - i Alfred Nyvang: Kolonial-
 varer. Sukkerproduktionens og Sukkerhan-
 delens Udvikling er behandlet i L. V. Birck:
 Sukkerets Historie og i Sukkerfabrikkernes
 Jubilæumsskrift. Vedrørende selve den han-
 delsmæssige Udvikling henvises især til
 Marius Vibæk: Den danske Handels Historie
 og Erik Arups Afsnit i Hages Haandbog.
 Handelen paa de danske Kolonier er bl. a.
 beskrevet i Bering Liisberg: Danmarks Sø-
 fart og Søhandel. Den københavnske Urte-
 kramhandels Udvikling er belyst i Urte-
 kræmmerforeningens to Jubilæumsskrifter.
 A. F. Bergsøe: Den danske Stats Statistik
 giver et Billede af dansk Handel for ca. 100
 Aar siden. Afsnittets Forfatter har i De dan-
 ske Handelsforeningers Fællesorganisations
 Jubilæumsskrift redegjort for den danske
 Detailhandel i statistisk Belysning og herun-
 der ogsaa omtalt Brancheudviklingen.

